

A. Muhanow, M. Durdyýew, S. Wekilow

DÖWLET BÝUJETI

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan hödürlenildi

Türkmen döwlet neşirýat gullugy
Aşgabat – 2012

UOK 336.1:378

M 82

A. Muhanow we baş.

M 82   **Döwlet býujeti.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2012.

Döwlet býujeti okuw kitaby iki bölümden ybarat bolup, birinji bölümde döwlet býujeti, onuň girdejileri we çykdaýjalary barada düşünje berilýär, ikinji bölümde býujet düzülende, seredilende we ýerine ýetirilende ulanylýan hasabatlar barada gürrüň edilýär.

Döwlet býujeti okuw kitaby, ilkinji nobatda talyplara, ykdysatçylary taýýarlaýan ýokary okuw mekdepleriniň mugallymlaryna niýetlenilip, maliýe ulgamynda işleýän hünärmenler hem peýdalanyp bilerler.

TDKP №261, 2012

KBK 65.9(2)261.3 ýa73

© Muhanow A., Durdyýew M., Wekilow S., 2012.

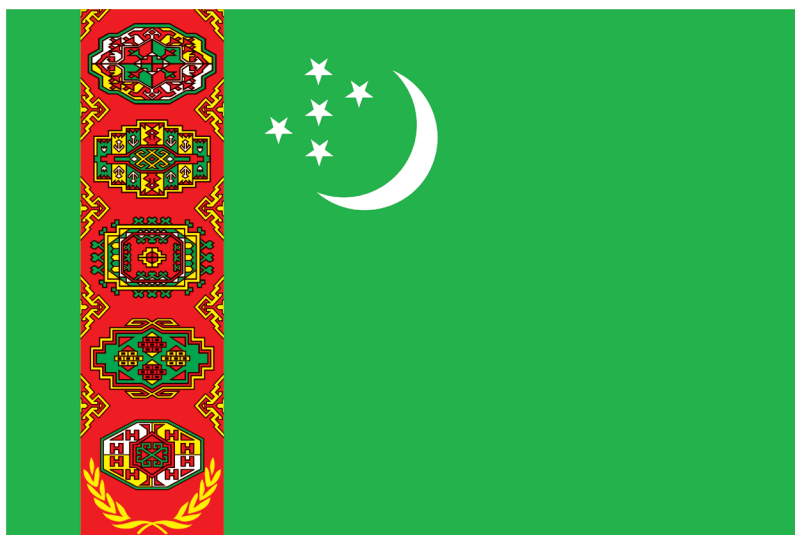

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow:

– Döwlet býujeti ykdysadyýeti rejelemegiň möhüm döwlet guraly bolup durýar. Ol döwlet maliýe serişdelerini döretmegiň usullaryny we görnüşlerini kesgitleýär we olaryň jemgyýetiň, aýratyn hem ilatyň gowşak goralýan gatlaklarynyň bähbitlerine laýyklykda dürs ulanylmagynyň ugurlaryny belleýär.

GIRIŞ

Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011–2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasynda» we «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşaýyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasynda» hem-de «Türkmenistanyň nebitgaz senagatyny ösdürmegiň 2030-njy ýyla çenli döwür üçin Baş ugry Milli maksatnamasynda» we beýleki maksatnamalarda göz önünde tutulan çäreleri üstünlikli durmuşa geçirmekligi dowam etdirmek bilen, syýasatda, ykdysadyýetde, şeýle hem durmuş ulgamynda ägirt uly öňe gidişlikler we üstünlikler gazanylýar.

Hormatly Prezidentimiziň «Döwlet adam üçindir» diýen taglymatyndan ugur alyp, ýurdumyz belent sepgitlere tarap ynamly gadamlar bilen öňe barýar. Ýurt Baştutanymyzyň paýhasly özgertmeler syýasaty netijesinde Türkmenistan depginli ösýän, güýçli döwlete öwürülme bilen ýokary derejede ösen ykdysadyýeti we milli medeniýeti bolan kämil jemgyýete tarap ädimme-ädim öňe barýar.

Milli Liderimiziň ýolbaşçylygynda amala aşyrylýan özgertmeleriň täze tapgyry, uglewodorod serişdelerini gazyp almak, gaýtadan

işlemek we daşamak babatda iri möçberli taslamalaryň durmuşa geçirilmegini dowam etdirmek bilen bir hatarda, energetikada, himiýada, ýeňil senagatda, gurluşukda we gurluşyk materiallary senagatynda, ulaglarda we aragatnaşykda, daşarky we içerki bazarlardaky haryt dolanyşygyny ýokarlandyrmakda ýokary ösüşleri üpjün etjek milli ykdysadyýetimiziň beýleki pudaklarynda-da ileri tutulýan ugurlary işläp taýýarlamaklygy; kiçi we orta telekeçiligiň döwlet tarapyndan goldanylmagyny giňeltmekligi, ykdysadyýetiň döwlet eýeçiligine degişli däl böleginde göwrümleri artdyrmak üçin şertleri döretmekligi göz önünde tutýar. Şol bir wagtda, azyk garaşsyzlygynyň saklanylmagyny üpjün etmek maksady bilen oba senagatynda, oba hojalyk önümleri öndürýän we gaýtadan işleýän pudaklaryny ösdürmeklige uly üns berilýär.

Ýurdumyzyň durmuş-ykdysady ösüşiniň ileri tutulýan maksatlaryna halkara derejeli «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň giň gerimler bilen özleşdirilmegi, «Demirgazyk-Günorta» halkara ulag geçelgesiniň gurluşyklarynyň batly depginlerde dowam etdirilmegi, Hazarýaka transmilli gaz geçirijiniň taslamalary bilen energoöterijileriň ýerlenilmegi, dünýä standartlaryna laýyk gelýän gara ýollaryň, senagatyň gaýtadan işleýän önümçiliginiň desgalarynyň, zawodlaryň hem-de fabrikleriň gurulmagy we ençeme beýleki uly göwrümlü işleri amala aşyrmak bilen ýetiler.

Durmuş-ykdysady ösüşiň baş maksady durnukly ykdysady ösüşi saklap galmakdan, milli ykdysadyýetiň binýatlyk pudaklaryny üznüksiz ösdürmekden, maýa goýum işini höweslendirmekden, ilatyň işleýän ugurlaryny giňeltmekden, ýurduň raýatlarynyň ýaşaýyş derejesini we hilini ýokarlandyrmakdan ybaratdyr.

Durmuş-ykdysady ösüşiň esasy ugurlarynda ileri tutulýan maksatlar we wezipeler hökmünde aşakdakylary durmuşa geçirmek göz önünde tutulýar:

– daşary ýurt maýa goýumçylarynyň gatnaşmagynda içerki çig maly gaýtadan işleýän önümleriň tehnologiýaly täze önümçilikleri özleşdirmek, bar bolan kuwwatlyklary doly güýjünde işletmek, dünýä bazarlaryna ýokary hilli harytlary çykarmak hem-de amatly ýerlemek;

– oba hojalygynda ykdysady gatnaşyklaryň özgerdilen amatly görnüşlerini peýdalanmak, täze tarp ýerleri özleşdirmek, hasyllylygy artdyrmak we azyk üpjünçiligini ýokarlandyrmak;

– döwlete degişli däl bölekde, hususan-da, senagatyň dürli ugurlarynda, gurluşykda işjeňligi giňeltmek, kiçi we orta telekeçiligiň ösmegine we täze iş ýerleriniň döremegine ýardam etmek;

– ilatyň ýokary durmuş şertlerini gazanmak, şol sanda bilim, saglygy goraýyş, medeniýet pudaklarynda halka edilýän hyzmatlaryň hilini has-da ýokarlandyrmak, býujet edaralarynda döwlet serişdeleriniň tygşytly sarp edilmegini we netijeliligi üpjün etmek;

– ähli pudaklarda önümçilik infrastrukturasyňy ösdürmek;

– maliýe-ykdysady ulgamdaky gatnaşyklaryň kadalaşdyryjy-hukuk binýadyny berkitmek maksady bilen kanunçylygy özgertmek;

– senagatyň gaýtadan işleýän önümçilikleriniň (çig maly gaýtadan işlemek, himiýa, gurluşyk materiallaryny öndürmek, dokma we azyk senagaty) bäsleşige ukyplylygyny ýokarlandyrmak üçin pudaklaryň gurluşyňyň diwersifikasiýasyny dowam etmek;

– ýurdumyzyň sebitlerini gyradeň ösdürmek we täze iş ýerlerini döretmek;

– ýurdumyzda kiçi we orta telekeçiligi mundan beýläk-de ösdürmek.

Şu maksatlardan ugur almak bilen, döwletiň býujet syýasatynyň esasy meseleleri bolup:

– býujet serişdelerini ýurduň durmuş-ykdysady ösüşiniň möhüm ugurlaryna we ileri tutulýan maýa goýum taslamalaryna, şol sanda infrastrukturany ösdürmäge gönükdirmek;

– durmuş ulgamynda we beýleki pudaklarda geçirilýän düýpli özgertmeleri, şeýle hem býujet edaralarynda zähmet haklaryny maliýeleşdirmegi bökdençsiz üpjün etmek;

– býujet edaralarynyň maddy-enjamlaýyn üpjünçiligini gowulandyrmak we beýleki çäreleri durmuşa geçirmegiň netijesinde býujet ulgamynda edilýän hyzmatlaryň, ýerine ýetirilýän işleriň hilini ýokarlandyrmakdan ybaratdyr.

I BÖLÜM

DÖWLET BÝUJETI

I bap

Döwlet býujetiniň mazmuny we onuň wezipeleri

§ 1.1. Döwlet býujetiniň mazmuny

Býujet – bu kesgitli döwür üçin döredilýän we döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralary, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary tarapyndan Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilen tertipde peýdalanylýan maliýe serişdeleriniň jemidir.

Döwlet býujeti – bu hökümetiň esasy maksatlaryny we ileri tutulýan ugurlaryny kesgitlemek bilen çäklendirilen çeşmeleri wajyp ileri tutulýan ugurlar boýunça paýlamak bolup, ol döwletiň we onuň raýatlarynyň bähbitleri üçin peýdalylygy we netijeliligi ýokarlandyrmaga mümkinçilik berýär.

Hormatly Prezidentimiziň «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy» atly okuw gollanmasynda: «Döwlet býujetini döwlet öz maliýe wezipelerini dürs berjaý etmeginiň işjeň serişdesi diýip hasaplamak dogry bolar. Bolup geçýän býujet gatnaşyklarynyň netijesinde pul serişdeleri döwletiň elinde toplanyp, möhüm döwlet wezipelerini berjaý etmekde olary netijeli peýdalanmak işi ýola goýulýar» diýip belleýär.

Häzirki wagtda «Býujet ulgamy hakynda» Türkmenistanyň Kanunyndan ugur alnyp Türkmenistanyň Ministrler Kabineti, şeýle hem Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk aktlary tarapyndan bellenilen tertipde tassyklanylýan Türkmenistanyň Döwlet býujetini düzmegiň we ýerine ýetirmegiň ugurlary yzygiderlilik-de kesgitlenilýär.

Türkmenistanyň ýeke-täk býujet ulgamyny Türkmenistanyň Döwlet býujeti we Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan kesgitlenilýän döwletiň beýleki maliýe serişdeleri düzýärler.

Türkmenistanyň, Döwlet býujetiniň girdejileri býujet ýyly üçin tassyklanan Türkmenistanyň «Býujet ulgamy hakynda» Kanuny-na laýyklykda merkezleşdirilen býujetiň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň ýerli býujetleriniň arasynda paýlanylýar.

Döwlet býujetiniň girdejileri bir maliýe ýylynyň dowamynda şahsy we edara görnüşli taraplardan tölenen salgytlaryň, ýygymlaryň hasabyna we Türkmenistanyň kanunlary hem beýleki kanunçylyk aktlary tarapyndan bellenen beýleki hökmany tölegleriň we gelip gowuşýan beýleki çeşmeleriň hasabyna emele gelýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykadjylary döwlet häkimiýeti we dolandyryş, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň işini üpjün edýän gündelik çykadjylardan we maýa goýum çykadjylaryndan emele gelýän işleri maliýeleşdirmekden ybaratdyr.

Döwlet býujetiniň çykadjylary ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirmek üçin goýberilýän pul serişdeleriniň gaznasydyr.

Türkmenistanyň Döwlet býujeti Merkezleşdirilen býujeti we ýerli býujeti özünde jemleýän pul serişdeleriniň esasy gaznasy bolup hyzmat edýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň düzüminde ýörite maksatlaýyn gaznalaryň we döwlet eýeçiligindäki hojalyk ýörediji taraplaryň maliýe serişdeleri hem göz önünde tutulýar.

Merkezleşdirilen býujet umumymillî maksatnamalary hem-de döwlet häkimiýetiniň we dolandyryş edaralarynyň üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirmeklige zerur bolan pul serişdeleriniň gaznasydyr.

Merkezleşdirilen býujetiň girdejilerini Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan bellenen salgytlar we başga hökmany tölegler düzýärler.

Merkezleşdirilen býujetiň belli bir bölegi dotasiýalar we subsidiýalar görnüşinde çäkleri ykdysady, durmuş we medeni taýdan

gyradeň ösdürmegi üpjün etmek üçin welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetlerine gönükdirilýär.

Merkezleşdirilen býujetiň serişdeleri şu aşakdaky maksatlar üçin peýdalanylýar:

- önümçilik we önümçilige degişli bolmadyk gurluşygy, taslama-gözleg işleri, tebigaty goramak we başga işleri maliýeleşdirmäge;
- saglygy goragyşy, bilimi, ylmy, medeniýeti we sporty, ilatyň durmuş üpjünçiligini maliýeleşdirmäge;
- döwlet häkimiýeti we dolandyryş guramalaryny, hukuk gorajy we kazyýet edaralaryny saklamaga hem-de goranyşy maliýeleşdirmäge;
- tebigy betbagtçylyklaryň ýetiren zyýanlaryny ýok etmek boýunça geçirilmeli işleri üçin ýörite gaznalary döretmäge;
- Hökümetiň ätiýaçlyk gaznasyny döretmäge; – döwletiň daşarky we içerkî bergilerini üzmäge;
- merkezleşdirilen tertipde maliýeleşdirilýän beýleki çäreleri girýär.

Ýerli býujet döwlet häkimiýeti we dolandyryş, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň işini üpjün edýän gündelik çykadjylardan we maýa goýum çykadjylardan ybarat bolan pul serişdeleriniň gaznasydyr.

Ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary öz ygtyýarlaryna laýyklykda, öz býujetlerini özbaşdak düzýärler, býujet girdejileriniň möçberiniň, goýberilen dotasiýalaryň we subsidiýalaryň çäklerinde welaýatlary, şäherleri, etraplary, şäherçeleri we obalary ykdysady, sosial we medeni taýdan ösdürmek boýunça çäreleri maliýeleşdirýärler.

Ýerli býujetlere Türkmenistanyň kanunlary we beýleki kanunçylyk aktlary bilen bellenilen salgytlar geçirilýär.

Ýerli býujetleriň serişdeleri şu aşakdaky maksatlar üçin ulanylýar:

- çäkleri ösdürmek meýilnamalaryna laýyklykda amala aşyrylýan önümçilik we önümçilik däl gurluşyk üçin;
- şäheriň, etraplaryň we obalaryň abadanlaşdyrylmagy üçin;

- ýaşaýyş jaý jemagaty hojalygynyň we kommunal maksatly obýektleriň, degişli tabynlykdaky ýollaryň setiniň saklanylmagy we düýpli abatlaýyş işleri üçin;
- ýerli tabynlykdaky saglygy goraýyş, bilim, medeniýet we sport guramalaryny maliýeleşdirmek üçin;
- ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralaryny saklamak we beýleki maksatlar üçin peýdalanylýar.

Ýerli býujetleriň girdejileriniň, bir bölegi dotasiýalar we subsidiýalar görnüşinde şu aşakdakylara bölünip berilýär:

- welaýatyň býujetinden etraplaryň we etraplara deňleşdirilen şäherleriň býujetleri üçin welaýatyň häkimi tarapyndan;
- etrabyň býujetinden etrapdaky şäherçeleriň, obalaryň býujetleri üçin etrabyň häkimi tarapyndan;
- Aşgabat şäheriniň býujetinden etraplaryň býujetleri üçin Aşgabat şäheriniň häkimi tarapyndan bölünip berilýär.

Ýerli býujetiň girdejileri Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, öwezini dolmazlyk we yzyna gaýtarylmaslyk tertibinde Türkmenistanyň döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralarynyň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň ygtyýaryna gelip gowuşýan pul serişdeleridir.

Ýerli býujetiň çykdajylary döwletiň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň wezipeleriniň we borçlarynyň maliýe üpjünçiligine gönükdirilýän pul serişdeleridir.

Býujetiň ýetmezligi býujetiň çykdajylarynyň onuň girdejilerinden artyk gelmegidir.

Býujetiň artyklygy býujetiň girdejileriniň onuň çykdajylaryndan artyk gelmegidir.

Býujet toparlanmasy (klassifikasiýasy) býujetiň girdejileriniň we çykdajylarynyň birmeňzeş alamatlar boýunça, Türkmenistanyň býujet ulgamynyň ähli derejelerdäki býujetleriniň görkezijilerini deňeşdirmegi üpjün edýän ykdysady toparlanmadyr, ol býujeti düzmek we ýerine ýetirmek üçin peýdalanylýar.

Býujetiň ýazgysy girdejiler boýunça görkezijileri salgytlaryň görnüşleri boýunça ministrliklere, pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna paýlamak bilen belleýän, býujetden goýberilýän pullary býujet

serişdelerini alyjylaryň arasynda paýlamak bilen kesgitleýän we býujet toparlamalaryna laýyklykda düzülýän, býujetiň girdejileriniň we çykdaýlarynyň, býujetiň ýetmezligini maliýeleşdirýän çeşmelerden gowuşýan serişdeleriň çäryeklik paýlanyşy hakynda resminamadyr.

Býujetden goýberilýän serişdeler býujetiň ýazgysynda býujet serişdelerini alyjylar ýa-da paýlaýjylar üçin göz önünde tutulýan pul serişdeleridir.

Býujetiň karzlary maliýe ýylynyň çäginde öwezini dolmak ýa-da yzyna gaýtarmak şerti bilen beýleki býujete berilýän býujet serişdeleridir.

Döwlet bergisi Türkmenistanyň Hökümetiniň daşary ýurt pulunda (daşarky bergi) we milli pulda (içerki bergi) döreyän borçlarydyr.

Ýörite maksatlaýyn gaznalar Döwletiň, pudaklaýyn gaznalarynyň maksatlaýyn häsiýete eýe bolan pul serişdeleriniň gaznalarydyr.

Ýörite maksatlaýyn gaznalar Türkmenistanyň Prezidentiniň we Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň aktlary bilen döredilip bilner.

Eýeçiligiň döwlet görnüşine esaslanýan hojalygy ýöredýän subýektleriň maliýe çeşmeleri salgytlary, ýygymlary we gaýry hökmany tölegleri, ulanyş tutumlary (amortizasion oňçisleniýeleri) töländen soňra olaryň ygtyýarynda galýan peýdadan we beýleki girdejilerden emele gelýär.

Eýeçiligiň, döwlet görnüşine esaslanýan hojalygy ýöredýän subýektler özleriniň maliýe çeşmelerini takyk ölçeglerde paýlamagy we peýdalanmagy Türkmenistanyň Hökümetiniň umumy ykdysady syýasatyna laýyklykda amala aşyýarlar.

Adatdan daşary ýagdaý girizilende Türkmenistanyň Prezidentiniň adatdan daşary býujeti tassyklamaga hukugy bardyr.

§ 1.2. Jemi içerki önümi we milli girdejini paýlamakda býujetiň orny

Soňky ýyllarda Türkmenistan durmuş-ykdysady we medeni taýdan ösüşde uly üstünlikler gazanyp, ähli babatda ýeterlik serişdesi bolan, halkyň durnukly abadan ýaşayşyny, ýurduň geljekde hem durnukly ykdysady ösüşini üpjün edýän döwlete öwrüldi.

Ykdysadyýeti ösdürmekde ägirt uly wezipeleri durmuşa geçirmegiň hukuk we guramaçylyk esasy döredildi, ýurdy ösdürmegiň ileri tutulýan ugurlary kesgitlendi, maksatnamada bellenen wezipeleri amala aşyrmagyň mehanizmleri işlenip taýýarlandy.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň yglan eden Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe Watanymyzyň ykdysady howpsuzlygyny berkitmekde we halkyň ruhy galkynyşynda uly işler amala aşyrylýar. Bu çäreler Türkmenistanyň halkara abraýyny has-da ýokary galdyryar.

Ýurdumyzda amala aşyrylýan giň gerimli özgertmeleriň möhüm tapgyry, ýurduň ykdysady howpsuzlygyny berkitmegiň, halkyň ýaşayş derejesini, onuň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmagyň kuwwatly guraly bolmalydyr.

Ýurdy ösdürmek, ykdysady ösüşiň has ýokary derejelerine ýetmek babatynda bellenen ägirt uly maksatlar Türkmenistanyň uly möçberlerdäki potensialyna, onuň durnukly ösüşine, ykdysadyýetiniň açyklygyna we globallaşma şertlerinde beýleki döwletler bilen özara bähbitli hyzmatdaşlyga esaslanýar.

Bu babatda býujetiň tutýan orny has ýokarydyr. Ol döwletiň ykdysady syýasatynyň möhüm bölegi bolup, döwletiň maliye durnuklylygyny üpjün etmekde möhüm daýanç bolup durýar. Şeýle hem ýurduň sosial taýdan ösmegi üçin maliýe höwesleriniň döredilmegine baglydyr. Býujet-salgyt syýasatynyň esasy makroykdysady görkezijileri bolan JIÖ-e (jemi içerki önüm) göterimleriň we hümmetsizligiň derejesine hem-de ykdysadyýete gönükdirilen maýa goýumlara täsir edýär. Durmuş-ykdysady ösüş maksatlaryna edilýän döwlet çykdajylary Türkmenistanyň häzirk döwürde ykdysadyýetiniň ösüş aýratynlygyny häsiýetlendirýän görkeziji bolup hyzmat edýär. Soňky ýyllarda Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşi bäsleşige ukuplylygynyň ýokarlanmagy, dünýäniň ösüş meýillerine laýyk gelýän, ykdysadyýetiň gurluşynda oňyn öňe gitmeler bilen şertlendirilen ykdysady ösüşiň durnukly depginlerini gazanmaga gönükdirildi. Ilatyň hal-ýagdaýynyň yzygiderli ýokarlandyrylmagy, netijeli üznüksiz önümçiligi we önümçilik enjamlaryny döwrebaplaşdyrmagy, ýurduň ykdysady howpsuzlygyny berkitmegi üpjün etmäge ukyply ykdysady modeli mundan beýläk-de emele getirmek dowam etdiriler.

Ykdysadyýetiň ösüşiniň esasy şerti maýa goýum we telekeçilik ýagdaýy gowulandyrmak, ykdysadyýeti döwlet tarapyndan düzgünleşdirmegiň netijeliligini ýokarlandyrmak bilen ýurduň ähli çäklerinde ähli hojalyk subýektleri üçin bäsleşigiň deň şertlerini döretmekdir.

§ 1.3. Milli maksatnamalarda öňde goýan wezipeleri ýerine ýetirmekte býujetiň ähmiýeti

Jemgyýetiň döwrebaplaşdyrylmagyny üpjün etmäge ukyply, sosial taýdan netijeli ykdysadyýetiň durnukly ösüşini üpjün etmek üçin döwlet tarapyndan düýpli çäreler durmuşa geçirilýär. Maliýe syýasatynyň gurallaryndan peýdalanmak, döwlet eýeçiligini täzeçe dolandyrmagyň kämil usullaryny ornaşdyrmak arkaly uly sepgitlere ýetilýär.

Türkmenistanyň ykdysadyýetini mundan beýläk hem kämilleşdirmek we diwersifikasiýalaşdyrmak maksady bilen giň gerimli çäreler durmuşa geçiriler.

Türkmenistan bazar gatnaşyklaryny çuňlaşdyrmak we zygyrly derli ösdürmek arkaly ykdysady ösüşde uly öňe gidişliklere eýe boldy. Bazar gatnaşyklaryna geçilmegi milli ykdysadyýeti dolandyrmak ulgamynyň düýpli özgerdilmegini talap etdi, onuň önümçilik bölekleriniň önünde öň gabat gelmedik meseleleriň ägirt uly toplumy goýdy.

Sebitleriň ykdysadyýetiniň gyra deň ösdürilmeginiň, nyrlaryň durnuklaşmagynyň, daşary ykdysady deňagramlylygynyň we ilatyň sosial goraglylygynyň üpjün edilmegi döwletiň ykdysady syýasatynyň esasy ugurlary bolmaklygynda galýar.

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe barha ynamly gadamlar bilen öňe barýan türkmen ykdysadyýeti täze üstünlüklere beslenýär. Býujete girdejileriň toplanmagy, giň möçberli maýa goýumlarynyň durmuşa geçirilmegi we ýurduň ileri tutulýan pudaklarynyň ösdürilmegi, ykdysadyýetiň döwlete dahylsyz böleginiň ösmegi üçin amatly şertler döredilýär.

Maýa goýum maksatnamasy. Ykdysadyýetiň pudaklaryny ösdürmegiň maksatnamalary, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2008-2012-nji ýyllar üçin Konsepsiýalary ilatyň iş bilen üpjünçiliginiň ýokary derejesini üpjün etmäge gönükdirilendir.

Şeýle hem muňa Türkmenistanyň Prezidentiniň ulag infrastrukturasyny, «Awaza» Milli syýahatçylyk zolagyny döretmek boýunça uly sebitleýin taslamalaryny durmuşa geçirmek baradaky başlangyçlary, «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasynyň» durmuşa geçirilmegi ýardam eder.

Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň düzüminiň üýtgedilmegi çig mal öndürmäge gönükdirilen ugurdan kem-kemden gaýtadan işleýän pudaklara geçmek bilen senagatyň pudaklarynyň durnukly ösmegini üpjün etmäge gönükdirilendir.

Maýa goýum syýasaty döwletiň milli syýasatynyň esasy düzümleriniň biri hökmünde ýokary maýa goýum we serişde potensialyny ulanmak bilen tutuşlygyna ykdysady ösüşiň saldamly binýadyny üpjün etmäge gönükdirilendir. Maýa goýum işiniň ähmiýeti ýokary maýa goýum işjeňligi we önümçilik maksatly desgalaryň gurluşygyny artdyrmak wezipesiniň Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan kesgitlenen ileri tutulýan wezipeler bolup durýandygy bilen tassyklanýar.

Ýurduň milli ykdysadyýetiniň üstünlikli ösdürilmegi, onuň ösüşi köp babatda maýa goýumlaryň möçberiniň köpeldilmegine, olar üçin amatly şertleriň döredilmegine we kärhanalaryň işjeňligine baglydyr.

Býujet maýa goýumlary olaryň 2013-nji ýylda garaşylýan özleşdirmegi bilen deňeşdirilende ep-esli (20,8%-den ýokary) artar. Býujet maýa goýumlary durmuş ulgamynyň maddy-tehniki binýadyny (ýaşayş jaý we jemagat gurluşygynyň, saglygy goraýşyň, bilimiň we beýlekileriň) goldamaga we ösdürmäge gönükdirilendir. Býujet maýa goýumlarynyň 27,6%-i önümçilik maksatly desgalara, 72,4%-e golaýy bolsa önümçilik däl maksatly gurluşyga (durmuş häsiýetli desgalary, bilimi, saglygy goraýşy, medeniýeti we beýlekileri maliýeleşdirmäge) gönükdiriler.

Ýurduň maýa goýum syýasaty emele getirilende we maýa goýum syýasatynyň strategik ileri tutulýan ugurlary kesgitlenende adam kapitalyna goýulýan maýa goýumlar möhüm orny tutar. Ýurduň adam kapitalyny artdyrmaga aýratyn üns berilmeginiň zerurlygy, mukdar we hil babatda, ilatyň jan başyna düşýän JIÖ-niň ýeterlik bolmadyk derejesi, onuň hil düzümi, şeýle hem adam serişdeleriniň özüniň hiline bildirilýän talaplaryň düýpden üýtgemegi bilen kesgitlenýär.

Hormatly Prezidentimiziň esasy maksatlarynyň arasynda halkymyzyň, esasan hem ýaş nesliň bilim derejesini we zähmetiň netijeliligini ýokarlandyrmak meselesini oňyn çözmegiň zerurlygy, adam kapitalynyň hilini ýokarlandyrmak, netijeli, ahyrky netijä gönükdirilen durmuş infrastrukturasy döretmekdir. Şunuň bilen baglylykda, adam kapitalyna maýa goýmagyň ösüşi ep-esli ýokarlanar. Şahsyýeti emele getirmeklige «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasy» uly täsir eder. Onuň esasy ugurlarynyň biri, bilim bilen üçünçiligiň hilini gowulandyrmak, ýurduň ähli sebitlerinde degişli maddy-tehniki binýady emele getirmekdir.

Daşary ýurt maýa goýumlarynyň möçberi ýurt boýunça maýa goýumlaryň umumy möçberiniň 21,1%-ine deň bolar we bu maýa goýumlaryň 97,7%-i önümçilik gurluşygyna, ýagny nebit-gaz, himiýa, ýeňil senagat, gurluşyk we ulag ulgamlaryna gönükdiriler.

Nebit çykaryjy pudaga goýulýan göni daşary ýurt maýa goýumlary önümi paýlaşmak hukugynda peýda almak we daşary ýurt maýa goýumçylary üçin uly ýeňillikler görnüşi bilen özüne çekijidir.

Göni daşary ýurt maýa goýumlarynyň ýylsaýyn artmagy maýa goýum taslamalarynyň giňemegi bilen baglanyşyklydyr. Göni daşary ýurt maýa goýumlarynyň ýylsaýyn ýokarlanmagy maýa goýum taslamalarynyň giňelmegi bilen baglydyr.

Türkmenistanyň ykdysadyýetinde bazar gatnaşyklarynyň emele getirilmegi maýa goýum mehanizmini düýpli özgertdi. Soňky ýyllarda maýa goýum işjeňligini ösdürmekde esasy itergi ykdysadyýetiň döwlete degişli däl bölegini – hususy telekeçiligi, edara görnüşli taryplary ösdürmegiň hasabyna alyndy.

2011-nji ýylda bu bölegiň maýa goýum paýy 1,5%-e deň bolup, olardan 56,8%-i önümçilik gurluşyklarynyň we desgalarynyň paýyna düşýär.

Hakyky bölege maýa goýumlar ykdysady ösüşi üpjün edýär, bu bolsa türkmen halkynyň hal-ýagdaýyny gowulandyrmaga, Türkmenistanyň raýatларыnyň durmuş derejesini ösen ýurtларыň derejesine ýetirmäge mümkinçilik berer.

2011-nji ýylda salgyt-býujet syýasaty ýurduň ykdysady binýady hökmünde önümçilik ulgamyny ösdürmegi höweslendirmäge, çykdaýlary deňeçerlemek, olary durmuş-ykdysady maksatlar üçin netijeli ulanmak maksady bilen, Türkmenistanyň Döwlet býujetine salgyt tölegleriniň deňeçer we doly gelmegini üpjün etmäge gönükdirildi.

Býujet çykdaýларыnyň öz wagtynda geçirilmegi we maksada gönükdirilmegi, zähmet we talyp hakларыnyň, pensiyalaryň we döwlet kömek pullарыnyň durnukly maliýeleşdirilmeginiň üpjün edilmegi, edilýän hyzmatларыň we ýerine ýetirilýän işleriň hilini ýokarlandyrmak arkaly býujet ulgamynda bellenen maksatlary durmuşa geçirmekde ýokary netijeleriň gazanylmagy býujet syýasatynyň esasy wezipeleridir.

Salgyt ulgamynda ösüşiň maýa goýum strategiýasyny durmuşa geçirmek, iň täze tehnologiýalary we ylmy köp talap edýän önümçilikleri ulanmak, ýerli harytlaryň bäsleşige ukyplylygyny ýokarlandyrmak üçin üznüksiz önümçilik işini işjeňleşdirýän salgyt kanunçylygyny kämilleşdirmek boýunça işler amala aşyrylýar.

Salgyt-býujet syýasaty daşary ýurt maýa goýumларыny çekmek üçin hem amatly şertler döredýär.

Türkmenistanyň döwlet býujeti girdejiler we çykdaýlar boýunça deňeçer bolar. Bu ykdysady ösüşiň ýokary depginlerini saklamagy üpjün etmäge mümkinçilik berer.

Ykdysady ösüşiň netijeliligini we durnuklylygyny saklaýan ýene bir möhüm makroykdysady gural ol hem pul-karz syýasaty bolup durýar.

2011-nji ýylda pul-karz syýasatynyň esasy wezipeleriniň biri hümmetsizlenmek derejesini peseltmek boýunça işleri ýerine ýetirmeklige gönükdirildi. Bu wezipäni üstünlikli amala aşyrmak üçin pul toplumynyň artyşyny ykdysady ösüşiň depginlerine laýyklykda ýokar-

landyrmak göz önünde tutulýar. Milli puly walýuta çalyşmakda dur-nukly hümmetiň saklanyp galmagynda, pul toplumynyň gurluşynda nagt däl bölek ýokarlanar. Nagt pul dolanyşygynyň möçberleriniň pe-selmegi pul toplumynyň gurluşynyň, şeýle hem tutuşlygyna ýurduň pul dolanyşygynyň gowulanmagy üçin oňyn esas bolup durýar.

Milli pulda ykdysadyetiň pudaklaryna berilýän karz serişdeleriň möçberi JIÖ-e garanyňda 4,4 mlrd.manat ýa-da 7,6%-e deň boldy. 2008-nji ýyla garanyňda ösüş depgini 124,4%-e deň bolup, şol sanda döwlet bölegine berilýän karzlaryň ösüş depgini 125%, telekeçilere we hususy bölege berilýän karzlaryň ösüş depgini 120% boldy. Şonuň bilen birlikde, karz serişdeleriň ösüş depgini maýa goýumlaryň ösüş depgininden (1,9 esse) ep-esli pesdir.

§ 1.4. Býujet ýörelgeleri

Býujet ýörelgeleri – býujet syýasaty esasynda alnyp barylýan çäreleriň toplumu.

Býujet ulgamy şu aşakdaky ýörelgelere esaslanýar:

Bitewilik ýörelgesi – býujetiň, ähli girdejileri we çykdaý-lary babatda bir wagtda hödürlenilmegini we tassyklanylmagyny üpjün etmek, şeýle hem ýurduň çäginde ýeke-täk (bitewi) býujet kanunçylygynyň, şol sanda ýeke-täk (bitewi) býujet toparlanmasynyň ulanylmagyny, býujet prosesiniň amallarynyň ýeke-täk (bitewi) usul-da amala aşyrylmagyny üpjün etmektir.

Dolulyk ýörelgesi – ýurduň döwlet býujetinde (Durnuklaşdyryjy gaznasynda) ýurduň kanunçylygynda göz önünde tutulan ähli gir-dejileriň we çykdaýlaryň beýan edilmegi, býujet serişdelerini ulan-mak arkaly özara hasaplaşyklara ýol bermezligi.

Anyklyk ýörelgesi – girdejileriň we çykdaýlaryň ýeke-täk (bite-wi) býujet toplanmasyna laýyklykda döwlet býujetinde anyk görke-zilmegi. Maliýeleşdirmegiň meýilnamalary (smetalar), döwlet býujeti hakyndaky kanun bilen tassyklanan, ýurduň ýeke-täk (bitewi) býu-jet toplanmasyna laýyklykda, anyk maddalary maliýeleşdirmek üçin çykdaýlaryň möçberini beýan etmelidir.

Hakykylyk ýörelgesi – tassyklanan (takyklanan, düzediş girizi-len) býujetiň görkezijileriniň, Türkmenistan we onuň sebitleri boýun-

ça tassyklanan (düzediş girizilen) durmuş-ykdysady ösüşiniň we býujetiň parametrlerine laýyk gelmegi.

Aýdyňlyk (açyklyk) ýörelgesi – ýurduň býujet kanunçylygy babatda kadalaşdyryjy hukuk namalaryň, tassyklanan (takyklanan, düzediş girizilen) býujetleriň we olaryň ýerine ýetirilişi (Durnuklaşdyryş gaznasynyň emele getirilişi we ulanylyşy) barada hasabatlaryň, döwlet syry we ýurduň kanunçylygy tarapyndan goralýan syry bolmadyk döwletiň fiskal syýasatyna degişli beýleki maglumatlaryň hökmany tertipde köpçülikleýin neşir edilmegi. Býujet prosesiniň hökmany açyk bolmagy we döwlet maliýe gözegçiligiň geçirilmegi.

Durnuklylyk ýörelgesi – her ýyl düzediş girizilýän durmuş-ykdysady ösüşüň çaklamalaryna we orta möhletli býujet meýilnamalaşdyrmagyň parametrlerine esaslanýan döwlet býujetiniň taslamasynyň düzülmeği, döwlet dolandyryş edaralary tarapyndan býujet gatnaşyklary babatda ozal kabul edilen çözgütleriň berjaý edilmegi. Durnukly salgyt möçberleriniň we durnukly salgyt özeniniň üpjün edilmegi.

Netijelilik ýörelgesi – býujetleriň, durmuş-ykdysady ösüşüň maksatnamalarynda göz önünde tutulan kesgitli netijeleri gazanmaklyk zerurlygyndan ugur alnyp düzülmeği we ýerine ýetirilmegi.

Netijeli täsirlik ýörelgesi – býujetiň, tassyklanan býujetiň serişdeleriniň çäkli möçberini ulanmak bilen has gowy netije ýada kesgitli netijäni býujet serişdeleriniň iň az (minimal) möçberini ulanmak bilen gazanmaklygy üpjün etmek zerurlygyndan ugur alnyp düzülmeği we ýerine ýetirilmegi.

Jogapkärçilik ýörelgesi – ýurduň hökümetiniň (Ministrler Kabinetiniň) býujetiň ýerine ýetirilişi barada her ýyl ýurduň Parlamentiniň Mejlisiniň önünde hasabat bermegi. Býujet serişdelerini ulanyjylar we döwlet býujet edaralarynyň ýolbaşçylary kesgitli netijeleriň gazanylmadygy we ýurduň kanunçylygyna laýyk gelmeýän çözgütleriň kabul edilendigi üçin jogapkärçilik çekýärler.

Býujetleriň özbaşdaklyk ýörelgesi – girdejileriň döwlet býujetiniň dürli derejeleriniň arasynda durnukly paýlanylmagyny ýola goýmak we olaryň ýurduň kanunçylygyna laýyklykda harçlamagyň ugurlaryny kesgitlemek; döwlet dolandyryşyň ähli derejeleriniň

býujet prosesini ýurduň kanunçylygyna laýyklykda özbaşdak amala aşyrmak hukugy; aşaky derejelerdäki býujetleriň üstüne goşmaça çykdaýlary, olary girdejiler bilen degişlilikde üpjün etmän ýüklemeligine ýol bermezlik.

Deňagramlylyk (deňeçerlilik) ýörelgesi – býujetiň çykdaýlarynyň girdejiler bilen deňagramly bolmagy.

§ 1.5. Döwlet býujetiniň wezipeleri

Türkmenistanyň Prezidentiniň 2008-nji ýylyň 14-nji fewralyndaky «Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň meseleleri hakynda» 9514 belgili Kararyna we onuň bilen tassyklanan Türkmenistanyň Maliýe ministrligi hakynda Düzgünnama laýyklykda, Türkmenistanyň maliýe ministrliginiň esasy wezipeleri, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasynyň bellenen möhletlerde düzülmegini üpjün etmek, girdejileriň we çykdaýlaryň Döwlet býujetinde göz önünde tutulan meýilnama boýunça ýerine ýetirilişine umumy gözegçiligi alyp barmak, Döwlet býujetiniň serişdeleriniň harçlanýş syýasatyny ýöretmekden ybarat bolup durýar.

Türkmenistanyň maliýe ministrligi, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň, býujetden daşary serişdeleriň girdejileriniň we çykdaýlarynyň taslamasyny, sanawyny düzmek boýunça işi guraýar. Döwlet býujetiniň, býujetden daşary serişdeleriň taslamasyny, sanawyny düzmek üçin resminamalary, hasaplamalary taýýarlamak boýunça ministrlikleriň we pudak edaralarynyň, şeýle hem degişli ýerli häkimiýetiň edaralarynyň işini utgaşdyrýar. Türkmenistanyň jemlenen Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek bilen merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň girdejileriniň we çykdaýlarynyň görkezijilerine takykklamalar girizýär.

Şeýle hem beýleki ykdysady edaralar bilen bilelikde, ministrlikleriň we pudak edaralarynyň salgytlar we beýleki girdejiler boýunça býujetiň önünde borçnamalaryny doly we öz wagtynda ýerine ýetirilişine umumy gözegçiligi amala aşyrýar we Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejilerini artdyrmak boýunça teklipleri işläp taýýarlaýar, şonuň ýaly-da, býujeti meýilleşdirilişini, esasan pudak-

laryň işiniň ahyrky netijesine gönükdirilen, netijeli usullaryny işläp düzmeği amala aşyrýar.

Türkmenistanda býujet meýilleşdirilişiniň ulgamyny we toparlanmasyny kämilleşdirmek maksady bilen, býujetleşdirmegiň we býujetara gatnaşyklary gurmak ulgamynyň dünýä tejribelerini Türkmenistanyň býujetini düzmeğiň görnüşleriniň we usulyýetiniň aýratynlyklaryny göz önünde tutmak bilen öwrenýär we seljerýär, teklipleri taýýarlaýar. Döwlet býujetiniň çykadjylaryny maliýeleşdirmegi kämilleşdirmek boýunça hem teklipleri taýýarlaýar.

Türkmenistanyň býujet edaralarynyň we guramalarynyň býujetden daşarky serişdelerini meýilleşdirmegiň we hasaba almagyň we gözegçiliginiň usulyýetini kämilleşdirmek; degişli pudaklaýyn müdirlikler we bölümler bilen bilelikde býujetden daşary serişdeleri ulanmagyň hem-de şonuň esasynda býujetden daşary serişdeleri tygşytyly we maksadalaýyk ulanmak, şeýle-de degişli kärhanalaryň we edaralaryň býujetden daşary serişdeleri boýunça işlerini kämilleşdirmek boýunça teklipleri berýär. Býujet meseleleri boýunça kanunlaryň, hökümetiň kararlarynyň we buýruklarynyň taslamalarynyň we Türkmenistanyň Döwlet býujetini düzmeğiň tertibi hakyndaky gözükdirijileriň we görkezmeleriň taslamalaryny işläp taýýarlaýar. Türkmenistanyň kanunçylyk namalarynyň ministrlilikler we pudak edaralary, ýerine ýetiriji häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralary we beýleki edara-guramalar tarapyndan taýýarlanan taslamalaryna we ministrligiň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna seredýär we olar boýunça netijenama taýýarlaýar. Türkmenistanyň býujet ulgamyny kämilleşdirmek boýunça teklipleri taýýarlaýar we çäreleri işläp düzýär we Döwletiň maliýe maksatnamasyny işläp taýýarlaýar.

Ýörite milli, uzak, gysga möhletli we gündelik maksatnamalaryň, ýurduň, pudaklaryň we sebitleriň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlarynyň taslamalaryny işläp düzmäge gatnaşýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetini düzmek meseleleri boýunça Türkmenistanyň ministrliklerine we pudak edaralaryna gollanmalary berýär we merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň girdejileri we çykadjylary boýunça çäryekleýin seljeriş işlerini alyp barýar.

Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleriniň, şäherleriň we etraplaryň maliýe bölümleriniň hünärmenleriniň okuw işlerini geçirýär, býujet bilen baglanyşykly meseleler boýunça ýerlerde, iş ýüzünde kömek berýär hem-de býujetiň düzülişi we ýerine ýetirilişi boýunça alnyp barylýan gözegçilik işlerine gatnaşýar.

Ministrligiň degişli pudaklaýyn müdirlikleri we bölümleri bilen bilelikde, býujetiň girdejileriniň we çykdajylarynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýär, ýerlerde býujet serişdeleriniň harçlanyşyna, rejeli we maksadalaýyk peýdalanylyşyna gözegçiligi we barlagy gurayar, maliýe-býujet meýilnamalaşdyrylmagy babatynda usulyýet ýolbaşçylygyny amala aşyrýar.

Ministrlik bilen Aşgabat şäheriniň we welaýatlaryň Baş maliýe müdirlikleriniň arasynda işleriň utgaşdyrylyşyny güýçlendirmek, sebitiň maliýe ýagdaýyna zygiderli gözegçiligi alyp barmak, ähli derejelerde maliýe maglumatlaryny baglanyşdyrmak, sebitlerde seljeriş işlerini kämilleşdirmek ýaly ileri tutulýan wezipeler döwlet býujetiniň esasy wezipesi bolup durýar.

II bap

Döwlet býujetiniň maliýe syýasaty

§2.1. Döwlet býujetiniň maliýe syýasatynyň düýp mazmuny

Türkmenistanyň saýlap alan bazar ýoly täze maliýe ulgamyňyň, aslyýetine garanyňda bolsa, görnüşi boýunça hem täze maliýe ulgamlarynyň döredilmegini talap edýär. Bu ulgamlar bazar şertlerinde ýurduň ykdysadyýetiniň netijeli işlemegini we ösmegini üpjün etmelidir. Döwlet býujetiniň ulgamlary munuň özi merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň hem-de býujetden daşary serişdeleriň jemlenmesidir.

Häzirki wagtda Türkmenistanyň täze – býujet ulgamlaryny döretmek prosesi barýar, onuň esasynda döwlet býujeti, salgyt ulgamlary we ätiýaçlandyryş ulgamlary hereket edýär.

Türkmenistanyň Garaşsyzlyga eýe bolmagy bilen döwlet dolandyrylyşynyň, şol sanda maliýe işlerini dolandyrmagynyň bütinleý täze wezipelerini, hususan-da, içerki we daşarky bergini, hökümetiň aktiwlerini we ş. m. dolandyrmak wezipelerini çözmek zerurlygy ýüze çykdy. Çünki Türkmenistanyň saýlap alan ýoly bolsa býujeti düzmeği, maliýeleşdirmegi, gurmagy, hil taýdan täzeden çemeleşmegini talap edýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Milli maksatnamasynda Türkmenistanyň býujet syýasaty esas edilip alyndy. Bu maksatnamada bazar gatnaşyklaryna kem-kemden geçilmeginiň, ilaty sosial taýdan goramagyň dowam edip gelýän elementlerini yzygiderli modifikasiýalaşdyryp, oňa belli bir häsiýet bermek göz önünde tutuldy. Maksatnama çözülmegi umumydöwlet ähmiýetli ykdysady we sosial-syýasy wezipeleri maliýeleşdirmegi hem göz önünde tutýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujeti Maliýe ministrligi tarapyndan sebitler boýunça düzülýär, soňra oňa Türkmenistanyň Mejlisiniň sessiýasynda garalýar hem-de tassyklanylýar. Salgyt býujet ulgamynyň döwlet býujetindäki girdejiler bilen çykdaýlaryň arasyndaky tapawudy görkezýän häzirkiz ýagdaýy Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň, ministrlikleriň we pudak edaralaryň çykdaýylar baradaky teklipleriniň esasydygyna we maksadalaýykdygyna tankydy seljerme bermegi bilen başlanýar. Şeýlelikde serişdeleriň bellenilişi ýaly takyk paýlanylmagy we býujet serişdeleriniň tygşytly harçlanylyşyna şol döwürde berk gözegçilik edilmegi örän möhümdir.

Türkmenistan Garaşsyzlygyny alansoň ykdysadyýet düýpgöter üýtgedi. Indi döwletimizi dikeltmek we ösen ýurtlaryň derejesine ýetirmek diňe biziň özümize bagly zatdyr. Şonuň üçin hem döwletde alnyp barylýan her bir syýasatyň ýerine ýetirilmegi hökmanydyr.

Býujet-maliýe syýasaty Türkmenistanyň ýokary döwlet häkimiýeti we dolandyryş guramasy tarapyndan alnyp barylýar. Türkmenistanyň döwlet býujetiniň sazlaşykly bolmagyny üpjün etmäge gönükdirilen salgyt, nyrh, pul, karz we walýuta syýasatlary uly rol oýnaýar.

Häzirkiz wagtda 2011-2030-njy ýyllara çenli göz önünde tutulan ykdysady maksatnamany, serişdeler bilen üpjün etmeklik býujet syýasatynyň esasyny düzýär.

Türkmenistanyň «Býujet ulgamy hakynda» Kanunçylyk (18.06.1996 ý.) býujet ulgamyny dolandyrmagyň we onuň hereket etmegini guramagyň hukuk esaslaryny kesgitleýär hem-de ähli derejedäki býujetleriň arasyndaky özara gatnaşyklaryny düzgünleşdirýär.

Býujet – munuň özi döwlet häkimiýeti we dolandyryş guramalary tarapyndan Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenilen tertipde belli bir döwür üçin döredilýän we peýdalanylýan maliýe serişdeleriniň jemi bolup, ony berjaý etmek üçin ýörite kanunçylyk işiniň düzülip, ony ýerine ýetirmegini üpjün etmeklige gönükdirilen syýasatyň alnyp barylýandygydyr.

Türkmenistanda býujet syýasaty kanunçylyk esasynda berkidilip, býujet her ýylda täzededen, ýagny öňünden bir ýyllyk edilip tassyklanylýar.

Býujet ýyly, bu özüne býujet taýýarlanylýan maliýe ýylydyr. Maliýe ýyly her ýylyň 1-nji ýanwaryndan başlanýar we 31-nji dekabrynda tamamlanylýar, ýagny býujet ýyly ýylyň başyndan ahyryna çenli aralykda kesgitlenilýär.

Býujet maliýe syýasaty, munuň özi Türkmenistanyň Hökümiýeti we dolandyryş guramalary tarapyndan kesgitlenen Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň sazlaşykly bolmagyny üpjün edýän salgyt, nyrh, pul – karz we walýuta syýasatlarydyr.

§2.2. Döwlet býujeti syýasatynyň esasy ugurlary

Hormatly Prezidentimiz bu barada: «Gurluş üýtgedip gurmasyny, ykdysady garaşsyzlygy we ahyrky netijede ilatyň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmagy üpjün edýän ösüp barýan bazar ykdysadyýetiniň we onuň infrastrukturasyň gurallaryna döwlet maliýesiniň täsir etmegi döwletiň býujet syýasatynyň baş wezipesi bolup durýar» – diýip belleýär.

Býujet syýasaty döwletiň ykdysady syýasatynyň möhüm bölegi bolup, döwletiň maliýe durnuklylygyny üpjün etmekde möhüm daýanç bolup durýar. Şeýle hem ýurduň sosial taýdan ösmegi üçin maliýe höwesleriniň döredilmegine baglydyr. Býujet syýasaty esasy makroykdysady görkezijileri bolan JIÖ, göterimleriň we hümmet-

sizligiň derejesine hem-de ykdysadyýete gönükdirilen maýa goýumlara täsir edýär. Sosial-ykdysady ösüş maksatlara edilýän döwlet çykdajylary Türkmenistanyň häzirki döwürde ykdysadyýetiniň ösüş aýratynlygyny häsiýetlendirýän görkeziji bolup hyzmat edýär.

Ykdysadyýetiň ygtybarly ösüşini üpjün etmekde, sosial we medeni meseleleri çözmekde Döwlet býujeti esasy orny eýeleýär. Döwlet býujetiniň girdejeleriniň ýokary depginde artmagy üpjün edildi. 2009-2011-nji ýyllarda Döwlet býujetiniň umumy girdejileri 28% gowrak artdy.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykdajylarynda durmuş we jemgyýetçilik hyzmatlary esasy orun tutýar. 2011-nji ýylda 2009-njy ýyl bilen deňeşdirilende olaryň ýurduň býujetiniň umumy çykdajylarynda tutýan bölegi 31,5%-den 43,8%-e çenli artdy.

Durmuş we jemgyýetçilik hyzmatlarynyň çykdajylarynyň esasy bölegi bilim, medeniýet, saglygy goraýyş ulgamlarynyň, ilatyň durmuş üpjünçiliginiň we ýaşayyş jaý-jemagat hojalygynyň harajatlary tutýar. 2011-nji ýylda durmuş we jemgyýetçilik hyzmatlarynyň çykdajylarynda bilimiň tutýan bölegi 37,1%-e, döwlet durmuş üpjünçiliginiňki 36,2%-e, saglygy goraýyşyňki 12,2%-e, ýaşayyş jaý-jemagat hojalygynyňki 10,1%-e medeniýetiňki 4,2%-e barabar boldy.

2011-nji ýylda umumy häsiýetli döwlet hyzmatlaryna (dolandyryş, goranmak, jemgyýetçilik düzgüni we howpsuzlyk) döwlet býujetiniň çykdajylarynyň möçberi 12,0%-e golaý ýokarlandy. 2011-nji ýylda ykdysadyýetiň pudaklaryny maliýeleşdirmeklige goýberilýän serişdeleriň möçberi 53,1% artdy.

Döwlet býujetinden durmuş ulgamy ösdürmeklige hem köp serişdeler sarp edilýär. Esasan hem bilimi, saglygy goraýyşy, medeniýeti we durmuş üpjünçiligi maliýeleşdirmeklige Döwlet býujetinden goýberilýän serişdeler yzygiderli artýar.

Býujet syýasatyny özgertmekligiň strategiýasynyň esasy maksady ykdysadyýetiň ösmegine we halkyň hal-ýagdaýyny gowulandyrmaga ýardam berýän netijeli býujet ulgamyny döretmekden we ösdürmekden ybaratdyr.

Şu maksadalaýyklykda şu aşakdaky meseleler çözülýär:

- býujeti meýilnamalaşdyrmaklygy kämilleşdirmek;
- býujetiň ähli derejelerinde aýdyňlygy üpjün etmek;
- birinji we ikinji derejedäki býujet gurluşyny kämilleşdirmek;
- býujet serişdelerini ulanmaklygyň netijeliligini ýokarlandyrmak;
- býujet ulgamynyň kanunçylyk binýadyny kämilleşdirmek.

Sosial-ykdysady ösüş maksatlary üçin döwlet býujetinde edilýän harajatlary köpeltmek ykdysadyýetiň ösüş depginini çaltlaşdyrmaklygyň, ony diwersifikasiýa etmekligiň möhüm şertleriniň biridir.

Şonuň üçin döwlet býujetiniň çykadjylarynyň has amatly derejede bolmagyny üpjün etmek maksady bilen Türkmenistanyň ykdysadyýetinde bolup geçýän özgertmeleri nazarda tutup, olaryň netijeli ulanylyşyna baha bermeklige täze usullary işlenip düzülýär we býujet ulgamynyň işjeňligini kämilleşdirmekligiň täze ugurlary kesgitlenýär.

Özgertmeleriň **birinji tapgyrynda** (2009–2010 ý.) býujetiň kanunçylyk binýadyny kämilleşdirmekte möhüm işler durmuşa geçirildi. Şeýle hem döwletiň eýeçiligindäki serişdeleriniň netijeli ulanylyşyna baha bermek boýunça çäreler geçirildi. Bu bolsa döwletiň ykdysadyýetini dolandyrmaklykda tutýan ornuny kesgitlemeklige mümkinçilik berdi. Şu esasyda bolsa, Döwlet býujetiniň girdejilerini, bazar mehanizmlerini giňden ulanmak arkaly netijeli ulanmaklyga gönükdirilen çäreleriň toplумы işlenip düzüldi.

Olary durmuşa geçirmekde esasy ýörelgeler şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- maliýe hasabatlarynyň açyklygyny we aýdyňlygyny üpjün etmek;
- býujet serişdeleriniň ulanylyşyna berk gözegçiligi saklamak;
- býujet ulgamynyň ähli derejelerinde girdejiler bilen çykadjylaryň özara sazlaşyklygyny üpjün etmek;
- döwlet serişdelerini netijeli dolandyrmak.

Ikinji tapgyrda (2011–2015-nji ýyllar) býujetiň girdejilerini we çykadjylaryny orta möhletleýin meýilnamalaşdyrmaklyga geçmeklik strategiýasy durmuşa geçiriler.

Býujet serişdelerini has amatly harçlanmaklygy üpjün etmeklik has çylşyrymly wezipe bolup, ol býujetiň çykadjylaryny meýil-

namalaşdyrmaklygy we çaklamaklygy, çykdaýylaryň netijeliligini ýokarlandyrmaklygy öz içine alýar. Býujetiň orta möhletleýin meýilnamalaşdyrmak ulgamynyň kemala getirilmegi tutuş býujet ulgamynyň durnuklylygyny we ygtybarlylygyny ýokarlandyrmaklyga mümkinçilik berer. Döwlet maliýesini dolandyrmaklygyň netijeliligini ýokarlandyrmak boýunça hem möhüm çäreler durmuşa geçiriler.

Býujetiň ähli derejelerinde we býujet ulgamynda kabul edilýän kararlaryň aýdyňlygyny üpjün etmek, bu ugurda geçiriljek möhüm çäreleriň biri bolar. Ýörite maksatly maýa goýum we innowasiýa maksatnamalary maliýeleşdirmek maksady bilen institusional düzüm-ler dörediler. Bu bolsa býujet ulgamyny kämilleşdirmekte edilen ädimleriň biri bolar.

Üçünji tapgyrda (2016–2020 ý. we 2030-njy ýyla çenli döwür) amala aşyryljak özgertmeler býujet serişdelerini has netijeli ulanmaklyga mümkinçilik berer we býujet çykdaýylaryny dolandyrmaklygyň hil taýdan täze derejesine geçmekligi üpjün eder. Şu döwürde Döwletiň býujeti ýurduň ykdysadyýetiniň ösüşine güýçli täsir edip biljek maliýe guralyna öwürüler. Býujet ulgamynyň çykdaýylary **ýurduň jemi içerki önüminiň (JIÖ) 40-50%-ine** barabar bolar.

Bu esasan ylma, bilime we saglygy goraýyşa goýberilýän serişdeleriň artmagy bilen bagly bolar. Şu döwürde saglygy goraýyşy maliýeleşdirmeklige gönükdirilýän serişdeleriň umumy möçberi jemi içerki önümiň 5%-10%-ine, bilime goýberilýän serişdeler jemi içerki önümiň 5-7%-ine, ylma goýberilýän serişdeler bolsa jemi içerki önümiň 1,5-3%-ine çenli artar.

Bagtyýarlyk döwründe býujetiň dürli derejesiniň arasyndaky gatnaşyklary kämilleşdirmek bilen bagly işler durmuşa geçiriler. Bu bolsa ahyrky netijede ýurduň sebitleriniň sosial-ykdysady ösüşine ýardam berer.

Sebitler boýunça **býujet syýasatynyň esasy wezipesi** ýerlerde býujet ulgamynyň girdejilerini toplamakda we ulanmakda olaryň özbaşdaklygyny ösdürmek esasynda maliýe ygtybarlylygyny ýokarlandyrmakdyr. Býujet aragatnaşyklaryny kämilleşdirmek sebitleriň

ykdysadyýetiniň ösüşini çaltlandyrmaklygy, ilatyň sosial taýdan go-raglylygyny ýokarlandyrmaklygy üpjün eder.

Bilim syýasatyny ýola goýmakda Bilim maksatnamasynyň äh-miýeti örän uludyr. Sol Maksatnamada 2020-nji ýyla çenli býujet syýasatynyň esasy ugurlary öz beýanyny tapýar. Şonda girdejiler we çykdaýylar boýunça bir ýere jemlenen bitewi býujet düzmäge uly üns berilýär. Býujet hasaplaryny barlamaklykda, ylaýta-da garaşsyz auditor gulluklaryna çekmeklik göz önünde tutulýar. Milli maksatnamada göz önünde tutulýan býujet ulgamlary baradaky syýasaty tutuşlygyna iş ýüzünde beýan ediler.

Çaklanylýan döwürde Türkmenistanyň ykdysady syýasaty onuň möhüm ugrunyň: salgyt-býujet, pul-karz gurluş ugurlarynyň sazlaşyklylygy bilen kesgitleniler. Býujet ulgamy baradaky syýasat şundan ybaratdyr.

Ykdysadyýeti üstünlikli dolandyrmagyň täsirli guraly hökmünde Döwlet býujetiniň netijeliligini ýokarlandyrmak üçin aşakdakylar göz önünde tutulýar:

- býujet ulgamynyň kadalaşdyryjy-hukuk binýadyny kämilleş-dirmek;
- pudaklaryň maksatnamalary ykdysady taýdan seljermegiň we ykdysadyýeti sazlaşykly ösdürmegiň esasynda ýerine ýetiril-megi, hökmany bolan anyk býujeti düzmek;
- býujet bilen gurşap almak, onuň binýadyny giňeltmek, býu-jet ýetmezçiliginiň derejesini azaltmak we onuň hümmetsiz-lenmek babatda öňde goýlan wezipeleri gazanmaga hem-de durmuş hajatlaryny kanagatlandyrmagyň, maýa goýmagyň bähbitleri üçin çykdaýylaryň gurluşyny üýtgedip gurmaga ýar-dam edip biljek ýagdaýyny saklamak boýunça işleri dowam etdirmek;
- döwlet çykdaýylaryny dolandyrmagyň bir bitewi ulgamyny döretmek, ähli döwlet işlerini, şol sanda Döwlet gaznalary boýunça bir bitewi býujetde beýan etmäge kem-kemden geç-mek, býujetden daşary hasaplaryň ählisini ýapmak;
- maýa goýum býujetinde çekilýän içerki we daşarky maýa goýumlarynyň ählisini beýan etmek bilen, şol býujeti işläp

- taýýarlamak olaryň netijeliligini we ýerine ýetirilişini seljermek;
- töleg töleýji guramalaryň ählisinden býujetiň girdeýji bölegine tölegleriň doly gelip gowuşmagyny üpjün etmek, özara hasaplaşyklary iň az derejä çenli kem-kemden çekelendirmek, daşary söwdada alyş-çalyş işlerinden boýun gaçyrmak we nagt pul serişdeleriniň býujete gelip gowuşmagyny artdyrmak maksady bilen diňe nagt pul serişdeleri arkaly geçirilýän işlere geçmek;
  - öz garamagyndaky kärhanalaryň geçirýän serişdelerini býujetiň umumy girdejisine gönükdirmek bilen, ministrlikleriň we edaralaryň merkezi dolandyryş diwanlaryny býujetden maliýeleşdirmäge geçirmek;
  - döwlet kärhanalarynyň we guramalarynyň serişdeleriniň peýdalanylyşyna, Gaznaçylygyň gözegçilik etmek wezipelerini giňeltmek;
  - kompýuter ulgamyny we maglumatlar bankyny döretmegiň binýadynda hasaba almagyň we gözegçiligiň netijeli ulgamyny döretmek, döwlet serişdeleriniň peýdalanylyşy bilen baglanyşykly ykdysady işiň ähli ölçeglerini öz içine alýan auditi mundan beýläk-de ösdürmek;
  - döwlet hasaplaryna (şçýotlaryna) hökmany garaşsyz audit geçirmegi göz önünde tutýan kanuny işläp düzmek.

Türkmenistanyň Döwlet býujetinde Milli maksatnamada göz önünde tutulýan çäreler kem-kemden amala aşyrylyp başlandy. Ol eýýäm 2009-njy ýylyň býujetinde öz beýanyny tapdy, onuň möçberi ep-esli ulaldy, binýady giňeldi. Býujetiň anyklygy barada-da köp işler edildi. Köp pudaklara, ylaýta-da, ykdysadyýeti ösdürmekdäki aýgýtlaýjy pudaklar bilen energetika, nebit-gaz toplumlaryna serişdeler artdyrylyp, şonuň ýaly-da halkyň durmuş ýagdaýyny gowulandyrmaga serişdeler artdyryldy. Mysal üçin, býujetden zähmet hakyny alýanlaryň aýlyk haklary, pensiýalar we kömek pullary yzygiderli ýokarlandyrylýar.

III bab

Býujet ulgamy we býujet gurluşy

§3.1. Türkmenistanyň döwlet býujetiniň ulgamy

Türkmenistanyň döwlet býujetiniň ulgamy – ykdysady gatnaşyklara we hukuk kadalaryna esaslanýan ýurduň ähli býujetleriniň we olaryň özara baglanyşygyndaky bitewiligi.

Döwlet býujetiniň ulgamy – munuň özi merkezleşdirilen býujetiň, ýerli býujetleriň we býujetden daşary ýörite maksatly döwlet gaznalarynyň jemi.

Türkmenistanyň býujet ulgamyna özbaşdak bölekler hökmünde, düzümine girýän maksatlaýyn gaznalaryň serişdelerini we döwlet eýeçiligindäki hojalyk ýörediji taraplaryň maliýe serişdelerini hasaba almak bilen, Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujeti hemde döwlet dolandyryşynyň edaralarynyň döredilýän ýerleri bolan welaýatlaryň, etraplaryň, şäherleriň ýerli býujetleri, şeýle hem, öz-özüňi dolandyryşyň ýerli edaralary döredilýän etraplardaky şäherleriň, geňeşlikleriň ýerli býujetleri goşulýar.

Býujet ulgamynyň birligi, bitewi kadalaşdyryjy hukuk esasy, şol sanda, Býujet toparlamasy boýunça býujet resminamalarynyň bitewi görnüşleri, Türkmenistanyň Döwlet we çäkler boýunça býujetlerini düzmek üçin býujetiň bir derejesinden beýlekisine gerekli hasabat we býujet maglumatlaryny bermek, şeýle hem, býujet işleriniň dowamlylygynyň ylalaşyjylyk ýörelgeleri bilen üpjün edilýär.

Býujet ulgamynyň birligi kadalaşdyryjy girdeji çeşmelerini peýdalanmak we maliýe serişdelerini bölekleyin gaýtadan paýlamak arkaly amala aşyrylýan merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň ähli derejeleriniň özara baglanyşygyna esaslanýar.

Şeýle-de, býujet ulgamynyň birligi, salgyt syýasatyny hem goşmak bilen, bitewi durmuş-ykdysady syýasat arkaly amal edilýär.

Býujet ulgamlarynyň täze wezipeleriniň biri – býujetiň ýerine ýetirilişiniň hasap-hesip barada netijeli (has takyk) ulgamyny döret-

mekden we býujet serişdeleriniň harçlanylyşyna gözegçilik etmekden ybaratdyr.

Türkmenistanyň Prezidentiniň 1993-nji ýylyň 15-nji sentýabrynda gol çeken Karary bilen Türkmenistanyň Maliýe ministrliginde Gaznaçylyk müdirliği döredildi. Onuň wezipeleri hökümetiň aktiwlerini we passiwlerini dolandyrmakdyr, täze ykdysady şertlerde döwlet býujetiniň peýdalanylyşyna gözegçilik etmektir. Gaznaçylygyň esasy wezipeleri netijeli dolandyrmakdan döwlet byujetiniň çykdaýy böleginiň ýerine ýetirilişiniň hasabyny we oňa gözegçilik edilişini ýöretmekden, hökümetiň bergilerinde hem-de maliýe aktiwlerine hyzmat etmekden ybaratdyr. Şu maksat bilen 1994-nji ýylda welaýatlaryň we etraplaryň derejesinde Gaznaçylyk bölümleri döredildi.

Býujetiň kassa boýunça ýerine ýetirilmegi baradaky täze ulgam tejribe görnüşi 1994-nji ýylyň 1-nji maýyndan başlap Aşgabatda ornaşdyrylyp ugraldy. Soňra 6-njy maýyndan başlap bolsa Ahal welaýatynda we 1-nji iýuldan başlap Türkmenistanyň bütin çäginde işläp ugrady.

Bu ulgamyň düýp manysy her bir býujet edarasyna býujetde göz önünde tutulan serişdeleriň geçirilmegini, şol serişdeleriň maksadalaýyklygyna we esaslylygyna diňe Gaznaçylyk bölümlerinde barlap görlerden soň tölöp bilýänliginden ybaratdyr, gaznaçylyk bölümleri bolsa, öz gezeginde degişli tabynlykdaky edaralara geçirilen pul serişdeleriniň, kassa çykdaýylarynyň we çykdaýylaryň her bir madasy boýunça edaralaryň býujet hasaplarda peýdalanman galan serişdeleriň galyndylarynyň hasabyny ýöredýärler. 1995-nji ýylyň 1-nji ýanwaryndan başlap edaralaryň banklardaky býujet hasaplarynyň (şçýotlarynyň) hemmesi ýapyldy. Olaryň deregine merkezleşdirilen býujetiň çykdaýylary we girdejileri boýunça ýeke-täk Gaznaçylyk hasaplary (şçýotlary) açyldy. Gaznaçylyk merkezi bankdaky baş hasap (şçýot) bilen ýerlerdäki hasaplaryň (regional şçýotlaryň) gündelik kliringi arkaly üpjün edilýär. Bu bitewilik (gaznaçylyk hasaplardaky nul galyndy düzgün peýdalanylýar) hökümetiň gaznaçylygyna girýän serişdeleriň netijeli peýdalanylmagyna mümkinçilik berýär.

Häzirki wagtda Türkmenistanyň Maliýe ministrligi ýurdumyzyň Gaznaçylyk ulgamyny ösdürmek barada uly işleri alyp barýar. Hu-

susan-da, Aşgabatdaky, welaýatlardaky we etraplardaky býujet guramalarynyň hemmesini öz içine aljak kompýuter toruny döretmek işi amala aşyryldy. Býujet serişdeleriniň netijeli harçlanylyşyna gözegçilik wezipesi tor arkaly çözülýär. Mundan başga-da, býujetden daşary gaznalarynyň serişdeleriniň harçlanylyşyna gözegçilik edilişiniň netijeliligini ýokarlandyrmak göz önünde tutulýar.

Gözegçilik etmegiň düýp esasy makrokydysady çärelerde, ýagny býujet düzülende göz önüne tutulmalydyr. Býujet syýasatyna ykjam baha berilmelidir, birinji nobatda bolsa ýerliksiz çykadjylaryň önüni almak üçin köp iş edilmelidir. Şu şertler berjaý edilende býujet işi netijeli bolup biler.

§3.2. Döwlet býujetiniň gurluşy

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Türkmenistanyň Döwlet býujetini düzmegiň we ýerine ýetirmegiň düzgünlerini, býujet toparlanmasynyň (klassifikasiýasynyň) gurluşyny we düzümini, hökümet amallarynyň we buhgalterlik hasabat hasaplarynyň (sçýotlarynyň) döwlet meýilnamasynyň (planynyň) hasabatyny alyp barmaklygy, býujetiň çykadjylaryny kemeltmek boýunça teklipleri taýýarlamaklygy, býujetiň çykadjylarynyň netijeliligini ýokarlandyrmak boýunça çäreleri işläp taýýarlamaklygy, merkezleşdirilen býujetiň gaznaçylyk hasaplarynyň ýagdaýyna gözegçilik etmekligi hem-de Döwlet býujetine gelip gowuşýan girdejiler Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykadjylaryny üpjün etmek üçin ýeterlik bolmasa, onda Türkmenistanyň Ministrler Kabineti bilen ylalaşyk esasynda çykadjylary kemeltmegiň tärlerini (mehanizmini) girizmek barada teklipleri işläp taýýarlaýar.

Býujeti düzmek işi «Býujet ulgamy hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna, Türkmenistanyň Döwlet býujetini düzmegiň we ýerine ýetirmegiň Düzgünlerine, býujeti düzmek işlerini kadalaşdyryjy Türkmenistanyň beýleki Kanunlaryna, şeýle hem, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň we welaýatlaryň, Aşgabat şäheriniň, etraplaryň, şäherleriň häkimleriniň we arçynlaryň kararlaryna laýyklykda guralýar.

Türkmenistanyň Döwlet we merkezleşdirilen býujetleri Kanun görnüşinde Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan, ýerli býujetler welaýatlaryň, Aşgabat şäheriniň, etraplaryň, şäherleriň häkimleriniň kararlary we arçynlaryň çözümleri görnüşlerde tassyklanylýar.

Sebitleriň ykdysady, durmuş we medeni taýdan gradeň ösüşini üpjün etmek üçin welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň arasynda maliýe serişdelerini bölüşmek üçin gaýtadan paýlamak merkezleşdirilen býujetiň üstü bilen amala aşyrylýar.

Ýerli býujetler, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirmek üçin olaryň garamagyndaky döwletiň edara ediş-çäk birlikleriniň pul serişdeleriniň gaznasydyr. Ýerli býujetlere welaýatlaryň, şäherleriň, etraplaryň we geňleşleriň býujetleri degişlidir.

Welaýatyň býujeti welaýat býujetini, welaýatyň garamagyndaky etraplaryň we şäherleriň býujetlerini özünde jemleýär. Aşgabat şäheriniň býujeti şäher býujetini we Aşgabat şäheriniň etraplarynyň býujetlerini özünde jemleýär. Etrap bölünişigi ýa-da arçynlyklary bolan şäheriň býujeti şäher býujetini, etraplaryň we geňleşlikleriň býujetlerini özünde jemleýär. Etrabyň býujeti etrap býujetini we geňleşlikleriň býujetlerini özünde jemleýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň Milli maksatnamasyny ýerine ýetirmeklige, ilatyň durmuş derejesini ýokarlandyrmaklyga, ýurduň goragyna, döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralarynyň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralarynyň işlerini üpjün etmektige, şeýle hem maýa goýumlary maliýeleşdirmäge gönükdirmek üçin býujetde jemlenmeli pul serişdeleriniň möçberini kesgitlemek maksady bilen amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasy döwletiň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlaryna, pudaklaryň we edara ediş-çäk birlikleriniň ösüşiniň ileri tutulýan ugurlaryna laýyklykda düzülýär. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasy düzülende girdejileriň emele gelýän ähli çeşmeleri boýunça olary doly ýüze çykarmak, çykadajylaryň rejeli we tygşyly kesgitlemegi üpjün edilmelidir.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasynda meýilnama-laşdyrylýan ýylda gelip gowuşmaly serişdelerden emele geljek girdejiler we amala aşyrylmaly çäreleriň çykdaýylary göz önünde tutulýar.

Önde duran ýyl üçin Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny taýýarlamagy we düzmeği Türkmenistanyň Maliýe ministrli-gi «Býujet ulgamy hakynda» Türkmenistanyň Kanunynda bellenen tertipde we möhletde gurayar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmeklige ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, ýörite maksatlaýyn gaznalaryň ýerine ýetiriji ýolbaşçylygy, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleri, döwlet häkimiýetiniň we dolandyryşynyň beýleki edaralary gatnaşýarlar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasy düzülende Merkezleşdirilen býujet bilen welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleriniň arasyndaky, bellenen ölçeglere laýyklykda salgytlardan geçirmeler we býujetleriň deňeçerligini üpjün etmek üçin gönükdirilýän serişdeler babatda döreýän özara gatnaşyklar kesgitlenýär.

Döwlet býujetiniň çykdaýylarynyň öz wagtynda maliýeleşdirilmegi, döwlet gaznasyna serişdeleriň girişini we çykyşyny düzgünleşdirmegi talap edýär. Bergileri we aktiwleri, passiwleri dolandyrmak bölüminiň işiniň düýp manysy bolsa, gysga möhletli karzlary öz wagtynda almakdan, girdejiler yetmezçilik eden wagtynda gazna goýumlaryny ýerleşdirmekden, girdejileriň artykmaçlyk edýän döwürlerinde bar bolan bergileri maýany goýmakdan ýa-da amortizasiýalaşdyrmakdan ybaratdyr.

§3.3. Döwlet býujetiniň arasyndaky gatnaşyklar

Döwlet kärhanalary, guramalary, edaralary we ilat bilen emele gelýän maliýe gatnaşyklaryna *býujet gatnaşyklary* diýilýär. Býujet gatnaşyklaryna obýektiwlilik mahsusdyr. Döwletden daşary býujet gatnaşyklarynyň emele gelmegi mümkin däldir. Ýöne Döwlet bilen

bagly bolup, olar şol pursatda sazlaşyklaryň däl-de bazis elementleri bolup hyzmat edýärler.

Býujet gatnaşyklary, bu jemgyýetiň ykdysady gurluş bölegidir. Býujet gatnaşyklarynyň hereket etmegi döwlete öz wezipelerini amala aşyrmak üçin maddy maliýe bazasynyň zerur bolmagyndan ybaratdyr. Býujet gatnaşyklary hereket edende olar özüne degişli maddy beýanyny alýarlar. Ol çylşyrymly guralan gurluşy (strukturasy) bolan Döwlet býujetiniň wezipelerinde maddalaşýar. Býujet funksiýalary düzülende ýörite görnüşlerde hereket edýän ätiýaçlar döredilýär. Döwlet býujetiniň wezipeleriniň döredilişini we ulanylyşyny üpjün edýän gatnaşyklarynyň jemi Döwlet býujeti diýilýän düşünjäni berýär.

Öz ykdysady mazmuny boýunça Döwlet býujeti, bu halk hojalygyny, durmuş-medeni çäreleri, döwlet dolandyrylyşynyň harajatlaryny goranmak, maliýeleşdirmek üçin niýetlenen býujet wezipeleriniň döredilmegi we ulanylmagy sebäpli milli girdeýjini gaýtadan paýlamakda şahsy we edara görnüşli taraplar bilen döwletiň arasynda emele gelýän pul gatnaşyklarydyr.

Türkmenistanyň ýeke-täk býujetini – Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň döredilmeginiň hem peýdalanyşynyň tertibini Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan kesgitlenýän döwletiň beýleki maliýe serişdeleri düzýärler. Türkmenistanyň döwlet býujeti munuň özi, öz düzümine merkezleşdirilen býujetiň, ýerli býujetleriň serişdelerini alýan pul toplumydyr. Döwlet býujetiniň düzüminde ýörite maksatly gaznalaryň we pul toplumlarynyň serişdeleri we eýeçiligiň döwlet görnüşine esaslanan hojalygy ýöredýän subýektleriň maliýe serişdeleri göz önünde tutulýar. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejileri bir maliýe ýylynyň dowamynda şahsy we edara görnüşli taraplar tarapyndan bellenen çeşmeleriň hasabyna emele gelýär. Býujetiň çykdajylary döwlet häkimiýeti we dolandyryş, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz özüni dolandyryş guramalaryň işini üpjün edýän gündelik çykdajylary we maýa goýum işlerini maliýeleşdirmäge bolan harajatlardan ybaratdyr.

§3.4. Býujet hukugy

Býujet hukugy, bu býujetleriň arasynda girdejileriň we çykdaýlaryň paýlanyşynyň, býujetleriň düzülmeginiň, garalmagynyň, tassyklanmagynyň we ýerine ýetirmeginiň, şeýle hem býujetleriň ýerine ýetirilişi barada namalaryň düzülmeginiň we tassyklanmagynyň barşynda ýüze çykýan jemgyýetçilik gatnaşyklary kadalaşdyrýan Türkmenistanyň maliýe hukugynyň bölegidir.

Býujet taslamasyny düzmek işine başlamak hakyndaky karar Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan kabul edilýär. Kabul edilen Kararyň esasynda, hökümet döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek boýunça etaplaýyn işler guralýar.

1-nji tapgyrda durmuş ykdysady ösüşiň çaklamasy maliýe serişdeleriniň jemleýji balansy, býujet syýasatynyň esasy ugurlary we maýa goýumlary boýunça esasy ugurlary düzülýär, býujetiň taslamasynyň gözegçilik sanlary hasaplanylýar.

2-nji tapgyrda döwlet dolandyryşyň ýerli organlary tarapyndan durmuş ykdysady ösüşiň görkezijileriniň we býujetiň gözegçilik sanlarynyň düýpli işlenilip düzülişi we baglaşdyrylyşy alnyp barylýar.

3-nji tapgyrda Döwlet býujetiniň taslamasy taýýarlanylýar we Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine berilýär. Ol ony Türkmenistanyň Mejlisine gönükdirýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Mejlise iberýän býujet ýüzlenmesi şu aşakdakylary öz içine alýar:

- degişli döwürde durmuş ykdysady ösüşiň esasy görkezijileri, döwletiň çägindeki esasy maliýe balansy;
- býujet syýasatynyň esasy ugurlarynyň döwlet girdejileri hakyndaky maglumatlary;
- döwlet býujetiniň taslamasynyň geçen we häzirki maliýe ýyllarynyň býujetiniň ýerine ýetirilişiniň kesgitlemesine görä Türkmenistanyň Mejlisiniň hemişelik komitetleri we komissiyalary tarapyndan býujet taslamasynyň girdeji we çykdaý bölegine garaýarlar we iş boýunça netije çykarýarlar.

Mejlisiň sessiýasynda býujet hakyndaky doklad bilen Türkmenistanyň Maliýe ministri çykyş edýär. Býujet tassyklananda Türk-

menistanyň Mejlisi şu aşakdaky häsiýetnama boýunça karar kabul edýär.

Býujeti ösdürmek, býujetiň balanslaşdyrmak çägi boýunça girdejideden ululyk we göterim (%) paýy görnüşinde, artyk ýa-da ýetmeýän bölegi, ýagny «Döwlet býujeti hakynda» Türkmenistanyň Kanuny Mejlis tarapyndan tassyklanan soň Türkmenistanyň Prezidenti gol çekýär.

Býujet ýerine ýetirilen döwründe ýerine ýetiriji guramalaryň tassyklanan çäginde býujet toparlanmalarynyň (klassifikasiýalarynyň) maddalary boýunça býujetiň çykdajylaryny we girdejilerini deňşililikde üýtgetmäge hukuklary bardyr.

Býujeti ýerine ýetiriji guramalara Türkmenistanyň Maliýe ministrligi we Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy degişlidir. Döwlet býujeti Türkmenistanyň Maliýe ministrligi we sebit (regional) bölümleri tarapyndan düzülýär.

Döwlet býujetiniň çykdajy böleginiň ýerine ýetirilmegini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gaznaçylyk müdirligi üpjün edýär. Türkmenistanyň ýeke-täk býujet ulgamyny Türkmenistanyň Döwlet býujeti we döredilmeginiň hem peýdalanmagynyň tertibi Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan kesgitlenilýän döwletiň beýleki maliýe serişdeleri düzýär. Döwlet býujetiniň girdeji bölegi Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy tarapyndan ýerine ýetirilýär.

Gazna we onuň welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki bölümleri býujetiň kassasyny üpjün etmek baradaky serişdeleriň operatiw hasabatlaryny ýöredýärler hem-de şol serişdeleriň belli bir maksat bilen tygşytly harçlanylyşyna gözegçilik edýärler.

Salgyt – býujet sferasynyň döwlet býujetindäki girdejiler bilen çykdajylaryň arasyndaky tapawudy görkezýär. Häzirki döwürde Maliýe ministrliginiň we edaralaryň çykdajylar baradaky teklipleriniň esasydygyna tankydy seljerme bermek talap edýär. Serişdeleriň takyk paýlanylmagy we býujet serişdeleriniň tygşytly harçlanylyşyna gözegçilik edilmegi örän möhümdir. Türkmenistanyň salgyt syýasaty býujetiň girdeji bölegini ýerine ýetirmäge gönükdirilýär. Ol ýurduň ykdysady we sosial ösüşini höweslendirýär.

IV bap

Býujet ulgamlarynyň dolandyrylyşy

§4.1. Türkmenistanyň býujet ulgamlaryny dolandyrýan edaralar we guramalar, olaryň wezipeleri

Türkmenistanyň býujet ulgamlaryny dolandyrýan edaralary we guramalary bolup ilkinji nobatda Aşgabat şäheriniň we Ahal, Balkan, Daşoguz, Lebap we Mary welaýatlarynyň Baş maliýe müdirlikleri çykyş edýärler. Olar öz işini Baş maliýe müdirlikleri hakynda Düzgünnama, Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygynyň we Türkmenistanyň Prezidentiniň 2008-nji ýylyň 14-nji fewralyndaky «Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň meseleleri hakynda» çykaran 9514 belgili Karary bilen tassyklanan «Türkmenistanyň Maliýe ministrligi hakynda» Düzgünnamanyň esasynda alyp barýarlar.

Baş maliýe müdirlikleriniň düzümine şu aşakdaky bölümler girýärler:

- maliýe hasabatyny seljeriş jemleýji bölümi;
- gözegçilik-derňew bölümi;
- jemleýji býujet bölümi;
- gazna bölümi;
- maýa goýumlary we ýaşaýyş jaý-jemagat hojalygyny maliýeleşdiriş bölümi;
- umumy bölüm.

Baş maliýe müdirlikleriniň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- maliýe, býujet, salgyt barada ýeke-täk syýasaty işläp taýýarlamaga gatnaşmak we durmuşa geçirmek;
- şäheriň býujet ulgamyny kämilleşdirmek;
- şäheriň, edaralaryň we kärhanalaryň maliýe ýagdaýyny seljermek;
- şäheriň býujetiniň taslamasyny işläp taýýarlamak we onuň ýerine ýetirilişini üpjün etmek;
- şäheriň döwlet maliýe ulgamyny guramak, dolandyrmak we gözegçilik etmek;

- buhgalter hasaba alnyşynyň we maliýe hasabatynyň usulyýetini üpjün etmek.

Baş maliýe müdirlikleri öz üstüne ýüklenen wezipelere laýyklykda, şu aşakdaky esasy işleri amala aşyýarlar:

- şäheriň we welaýatlaryň maliýe we býujet ulgamyny kämilleşdirmek boýunça teklipleri taýýarlamak we çäreleri işläp düzmek;
- şäheriň we welaýatlaryň durmuş-ykdysady, nyrh, karz-pul we hasaplaşyk-töleg ulgamyny kämilleşdirmek boýunça teklipleri taýýarlamaga gatnaşmak;
- şäheriň we welaýatlaryň býujetiniň taslamasyny işläp taýýarlamak we ministrilige hödürlemek, onuň ýerine ýetirilişine gözegçilik etmek;
- şäheriň we welaýatlaryň maliýe maksatnamasyny işläp taýýarlamak;
- Milli maksatnamalaryň, uzak we gysga möhletli maksatnamalaryň, şäheriň we welaýatlaryň pudaklarynyň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlarynyň taslamalaryny işläp düzmäge gatnaşmak;
- pudak edaralarynyň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralarynyň, şäheriň we welaýatlaryň býujetini düzmek we ýerine ýetirmek boýunça işlerini utgaşdyrmagy we usulyýet ýolbaşçylygyny amala aşyrmak;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna çykdajylary maliýeleşdirmegi amala aşyrmak;
- ykdysadyýeti maliýe taýdan sagdynlaşdyrmak boýunça çäreler barada teklipleri taýýarlamaga gatnaşmak we olary durmuşa geçirmek;
- şäherde we welaýatlarda gaznaçylyk amallaryny dolandyrmak, resmi hasabaty düzmek, şähere we welaýatlara bölünip berilýän býujet serişdeleriniň hem-de ýerli berkidilen girdejileriniň bellenen maksadalaýyk peýdalanylyşyna gözegçilik etmek;
- pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň maliýe hasabatlaryny kabul etmek we olara seretmek;

- şäher we welaýat häkimlikleriniň ýanyndaky balans toparynda serediljek materiallary taýýarlamak we onuň çözümlerini resmileşdirmek, olary degişli gurluş birliklerine ýetirmek;
- pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň baş buhgalterleriniň hünär synagyny geçirmek;
- ýerli býujetden maliýeleşdirilýän edaralaryň we döwlet býujetinden kömek puluny alýan ýaşaýyş jaý-jemagat hojalygynyň kärhanalarynyň işgär wezipe sanawlaryna, olaryň işgär sanynyň esaslandyrylyşyna seretmek;
- şäheriň we welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň häkimlikleri tarapyndan berlen teklipler we resminamalar esasynda durmuş-medeni we durmuş maksatly desgalary, edara jaýlaryny, hem-de ýaşaýyş jaý-jemagat, abadanlaşdyryş maksatly desgalary düýpli abatlamak boýunça jikme-jik sanawlara seretmek we ministrlige ylalaşmaga hödürlemek;
- býujet edaralarynyň çykdajy sanawynyň ýerine ýetirilişiniň barlaglaryny, derňewlerini geçirmek arkaly Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň maksadalaýyk ulanylyşyna gözegçiligi amala aşyrmak;
- kärhanalaryň we edara-guramalaryň maliýe işleriniň barlaglaryny we derňewlerini geçirmek;
- býujet serişdeleriniň hasabyna ýerine ýetirilýän düýpli gurluşykda we düýpli abatlaýyş, bejeriş işlerinde serişdeleriň rejeli hem-de maksadalaýyk harçlanylyşyna gözegçilik etmek;
- şäher we welaýatlar boýunça düýpli gurluşyklar, ýaşaýyş jaý-jemagat, abadanlaşdyryş maksatly desgalary düýpli abatlamak we ýaşaýyş jaý-jemagat hojalygynyň kärhanalary babatda býujet görkezijilerini düzmek;
- döwlet býujetinden döwlet kömek puluny alýan ýaşaýyş jaý-jemagat hojalygynyň kärhanalaryny hem-de agyz suw edaralarynyň ilatyň mugt agyz suw we lagym üpjünçiligi bilen bagly çykdajylarynyň öwezini dolmagy maliýeleşdirmek, berlen hasabatlary jemlemek we seljermek;
- döwletiň merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlarynyň hasabyna gurluşygy amala aşyryan häkimlikleriň düýpli maýa

goýumlaryny maliýeleşdirmek boýunça işlerini utgaşdyrmak, ýaşayyş jaý-jemagat, abadanlaşdyryş maksatly desgalary düýpli abatlamak hem-de ilatly ýerleri abadanlaşdyrmak üçin maksatlaýyn ýygymyň hasabyna amala aşyrylýan gurluşyklar boýunça ýerine ýetirilen işleri maliýeleşdirmek, berlen hasabatlary jemlemek we seljermek;

ilatyň durmuş taýdan goramak baradaky döwlet syýasatyny durmuşa geçirmek we ýurduň awtomobil we energetika ulgamlarynyň maliýe ýagdaýlaryny gowulandyrmak we olaryň durnukly işlemegini gazanmak üçin döwlet býujetiniň hasabyna:

- ilata ýolagçy ulaglarynda hyzmat edilende ýüze çykýan ýitgileriniň öwezini dolmak üçin çykdaýlary maliýeleşdirmek, olara degişli hasabatlary şäher we welaýatlar boýunça seljermek;
- ilata mugt berilýän elektrik energiýasynyň möçberlerini maliýeleşdirmek, olara degişli hasabatlary şäher we welaýatlar boýunça seljermek;
- şäheriň we welaýatlaryň çäklerinde ýerleşýän kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň maliýe ýagdaýynyň ösüşine gözegçilik etmek;
- şäheriň we welaýatlaryň maliýe durnuklylygy boýunça teklipleri işläp taýýarlamak;
- şäher we welaýat salgyt gulluklary bilen bilelikde salgyt syýasatyny işläp taýýarlamak;
- Türkmenistanyň Merkezi bankynyň şäher we welaýatlardaky bölümleri bilen bilelikde özara tölegleriň ýagdaýyna gözegçilik etmek;
- şäheriň we welaýatlaryň býujetiniň girdejileriniň we çykdaýlarynyň, etraplaryň (şäherleriň) býujetleriniň arasynda çäklendirmeler barada degişli häkimliklere teklipleri bermek, ýerli býujetleriň girdeji binýadyny pugtalandyrmak boýunça çäreleri geçirmek;
- şäheriň we welaýatlaryň býujetiniň girdejileriniň we çykdaýlarynyň ykdysady taýdan esaslandyrylyp meýilnamalaşdyrylmagyny amala aşyrmak hem-de býujetde göz önünde tutulan ähli girdejileriň gelip gowuşmagyny üpjün etmek;

- girdejiler boýunça meýilnamanyň ýerine ýetirilmegine gönükdirilen çäreleri işläp düzmek we alyp barmak;
- edaralaryň, kärhanalaryň we guramalaryň döwletiň önünde maliýe borçlarynyň ýerine ýetirilişini barlamak we buhgalter hasabatlaryna we balanslaryna seretmek;
- önümçilige dahylsyz çykdaýlary aradan aýyrmak we düşewüntliligi ýokarlandyrmak maksady bilen, maliýe düzgünlerini we ýerlikli hasaplaşyklary berkitmek üçin býujet serişdeleriniň tygşytly ulanylmagy boýunça teklipleri bermek;
- döwlet býujetiniň taslamasynyň düzülmegine tejribe kömegini bermek işlerini gurnamak we ýerine ýetirmek;
- döwlet býujetiniň girdejileriniň ýerine ýetirilişine aýma – aý seljerme işlerini geçirmek we ministrlige hem-de şäher häkimligine degişli maglumatlary bermek;
- paçlaryň, ýygymlaryň, jerime çäreleriniň býujete gelip gowuşuşyna gözegçilik etmek;
- döwlete degişli kärhanalarda, guramalarda we edaralarda býujet serişdeleriniň peýdalanylyşyna, haryt-maddy gymmatlyklaryň saklanyşyna gözegçilik etmek;
- häkimlikleriň we olaryň müdirlikleriniň çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişine, hasabatyň düzülişine gözegçilik etmek;
- zähmete hak tölemek meseleleri boýunça döwlet durmuş kepillendirmeleriniň üpjün edilişine gözegçilik etmek;
- kärhanalar we guramalar tarapyndan wezipe sanawy düzgün-nyzamynyň berjaý edilişine gözegçilik etmek we dolandyryş diwanynyň düzümini kämilleşdirmek boýunça teklipleri taýýarlamak;
- kärhanalar we guramalar tarapyndan Türkmenistanyň zähmet kanunçylygynyň berjaý edilişine gözegçilik etmek;
- Baş maliýe müdirlikleriniň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça raýatlaryň arzalaryna, ýüz tutmalaryna we tekliplerine seretmek.

§4.2. Maliýe ministrliginiň we olaryň müdiriýetiniň, bölümleriniň wezipeleri we borçlary

«Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň meseleleri hakynda» Türkmenistanyň Prezidentiniň 2008-nji ýylyň 14-nji fewralynda çykaran 9514 belgili Karary esasynda Türkmenistanyň Maliýe ministrligi döredildi.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Türkmenistanda maliýe, býujet, salgyt, ätiýaçlandyryş, auditorlyk işlerini, buhgalter hasaba alnyşynyň, buhgalter hasabatlylygynyň usullaryny işläp düzmek babatda bir bitewi döwlet syýasatynyň işlenip taýýarlanmagyny we durmuşa geçirilmegini üpjün edýän, şeýle hem bu ugurda ýurduň beýleki ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralarynyň işini utgaşdyrmagy amala aşyýan döwlet edarasydyr. Ministrlik öz işinde Türkmenistanyň Prezidentine tabyndyr.

Ministrlik öz işinde Türkmenistanyň Konstitusiyasyny, Türkmenistanyň kanunlaryny, Türkmenistanyň Prezidentiniň namalaryny, Türkmenistanyň Mejlisiniň kararlaryny, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň kararlaryny we Düzgünnamany goldaýar.

Ministrlik öz işini ýurduň beýleki ministrlikleri we pudak edaralary, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralary, jemgyýetçilik we beýleki guramalary bilen özara baglanyşykda amala aşyýar.

Ministrligiň esasy wezipeleri şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- döwlet maliýe ulgamyny guramak we dolandyrmak;
- maliýe, býujet, salgyt syýasaty, maliýe bazarlaryny ösdürmek, ätiýaçlandyryş we auditorlyk işleri barada ýeke-täk syýasaty işläp taýýarlamak we durmuşa geçirmek;
- Türkmenistanyň býujet ulgamyny kämilleşdirmek;
- döwletiň, ministrlikleriň we pudak edaralarynyň maliýe ýagdaýyny seljermek;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny işläp taýýarlamak we onuň ýerine ýetirilişini üpjün etmek;

- döwletiň içerki bergisini dolandyrmak, oňa wagtynda hyzmat we gözegçilik etmek;
- döwletiň maliýe gözegçiligini amala aşyrmak;
- buhgalter hasaba alnyşynyň we maliýe hasabatynyň usulyýetini üpjün etmek bolup durýar.
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleriniň, şäherlerdäki we etraplardaky maliýe bölümleriniň işine ýolbaşçylyk edýär;
- bellenen işgär sanynyň we olary saklamak üçin bölünip berlen serişdeleriň çäklerinde ministrligiň merkezi edarasynyň, ýerlerdäki maliýe edaralarynyň, ministrligiň ýanyndaky guramalaryň düzümini we wezipe sanawyny tassyklaýar;
- özygtyýarlygynyň çäklerinde ministrligiň merkezi edarasynyň işgärlerini wezipä belleýär we wezipeden boşadýar;
- ministrligiň merkezi edarasynyň müdirlikleri we bölümleri, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleri, şäherlerdäki we etraplardaky maliýe bölümleri hakyndaky düzgünnamalary tassyklaýar;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleriniň, etraplardaky we şäherlerdäki degişli bölümleriň we olaryň esasy düzüm birlikleriniň ýolbaşçylaryny welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň, etraplaryň we şäherleriň häkimleri bilen ylalaşyp, wezipä belleýär we wezipeden boşadýar;
- özygtyýarlygynyň çäklerinde ähli ministrlkler, pudak edaralary, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary, eýeçiliginiň görnüşine garamazdan, kärhanalar, edaralar we guramalar tarapyndan hökman ýerine ýetirilmeli kararlary, buýruklary çykarýar.

1. Döwlet maliýesini jemleýji müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- maliýe maksatnamalaryny işläp taýýarlamak we düzmek;
- umumy ykdysady maksatnamalary işläp taýýarlamaga gatnaşmak;
- gysga we orta möhletler üçin maliýe çaklamalaryny düzmek;
- ministrligiň müdirlikleri we bölümleri bilen bilelikde ýurduň býujet ulgamyny kämilleşdirmek boýunça teklipleri taýýarlamak;

- makroykdysady, karz-pul we walýuta syýasatyny kämilleşdirmek boýunça teklipleri işläp taýýarlamaga gatnaşmak;
- Milli maksatnamalaryň, uzak möhletli, gysga möhletli we gündelik maksatnamalaryň we ýurduň, pudaklaryň, sebitleriň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlarynyň taslamalaryny işläp taýýarlamaga gatnaşmak;
- müdirligiň ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça kadalaşdyryjy hukuknamalaryny işläp taýýarlamak;
- maliýe syýasaty, salgyt-býujet ulgamy, maliýe bazarlary, göterim möçberleri, walýutanyň hümmeti barada kabul edilýän çäreleriň möhüm makroykdysady görkezijilere edip biljek täsirini seljermek;
- pul-karz we maliýe-býujet görkezijilerini öz içine alýan çaklamalary işläp düzmek;
- Ministrligiň gurluş birlikleriniň, ýurduň beýleki maliýe edaralarynyň ýurdy ösdürmegiň Milli maksatnamalaryny işläp taýýarlamak boýunça işlerini utgaşdyrmak we olaryň tekliplerini hem-de materiallaryny umumylaşdyrmak;
- kärhanalary we guramalary maliýe taýdan seljermek boýunça sebitlerdäki birlikleriň işini utgaşdyrmak;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleriniň sebitleriň maliýe ýagdaýyny toplumlaýyn seljermek boýunça işlerini umumylaşdyrmak;
- sebitlere bölmek bilen, ministrlikler we pudak edaralary boýunça ýurduň Döwlet býujetiniň taslamalaryna degişli hasaplama materiallary taýýarlamak işlerini utgaşdyrmak we usulyýet ýolbaşçylygyny üpjün etmek;
- ministrligiň müdirlikleriniň we bölümleriniň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleriniň iş maksatnamalaryny ýerine ýetirmek boýunça işlerini utgaşdyrmak;
- ministrligiň müdirlikleri we bölümleri bilen bilelikde Merkezi balans toparynda serediljek materiallary taýýarlamak we onuň çözümlerini resmileşdirmek, olary degişli gurluş birliklerine ýetirmek;
- ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň baş hasapçylarynyň hünär synagyny geçirmek;

- ministrliğin müdirlikleri we bölümleri bilen bilelikde ýurduň we sebitleriň ykdysadyýetini maliýe taýdan sagdynlaşdyrmak boýunça teklipleri işläp taýýarlamak;
- sebitler boýunça maglumat binýadyny ulgamlaşdyrmak;
- ýurduň esasy maliýe görkezijileri boýunça maglumat binýadyny ulgamlaşdyrmak;
- ministrliğin müdirlikleriniň we bölümleriniň maliýe meseleleri boýunça halkara guramalary üçin umumylaşdyryjy materiallaryny taýýarlamak boýunça işlerini utgaşdyrmak;
- maliýany guramagyň we dolandyrmagyň halkara tejribesini öwrenmek;
- tehniki kömek bermek meseleleri boýunça halkara donorlary (kömek berýänler) bilen iş alyp barmak;
- müdirliğin ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we ýüz tutmalaryna garamak.

Esasy wezipelerine we işlerine laýyklykda müdirlik aşakdakylary ýerine ýetirýär:

- möhüm maliýe görkezijileri boýunça maliýe maksatnamalaryny düzmek üçin zerur bolan maglumatlary toplamak;
- müdirliğin ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça ministrliğin gurluş birliklerine usulyýet ýolbaşçylygyny amala aşyrmak;
- müdirliğin ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleriniň işlerini utgaşdyrmak;
- mejlisler, duşuşyklar, maslahatlar we seminarlar geçirilende ministrliğin ýolbaşçylary üçin materiallar taýýarlamak.

Döwlet maliýesini jemleýji müdirliginiň düzümine girýän bölümleriň esasy borçlary aşakdakylardan ybaratdyr:

- öz işini Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna, Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň buýruklaryna we Düzgünnama berk laýyklykda alyp barmak;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan öz üstüne ýüklenen, Düzgünnama bilen düzgünleşdirilýän wezipeleriň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek.

2. Gözegçilik-derňew müdirliginiň esasy wezipelerine aşakdakylar degişlidir:

- döwlet býujet serişdeleriniň harçlanylyşyna gözegçilik etmek;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň, şäherleriň hem-de etraplaryň maliýe edaralarynyň ýerli býujetleri düzmek we ýerine ýetirmek baradaky işiniň toplumlaýyn derňewlerini, býujetden maliýeleşdirilýän ministrliklerde, pudak edaralarynda, olaryň birliklerinde, şeýle hem beýleki býujetden maliýeleşdirilýän edaralarda çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişiniň derňewlerini geçirmek;
- býujet serişdeleriniň belli bir maksatly we tygşytlý peýdalanylyşyna gözegçilik etmek;
- ähli ministrliklerde, pudak edaralarynda we olaryň birliklerinde derňewleri hem-de barlaglary, şeýle hem eýeçiliginiň görnüşlerine garamazdan, kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň maliýe-hojalyk işiniň derňewlerini geçirmek;
- ministrliklerde we pudak edaralarynda pudagyň içindäki maliýe gözegçiliginiň ýagdaýyna gözegçilik etmek;
- Türkmenistanda eýeçiliginiň görnüşine garamazdan, hojalyk-subýektleriniň, şol sanda daşary ýurt kärhanalarynyň döwlet nyrh düzgün nyzamynyň berjaý edişleriniň barlaglaryny geçirmek;
- gözegçilik-derňew işiniň görnüşleri we usullary boýunça usulyýet görkezmelerini işläp taýýarlamak;
- gözegçilik-derňew işine we nyrlara gözegçilik etmek boýunça işe guramaçylyk-usulyýet taýdan ýolbaşçylyk etmek;
- önüm öndürmek we hyzmatlary etmek üçin harajatlaryň esassyz ýokarlandyrylmagynyň soňuna çykmak üçin ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, kärhanalaryň we guramalaryň işläp düzýän nyrlarynyň hem-de bahalarynyň ykdysady taýdan esaslandyrylandygyny barlamak;
- harytlaryň, olary öndürijilerden ahyrky sarp edijilere çenli geçýän ýolunda nyrh emele getirmek babatda düzgün bozulmalary ýüze çykarmak; býujetde durýan guramalaryň harçlaýan çykdaýjalarynyň esaslandyrylandygynyň deslapky barlaglaryny

geçirmek we býujet serişdeleriniň bikanun hem-de netijesiz peýdalanylmagynyň önüni almak;

- barlaglaryň netijelerini umumylaşdyrmak we seljermek hem-de hasaba almagy we hasabaty kämilleşdirmek, düzgün bozulmalaryň önüni almak hem-de ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak meseleleri boýunça belli bir ugurlara degişli ýazgylary we maglumatlary taýýarlamak bolup durýar.

Gözegçilik-derňew müdirligi aşakdakylara borçludyr:

- Türkmenistanyň kanunçylygyna we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, şeýle hem Düzgünnama laýyklykda talabalaýyk iş alyp barmaga;
- öz işini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň beýleki müdirlükleriniň hem-de bölümleriniň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň, şäherleriň we etraplaryň gözegçilik-derňew bölümleriniň, şeýle hem beýleki ministrlükleriň, pudak edaralarynyň işi bilen utgaşdyrmaga;
- derňew maglumatlarynda maliýe düzgün bozulmalaryny we kemçilikleri dogruçyl beýan etmäge;
- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, ýetirilen zyýanyň öwezini dolmagy üpjün etmek boýunça degişli çäreleri görmäge;
- derňew edaralarynyň maglumatlary boýunça habar-maglumatlary aýan etmezlige we peýdalanmazlyga;
- hünäri ýokarlandyrmak okuwlaryny we hünär synagyny geçirmek arkaly Müdirligiň hem-de onuň welaýatlardaky we Aşgabat şäherindäki, şäherlerdäki we etraplardaky bölümleriniň we birlikleriniň işgärleriniň hünär babatdaky bilim derejelerini çuňlaşdyrmak boýunça işleri guramaga;
- öz işiniň, şeýle hem ministrlükleriň we pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň gözegçilik-derňew birlikleriniň işiniň netijeleri baradaky maglumatlary Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylaryna hem-de Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine bermäge.

3. İşgärleri taýýarlaýyş, ýörite işler we terjime bölümüniň wezipeleleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginde bellenen tertipde işgärleri taýýarlamagy, saýlap almagy we ýerli-ýerinde goýmagy, terbiýelemegi guraýar;
- ministrligiň tabynlygyndaky guramalarda, welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň Baş maliýe müdirliklerinde (bölümlerinde) bu işleriň ýagdaýyna gözegçilik edýär;
- bölümiň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň we raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we ýüz tutmalaryna seredýär;
- zähmet düzgün-nyzamyň we içerki zähmet düzgün-tertibiniň kadalarynyň ýagdaýyna gözegçiligi guraýar;
- bölümiň ýörite işler boýunça maksatlary we wezipesi aýratyn düzgünnama boýunça kesgitlenýär;
- ministrligiň diwanyň talap edilýän derejeli we hünärli işgärler bilen üpjün edýär;
- merkezi diwanyň işgärlerini işe bellemek, başga işe geçirmek we işden boşatmak, wezipe aýlyk haklaryny kesgitlemek, işgärleri höweslendirmek we düzgün-nyzamyň bozulandygy üçin temmi bermek meseleleri boýunça teklipleri we resminamalary taýýarlaýar we seredýär;
- ýolbaşçy wezipelere çekmek üçin işgärleriň ätiýaçlygyny döretmek boýunça işleri geçirýär;
- işgärleri ýerli-ýerinde goýmak, başga işe geçirmek we peýdalanmak boýunça arzalaryň we şikâýatlaryň seredilmegine gatnaşýar;
- arz-şikâýatlaryň sebäplerini seljerýär we olary düzetmek boýunça teklipleri taýýarlaýar;
- gözegçilik-derňew müdirliği bilen bilelikde merkezi diwanyň we ministrligiň tabynlygyndaky guramalaryň gözegçilik-derňew gullugynyň hünärmenleriniň hünär synagy boýunça işleri guraýar;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginde ministrligiň merkezi diwanyna, şeýle hem welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirliklerine, etraplaryň we şäherleriň Maliýe bölüm-

- lerine işe hödürlenýän işgärler bilen söhbetdeşlik geçirmek üçin döredilen synag toparynyň işini gurnaýar;
- ministriň orunbasarlary, müdirlikleriň we bölümleriň başlyklary bilen bilelikde müdirlikleriň we bölümleriň, welaýatlaryň (şäherleriň we etraplaryň) Baş Maliýe müdirlikleriniň (bölümleriniň) düzümine we olaryň işgärler sanawyna üýtgetmeler girizmek hakyndaky teklpleriň seredilmegine gatnaşýar we ministrligiň ýolbaşçylaryna degişli teklpleri taýýarlaýar;
  - halkara merkezlerinde okuw geçmek üçin hünärmenleri saýlamak boýunça guramaçylyk işlerine gatnaşýar, okuwa iberilýän hünärmenleriň degişli resminamalaryny taýýarlaýar we resmileşdirýär.
  - hereket edýän kadalara we düzgünnamalara laýyklykda şahsy düzümiň özbaşdak hasaba alnyşsny ýöredýär;
  - şahsy işleri resmileşdirýär we alyp barýar, işgärler boýunça degişli hasabatlary we hasabatlylygy bellenen tertipde taýýarlaýar we teklip edýär;
  - zähmet depderçelerini resmileşdirýär, saklaýar we berýär, degişli ýazgylary öz wagtynda olara geçirýär;
  - ýokarda durýan edaralaryň ýa-da işgärleriň haýyşy boýunça bar bolan resminamalaryň esasynda häzirki we öňki zähmet işleri boýunça delilnamalary berýär;
  - öňki Döwlet plan komitetinde, Maliýe ministrliğinde, Nyrhlar baradaky komitetde we Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrliğinde işlän işgärleriň zähmet işleri hakynda arhiw delilnamalaryny berýär;
  - ministrligiň işgärleriniň gulluk iş saparlaryny resmileşdirýär;
  - zähmet düzgün-nyzamynyň we içerki zähmet gün tertibiniň kadalarynyň ýagdaýyna gözegçiligi guraýar;
  - ministrligiň kärdeşler arkalaşygy guramasy bilen bilelikde zähmet rugsadynyň tertibini düzýär we onuň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýär;
  - zähmet depderçesindeki ýazgylaryň esasynda zähmete ukypsyzlyk hatlary boýunça töleg geçirmek üçin işgäriň işlän döwri barada ýazgy goýýar;

- ministrliğin kärdeşler arkalaşygy guramasy bilen bilelikde pensiýa bellemek üçin zerur bolan resminamalaryň taýýarlanmagyny guraýar we olary durmuş üpjünçilik edaralaryna berýär;
- ministrliğin ýolbaşçylary we ministrliğin müdirlikleriniň we bölümleriniň başlyklary bilen bilelikde, onuň tabynlygyndaky guramalaryň işgärleriniň Türkmenistanyň Maliýe ministriň buýrugy bilen bellenilýän we boşadylýan iş orunlarynyň sanawyna girýän wezipelere bellemek, geçirilmegi we boşadylmagy bilen baglanyşykly materiallara we resminamalara seredýär;
- ministrliğin bölümlerinde, onuň tabynlygyndaky guramalarda işgärler bilen alnyp barylýan işleriň ýagdaýyny öwrenýär;
- ministrliğin tabynlygyndaky guramalaryň işgärler meselesinde olara usulyýet we amal kömegini berýär;
- Türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynyň ministrliğin merkezi diwanynnda we welaýatlaryň (şäherleriň we etraplaryň) Baş maliýe müdirliklerinde (bölümlerinde) amaly okuw geçmegi boýunça işleri guraýar we olara gözegçilik edýär;
- döwlet meýletin saglyk ätiýaçlandyrmasy şertnamasyny baglaşmak boýunça işleri guraýar, resmileşdirýär we ätiýaçlyk saglygy goraýyş pasportyny berýär;
- saglygy goraýyş edaralaryna we etraplaryň, şäherleriň häkimliklerine şertnamalary baglaşmak boýunça zerur maglumatlary berýär;
- ministrliğin merkezi diwanynyň we onuň sanawyna girýän bölümleriň işgärlerine Türkmenistanyň Maliýe ministrliğiniň şahsyýetnamasyny resmileşdirýär we berýär;
- ministrlikde taýýarlanýan buýruklaryň, gollanmalaryň, düzgünnamalaryň we hukuk häsiýetli beýleki namalaryň taslamasynyň kanunçylygyň talaplaryna laýyk bolmagyna gözegçilik edýär;
- hereket edýän kanunçylygyň bozulmagy bilen taýýarlanan hukuk namalarynyň üýtgedilmegi ýa-da ýatyrylmagy boýunça çäreleri görýär;
- ministrliğin işgärlerine temmi bermek we maddy jogapkärçilige çekmek hakyndaky teklipler boýunça netijenama berýär.

- türkmen dilinde taýýarlanan düzgünnamalaryň, gollanma we kadalaşdyryjy materiallaryň öz wagtynda we ýokary hilli timarlanýşy bilen bagly işleri amala aşyrýar;
- gündelik hat-habarlaryň (hatlar, fakslar, telegrammalar, resmi çakylyklar, makalalar) rus we iňlis dillerinden türkmen diline terjime edilmegi bilen baglanyşykly işleri amala aşyrýar.

4. *Hasaphana bölümi Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň düzüm birligi bolup durýar. Hasaphananyň esasy wezipeleri aşakdakylardyr:*

- çykdaýy sanawlarynyň maddalarynyň ýerine ýetirilmegini, esasy serişdeleriň, materiallaryň, ýangyç-çalgy ýag materiallarynyň, pul serişdeleriniň we ministrligiň beýleki gymmatlyklarynyň hasaba alnyşyny gurnaýar;
- ministrligiň işgärleri bilen iş haky boýunça hasaplaşyklary gurnaýar;
- maliýe-hojalyk işiniň öz wagtynda we jemleýji hasaba alynmagyny üpjün edýär, ilkinji resminamalaryň we buhgalterlik ýazgylaryň esasynda dogry buhgalterlik hasabatyny we ministrligiň balansyny, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleri tarapyndan berlen çäryeklik we ýyllyk hasabatlylyk görnüşleriniň esasynda jemleýji balansy düzýär we ony bellenen möhletlerde degişli edaralara berýär;
- pul serişdeleriniň hereketi, salgytlaryň hasaplanyp ýazylmagy we olaryň döwlet býujetine geçirilmegi we beýleki tölegler bilen baglanyşykly amallaryň buhgalterlik hasaba alnyşyň hasaplarynda resminamalaýyn görkezilmegini üpjün edýär;
- pul serişdelerini, haryt-maddy gymmatlyklary tükellemegiň we hasaplaşyklaryň öz wagtynda geçirilmegine gözegçiligi amala aşyrýar, kem çykmalaryň we beýleki düzgün bozmalaryň we hyýanatçylykly peýdalanmalaryň önüni almak boýunça çäreler görýär;
- buhgalterlik hasaba alnyşyny we hasabatlylygy häzirki döwrüň talaplaryna laýyk alyp barmak we kompýuterleşdirmek derejesini ýokarlandyrmak boýunça çäreleri amala aşyrýar;

- kassa we hasaplaşyk düzgün-nyzamynyň berk berjaý edilmegini, bank edaralaryndan alnan serişdeleriň maksadalaýyk sarp edilmegini üpjün edýär;
- bellenen tertipde welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň maliýe edaralarynyň meýilnamalaryna laýyklykda Goranmak, hukuk goraýjy edaralaryny we döwlet häkimiýet edaralaryny maliýeleşdiriş müdirliginiň geçirýän maliýeleşdirmegi açmak işlerine we onuň harçlanyşyny hasaba alnyşyna hem-de onuň dogry harçlanyşyna zerurlyk ýüze çykan ýagdaýynda bilelikde gözegçilik edýär;
- hasaphananyň borçlaryna degişli meseleler boýunça materiallary, kararlaryň, buýruklaryň taslamalaryny taýýarlamagy amala aşyrýar;
- buhgalterlik resminamalaryny saklamagy, resmileşdirmegi we olaryň bellenen tertipde arhiwe tabşyrylmagyny üpjün edýär.

Hasaphananyň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň we raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we ýüz tutmalaryna seredyär.

Hasaphananyň borçlary:

- hasaphana Türkmenistanyň Kanunlary, kabul edilýän Permanlar, Kararlar we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalar boýunça düzülen degişli düzgünler esasynda buhgalteriýa hasaba alşyny ýöredýär;
- amala aşyrylýan amallaryň namalarynyň kanunalaýyk, öz wagtynda, doly we dogry doldurylyşyna gözegçilik edýär;
- gelip gowuşýan pul serişdelerini, haryt-maddy gymmatlyklary we esasy serişdeleri doly hasaba almagy, şeýle hem olaryň hereketi bilen baglanyşykly işleriň buhgalteriýa taýdan hasaba almakda, wagtynda beýan edilmegini;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetine tölegleriň, döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna tölegleriň (wznoslaryň) dogry hasaplanylmagyny hem-de öz wagtynda geçirilmegini, banklara karzlar (ssudalar) boýunça bergileriň bellenen möhletlerde üzülmeğini, serişdeleriň gaznalara we gorlara geçirilmegini;

- pul serişdeleriniň we haryt-maddy gymmatlyklaryň kem çykmagy hem-de ogurlanmagy boýunça materiallaryň resmileşdirilmegi baradaky ýuridik gulluklaryň işine gatnaşmagy hem-de degişli bolan ýagdaýlarda bu materiallaryň hukuk gorajyý edaralara berlişine gözegçilik etmegi, hukuk gulluklary bolmadyk ýagdaýynda bolsa gönüden göni şu işleri amala aşyrmagy;
- ýyllyk çykdajylaryň sanawyny (smeta) we beýleki hasaphana degişli maliýe-ykdysady resminamalary düzüp taýýarlaýar hem-de olary degişli edaralara tabşyrýar;
- tassyklanан býujet çykdajylarynyň sanawy esasynda hem-de olara bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri göz önünde tutmak bilen açylyan karzlaryň niýetlenen maksatlar üçin dogry ulanylyşyna we serişdeleriň tygşytlanlyşyna gözegçilik edýär;
- ministrligiň şäher we welaýat müdirlikleriniň öz wagtynda maliýeleşdirilmegine hem-de olarda buhgalteriýa hasaba alnyşynyň gurnalnyşyna gözegçilik edýär;
- ministrligiň şäher we welaýat müdirliklerinden bellenen tertipde we möhletlerde çäýeklik we ýyllyk hasabatlary kabul etmeklik, barlamaklyk we jemlemeklik boýunça işleri gurnaýar;
- takyk ilkinji namalar we degişli buhgalteriýa ýazgylary esasynda buhgalteriýa hasabatlaryny düzýär we olary bellenen möhletlerde, öz wagtynda degişli edaralara tabşyrýar;
- kassa meýilnamasyny ýöredýär we zähmet haky baradaky tassyknamalary düzýär;
- açylan karzlaryň we çykdajylaryň hasabyny ýöredýär;
- iş haky gorunyň dogry harçlanylyşyna, wezipe aýlyk iş haklarynyň bellenilişine, wezipe, maliýe we kassa düzgün-nyzamynyň berk berjaý edilişine;
- özbaşdak ýa-da ministrligiň müdirlikleri, bölümleri bilen bilelikde düzülen toparyň düzüminde şäher we welaýat müdirlikleriniň maliýe-hojalyk ýagdaýyna derňew-barlag işlerini geçirýär;
- bellenen möhletlerde ministrligiň ýolbaşçylaryna hasaphananyň hasabat döwründe ýerine ýetiren işleri barada we gel-

- jek ýylda ýerine ýetiriljek işleriň meýilnamasy barada maglumatlary hödürleýär;
- debitorlyk we kreditorlyk bergileriniň wagtynda tutulyp alynmagyna hem-de üzülmegine, töleg düzgün-nyzamynyň berjaý edilişine;
  - kem çykmalaryň, debitorlyk bergileriň we beýleki ýitgileriň buhgalteriýa balanslaryndan hasapdan çykarylmalygynyň kanunylygyna;
  - bank, kassa we beýleki maliýe-hojalyk amallary baradaky düzgünleri berjaý edýär we olar baradaky maglumatlaryň gizlinligini üpjün edýär;
  - hasaplananyň resmi kagyzlarynyň abat saklanylmagyny, olaryň resmileşdirilmegini we bellenen tertipde arhiwe berilmegini;
  - ministriň we beýleki degişli ýolbaşçylarynyň tabşyryklaryny ýerine ýetirmek baş hasapçy üçin hökmanydyr.

5. Döwlet býujeti müdirliginiň esasy wezipeleri şu aşakdakylardan ybaratdyr:

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasynyň bellenen möhletlerde düzülmegini üpjün etmek, girdejileriň we çykdajylaryň Döwlet býujetinde göz önünde tutulan meýilnama boýunça ýerine ýetirilişine umumy gözegçiligi alyp barmak, Döwlet býujetiniň serişdeleriniň harçlanýş syýasatyny ýöretmek.

Müdirlik öz üstüne ýüklenen wezipelere laýyklykda bellenen tertipde:

- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň, býujetden daşary serişdeleriň girdejileriniň we çykdajylarynyň taslamasyny, sanawyny düzmek boýunça işi guraýar;
- Döwlet býujetiniň, býujetden daşary serişdeleriň taslamasyny, sanawyny düzmek üçin resminamalary, hasaplamalary taýýarlamak boýunça ministrlikleriň we pudak edaralarynyň, ministrligiň müdirlikleriniň we bölümleriniň, şeýle hem degişli ýerli häkimiýetiň edaralarynyň işini utgaşdyrýar;
- Türkmenistanyň jemlenen Döwlet býujetiniň taslamasyny düzýär;
- merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň girdejileriniň we çykdajylarynyň görkezijilerine takyklamalar girizýär;

- beýleki ykdysady edaralar bilen bilelikde, ministrlikleriň we pudak edaralarynyň salgytlar we beýleki girdejiler boýunça býujetiň önünde borçnamalaryny doly we öz wagtynda ýerine ýetirilişine umumy gözegçiligi amala aşyrýar we Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejilerini artdyrmak boýunça teklipleri işläp taýýarlaýar;
- býujeti meýilleşdiriş, esasan, pudaklaryň işiniň ahyrky netijesine gönükdirilen, netijeli usullaryny işläp düzmeği amala aşyrýar;
- Türkmenistanda býujet meýilleşdirilişiniň ulgamyny we toparlanmasyny kämilleşdirmek maksady bilen, býujetleşdirmegiň we býujetara gatnaşyklary gurmak ulgamynyň dünýä tejribelerini Türkmenistanyň býujetini düzmegiň görnüşleriniň we usulyetiniň aýratynlyklaryny göz önünde tutmak bilen öwrenýär we seljerýär, teklipleri taýýarlaýar;
- Döwlet býujetiniň çykdajylaryny maliýeleşdirmegi kämilleşdirmek boýunça teklipleri taýýarlaýar;
- Türkmenistanyň býujet edaralarynyň we guramalarynyň býujetden daşarky serişdelerini meýilleşdirmegiň, hasaba almagyň we gözegçiliginiň usulyetini kämilleşdirmek; degişli pudaklaýyn müdirlikler we bölümler bilen bilelikde býujetden daşary serişdeleri ulanmagyň hem-de şonuň esasynda býujetden daşary serişdeleri tygşytly we maksadalaýyk ulanmak, şeýle-de degişli kärhanalaryň we edaralaryň býujetden daşary serişdeleri boýunça işlerini kämilleşdirmek boýunça teklipleri berýar;
- býujet meseleleri boýunça kanunlaryň, hökümetiň kararlarynyň we buýruklarynyň taslamalarynyň we Türkmenistanyň Döwlet býujetini düzmegiň tertibi hakyndaky gözükdirijileriň we görkezmeleriň taslamalaryny işläp taýýarlaýar;
- Türkmenistanyň kanunçylyk namalarynyň ministrlikler we pudak edaralary, ýerine ýetiriji häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralary we beýleki edara-guramalar tarapyndan taýýarlanan taslamalaryna we ministrligiň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna seredýär we olar boýunça netijenama taýýarlaýar;

- Türkmenistanyň býujet ulgamyny kämilleşdirmek boýunça teklipleri taýýarlaýar we çäreleri işläp düzýär;
- Döwletiň maliýe maksatnamasyny işläp taýýarlaýar;
- ýörite Milli maksatnamalaryň, uzak, gysga möhletli we gündelik maksatnamalaryň, ýurduň, pudaklaryň we sebitleriň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlarynyň taslamalaryny işläp düzmäge gatnaşýar;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetini düzmek meseleleri boýunça Türkmenistanyň ministrliklerine we pudak edaralaryna gollanmalary berýär;
- merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň girdejileri we çykdajylary boýunça çäryekleýin seljeriş işlerini alyp barýar;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleriniň, şäherleriň we etraplaryň maliýe bölümleriniň hünärmenleriniň okuw işlerini geçirýär;
- býujet bilen baglanyşykly meseleler boýunça ýerlerde iş ýüzünde kömek berýär;
- býujetiň düzülişi we ýerine ýetirilişi boýunça alnyp barylýan gözegçilik işlerine gatnaşýar;
- ministrligiň degişli pudaklaýyn müdirlikleri we bölümleri bilen bilelikde, býujetiň girdejeleriniň we çykdajylarynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýär, ýerlerde býujet serişdeleriniň harçlanyşyna, rejeli we maksadalaýyk peýdalanylyşyna gözegçiligi we barlagy gurayar;
- maliýe-býujet meýilnamalaşdyrmagy babatynda usulyýet ýolbaşçylygyny amala aşyrýar;
- ministrlik bilen Aşgabat şäheriniň we welaýatlaryň Baş maliýe müdirlikleriniň arasynda işleriň utgaşdyrylyşyny güýçlendirmek, sebitiň maliýe ýagdaýyna yzygiderli gözegçiligi alyp barmak, ähli derejelerde maliýe maglumatlaryny baglanyşdyrmak, sebitlerde seljeriş işlerini kämilleşdirmek;
- müdirligiň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň we raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we ýüz tutmalaryna seretmek we jogap bermek.

Müdirliğin borçlary:

- Türkmenistanyň kanunçylygyna we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, şeýle hem Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Düzgünnamasyna laýyklykda talabalaýyk iş alyp barmaga;
- öz işini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň beýleki müdirlikleriniň hem-de bölümleriniň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň, şäherleriň we etraplaryň bölümleriniň, şeýle hem beýleki ministrlikleriň, pudak edaralarynyň işi bilen utgaşdyrmaga.

6. *Gazna müdirliگی* Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gazna müdirliگی Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň gurluş birligi bolup, Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişini üpjün etmek, Türkmenistanyň býujet ulgamynyň býujetleriniň ýerine ýetirilişine kassalaýyn (pulhanalaýyn) hyzmat etmek, döwlet býujetiniň serişdelerini baş paýlaýjylar, paýlaýjylar we alyjylar tarapyndan döwlet býujetiniň serişdeleri bilen amallaryň alnyp barlyşyna deslapky we gündelik gözegçilik etmek boýunça wezipeleri amala aşyrýar.

Gaznaçylyk Türkmenistanyň Konstitusiýasyny, Türkmenistanyň kanunlaryny, Türkmenistanyň Prezidentiniň namalaryny, Türkmenistanyň Mejlisiniň kararlaryny, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň çözümlerini we Düzgünnamany goldanyp iş alyp barýar.

Gaznaçylyk öz işini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň beýleki gurluş birlikleri, bank edaralary, döwlet salgyt gullugynyň edaralary we beýleki guramalar bilen özara baglanyşykda guraýar.

Gaznaçylyk öz işinde:

- döwlet býujetiniň kassalaýyn (pulhanalaýyn) ýerine ýetirilişi boýunça amallaryň hasabyny ýöredýär;
- Türkmenistanyň Merkezi bankynda we beýleki banklarda Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda döwlet býujetiniň serişdelerini we beýleki serişdeleri hasaba almak boýunça hasap açýar, döwlet býujetiniň hasaplarynyň düzgünini belleýär;
- döwlet býujetiniň serişdelerini baş paýlaýjylaryň, paýlaýjylaryň we alyjylaryň atly hasaplaryny açýar we ýöredýär;
- döwlet býujetiniň serişdelerini baş paýlaýjylaryň, paýlaýjylaryň we alyjylaryň jemlenen sanawyny ýöredýär;

- döwlet býujetiniň jemlenen býujet ýazgysynyň görkezijileriniň, býujet borçnamalarynyň bellenen möçberleriniň we olardaky üýtgetmeleriň hasabyny ýöredýär;
- döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi baradaky gündelik maglumatlary we hasabaty düzýär;
- döwlet býujetiniň serişdeleriniň baş paýlaýjylardan, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralaryndan, döwletiň býujetden daşary gaznalaryndan we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralaryndan Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi barada hasabaty düzmek üçin zerur materiallary bellenen tertipde alýar;
- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, döwlet salgytlaryny we ýygymlaryny tölemekden alnan girdejileri Türkmenistanyň býujet ulgamynyň býujetleriniň arasynda paýlaýar;
- döwlet býujetiniň serişdeleriniň çaklamagy we kassalaýyn (pulhanalaýyn) meýilnamalaşdyrmagy amala aşyrýar;
- döwlet býujetiniň hasaplaryndaky amallary dolandyrmagy amala aşyrýar;
- Türkmenistanyň býujet ulgamynyň býujetleriniň ýerine ýetirilişine kassalaýyn (pulhanalaýyn) hyzmat etmegi bellenen tertipde amala aşyrýar;
- Gaznaçylykda atly hasaplary açylan, býujetleriň girdejilerini ýygnamagy amala aşyrýan degişli edaralaryň ýa-da şol býujetleriň serişdeleriniň alýanlaryň adyndan we tabşyrmagy boýunça Türkmenistanyň býujet ulgamynyň býujetlerinden kassa tölegleriniň geçirilmegini bellenen tertipde üpjün edýär;
- döwlet býujetiniň serişdeleriniň baş paýlaýjylar, paýlaýjylar we alyjylar tarapyndan döwlet býujetiniň serişdeleri bilen amallaryň alnyp barlyşyna deslapky we gündelik gözegçiligi amala aşyrýar;
- döwlet býujetiniň pul borçnamalaryny tassyklaýar we býujet borçnamalarynyň bölünip berlen möçberleriniň çäklerinde döwlet býujetiniň çykdaýjalaryny amala aşyrmaga hukuk berýän rugsat beriji ýazgyny edýär;
- Gaznaçylygyň ygtyýarlygyna girýän meselelerde Türkmenistanyň kanunçylygyny ulanmagyň tejribesini umumlaşdyrýar we ony kämilleşdirmek boýunça teklipleri berýär;

- döwlet syry bolup durýan maglumatlaryň goralmagyny öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde üpjün edýär;
- Gaznaçylygyň işiniň barşynda emele gelen arhiw resminamalaryny toplamak, saklamak, hasaba almak we peýdalanmak boýunça işleri Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda amala aşyrýar;
- býujetden sarp edijileriň hajatlary üçin, harytlar bilen üpjün etmek, işleri ýerine ýetirmek, hyzmat etmek barada sargytlary ýerleşdirmek boýunça bäsleşikleri bellenen tertipde geçirýär;
- işiň Türkmenistanyň kanunlarynda we Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynda göz önünde tutulan bellenen ugurlarynda beýleki wezipeleri amala aşyrýar.

Üstüne ýüklenen wezipeleri üpjün etmek üçin Gaznaçylygyň:

- çözüti kabul etmek üçin bellenen tertipde maglumatlary talap etmäge we almaga;
- edara görnüşli we şahsy taraplara düşündiriş bermäge hukugy bardyr.

Gazna müdirliğine şol bir wagtyň özünde Türkmenistanyň Maliýe ministriniň orunbasary bolup işleýän, Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenýän we wezipeden boşadylýan ýolbaşçy baştutanlyk edýär.

Gazna müdirliğiniň ýolbaşçysy Gaznaçylygyň üstüne ýüklenen ygtyýarlyklaryň amala aşyrylmagy üçin şahsy jogapkärçilik çekýär.

Gaznaçylygyň ýolbaşçysynyň Türkmenistanyň Maliýe ministri tarapyndan wezipä bellenýän we wezipeden boşadylýan orunbasary bar.

7. Gurluşygy we ýaşayyş jaý-jemagat hojalygyny maliýeleşdiriş müdirliğiniň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- ýurduň sebitleri boýunça düýpli gurluşyklar, ýaşayyş jaý-jemagat, abadanlaşdyryş maksatly desgalary düýpli abatlamak we ýaşayyş jaý-jemagat hojalygynyň kärhanalary babatda býujet görkezijilerini düzmek;
- döwletiň merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlarynyň hasabyna gurluşygy amala aşyrýan buýrujy ministrlikleriň, pudak edaralarynyň we häkimlikleriň düýpli maýa goýumlary maliýeleşdirmek boýunça işlerini utgaşdyrmak we tassyklanan jikme-jik sanawa laýyklykda bellenen tertipde maliýeleşdirmek;

- Türkmenistanyň Gurluşyk we gurluşyk materiallary senagaty ministrliginiň teklibi boýunça mysaly taslamalary işläp düzmek bilen baglanyşykly çykdaýlary tassyklanan sanawa laýyklykda maliýeleşdirmegi amala aşyrmak;
- döwlet býujetinden döwlet kömek puluny alýan ýaşayyş jaý-jemagat hojalygynyň kärhanalaryny hem-de agyz suw edaralarynyň ilatly mugt agyz suw we lagym üpjünçiligi bilen bagly çykdaýlarynyň öwezini dolmagy maliýeleşdirmek boýunça işleri utgaşdyrmak, welaýatlar we Aşgabat şäheri boýunça berlen hasabatlary jemlemek we seljermek;
- degişli müdirlikler bilen bilelikde, ýaşayyş jaý-jemagat hojalygynyň kärhanalarynyň işgär wezipe sanawlaryna, olaryň işgär sanynyň esaslandyrylyşyna seretmek;
- ýaşayyş jaý-jemagat, abadanlaşdyryş maksatly desgalary düýpli abatlamak hem-de ilatly ýerleri abadanlaşdyrmak üçin maksatlaýyn ýygymyň hasabyna amala aşyrylýan gurluşyklar boýunça ýerine ýetirilýän işleri maliýeleşdirmegi utgaşdyrmak, welaýatlar boýunça berlen hasabatlary jemlemek we seljermek;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleri tarapyndan berlen teklipler we resminamalar esasynda ýaşayyş jaý-jemagat, abadanlaşdyryş maksatly desgalary düýpli abatlamak boýunça jikme-jik sanawlara seretmek we ministrligiň ýolbaşçylaryna ylalaşmaga hödürlemek;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleri, etrap we şäher maliýe bölümleri bilen bilelikde sebitleriň merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlarynyň we ýaşayyş jaý-jemagat hojalygynyň maliýeleşdirilişi boýunça guramaçylyk usuly hem-de usulyýeti babatda iş alyp barmak, olara iş ýüzünde kömek bermek;
- gurluşyk we potrat işleri, ýaşayyş jaý-jemagat hojalygy boýunça kararlaryň, kadalaryň, usulyýet we beýleki resminamalaryň taslamalaryny işläp taýýarlamaga gatnaşmak we teklipleri bermek.
- müdirligiň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, häkimlikleriň, kärhanalaryň, guramalaryň we raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we ýüz tutmalaryna seretmek;

- ministrlik tarapyndan işden daşgary geçirilýän köpçülikleýin jemgyýetçilik-syýasy çärelere (ýygnaklara, ylmy-amaly bäsleşiklere, ýowarlara, sport çärelerine we ş.m.) işjeň gatnaşmak.

Müdirligiň borçlary:

- kanunlara we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, şeýle hem Düzgünnama berk laýyklykda iş alyp barmaga;
- öz işini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň beýleki müdirlikleriniň, bölümleriniň we sebitlerdäki bölümleriniň işi bilen utgaşdyrmaga;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan ýüklenen, Düzgünnamada görkezilen wezipeleri doly ýerine ýetirmäge;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylary tarapyndan berilýän tabşyryklary öz wagtynda we ýokary hilli ýerine ýetirmäge;
- öz işiniň netijeleri hakyndaky maglumatlary Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylaryna bermäge;
- alynýan we ýaýradylmaga degişli däl maglumatlary aýan etmezlige.

8. *Durmuş-medeni ulgamy we ylmy maliýeleşdirmek müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:*

- durmuş-medeni ulgamyň we ylmyň pudaklarynda maddy-techniki binýatlary ösdürmek we döwlet syýasatyny durmuşa geçirmek boýunça çäreleri işläp taýýarlamak;
- durmuş-medeni ulgamyň edaralarynyň gurluşyny, işlerini we maliýeleşdirmegiň tertibini kämilleşdirmek boýunça teklipleri işläp taýýarlamak;
- welaýatlaryň, ministrlikleriň we pudak edaralarynyň gatnaşmagynda döwlet býujetiniň taslamalaryny işläp düzmek we olaryň ýerine ýetirilişine gözegçiligi amala aşyrmak;
- ykdysady we durmuş ösüşiň maksatnamalarynda we döwlet býujetinde göz önünde tutulan çäreleri zerur bolan serişdeler bilen bellenen tertipde üpjün etmek;
- müdirligiň işine degişli meseleler boýunça ýerli häkimiýet edaralary bilen özara gatnaşygy amala aşyrmak.

Müdirliğin borçlary:

- ministrliğin ýolbaşçylarynyň görkezmelerini ýerine ýetirmäge;
- ministrliğin ýolbaşçylarynyň tabşyryklarynyň ýokary hilli we öz wagtynda ýerine ýetirilmegini üpjün etmäge, müdirliğin işini gowulandyrmak boýunça teklipleri işläp taýýarlamaga we ministrliğin ýolbaşçylaryna bermäge;
- müdirliğin ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça ministriň buýruklarynyň we Türkmenistanyň Prezidentiniň Kararlarynyň taslamalaryny işläp taýýarlamaga;
- ministrliğin ýolbaşçylarynyň tabşyrygy boýunça durmuş-medeni ulgamy we ylmy maliýeleşdiriş müdirliginiň önünde durýan wezipeleri ýerine ýetirmäge gönükdirilen çözümleri işläp taýýarlamak üçin zerur bolan seljerme we taslama maglumatlary taýýarlamaga;
- müdirliğin gözegçilik edýän ministrlikleri we pudak edaralary bilen bilelikde olara degişli kadalaşdyryjy hukuk namalaryň taslamalaryny taýýarlamaga;
- Durmuş-medeni ulgamy we ylmy maliýeleşdiriş müdirligi boýunça her ýyl üçin jemlenen býujeti işläp taýýarlamaga we düzmäge;
- müdirliğin gözegçilik edýän ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň maliýe ýagdaýy barada jemleýji seljerme maglumaty we olaryň ösüş depgini boýunça teklipleri taýýarlamaga;
- müdirliğin gözegçilik edýän ministrliklerinde we pudak edaralarynda özgertmeler geçirmek boýunça materiallary taýýarlamaga;
- müdirliğin gözegçilik edýän ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň kärhanalarynyň zyýan çekip işlemeginiň sebäplerini seljerme geçirmäge gatnaşmaga;
- müdirlige degişli ministrlikler we pudak edaralary boýunça Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdeji we çykdajy bölegini işläp taýýarlamaga ýolbaşçylyk edilýär, çykdajylary azaltmak we býujete goşmaça girdejilerini gözläp tapmak boýunça teklipleri taýýarlamaga;
- müdirliğin gözegçilik edýän ministrlikleriniň we pudak edaralary boýunça býujet serişdeleriniň maliýeleşdirilýän wagtynda

maksatly peýdalanylyşyna deslapky gözegçiligi amala aşyrmaga;

- müdirligiň işini kämilleşdirmek boýunça çäreleri amala aşyrmaga we bölümiň işgärleriniň hünärini ýokarlandyrmaga ýardam etmäge.

9. Goranmak, hukuk goraýjy edaralaryny we döwlet häkimiýet edaralaryny maliýeleşdiriş müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- özüne berkidilen goranmak, hukuk goraýjy we döwlet häkimiýet edaralaryna degişli häkimlikleriň, ministrlikleriň we pudak edaralarynyň maliýe-hojalyk ýagdaýlaryny öwrenmek hem-de işini kämilleşdirmekligi boýunça işleri geçirmeklige, şeýle hem Döwlet býujetinde olar üçin tassyklananan serişdeleriň çäginde maliýeleşdirmegiň wagtynda ýerine ýetirilmegi, onuň ýerlikli, dogry we tygşyly ulanylyşyna hem-de býujetden daşary serişdeleriň hasabyna gözegçiligi alyp barýar;
- býujetde göz önünde tutulan serişdeleriň çäginde bölünip berilýän serişdeleriň netijeli we tygşyly peýdalanylyşyna gözegçilik etmek;
- açylýan karzlaryň hasabyny alyp barmak, edaralar tarapyndan berilýän çykdaý tertibiniň karzlaryň açylmagy üçin olaryň býujet boýunça bellenen ýyllyk maksatlaryna we maliýeleşdirmegiň çärýekleýin meýilnamalaryna laýyk gelşini barlamak;
- gözegçilik edilýän edaralaryň çykdaý sanawlary we maliýeleşdirmek meýilnamalary boýunça pul serişdeleriniň üýtgemeginiň hasabyny alyp barmak;
- Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň, beýleki goşunlarynyň harby gullukçylarynyň iş haky, maddy-tehniki üpjünçilik meseleleri boýunça kanunçylyk namalarynyň taslamalaryny işläp taýýarlamaga gatnaşmak;
- Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň we jemgyýetçilik tertibini goraýan edaralarynyň harby gullukçylaryny geým-gejimler bilen üpjün etmegiň ölçeglerini işläp taýýarlamaga gatnaşmak;
- serişdeleriň peýdalanylmagynyň tertibini işläp taýýarlamaga gatnaşmak;

- gözegçilik edilýän edaralary saklamagyň çykdaýlary baradaky meseleler boýunça netijeleri we teklpleri taýýarlamak;
- merkezleşdirilen we ýerli býujetlerden maliýeleşdirilýän edaralar boýunça çykdaýlaryň ýerine ýetirilmeginiň seljermesini geçirmek;
- býujet serişdeleriniň ýerlikli we tygşytly ulanylmagy boýunça teklpleri taýýarlamak;
- gözegçilik edilýän edaralaryň welaýatlar, şäherler we etraplar boýunça işgärleriniň sanynyň çäklendirilen möçberi boýunça üýtgemeleriň hasabyny alyp barmak.

Müdirlik aşakdakylara borçludur:

- kanunlara we kadalaşdyryjy namalaryna, şeýle hem Düzgün-nama berk laýyklykda iş alyp barmaga;
- öz işini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň beýleki müdirlikleriniň, bölümleriniň we sebitlerdäki bölümleriniň işi bilen utgaşdyrmaga;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylary tarapyndan berilýän tabşyryklary öz wagtynda we ýokary hilli ýerine ýetirmäge;
- hünärini ýokarlandyrmak okuwlaryny geçirmek arkaly, Müdirligiň we Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň sebitlerdäki bölümleriniň işgärleriniň hünär baradaky bilim derejelerini çuňlaşdyrmak boýunça işleri guramaga;
- öz işiniň netijeleri hakyndaky maglumatlary Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylaryna bermäge;
- alynýan we ýaýradylmaga degişli däl maglumatlary aýan etmezlige.

10. Döwletara hasaplaşyklar bölümüniň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- döwletiň daşarky bergileriniň ýagdaýyny seljermek;
- döwletara hasaplaşyklaryny hasaba almak we seljermek;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny taýýarlamaga gatnaşmak;
- döwletara ykdysady we söwda ylalaşyklarynyň ýerine ýetirişiniň barşyna gözegçiligi amala aşyrmak;

- kliring boýunça gelip gowşan harytlary we walýuta çykdajylaryny hasaba almak;
- kliring harytlaryny alyanlar bilen Döwlet býujetiniň arasyndaky özara gatnaşyklary hasaba almak we seljermek.

Bölüm şu aşakdaky işleri ýerine ýetirýär:

- ministrligiň ýolbaşçylarynyň tabşyrygy boýunça bölümiň ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça Hökümetiň çözgütleriniň taslamalaryna degişli netijenamalary berýär;
- bölümiň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça hatlara, tekliflere we arzalara seredýär;
- Türkmenistanyň Merkezi banky we Türkmenistanyň Nebit we gaz senagaty we mineral serişdeleri ministrligi bilen bilelikde eksport edilen türkmen gazy üçin töleglere gözegçilik edýär;
- Türkmenistanyň Merkezi banky bilen bilelikde daşary ýurt döwletleriniň Türkmenistana bergileriniň esasy böleginiň we góterimleriniň öz wagtynda üzülmegine gözegçiligi amala aşyrýar.

Bölümiň borçlary:

- üstüne ýüklenen wezipeleri oňat hilli we öz wagtynda ýerine ýetirmek;
- bölüm başlygynyň görkezmelerini ýerine ýetirmek;
- döwletara hasaplaşyklaryny hasaba almak;
- daşary ykdysady işiň döwlet tarapyndan düzgünleşdirmegini kämilleşdirmek boýunça düzgünnamalary işläp düzmek;
- döwletiň daşarky bergileriniň we daşary ykdysady ýagdaýyny seljermek we çaklamak.

11. Salgyt syýasaty we buhgalter hasaba alşynyň usulyýeti müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- maliýe gatnaşyklarynyň girizilmegine gönükdirilen Türkmenistanyň salgyt ulgamynyň, buhgalter hasabynyň we hasabatlylygynyň kanuny binýadyny kämilleşdirmek boýunça teklifleri işläp taýýarlamak;
- salgyt töleýjiniň borçlaryny we hukuklaryny kesgitlemäge gönükdirilen salgyt salmagyň esasy häsiýetlerini öwrenmek, salgyt töleýjiler bilen işleşmek usulyny we ulgamyny kämilleşdirmek barada teklifler girizmek;

- salgyt salmak boýunça Türkmenistanda we başga ýurtlarda hereket edýän kanunçylygy iş ýüzünde ulanmaklygy umumylaşdyrmak we seljermek hem-de olary kämilleşdirmek barada teklipleri girizmek;
- salgyt salmaklyga, buhgalter hasabyna degişli usuly we amaly gollanmalar üçin materiallary taýýarlamak;
- iki taraplaýyn salgyt salmagy aradan aýyrmak boýunça ylalaşyklary, gytaklaýyn salgytlar boýunça ylalaşyklary, şeýle hem salgytlary ýygnamak boýunça özara hereket we kömek etmek boýunça halkara şertnamalaryny taýýarlamaga gatnaşmak;
- halkara talaplaryna laýyk gelýän buhgalter hasabatynyň ülnülerini işläp taýýarlamak we ornaşdyrmak;
- buhgalter hasabynda milliligi göz önünde tutmak bilen halkara talaplaryna laýyklykda kärhanalarda buhgalter hasabyny kämilleşdirmek barada teklipler taýýarlamak;
- Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy we ýurdumyzyň beýleki ykdysady ulgamynyň edaralary we ýerli häkimiýetiň wekilleri bilen bilelikde kadalaşdyryjy hukuk namalaryň taslamalaryny, gollanma we düzgünnama resminamalaryny taýýarlamak;
- usulyýet we kadalaşdyryjy hukuk resminamalarynyň taslamalaryny taýýarlamak we kämilleşdirmek boýunça Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň müdirlikleri we bölümleri, şol sanda (welaýatlaryň Baş maliýe müdirlikleri we etraplardaky maliýe bölümleri) bilen bilelikde degişli usulyýet gollanmalaryny işläp düzmek;
- müdirligiň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň we raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we ýüz tutmalaryna seretmek; Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda beýleki wezipeleri amala aşyrmak.

Müdirligiň borçlary:

- kanunlara we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, şeýle hem düzgünnama berk laýyklykda iş alyp barmaga;
- öz işini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň beýleki müdirlikleriniň, bölümleriniň we sebitlerdäki bölümleriniň işi bilen utgaşdyrmaga;

- düzgünnamada görkezilen wezipeleri doly ýerine ýetirmäge;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylary tarapyndan berilýän tabşyryklary öz wagtynda we ýokary hilli ýerine ýetirmäge;
- hünärini ýokarlandyrmak okuwlaryny geçirmek arkaly, müdirligiň we Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň sebitlerdäki bölümleriniň işgärleriniň hünär baradaky bilim derejelerini çuňlaşdyrmak boýunça işleri guramaga;
- öz işiniň netijeleri hakyndaky maglumatlary Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylaryna bermäge;
- alynýan we ýaýradylmaga degişli däl maglumatlary aýan etmezlige.

12. Senagatyň, ulaglaryň we aragatnaşygyň maliýe müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- gözegçilik edilýän ministrlikler, pudak edaralary boýunça Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna goşmak üçin zerur bolan hasaplamalary we görkezijileri işläp taýýarlamak;
- gözegçilik edilýän ministrlikler, pudak edaralary boýunça senagatyň nebit çykarýan, nebiti gaýtadan işleýän, gaz, himiýa we nebit himiýasy, maşyn gurluşyk we metal işläp bejeriş, elektroenergetika, geologiýa-gözleg pudaklarynyň, ýurduň ulaglar, aragatnaşyk we sarp ediş pudaklarynyň maliýe-hojalyk işine seljerme geçirmek;
- bazar ykdysadyýeti şertlerinde gözegçilik edilýän pudaklaryň netijeli işlemegine we olaryň maliýe ýagdaýyny gowulandyrmaga gönükdirilen seljerme ýazgylaryny, nutuklary we teklipleri taýýarlamak we ministrligiň ýolbaşçylaryna bermek;
- gözegçilik edilýän ministrlikleriň, pudak edaralarynyň esasy maliýe we ykdysady görkezijilerine gözegçilik etmek;
- gözegçilik edilýän ministrlikleriň, pudak edaralarynyň Türkmenistanyň Döwlet býujetinde göz önünde tutulan çykdaýlaryny maliýeleşdirmek.

Ministrligiň ýolbaşçylary tarapyndan öz üstüne ýüklenen wezipelere laýyklykda, müdirlik gözegçilik edilýän ministrlikler, pudak edaralary bilen bilelikde şu aşakdaky işleri amala aşyrýar:

- gözegçilik edilýän ministrlikler, pudak edaralary tarapyndan Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasy boýunça berilýän hasaplamalara we görkezijilere seredýär, olara seljerme geçirýär we nobatdaky maliýe ýyly üçin Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna goşmak üçin zerur bolan materiallary taýýarlaýar;
- Türkmenistanyň kanunlaryndan we Türkmenistanyň Prezidentiniň namalaryndan gelip çykýan, tassyklanan býujetiň görkezijilerini takykklamak hakyndaky teklipleri berýär;
- gözegçilik edilýän ministrlikler, pudak edaralary boýunça Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişini häsiýetlendirýän görkezijilere seljerme geçirýär;
- bellenen tertipde, gözegçilik edilýän ministrlikleriň, pudak edaralarynyň çykdajylaryny Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirmegi amala aşyrýar;
- gözegçilik edilýän ministrlikleriň, pudak edaralarynyň býujetden daşary serişdeleri boýunça girdeji we çykdajy sanawlaryna seredýär we olary ministrligiň ýolbaşçylaryna ylalaşmak üçin hödürleýär;
- gözegçilik edilýän ministrlikleriň, pudak edaralarynyň çäryekleýin we ýyllyk hasabatlaryny kabul edýär we olara seredýär;
- ministrligiň ýanyndaky Merkezi balans toparynda seretmek üçin materiallary we teklipleri taýýarlaýar;
- gözegçilik edilýän ministrlikleriň, pudak edaralarynyň esasy ykdysady we maliýe görkezijileriniň ösüş depginine gözegçilik edýär;
- gözegçilik edilýän pudaklar, ministrlikler, pudak edaralary boýunça Milli maksatnamalaryň, uzak we gysga möhletli we gündelik maksatnamalaryň we durmuş-ykdysady ösüşiň esasy ugurlarynyň taslamalaryny işläp taýýarlamaga gatnaşýar;
- müdirligiň ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň (gollanmalaryň, düzgünnamalaryň, usulyýet görkezmeleriniň) taslamalaryny işläp taýýarlaýar;
- müdirligiň ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça Türkmenistanyň kanunçylyk namalarynyň we beýleki kadalaşdyryjy

hukuk namalarynyň ministrlikler we pudak edaralary tarapyndan taýýarlanan taslamalaryna seredýär we olar boýunça netijenamalary taýýarlaýar;

- müdirligiň ygtyýarlygynyň çäklerinde, ykdysady we maliýe meseleleri boýunça ýerli we daşary ýurtlaryň edara görnüşi we şahsy taraplaryna geňiş hyzmatlaryny edýär;
- ministrligiň ýolbaşçylarynyň tabşyrygyna laýyklykda, gözegçilik edilýän ugurlar boýunça Türkmenistanyň Mejlisine, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine hödürlemek üçin degişli resminamalary taýýarlaýar;
- ykdysadyýetiň gözegçilik edilýän ugurlary boýunça maliýany guramagyň we dolandyrmagyň halkara tejribesini öwrenýär;
- müdirligiň ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we ýüz tutmalaryna garaýar.

Müdirliigiň borçlary:

- öz işini Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna, ministrligiň buýruklaryna we düzgünnama berk laýyklykda alyp barmak;
- ministrlik tarapyndan öz üstüne ýüklenen, düzgünnama bilen düzgünleşdirilýän wezipeleriň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek.

13. Agrosenagat toplumynyň maliýe müdirliginiň esasy wezipe-leri aşakdakylardan ybaratdyr:

- Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna agrosenagat toplumynyň ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň maliýeleşdirilişini amala aşyrmak;
- agrosenagat toplumynyň ösüşiniň çäryekleýin we ýyllyk görkezijilerini jemlemek;
- öndürilýän önümleriň we edilýän hyzmatlaryň özüne düşýän gymmatyny aşaklatmak boýunça teklipleri taýýarlamak;
- Hökümetiň tabşyrygy boýunça agrosenagat toplumyna girýän pudaklaryň ösüşiniň käbir meseleleriniň çözülmegi, esasy oba hojalyk önümleriniň döwlete tabşyrmak we beýleki meseleler boýunça teklipleri we gutarnykly netijeleri taýýarlamak;
- agrosenagat toplumynyň ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň düşewüntsiz işleýän kärhanalarynyň ykdysady ýagdaýyny seljermek we olaryň işlerini ugrukdyrmak babatynda teklipleri taýýarlamak;

- gözegçilik edilýän ministrlikleriň we pudak edaralarynyň Merkezi diwanhanalaryny saklamak üçin çykdaýy sanawyna seretmek we ylalaşmak;
- Döwlet býujetine töleg bergileriniň, algy-bergililigiň azaldylmagy boýunça işleri geçirmek;
- Döwlet býujetinde göz önünde tutulan möçberlere laýyklykda, gözegçilik edilýän pudaklaryň çykdaýjalarynyň maliýeleşdirilmegini amala aşyrmak;
- gözegçilik edilýän ministrliklere we pudak edaralaryna býujetden bölünip berilýän serişdeler maliýeleşdirilen wagtynda olaryň bellenen maksatlar üçin peýdalanylyşyna deslapky gözegçiligi amala aşyrmak;
- ministrlikleriň, pudak edaralarynyň maliýe hasabatларыnyň seljermesini geçirmek we Merkezi balans toparyna netijeleri hem-de teklipleri taýýarlamak.

Müdirlik üstüne ýüklenen wezipelere laýyklykda şu aşakdaky işleri ýerine ýetirýär:

- müdirliğin ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleriniň işlerini utgaşdyrmak;
- müdirliğin ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň we raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we yüz tutmalaryna seretmek.
- her bir geljekki ýyl üçin Agrosenagat toplumynyň ministrlikleri we pudak edaralary boýunça jemlenen Döwlet býujetini işläp taýýarlamak;
- gözegçilik edilýän ministrlikleriň we pudak edaralarynyň kärhanalarynda önümçilik kuwwatlyklarynyň peýdalanylyşynyň derejesini ýokarlandyrmak boýunça seljeriş işlerini geçirmek we teklipleri taýýarlamak;
- Agrosenagat toplumynyň ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň maliýe hasabatynyň görkezijilerini yzygiderli seljermek, aýry-aýry önümçilik we maliýe meseleleriniň seredilmegi üçin teklipleri taýýarlamak;
- ilatyň azyk we beýleki önümlere bolan isleglerini kanagatlandyrmak üçin Agrosenagat toplumynyň ministrlikleriniň we

pudak edaralarynyň önümçilik kuwwatlyklaryny netijeli peýdalanmak boýunça çäreleri işläp taýýarlamak;

- ekerançylyk we maldarçylyk önümlerini öndürmegiň bellenen möçberlerine laýyklykda olaryň peýdalanyş balanslaryny taýýarlamak.

Müdirligiň borçlary:

- ministrligiň ýolbaşçylarynyň görkezmelerini ýerine ýetirmäge;
- ministrligiň ýolbaşçylarynyň tabşyryklarynyň ýokary hilli we öz wagtynda ýerine ýetirilmegini üpjün etmäge, müdirligiň işini gowulandyrmak boýunça teklipleri işläp taýýarlamaga we ministrligiň ýolbaşçylaryna bermäge;
- müdirligiň ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça ministriň buýruklarynyň we Türkmenistanyň Prezidentiniň Kararlarynyň taslamalaryny işläp taýýarlamaga;
- ministrligiň ýolbaşçylarynyň tabşyrygy boýunça Agrosenagat toplumynyň maliýe müdirliginiň önünde durýan wezipeleri ýerine ýetirmäge gönükdirilen çözümleri işläp taýýarlamak üçin zerur bolan seljerme we taslama maglumatlary taýýarlamaga;
- müdirligiň gözegçilik edýän ministrlikleri we pudak edaralary bilen bilelikde olara degişli kadalaşdyryjy hukuk namalaryň taslamalaryny taýýarlamaga;
- Agrosenagat toplumynyň maliýe müdirligi boýunça her ýyl üçin jemlenen býujeti işläp taýýarlamaga we düzmäge;
- müdirligiň gözegçilik edýän ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň maliýe ýagdaýy barada jemleýji seljerme maglumaty we olaryň ösüş depgini boýunça teklipleri taýýarlamaga;
- müdirligiň gözegçilik edýän ministrliklerinde we pudak edaralarynda özgertmeler geçirmek boýunça materiallary taýýarlamaga;
- müdirligiň gözegçilik edýän ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň kärhanalarynyň zyýan çekip işlemeginiň sebäplerini seljerme geçirmäge gatnaşmaga;
- müdirlige degişli ministrlikler we pudak edaralary boýunça Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdeji we çykdajy bölegini işläp taýýarlamaga ýolbaşçylyk etmäge, çykdajylary azalt-

mak we býujete goşmaça girdejileri gözlöp tapmak boýunça teklipleri taýýarlamaga;

- müdirliğin gözegçilik edýän ministrlikleriniň we pudak edaralary boýunça býujet serişdeleriniň maliýeleşdirilýän wagtynda maksatly peýdalanylyşyna deslapky gözegçiligi amala aşyrmaga;
- müdirliğin işini kämilleşdirmek boýunça çäreleri amala aşyrmaga we bölümiň işgärleriniň hünärini ýokarlandyrmaga ýardam etmäge.

14. Býujet edaralarynda işgär düzümini, düzgün-nyzamyny düzgünleşdiriş müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- merkezi diwanyň we býujetdäki edaralaryň we guramalaryň gurluşyny we işgär sanyny emele getirmäge ýeke-täk çemeleşmäni üpjün etmek;
- gurluşy kämilleşdirmek, dolandyryş diwanynyň işgär sanyny kemeltmek we olary saklamak üçin çykdaýlary azaltmak boýunça bar bolan mümkinçilikleri ýüze çykarmak we ministrliklerde we pudak edaralarynda, býujetdäki edaralarda we guramalarda dolandyryş diwanyny saklamak üçin çykdaýlara gözegçilik etmek;
- ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, banklaryň, welaýatlaryň we Aşgabat şäher häkimlikleriniň, Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetinden maliýeleşdirilýän edaralaryň we guramalaryň wezipe sanawlaryny ylalaşmak;
- ministrliklerde we pudak edaralarynda merkezi diwanyň ýolbaşçy tarapyndan tassyklanan çykdaýy sanawyna laýyklykda, işgär düzgün-nyzamynyň berjaý edilişini barlamak;
- kärhanalarda, guramalarda we edaralarda wezipe aýlyk haklarynyň tassyklanan çyzgytlarynyň dogry ulanylýandygyny barlamak;
- Türkmenistanyň Bilim ministrliginiň, Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň, Türkmenistanyň Medeniýet ministrliginiň, Türkmenistanyň Syýahatçylyk we sport baradaky döwlet komitetleriniň edaralarynda we guramalarynda mysaly işgär düzümine, işgär düzümi boýunça

ölçegele we zähmet haky boýunça buýruklara laýyklykda, wezipe aýlyk haklaryny we goşmaça haklary tassyklamagyň tertibi hakyndaky kadalaşdyryjy hukuk namalaryň berjaý edilişini barlamak;

- hereket edýän kanunçylyga laýyklykda, zähmet haky boýunça wezipe aýlyk haklarynyň, goşmaça haklaryň we beýleki tölegleriň dogry bellenendigini barlamak;
- ministrlikler we pudak edaralary tarapyndan berilýän, zähmete hak tölemek meselelerine degişli kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalary boýunça netijenamalary taýýarlamak;
- ministrliklerde we pudak edaralarynda dolandyryş diwanynyň işgärleriniň sany we ony saklamak üçin çykdajylar baradaky maglumatlary seljermek;
- çykdajylary tygşytlamagy göz önünde tutmak bilen, döwlet dolandyryş edaralaryny saklamak üçin serişdeleriň sarp edilişi barada döwlet býujetini düzmäge we onuň ýerine ýetirilişine gatnaşýar;
- öz ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça ministrliklere, pudak edaralaryna, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirliklerine usulyýet kömegini berýär we geňiş hyzmatlaryny edýär;
- öz ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça Türkmenistanyň Hökümetiniň çözgütleriniň taslamalary boýunça netijenamalary berýär.

Müdirligiň borçlary:

- öz işini iş meýilnamalarynyň esasynda guramak, işiň görnüşlerini we usullaryny kämilleşdirmek;
- içerki düzgün-tertibiň kadalaryny gysarnyksyz ýerine ýetirmek;
- ministrlikleriň we pudak edaralarynyň, kärhanalaryň, guramalaryň, edaralaryň we raýatlaryň müdirligiň ygtyýarlygyna girýän meseleler boýunça hatlaryna, tekliplerine we arzalaryna bellenen möhletlerde seretmek.

15. Maliýe bazarlary, ätiýaçlandyryş we auditor işleri müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- maliýe bazarlaryny ösdürmegiň usulyýet ýörelgelerini işläp düzmek;
- gymmatly kagyzzar bazaryny ösdürmegiň ýörelgesini işläp düzmek;
- paýdarlar jemgyýetleriniň dörediji resminamalarynda gymmatly kagyzzar bilen baglanyşykly meseleleri seljermek;
- auditorlaryň we auditor edaralarynyň işlerini utgaşdyrmak bilen baglanyşykly meseleler boýunça Türkmenistanda auditorlyk işini ygtyýarlandyrmak we hünär synagy boýunça Topara resminamalary we maglumatlary taýýarlamak;
- ätiýaçlandyryş, auditorlyk işlerini we maliýe bazarlaryny kämilleşdirmek meseleleri boýunça temalaýyn ýazgylary we nutuklary taýýarlamak;
- ätiýaçlandyryş we auditorlyk işleri boýunça kadalaşdyryjy hukuk namalary işläp düzmek;
- ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş işlerini amala aşyran guramalara, dellallara ygtyýarnama bermek;
- ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş guramalarynyň we ätiýaçlandyryş dellalarynyň döwlet sanawyny ýöretmek;
- ätiýaçlandyryş nyrlarynyň esaslylygyna we ätiýaçlandyryş guramalarynyň tölege ukyplylygynyň üpjün edilişine gözegçilik etmek;
- ätiýaçlandyryş guramalarynda kabul edilýän jogapkärçiligiň aňryçäk möçberini hususy ätiýaçlandyryş gorlaryna bolan gatnaşygy boýunça kesgitlemek;
- ätiýaçlandyryş guramalarynda ätiýaçlandyryş gorlarynyň, ätiýaçlandyryş nyrlarynyň we peýdanyň emele getirilmeginiň we ýerleşdirilmeginiň düzgünlerini bellemek;
- ätiýaçlandyryş guramalarynyň işlerini kesgitleýän kadalaşdyryjy we usulyýet resminamalaryny işläp düzmek;
- Türkmenistanyň «Ätiýaçlandyryş hakynda» Kanunynyň we ätiýaçlandyryş hakynda kadalaşdyryjy hukuk namalaryň berjaý edilşine gözegçilik etmek;
- ätiýaçlandyryş iş tejribesini jemlemek, ätiýaçlandyryş hakynda kanunçylygy ösdürmek we kämilleşdirmek boýunça teklipleri işläp düzmek we bellenen tertipde hödürlemek;

- ätiýaçlandyryşyň täze görnüşlerini girizmeklige ýardam bermek we ätiýaçlandyryş işini kämilleşdirmek boýunça teklipleri işläp düzmek.
- gymmatly kagyzlary bellige almak;
- gymmatly kagyzlaryň Ýeke-täk döwlet sanawyny ýöretmek;
- döwlet gymmatly kagyzlaryny çykarmak boýunça usuly we amaly işleri amala aşyrmak;
- maýa goýum institutlaryny ygtyýarlandyrmak;
- gymmatly kagyrlar boýunça geleşikleri bellige almagyň we resmileşdirmegiň, hasaba alnyşyny we hasabatlylygy ýöretmegiň ýeke-täk kadalaryny bellemek;
- gymmatly kagyrlar bilen amallary amala aşyrmaga hukuk berýän hünär synagyny geçirmek;
- Döwlet gymmatly kagyrlaryny goýbermek we ýerlemek boýunça teklipleri işläp taýýarlamak, maliýe bazarlaryny, şol sanda gymmatly kagyrlar bazaryny guramak we gözegçilik etmek;
- Türkmenistanyň döwlet zaýomynyň goýberilişiniň we ýerleşiniň şertlerini işläp taýýarlamak;
- Türkmenistanda auditorlyk işini ygtyýarlandyrmak we hünär synagy boýunça Topara resminamalary taýýarlamak we onuň mejlislerini gurnamak;
- hünärmenleri-auditorlary hünär synagyndan geçirmek, ätiýaçlandyryş we bank işleri boýunça ýöriteleşdirilen synaglary geçirmek;
- auditorlyk işlerini geçirmek üçin ülnüleri we usuly gözükdirijileri işläp düzmek;
- auditorlaryň we auditor edaralarynyň işlerini hasaba almaklygy we olaryň işlerine seljerme geçirmekligi amala aşyrmak;
- auditorlaryň we auditor edaralarynyň işleriniň hiline gözegçilik etmek;
- auditorlyk hyzmatlarynyň bazaryny öwrenmek;
- Türkmenistanyň çäginde lotereýa utuşly oýunlary geçirmek işlerini ygtyýarlandyrmak we olaryň gurnalyşyna gözegçilik etmek;
- müdirliğin ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça raýatlaryň hatlaryna, tekliplerine we ýüz tutmalaryna seretmek.

Müdirliğin borçlary:

- öz işini Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna, Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň buýruklaryna we düzgünnama berk laýyklykda alyp barmak;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan öz üstüne ýüklenen, düzgünnama bilen düzgünleşdirilýän wezipeleriň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek.

16. Kompýuter tilsimatlary müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- häzirki zaman kompýuter tehnikasyny serişdeleriniň we täze maglumat tehnologiýalarynyň binýadynda maglumatlary ýygnamagyň, işlemegiň, saklamagyň, geçirmegiň we bermegiň maglumat-hasaplaýyş ulgamyny ministrligiň gündelik işine ornaşdyrýar;
- ulanyşdaky programmalaýyn tehniki toplumlara gözegçilik we ideg edýär;
- programmalaýyn tehniki toplumlary we ulgamlary ulanmak we peýdalanmak meseleleri boýunça ministrligiň hünärmenlerine geňeş we tejribe kömegini berýär;
- ministrligiň düzümünde bar bolan kompýuter enjamlarynyň bökdençsiz işlemekleri üçin gerek bolan ätiýaçlyk şaýlary bilen üpjün edýär;
- kompýuterleşdirmek we informatika babatynda Türkmenistanyň Maliýe ministrligi üçin möhüm ähmiýeti bolan beýleki wezipeleri çözüär.

Müdirliğin düzümine girýän bölümleriň esasy işleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- ministrligiň baş binasyndaky aragatnaşyk toruny gurnamak we onuň bökdençsiz işlemegini ýola goýmak;
- ministrligiň sebitlerdäki bölümleriniň, müdirlikleriniň arasynda maglumatlaryň kabul edilişini ýa-da iberilşini çaltlandyrmak maksady bilen aragatnaşyk ulgamyny ýola goýmak;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylarynyň tabşyryklary boýunça dürli görnüşdäki tekst, tablisa, grafika we beýleki işçi materiallaryny taýýarlanmagyny üpjün etmek;

- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň işgärlerine şahsy kompýuterlerde işlemek boýunça geňeş we tejribe kömegini bermek;
- programmalary ornaşdyrmak, olara gözegçilik etmek we iş ýagdaýynda saklamak boýunça işleri gurnamak;
- ministrligiň şahsy kompýuterleriniň gündelik işlemegini hemde olarda oturdylan programma üpjünçilikleriniň (rugsatsyz girişe we wiruslara garşy) howpsuzlygyny üpjün etmek;
- işlenip taýýarlanan maglumatlary neşire taýýarlamak, çap etmek, köpeltmek we kitapça taýýarlamak.

Müdirlik aşakdakylara borçludur:

- kanunlara we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, şeýle hem düzgünnama berk laýyklykda iş alyp barmaga;
- öz işini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň beýleki müdirlikleriniň, bölümleriniň we sebitlerdäki bölümleriniň işi bilen utgaşdyrmaga;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan ýüklenen, düzgünnamada görkezilen wezipeleri doly ýerine ýetirmäge;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylary tarapyndan berilýän tabşyryklary öz wagtynda we ýokary hilli ýerine ýetirmäge;
- hünärini ýokarlandyrmak okuwlaryny geçirmek arkaly, müdirligiň we Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň sebitlerdäki bölümleriniň işgärleriniň hünär baradaky bilim derejelerini çuňlaşdyrmak boýunça işleri gurnamaga;
- öz işiniň netijeleri hakyndaky maglumatlary Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylaryna bermäge;
- alynýan we ýaýradylmaga degişli däl maglumatlary aýan etmezlige.

17. İşleri dolandyryş müdirliginiň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

Maddy-tehniki üpjünçilik bölümi boýunça:

- yşyklandyryş, ýyladyş, şemallandyrmak we hapa suwlary akdyrmak ulgamlarynyň netijeli işlemeklerini amala aşyrýar, bu ulgamlaryň ýagdaýynyň bellenen kadalara laýyk gelmegini üpjün etmek boýunça çäreler görýär;

- diwanhananyň işgärlerini mebel, hojalyk esbaplary bilen üpjün edýär;
- olaryň saklanyşyna gözegçilik edýär we öz wagtynda abatlamagyny amala aşyrýar;
- kanselýariýa harytlaryny, zerur bolan hojalyk materiallaryny almagy we bellenilen tertipde saklamagy, olaryň sarp edilişiniň hasaba alnyşyny we hasabatlylygyny ýöretmegi guraýar;
- ministrligiň jaýyna ýanaşyk çäkleri abadanlaşdyrmak, bag ekmek we arassalamak, jaýyň ön tarapy, girelgäni binagärlikçeper bezemek boýunça işleri geçirýär;
- hyzmat edýän kiçi işgärleriň: tam we howly süpürjileriň, işçileriň işlerine ýolbaşçylygy we olaryň işiniň hiliniň ýokary bolmagyna gözegçiligi amala aşyrýar we iş otaglarynda (kabinetlerde), hajathanalarda, kömekçi hojalyk jaýlarda tertibi üpjün edýär;
- ministrligiň geçirýän maslahatlaryna, mejlislerine, konferensiýalaryna, seminarlaryna we beýleki döwlet derejesindäki baýramçylyklar mynasybetli geçirilýän çärelere hojalyk taýdan hyzmat etmegi guramagy amala aşyrýar;
- ministrligiň diwanhanasynyň kadaly işlemegi üçin zerur bolan haryt-maddy gymmatlyklary satyn alýar, olaryň saklanyşyny we goragyny amala aşyrýar;
- ministrlige edilen hyzmatlar üçin ähli hasaplaşyklary bellenen tertipde hasapçylyk bölümüniň üstünden resmileşdirýär;
- tehniki howpsuzlyk, önümçilik arassaçylygy we ýangyna garşy howpsuzlyk kadalaryny berjaý etmek bilen ammarlarda ähli ýükleýiş-düşüriş işlerini geçirmegi üpjün edýär;
- jaýyň goragyny üpjün edýär;
- ýaşayyş jaýlarynyň we olara ýanaşyk çäkleriň degişli tehniki we arassa ýagdaýda saklanyşyna gözegçilik edýär;
- ýaşayyş jaýlaryna hyzmat etmek boýunça işgärleri saýlap almagy üpjün edýär we olaryň wezipe borçlaryny ýerine ýetirişlerine gözegçiligi amala aşyrýar;
- hatardan çykan enjamlaryň öz wagtynda we ýokary hilli abatlanmagyny üpjün edýär;

- ulaglaryň ähli görnüşleri bilen, resminamalary bellenen tertipde resmileşdirmek arkaly, iberilýän zatlary we ýükleri öz wagtynda almagy we ugratmagy amala aşyrýar;
- ammar jaýlarynyň, enjamlaryň, esbaplaryň, telefonlaryň, kompýuterleriň, sowadyjy enjamlaryň we beýleki serişdeleriň bellenen tertipde abatlanmagyny üpjün edýär;
- degişli hasabatlary taýýarlaýar;
- bellenen tertipde haryt-maddy gymmatlyklary tükellemegi gurarýar;
- zerur bolan ýagdaýlarynda gulluk iş saparlaryna gidýän işgärlere bilet satyn almak üçin «Türkmenhowaýollaryna» we Türkmenistanyň Demir ýol ministrligiň hatlary resmileşdirýär.

Umumy bölümi boýunça:

- ministrlige gelip gowuşýan ähli hat-habarlary kabul edýär we resmileşdirýär, olaryň öz wagtynda ýolbaşçylygyň garamagyna, şeýle-de, ministrligiň düzüm bölümlerine ýerine ýetirmek we tanyşmak üçin berilmegini üpjün edýär;
- önümçilik işi boýunça düzgünnamada bellenen tertipde ministrligiň hat-habarlaryny ugradýar;
- ministrligiň düzüm bölümleri bilen bilelikde işleriň sanawyny işläp düzýär, bölümlerden arhiw materiallaryny saklamak üçin kabul edip alýar;
- işleri döwlet arhiwine tabşyrmak üçin taýýarlaýar;
- ministrligde önümçilik işini alyp barmak hakynda düzgünnamany işläp taýýarlamagy we ministrligiň merkezi diwanynyň işgärleriniň tanyşmagyny üpjün edýär;
- raýatlaryň hatlarynyň (arzalarynyň, teklipleriniň, şikáýatlarynyň) kabul edilmegini we olaryň hasaba alnyşyny amala aşyrýar, gelýänleriň kabul edilişini gurarýar;
- resminamalaryň köpeldilmegini hasaba alýar;
- ministrlige iş saparyna ugradylanlaryň gelmeginiň we ugramagynyň bellige alynmagyny ýöredýär;
- fakslaryň, telegrammalaryň kabul edilişiniň we ugradylyşynyň berk hasaba alnyşyny alyp barýar.

Müdirlik aşakdakylara borçludur:

- kanunlara we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, şeýle hem düzgünnama berk laýyklykda iş alyp barmaga;
- öz işini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň beýleki müdirlikleriniň, bölümleriniň we sebitlerdäki bölümleriniň işi bilen utgaşdyrmaga;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan ýüklenen, düzgünnamada görkezilen wezipeleri doly ýerine ýetirmäge;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylary tarapyndan berilýän tabşyryklary öz wagtynda we ýokary hilli ýerine ýetirmäge;
- öz işiniň netijeleri hakyndaky maglumatlary Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýolbaşçylaryna bermäge;
- alynýan we ýaýradylmaga degişli däl maglumatlary aýan etmezlige.

§4.3. Salgyt gulluklarynyň hukuklary we borçlary

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy ýerine ýetiriji häkimiýetiň döwletiň salgyt syýasatyny durmuşa geçirýän, salgyt salmak işini düzgünleşdirýän we dolandyryýan edaradyr.

«Türkmenistanyň Baş salgyt gullugy we onuň düzüm birlikleri döwletiň adyndan bu işiň ýerine ýetiriji we gözegçilik ediji edarasy bolup çykyş etmek bilen hojalyk işine gatnaşýan taraplaryň ählisi tarapyndan Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynyň berjaý edilmegini, salgytlaryň we beýleki görnüşdäki tölegleriň öz wagtynda ýygналmaggyny we býujete iberilmegini üpjün edýärler» diýip, hormatly Prezidentimiz belleýär.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy we onuň ýerli edaralary – welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň, etraplaryň, şäherlerdäki etraplaryň, şäherleriň döwlet salgyt gulluklary Türkmenistanyň salgyt gullugy edaralarynyň bir bitewi ulgamyny emele getirýär.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy we onuň ýerli edaralary öz işini döwlet häkimiýetiniň we dolandyryşynyň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýetiň we ýerli öz-özüni dolandyryşyň beýleki edaralary bilen özara arkaalaşykly amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy öz işinde Türkmenistanyň Konstitusiýasyna, «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanunyna, kanunlara, Türkmenistanyň Prezidentiniň namalaryna, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň çözügütlerine, şeýle hem özi hakyndaky düzgünnama esaslanýar.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň içerki tertipnamasy bar, ol gullugyň başlygy tarapyndan tassyklanylýar.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine tabyndyr.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- salgyt töleýjileriň (salgyt ýumuşçylarynyň) doly hem-de wagtynda hasabyny ýöretmegi üpjün etmekden, Döwlet salgyt sanawyny ýöretmekden;
- salgyt salynmaga degişlileriň salgyt barada hasabynyň ýöredilmeginiň tertibini bellemekden;
- salgytlaryň hem-de Türkmenistanyň Döwlet býujetine we döwlet gaznalaryna beýleki hökmany tölegleriň Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda dogry hasaplanylmagyny, doly hem-de wagtynda tölenilmegini guramakdan we bu işe gözegçilik etmekden;
- salgyt barlaglarynyň geçirilmegini guramakdan;
- gowşan salgytlaryň we Türkmenistanyň Döwlet býujetine beýleki hökmany tölegleriň hasabynyň ýöredilmegini guramakdan we üpjün etmekden;
- Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynyň ýerine ýetirilmegi boýunça maglumatlary toplamakdan we seljermekden, ony kämilleşdirmek boýunça teklipleri taýýarlamakdan;
- gullugyň ygtyýarlyklaryna degişli edilen meseleler boýunça usulyýet görkezmelerini we gollanmalaryny neşir etmekden, salgytlary hasaplamak we ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly salgyt beýannamalarynyň, hasabatlarynyň we beýleki resminamalaryň nusgalaryny bellemekden;
- salgytlar, maliýe jerimeleri we puşmana pullary boýunça tölemdirilmegi barada umyt ýok diýlip ykrar edilen bergileri bellenen tertipde hasapdan öçürmekden;

- salgyt gullugynyň edaralarynyň ygtyýarlyklaryna degişli meseleler boýunça şahsy adamlaryň we edara görnüşindäki tapralaryň arzalaryna we ýüz tutmalaryna bellenen tertipde garamakdan;
- gullugyň ýerli edaralarynyň işini barlamakdan, kemçilikleri we tertip bozulmalary aradan aýyrmak boýunça çäreleri görmekten;
- gullugyň ýerli edaralarynyň çözümlerini ýatymakdan ýa-da olaryň hereketini wagtlaýyn duruzmakdan;
- degişli ýyl üçin Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamalaryny işläp taýýarlamaga gatnaşmakdan;
- salgyt salmagyň meseleleri boýunça döwletara şertnamalarynyň taslamalaryny taýýarlamaga gatnaşmakdan;
- beýleki döwletleriň salgyt edaralary bilen arkalaşykly hyzmatdaşlygy guramakdan;
- gullugyň ýerli edaralarynyň işini kompýuterleşdirilmegi guramakdan;
- salgyt gullugynyň edaralarynda iş ýöredijiligiň tertibini bellemekden;
- gullugyň ýerli edaralaryny bellenen tertipde döretmekden, üýtgedip guramakdan we ýapmakdan;
- şahsy adamlary hususy telekeçiler hökmünde döwlet tarapyndan hasaba almagy guramakdan;

Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda beýleki wezipeleri amala aşyrmakdan.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy özüniň welaýatlardaky, şäherlerdäki we etraplardaky ýerli edaralarynyň işini guraýar we oňa ýolbaşçylyk edýär.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň ýerli edaralary öz üstlerine ýüklenen wezipelere laýyklykda şu aşakdaky işleri ýerine ýetirýärler:

- bellenen salgytlaryň we beýleki hökmany tölegleriň Türkmenistanyň Döwlet býujetine tölenilmegini üpjün etmek boýunça işi, şeýle hem gowşan salgytlaryň we tölegleriň hasabyny ýörite amala aşyýar;

- salgyt töleýjileriň (salgyt ýumuşçylarynyň) hasabyny ýöretmegi bellenen tertipde alyp barýar;
- salgytlary, puşmana pullaryny we maliýe jerimelerini, bellenen ýagdaýlarda bolsa olary döwlet gaznalaryna hem tölemek boýunça borçlaryň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek çärelerini görýär;
- salgyt barlaglaryny geçirýär;
- öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynyň berjaý edilişine, salgytlaryň we beýleki hökmany tölegleriň Türkmenistanyň Döwlet býujetine we döwlet gaznalaryna, raýatlaryň pensiýa ätiýaçlandyрма gatançlarynyň dogry hasaplanylmagyna, doly hem-de wagtynda tölenilmegine gözegçilik edýär;
- öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde salgyt salynmaga degişlileriň buhgalteriýa hasaba alnyşyny we salgyt taýdan hasabyny ýöretmegi alyp barşynyň dogrulygyna gözegçilik edýär;
- salgyt kanunçylygyny, şeýle hem oňa laýyklykda kabul edilen kadalaşdyryjy hukuk namalaryny ulanmagy düşündürmek boýunça iş geçirýär, salgyt töleýjilere (salgyt ýumuşçylaryna) alynýan salgytlar hakynda habar berýär, salgyt töleýjilere (salgyt ýumuşçylaryna) bellenen hasabatlylygyň nusgalary hakynda maglumat berýär, hasabatlylyk nusgalaryny doldurmagyň tertibini, salgytlary hasaplamagyň we tölemegiň tertibini düşündirýär, beýleki zerur maglumatlary salgyt töleýjileriň (salgyt ýumuşçylarynyň) dykgatyna ýetirýär;
- Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynda göz önünde tutulan ýagdaýlarda salgyt töleýjä (salgyt ýumuşçysyna) salgyt habar-namasyny berýär;
- Türkmenistanyň salgyt kanunçylygy bozulan ýagdaýynda Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenen maliýe jerimelerini ulanýar;
- edara ediş hukuk bozulmalary hakyndaky işlere Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda garaýar we olar boýunça çözümleri kabul edýär;
- salgytlaryň, şeýle hem puşmana pullarynyň, maliýe jerimeleriniň we Türkmenistanyň Döwlet býujetine beýleki hökmany

tölegleriň artykmaç hasaplanylýan ýa-da artykmaç töletdirilen möçberleriniň bellenilen tertipde yzyna gaýtarylmagyny ýa-da hasaba alynmagyny, bellenilen ýagdaýlarda bolsa hasapdan öçürilmegini üpjün edýär;

- öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde Türkmenistanyň salgyt kanunçylygyny kämilleşdirmek, salgyt görnüşinde gowuşýan serişdeler barada meýilnamalary düzmek hem-de öz ygtyýarlyklaryna degişli beýleki meseleler boýunça teklipleri taýýarlaýar;
- Türkmenistanyň salgyt kanunçylygyny ulanmagyň tejribesini umumylaşdyrýar, hasabat we döwlet hasabatynyň maglumatlaryny, salgyt barlaglarynyň netijelerini seljerýär;
- Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynyň berjaý edilişine gözegçilik boýunça çäreleriň hukuk goraýjy we beýleki gözegçilik edaralary bilen bilelikde geçirilmegini utgaşdyrýar;
- ilata alkogolly önümleriň satylyşyna hukuk goraýjy we beýleki gözegçilik edaralary bilen bilelikde gözegçilik çärelerini geçirýär;
- girdejilere we emläge iki gezek salgyt salynmagynyň önümi almak hakyndaky döwletara ylalaşyklarynyň talaplarynyň, şeýle hem gytaklaýyn salgytlar baradaky taraplaryň ýerine ýetirilmegini amala aşyrýar;
- degişli ýyl üçin Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamalaryny taýýarlamaga gatnaşýar;
- gözegçilik-kassa abzallaryny hasaba almagy hem-de olaryň ulanylyşyna gözegçiligi bellenilen tertipde amala aşyrýar;
- işiň aýry-aýry görnüşlerine ygtyýarlandyrmak babatda kanunçylygyň berjaý edilişine öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde gözegçilik edýär;
- Türkmenistanyň kanunçylygynyň ýüze çykarylan bozulmalary hakynda maglumatlary degişli ýerine ýetiriji hakimiýet edaralaryna, hukuk goraýjy we gözegçilik edaralaryna berýär;
- nyrhlar baradaky döwlet düzgün-nyzamynyň bozulmagy, işiň aýry-aýry görnüşlerine ygtyýarlandyrmak babatdaky bozulmalar üçin jerimeleriň, şeýle hem töletdirilmegine gözegçilik

etmek salgyt gullugynyň edaralarynyň üstüne ýüklenilen jerime çäreleriniň beýleki görnüşleriniň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýär;

- bahasy tölenilmän elden alnan, eýesiz hökmünde hem-de miras hukugy boýunça döwletiň haýryna geçirilen emlägiň, şeýle hem mirasdüşerleri ýok hökmünde gazna geçen emlägiň hem-de hazynalaryň öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde hasabyny ýöredýär, olara nyrh kesýär, olary saklaýar hem-de ýerleýär;
- Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan ýagdaýlarda we tertipde kärhanalar, edaralar, guramalar we raýatlar barada kazyýetlere hak isleglerini bildirýär.

Salgyt gullugy edaralarynyň wezipeli adamlarynyň we gullukçylarynyň aşakdakylara hukugy bardyr:

- salgytlary hasaplamak we tölemek üçin esas bolup hyzmat edýän resminamalary we bellenilen tertipde tassyklanylýan nusgalar boýunça beýleki maglumatlary, şeýle salgytlaryň, maliýe jerimeleriniň we puşmana pullarynyň dogry hasaplanylýandygyny hem-de wagtynda tölenilendigini tassyklaýan nusgalar boýunça beýleki maglumatlary, şeýle hem salgytlaryň, maliýe jerimeleriniň we puşmana pullarynyň dogry hasaplanylýandygyny hem-de wagtynda tölenilendigini tassyklaýan düşündirişleri we resminamalary salgyt töleýjiden (salgyt ýumuşçysyndan) we beýleki şahsy adamlardan hem-de edara görnüşindäki taraplardan, şol sanda bank edaralaryndan talap etmäge we almaga;
- Türkmenistanyň salgyt kanunçylygy bilen bellenilen tertipde salgyt barlaglaryny amala aşyrmaga;
- resminamalary barlamak çärelerine beýleki döwlet edaralary bilen bilelikde gatnaşmaga;
- Türkmenistanyň kanunçylygynyň ýüze çykarylan bozulmalaryny aradan aýyrmak hakynda barlanylýan kärhanalaryň, edaralaryň, guramalaryň ýolbaşçylary hem-de beýleki wezipeli adamlary, şeýle hem raýatlar üçin hökmany bolan görkezmeleri öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde bermäge hem-de olaryň ýerine ýetirilmegine gözegçilik etmäge;

- resminamalar babatda salgyt barlaglary geçirilen mahaly edara görnüşindäki taraplaryň we şahsy adamlaryň telekeçilik işini we peýdany (girdejini) almaga gönükdirilen beýleki işi amala aşyrmak üçin ulanylýan önümçilik, ammar, söwda we beýleki jaýlaryny, şeýle hem şonuň ýaly iş bilen baglanyşykly emlägi «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanunyna hem-de Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk namalaryna laýyklykda gözden geçirmäge;
- elektron gözegçilik-pulhana abzallaryny ulanmagyň kadalarynyň berjaý edilişine gözegçilik etmäge;
- salgytlar babatdaky hukuk bozulmalary hakyndaky işler boýunça teswirnamalary düzmäge;
- salgyt töleýji (salgyt ýumuşçysy) salgydy hasaplamak we tölemek hakyndaky resminamalary (maglumatlary) bermedik ýagdaýynda salgydyň tölenilmäge degişli möçberini bar bolan maglumatlar esasynda özbaşdak kesgitlemäge we bellemäge;
- Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynyň bozulandygy hakynda şaýatlyk edýän resminamalary salgyt töleýjiniň (salgyt ýumuşçysynyň) elinden almaga;
- salgyt töleýjileri (salgyt ýumuşçylaryny), şeýle hem özlerinde salgyt töleýjilere (salgyt ýumuşçylaryna) degişli resminamalar we maglumatlar bolan beýleki adamlary salgyt gullugy edaralaryna çagyrmaga;
- salgyt gullugy edaralarynyň ygtyýarlyklaryna girmeyän, ýöne salgyt salmak bilen baglanyşykly meseleler boýunça netijenamalary almak üçin öz işine hünärmenleri we bilermenleri çekmäge;
- salgyt gullugy edaralarynyň üstüne ýüklenilen wezipeleri ýerine ýetirmek üçin zerur maglumatlaryň berilmegini döwlet edaralaryndan bellenilen tertipde soramaga;
- «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi Kanuny hem-de Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk namalary bilen bellenilen beýleki hukuklary amala aşyrmaga.

Salgyt gullugy edaralarynyň wezipeli adamlarynyň we gullukçylarynyň hukuklary degişli salgyt gullugy edarasynyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanylýan wezipe gollanmalarynda kesgitlenilýär.

Salgyt gullugy edaralarynyň wezipeli adamlarynyň we gullukçylarynyň borçlary aşakdakylardan ybaratdyr:

- Türkmenistanyň Konstitusiýasyna, «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanunyna we Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk namalaryna laýyklykda hereket etmekden;
- salgyt syryny hem-de salgyt töleýjiler (salgyt ýumuşçylar) hakyndaky maglumatlary saklamagyň çärelerini berjaý etmekden;
- Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynyň berjaý edilişine özygtyýarlyklarynyň çäklerinde gözegçilik etmekden, ýüze çykarylan bozulmalary aradan aýyrmagy salgyt töleýjilerden (salgyt ýumuşçylaryndan) talap etmekden hem-de şol talaplaryň ýerine ýetirilişine gözegçilik etmekden;
- ulanylýan salgytlar, olary tölemekniň tertibi we möhletleri, salgyt töleýjileriň (salgyt ýumuşçylarynyň) hukuklary we borçlary hakynda, şeýle hem Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynyň degişli namalary hakynda salgyt töleýjileriň (salgyt ýumuşçylarynyň) ýüztutmalary boýunça olara özygtyýarlyklarynyň çäklerinde habar bermekden;
- salgyt töleýjileriň (salgyt ýumuşçylarynyň) we salgyt baradaky hukuk gatnaşyklaryna beýleki gatnaşyjylaryň abraýyna we mertebesine sarpa goýmakdan.

Salgyt gullugy edaralarynyň wezipeli adamlary we gullukçylary ýokarda görkezilen borçlardan başga-da «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanuny, «Döwlet edaralarynyň aparatynda gulluk etmek hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny, «Türkmenistanda döwlet ýolbaşçylarynyň we döwlet gullugyna wezipeli adamlary seçip almak hakynda» Türkmenistanyň Kanuny we Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk namalary bilen bellenen borçlary ýerine ýetirýär.

Salgyt gullugy edaralarynyň wezipeli adamlarynyň we gullukçylarynyň borçlary degişli salgyt gullugy edarasynyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanylýan wezipe gollanmlarynda belleniýär.

§4.4. Maksatly pul toplumlarynyň dolandyryjy edaralarynyň alyp barýan işleri we wezipeleri

Türkmenistanyň ministrlikleriniň, pudak edaralarynyň, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralarynyň, şol sanda olaryň tabynlygyndaky kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň maliýe serişdelerini ulanmagynyň Tertibi Türkmenistanyň Prezidentiniň 2008-nji ýylyň 8-nji fewralynda çykaran 9477 belgili Karary bilen tassyklanyldy.

Tertip Türkmenistanyň ministrlikleriniň, pudak edaralarynyň, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralarynyň, şol sanda olaryň tabynlygyndaky kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň maliýeleşdiriş çêşmesi döwlet býujeti bilen bagly däl serişdeleriniň hasabyna baglaşylýan şertnamalaryň (tölege degişli beýleki resmi namalaryň) resmileşdirilişine hem-de pul serişdeleriniň ýerlikli we tygşytlý ulanylyşyna gözegçiligi amala aşyrmak maksady bilen, aşakda görkezilen ugurlar boýunça işlenip düzüldi, ýagny ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralarynyň, şol sanda olaryň tabynlygyndaky kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň, öz serişdeleriniň hasabyna baglaşylýan ähli daşary ýurt pulundaky şertnamalary (iş sapary bilen baglylardan başga tölege degişli beýleki resminamalary);

«Türkmenistanyň döwlet gaznalaryny ýapmagyň Tertibine» laýyklykda Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligine, Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrligine, Aşgabat şäheriniň häkimligine açylan maksatlaýyn ýörite hasaplaryň serişdeleriniň hasabyna baglaşylýan şertnamalar (tölege degişli beýleki resminamalar) boýunça edilýän ähli çykdajylar.

Tertip ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralarynyň, şol sanda olaryň tabynlygyndaky kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň Tertibiň 1-nji bölümünde görkezilen ugurlar boýunça maliýe serişdelerini ulanmaga ygtyýar almagynyň düzgünlerini kesgitleýär.

Şertnamalary (tölege degişli beýleki resminamalary) Türkmenistanyň ätiýaçlyk daşary ýurt puly gorunyň hasabyna maliýeleş-

dirmegiň şertleri Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary esasynda kesgitlenilýär. Karara laýyklykda daşary ýurt pulunda baglaşylan şertnamalar (tölege degişli beýleki resminamalar) esasynda amala aşyrylýan tölegler Türkmenistanyň Prezidentiniň resmi ygtyýar bermegi esasynda geçirilýär.

Türkmenistanyň ministrlikleriniň, pudak edaralarynyň, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralarynyň, şol sanda olaryň tabynlygyndaky kärhanalaryň, edaralaryň, we guramalaryň pul serişdeleri Türkmenistanyň Prezidentiniň ygtyýarlandyрма namasy hem-de Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň degişli topluma gözegçilik edýän orunbasary ýa-da pudaga baştutanlyk edýän ýolbaşçy bilen ylalaşylan resminamalar esasynda ulanylýar.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary, Buýrugy, resmi ylalaşygy şertnamalary baglaşmak ýa-da tölege degişli beýleki resminamalary resmileşdirmek üçin ygtyýarlandyрма resminamalarydyr.

Tertibiň güýje girmegi bilen, Tertibiň 1-nji bölümüne laýyklykda baglaşylan we Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynda bellenen tertipde hasaba almaga degişli ähli şertnamalar (tölege degişli beýleki resminamalar) üçin ygtyýarlandyrmany resmileşdirmek hökmanydyr.

Tertibiň talaplary ol güýje girmänka baglaşylan we Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynda bellige alnan şertnamalara degişli däl.

Ygtyýarlandyрма namalaryny resmileşdirmek üçin edaralar, kärhanalar we guramalar ýokarda durýan degişli ministrliklere, pudak edaralaryna, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralaryna baglaşylýan şertnamalar (tölege degişli beýleki resminamalar) boýunça ýüzlenme hatyny esaslandyryýan teklipler, hasaplamalar bilen bilelikde berýär.

Ministrlikler, pudak edaralar we ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralary öz tabynlygyndaky bolan kärhanalardan, edaralardan we guramalardan baglaşmaga degişli şertnamalar (tölege degişli beýleki resminamalar) baradaky ýüzlenme hatlary, esaslandyryýan teklipler, hasaplamalar bilen jemläp, zerur ýagdaýda olara goşmaça:

– pudak ýa-da pudagara bäsleşik toparynyň netijenamasyny;

- satyn alynýan gurluşyk harytlarynyň we gurluşyk işleriniň bahalary barada Türkmenistanyň Gurluşyk we gurluşyk materiallary senagaty ministrliginiň netijenamasyny;
- gurluşyga degişli däl beýleki harytlaryň we hyzmatlaryň bahalary barada bolsa, Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynyň netijenamasyny alýar hem-de olary Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň degişli topluma gözegçilik edýän orunbasaryna ýa-da pudaga baştutanlyk edýän ýolbaşa ugradýar.

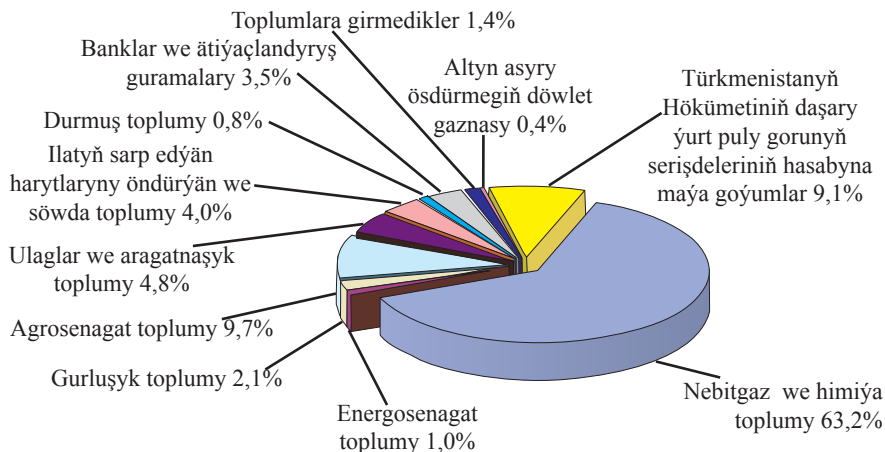
Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň degişli topluma gözegçilik edýän orunbasary ýa-da pudaga baştutanlyk edýän ýolbaşçy ministrliklerden, pudak edaralardan we ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralaryndan gowuşýan, tertibiň 8-nji bölümde görkezilen resminamalar esasynda Ygtyýarlandyрма namasynyň taslamasyny taýýarlamağa we ony esaslandyryjy resminamalary goşup, Türkmenistanyň Ýokary gözegçilik edarasyna gözegçilik işlerini geçirmek üçin ibermäge ygtyýar berýär.

Ygtyýarlandyрма namasynyň taslamasy Türkmenistanyň Ýokary gözegçilik edarasy tarapyndan garalyp gol çekilenden soň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň degişli topluma gözegçilik edýän orunbasary ýa-da pudaga baştutanlyk edýän ýolbaşçy tarapyndan gol çekilip, Türkmenistanyň Prezidentine hödürlenýär.

Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasy Tertibiň talaplaryna laýyklykda baglaşylan şertnamalary (tölege degişli beýleki resminamalary) diňe resmileşdirilen ygtyýarlandyрма namasy bar ýagdaýda hasaba alýar.

1998-nji ýyldan bäri ýurdumyzda konsolidirlenen býujete geçlip baslandy. Ol býujete esasy toplumlaryň we döwlet gaznalarynyň serişdeleri bolup, býujetiň II derejesiniň girdejisi we çykdajysy boýunça girizildi. Mysal üçin, Döwlet gaznalarynyň serişdeleriniň, toplumlaryň we pudaklaryň önümleri ýerlemekden (işleri, hyzmatlary ýerine ýetirmekden) alýan girdejileriniň hasaba alynýan (salgytlary hasaba almazdan), Döwlet býujetiniň II derejesinde girdejileri hem 2011-nji ýylda 2010-njy ýylyň býujetiniň derejesine garanynda 26,9% ýokarlandy we 51 mlrd. manada (ABŞ-nyň 17,9 mlrd. dollary) golaý boldy.

Toplumlaryň we döwlet gaznalaryň girdejileri

1-nji tablisa

Toplumlaryň we döwlet gaznalarynyň serişdeleri [62] (býujetiň II derejesiniň girdejileri)

müň manat

	2010 ý.	2011 ý.	2011 ýylyň 2010 ýyla göreň ösüş depgini	
			%	jemi (+, -)
1	2	3	4	5
Toplumlaryň we gaznalaryň serişdeleri (býujetiň II derejesiniň girdejileri)	40151205,3	50970 352,0	126,9	10819147
Nebitgaz we himiýa toplumy	22298384,1	32222653,3	144,5	9 924 269
Energosenagat toplumy	425 266,0	505 011,0	118,8	79 745
Gurluşyk toplumy	883 177,0	1 089 615,0	123,4	206 438
Agrosenagat toplumy	4 228 836,5	4 953 681,7	117,1	724 845
<i>şol sanda:</i>				

1	2	3	4	5
Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	179 494,9	243 180,0	135,5	63 685
Ulaglar we aragatnaşyk toplumy	2 629 637,9	2 454 539,1	93,3	-175 099
Ilatyň sarp edýän harytlaryny öndürýän we söwda toplumy	1 505 758,6	2 030 166,8	134,8	524 408
Durmuş toplumy	326 832,8	375 495,2	114,9	48 662
<i>şol sanda:</i>				
Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	49 000,0	66 954,2	136,6	17 954
Banklar we ätiýaçlandyryş guramalary	2 144 713,1	1 777 657,1	82,9	-367 056
Toplumlara girmedikler	463 224,3	699 281,8	151,0	236 057
<i>şol sanda:</i>				
Aşgabat şäher häkimliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	12 999,0	13 419,0	103,2	420
Türkmenistany ösdürmegiň döwlet gaznasy	182 835	0 205 462,0	112,4	22 627
Türkmenistanyň Hökümetiniň ätiýaçlyk daşary ýurt puly gorunyň serişdeleriniň hasabyna maýa goýumlar	5 062 540,0	4 656 788,9	92,0	-405 751

Tablisadan belli bolşy ýaly, möçberi boýunça iň iri pul toplumy nebitgaz we himiýa toplumy üçin gönükdirilýän serişdelerdir. Ýurdu-myzda nebitgaz we himiýa toplumyny ösdürmäge aýratyn üns berilýär. Toplum boýunça 2011-nji ýylda Döwlet býujetiniň II derejesiniň

girdejilerinde hasaba alynýan serişdeleriň möçberiniň ösüş depgini, 2010-njy ýylyň tassyklanan býujeti bilen deňeşdirilende ýurduň nebitgaz we himiýa toplumynda 44,5% bolup, görkezilen serişdeleriň möçberi 32,2 mlrd. manatdan ýa-da tutuş ýurt boýunça Döwlet býujetiniň II derejesiniň girdejilerinde hasaba alynýan serişdeleriň umumy möçberiniň ýarysyndan (63,2%) gowrak boldy.

Toplum boýunça girdejileriň şunuň ýaly ýokary derejesini üpjün etmek üçin, 2011-nji ýylyň býujetinde Toplum tarapyndan ozal başlanan uly möçberli maýa goýum taslamalaryny durmuşa geçirmek dowam etdirmek, şeýle hem soňky döwürlerde **Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň** başlangyjy boýunça, Birleşen Milletler Guramasynyň «Energiýa serişdeleriniň ygtybarly we durnukly üstaşyr geçirilmegi hem-de durnukly ösüşi we halkara hyzmatdaşlygyny üpjün etmekde onuň hyzmaty». Jarnamasynyň çäklerinde dünýä bazarlaryna energiýa serişdelerini daşamak boýunça iri halkara taslamalaryny amala aşyryp başlamak göz önünde tutulýar.

Şonuň üçin hem, 2011-nji ýylda pudagyň energetika strategiýasynyň has ileri tutulýan ugurlary şu aşakdakylar boldy:

- nebitgaz kânleriniň gözleg-agtaryş we abadanlaşdyrmak işlerini geçirmek, degişli gurluşyny we hyzmat etmek ulgamyny döretmek, bu bolsa uglewodorod serişdeleriniň çykarylýan, olaryň gaýtadan işlenýän we eksport edilýän möçberlerini mundan beýläk hem artdyrmaga mümkinçilik berdi;
- açylan nebitgaz kânlerini çalt ulanmaga bermek boýunça birnäçe çäreler amala aşyryldy;
- hereket edýän gaz geçirijiler boýunça Russiýa Federasiýasyna, Eýran Yslam Respublikasyna we Hytaý Halk Respublikasyna tebigy gazy ibermegiň ygtybarlylygyny we durnyklylygyny saklap galmak boýunça çäreler geçirildi;
- türkmen energogöterijilerini dünýä bazarlaryna, şol sanda Ýewropanyň geljegi uly bolan bazaryna çykarmagyň köpugurly ulgamyny döretmek boýunça taslamalary tapgyrlyýyn işlemek, hususan-da, Türkmenistan–Owganystan–Päkistan–Hindistan gaz geçirijisiniň taslamasyny çalt durmuşa geçirmek mümkinçilikleriniň üstünde işlendi.

Şundan ugur almak bilen, 2011-nji ýyl üçin Döwlet býujetiniň hasaplamalarynda gazylyp alynjak tebigy gazyň möçberini 2010-njy ýylyň garaşylýan derejä garanyňda 1,3 esse köpeldi, 65.1 mlrd. kub metre ýetirildi we türkmen tebigy gazyny aşakdaky ugurlar boýunça eksport edildi:

- *Russiýa Federasiýasyna* – 10,0 mlrd. kub metr;
- *Eýran Yslam Respublikasyna* – 10,755 mlrd. kub metr;
- *Hytay Halk Respublikasyna* – 13,367 mlrd. kub metr.

Şeýlelikde, toplum boýunça türkmen gazyny eksport etmegiň meýilnamalaşdyrylýan umumy möçberi 34,122 mlrd. kub metre deň bolup, 2011-nji ýylyň býujetiniň hasaplamalarynda gazyň eksport bahasy bolsa (1 müň kub metri üçin) ähli ugurlar boýunça ABŞ nyň 180 dollary derejede göz önünde tutuldy.

Geliň, pul toplumlarynyň esasyraklarynyň çeşmeleri barada durup geçeliň. Türkmenistanyň ätiýaçlyk daşary ýurt puly gorunyň serişdeleriniň hasabyna maýa goýumlary, ýagny onuň walýuta serişdeleriniň hasaplaşyk hasaby Türkmenistanyň Daşary ykdysady döwlet bankynda, manatdaky hasaplaşyk hasaby bolsa Türkmenistanyň Döwlet täjirçilik «Türkmenbaşy» bankynda ýerleşýär.

Pul serişdeleriniň çeşmesi gazy, nebit we nebit önümlerini satmakdan alnan pul girdejisi we peýdadan, geologiýa gözleg işleri üçin maksatly goýberilýän pullardan ybaratdyr. Şeýle hem edara-kärhanalaryň, daşary ýurt edara görnüşli we şahsy taraplaryň meýletin töleginden emele gelip biler.

Pul toplumlarynyň serişdeleri geologiýa barlag, gazyp agtaryş we täze ýataklary özleşdiriş işlerine niýetlenen düýpli maýa goýumlara, daşary ýurtlardan şu maksatlar üçin alynan karz pullary gaýtarmaga, täze tehnikany satyn almaga we ornaşdyrmaga, iri ylmy barlag-proýektleri maliýeleşdirmäge, şol pudaklarda ykdysady reformalary amala aşyrmaga we beýleki maksatlara gönükdirilip bilner. Ýerine ýetiriji gurama direktorlar geňeşi bolup, onuň başlygy Türkmenistanyň Prezidentidir. Serişdeler şol hasaplarda bellenen dürli maksatlara gönükdirilýär.

Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrliginiň maksatlaýyn ýörite serişdelerini ösdürmäge niýetlenen döwlet pul toplumlary üçin

onuň serişdeleri walýutada Türkmenistanyň Dowlet daşary ykdysady bankynda we manatdakysy Türkmen Döwlet Täjirçilik «Daýhan-bankynda» ýerleşýär. Onuň serişdeleri pagta arassalaýjy zawodlaryň lomaý nyrhundan, ýokary, pagta süýmüni we pagtadan önümi satmakdan gelen pul girdejiden, agrosenagat toplumynyň walýuta girdejisinden, tekstil kärhanalarynyň peýdasýndan, hususylaşdyrylýan oba agrosenagat toplumlaryndan gelen girdeji, ýerleri daşary ýurtlara kärendesine bermekden gelen girdejiden, meýletin töleglerden we beýleki çeşmelerden gelen serişdeleriň hasabyna döredilýär.

Bu pul serişdeleri oba hojalygyny ösdürmäge, täze tehnikany satyn almaga, oba hojalyk önümlerini gaýtadan işläp bejerýän, tekstil kombinatlaryny gurmaga, suw desgalaryny, drenaž setlerini gurmaga, ekerançylyk ýerlerini giňeltmäge we şol ugurdan ylmy barlag işlerini maliýeleşdirmäge we beýleki çäreler ulanylýar. Bu pul serişdeleriniň dolandyrylyşy beýlekileriňki ýalydyr.

Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleriniň pul toplumu Türkmenistanyň Merkezi bankynda saklanýar. Serişdeleriniň çeşmelerine Döwlet meýletin medisina ätiýaçlandyryşa raýatlaryň geçirýän tölegleri, saglygy saklaýyş ministrliginiň hem-de ministrligiň garamagyndaky medisina senagaty boýunça hojalyk hasaplaşygyndaky kärhanalaryň salgytlary töländen soň galan peýdasýndan geçirilýän serişdeler, salgyt tölenenden soň galan, tölegli medisina hyzmatlaryndan alnan peýdadan, geçirilýän serişdeler, gigiýena sertifikasiýadan alynýan ýygymlar, ygtyýarnama bermeklikden gelýän serişdeler, medisina maksatlary üçin niýetlenen önümleri hasaba alandygy üçin alynýan ýygymlar, sanitar düzgünleri bozanlygy üçin alynýan jerimeler, goým goýmakdan alnan girdejiler, medisina senagatynyň obýektleri we hususylaşdyrmakdan gelen girdejileriň 50 % möçberinde we beýleki meýletin tölegler girýärler.

Bu pul serişdeleri adamlaryň saglygy üçin derwaýys bolan dermanlary we medisina önümlerini satyn almaga, arzan derman we diş protez etmek üçin çykdaýlaryň ýetmeýän böleginiň öwezini dolmaga, medisina obýektleri we farmosewtika senagatynyň düýpli gurluşygyny maliýeleşdirmäge, daşary ýurtlardan karz alnan

serişdeleri gaýtarmaga we kreditor bergileri hasaplaşmaga, täze tehni-ka, ätiýaçlyk şaýlar we beýleki gerek boljak zatlary satyn almaga, iri ylmy-barlag işlerini maliýeleşdirmäge we ykdysady taýdan höweslendirmekege we beýleki wajyp işleri maliýeleşdirmäge gönükdirilýär.

Bu pul serişdelerini dolandyrmak üçin, direktorlaryň geňeşi döredilýär, onuň başlygy Türkmenistanyň Prezidentidir, şeýle-de ýerine ýetiriji direktor Prezident tarapyndan belleniýär, ýerine ýetiriji gurama (apparat) Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligidir. Bu pul toplumynyň serişdesi hiç kim tarapyndan alynmaýar we şol hasaplarda saklanylýar. Serişdeleri harçlamak üçin smeta düzülip, ol Maliýe ministrligine, Döwlet býujetiniň düzümine geçmek üçin tabşyrylýar, şeýle-de her çäryekde olaryň harçlanyşy barada hasabat berilýär, bu beýleki pul serişdeleri barada-da şeýledir.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary bilen 1996-njy ýylyň 1-nji ýanwaryndan başlap raýatlar üçin Meýletin medisina ätiýaçlandyryş girizildi.

Şol tölegleriň hasabyna bir topar dermanlar (150 görnüşindenem köp) 10 % bahasyna goýberilýär. Mundan başga-da nobatdan daşary keselhana almaklyk, maşgala lukmanyny öz islegi boýunça saýlap almaklyk, diş protezlerini goýdurany üçin 30 % ýeňillik, anyklaýyş merkezlerinde ýeňillikli seljermeler, bir topar näsaglar, inwalidler, uruş weteranlary, çagalykdan inwalid bolanlar birnäçe dermanlary muft alýarlar, 30% möçberde tölegli medisina hyzmatlaryndan ýeňillikler berilýär.

Aşgabat şäher häkimliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri üçin pul toplumynyň onuň çeşmeleri şu aşakdakylardan ybaratdyr:

– kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň şäheri abadanlaşdyrmak üçin girdejelerinden geçirýän serişdeleriniň hasabyna, şäher tabynlygyndaky kärhanalary hususylaşdyrmakdan gelen girdejiler, paý esasda gatnaşmaktan gelen girdejiler, boş, ulanylmaýan obýektleri we jaýlary kärendesine bermekden gelen girdejiler, jerimelerden gelen girimler, meýletin töleglerden, şäheri ündew (reklama) üçin ulanlygy üçin alynýan ýygymlar, ýaşayyş jaý we beýleki gurluşyklara rugsat berenligi üçin ýygymlar, tabyn edaralaryň we kärhanalaryň salgyt töländen soň galan böleginden geçirilýän serişdeler, meýletin

tölegler we Türkmenistanyň Prezidenti we Ministrler Kabineti tarapyndan ýörite maksatly ugurlara goýberilýän serişdeler we beýlekiler.

Olar şu aşakdaky maksatlara gönükdirilýär:

– Şäheri abadanlaşdyrmak üçin, şäher infrastrukturasy, durmuş maksatly jaýlary, desgalary gurmaga we düýpli bejeriş işlerine, ýollary, köprüleri gurmaga, ýaşaýyş jaý we durmuş obýektleri düýpli bejergi işini maliýeleşdirmäge, täze tehnika we tehnologiýa satyn almaga, suw üpjünçiligi, sanitar ýagdaýlara degişli maksatnamalary maliýeleşdirmäge ylmy barlag, sosial bergileri üzmäge we beýleki maksatlara gönükdirilýär. Dolandyryşy we hasabat işleri beýleki pul toplumlaryňky ýalydyr.

V bap

Döwlet býujetiniň toparlanmasy (klassifikasiýasy)

§5.1. Býujet toparlanmasy (klassifikasiýasy) barada umumy düşünje, onuň zerurlygy we ähmiýeti

Býujet toparlanmasy (klassifikasiýasy), bu býujet toparlanmasyň obýektlerine toparlaýyn atlary (kodlary) dakmak bilen, wezipeleýin, pudaklaýyn we ykdysady häsiýetler boýunça býujetiň girdejilerini we çykdajalaryny toparlara bölmekdir. Býujet toparlanmasy býujet ulgamynyň ähli derejeleriniň býujet görkezijileriniň deňeçerligini üpjün edýär. Býujetiň tertibi býujet toparlanmasyna laýyklykda amala aşyrylýar. Býujet toparlanmasy Türkmenistanyň býujet ulgamy üçin ýeke-täkdir we hökmanydyr, ýurdy ösdürmegiň strategiki, orta möhletleýin maksatnamalarynyň we meýilnamalarynyň, merkezleşdirilen we ýerli býujetleri deňleşdirmek maksady bilen olaryň görkezijileriniň ulgamyny sazlaşdyrmagyň gurallarynyň biridir.

Býujet toparlanmasy (klassifikasiýasy) öz içine:

– Türkmenistanyň býujetiniň girdejileriniň görnüşleri boýunça toparlara bölünişigini;

- Türkmenistanyň býujetleriniň funksional çykdaýylarynyň görnüşler boýunça toparlara bölünişiği;
- Türkmenistanyň býujetleriniň çykdaýylarynyň maksatlaýyn maddalarynyň görnüşler boýunça toparlara bölünişiği;
- ykdysady klassifikasiýany alýar.

Býujet toparlanmasy býujeti meýilleşdiriş boýunça merkezi ygtyýarly edara tarapyndan işlenip düzülýär we Türkmenistanyň Maliýe ministriňiň buýrugy bilen tassyklanylýar.

Býujet toparlanmalary boýunça ýyllyk bölünen serişdeleriň taýklanmagy aşakdaky ýaly geçirilýär:

Merkezleşdirilen býujet boýunça:

- ministrlikleriň, pudak edaralarynyň we edaralaryň ýolbaşçylary tarapyndan bir çykdaý maddasynyň çäginde kiçi topardan kiçi topara, muňa «Azyk önümleri» – 1.1.3.2, «Dermanlar we sargy serişdeleri» – 1.1.3.3, «Enjamlar we esbaplar» – 1.1.3.4, «Ýumşak esbaplar we egin-başlar» – 1.1.3.5, «Kärhanalaryň we guramalaryň harytlary (hyzmatlary) satylanda ýüze çykýan ýitgileri» – 1.3.1.3 kiçi maddalar girýärler.

Wezipelere bölünişiň toparlary, ykdysady toparlara bölünişiniň maddalary we ýokarda görkezilen kiçi maddalary boýunça, ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, müdirlikleriň ýolbaşçylary tarapyndan Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ylalaşygy bilen geçirilýär.

Ýerli býujet boýunça:

- özbaşdak müdirlikleriň, bölümleriň we edaralaryň ýolbaşçylary tarapyndan-bir çykdaý maddasynyň çäginde kiçi topardan kiçi topara, muňa «Azyk önümleri» – 1.1.3.2, «Dermanlar we sargy serişdeleri» – 1.1.3.3, «Enjamlar we esbaplar» – 1.1.3.4, «Ýumşak esbaplar we egin-başlar» – 1.1.3.5, «Kärhanalaryň we guramalaryň harytlary (hyzmatlary) satylanda ýüze çykýan ýitgileri» – 1.3.1.3 kiçi maddalar girýärler, emma «Abadanlaşdyryş işleri boýunça beýleki çykdaýylar» – 2.7.1.8 kiçi madda girmeyär;
- häkimleriň buýrugy bilen iş haky we *merkezleşdirilen maýa goýumlary* boýunça çykdaýylardan başga çykdaý maddalary boýunça:

- welaýatlarynyň we Aşgabat şäheriniň häkimleri öz buýruklary bilen, zähmet haky we merkezleşdirilen maýa goýumlar üçin çykdaýylardan başga çykdaýy maddalary boýunça takykklamak hukuklaryny Baş maliýe müdirlilerine berip biler;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bilen ylalaşyp, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleri tarapyndan – iş haky we *merkezleşdirilen maýa goýumlary* boýunça çykdaýylary hem-de wezipelere bölünişin toparlary boýunça amala aşyryp bilýär.

Ýerli býujetler býujetiň görkezijileri takyklandanda girdejileriň we çykdaýylaryň deňeçerligini, salgytlardan geçirmeleriň ölçegini we ýerli býujetleri deňeçerlemek üçin bölünip berilýän serişdeleriniň möçberini saklap galmalydyrlar.

§5.2. Türkmenistanyň býujet toparlanmasynyň (klassifikasiýasynyň) düzümi

Býujet toparlanmasynyň (klassifikasiýasy):

- 1) býujetiň girdejisini toparlara bölmegi;
- 2) býujetiň çykdaýylaryny wezipeleýin toparlara bölmegi;
- 3) býujetiň çykdaýylarynyň ykdysady toparlara bölünişini;
- 4) býujetiň çykdaýylaryny pudaklaýyn toparlara bölmegi öz içine alýar.

1) Býujetiň girdejisini toparlara bölmek

Türkmenistanyň býujetiniň girdejisiniň klassifikasiýasy Türkmenistanyň býujet ulgamynyň ähli derejeleriniň býujetleriniň girdejilerini toparlara bölmekdir we ol Türkmenistanyň býujet ulgamynyň ähli derejeleriniň býujetleriniň girdejerlerini emele getirmegiň çeşmelerini kesgitleýän Türkmenistanyň kanunçylyk ykrarnamalaryna (aktlaryna) esaslanýandyr.

Girdejileriň girdejisiniň klassifikasiýasynyň aşakdaky derejeleri tapawutlandyrylar:

- baplary, esasy toparlary, topary we kiçi toparlary;
- baplar ykdysady alamatlar boýunça tapawutlandyrylýar;
- esasy toparlara we toparlara girdejiler öz çeşmelerine we görnüşlerine laýyklykda degişlidir. Kiçi topar býujetiň tölegleriniň we gelip gowuşmalarynyň görnüşlerini kesgitleýär.

2) Býujetiň çykdaýlaryny wezipeleýin toparlara bölmek

Türkmenistanyň býujetiniň çykdaýlarynyň wezipeleýin klassifikasiýasy Türkmenistanyň býujet ulgamynyň ähli derejeleriniň býujetleriniň çykdaýlaryny toparlara bölmekdir. Ol döwletiň wezipelelerini ýerine ýetirmek, ýurdy ösdürmegiň strategiki, orta möhletleýin maksatnamalaryny we meýilnamalaryny durmuşa geçirmek üçin býujet serişdeleriniň gönükdirilişini görkezýär.

Türkmenistanyň býujetiniň çykdaýlarynyň wezipeleýin klassifikasiýasynyň **birinji derejesi** döwletiň esasy wezipelelerini ýerine ýetirmek üçin býujet serişdelerini harçlamagy kesgitleýän esasy toparlardyr.

Türkmenistanyň býujetiniň çykdaýlarynyň wezipeleýin klassifikasiýasynyň **ikinji derejesi** esasy toparlaryň çäginde döwletiň wezipelelerini ýerine ýetirmek üçin býujet serişdeleriniň gönükdirilen ugurlaryny anyklaýy toparlardyr.

Türkmenistanyň býujetiniň çykdaýlarynyň wezipeleýin klassifikasiýasynyň **üçünji derejesi** Türkmenistanyň býujetiniň çykdaýlarynyň wezipeleýin klassifikasiýasynyň çäginde, býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylarynyň işiniň anyk ugurlary boýunça býujetiň çykdaýsyny kesgitleýär.

Býujetiň çykdaýlarynyň klassifikasiýasynyň **dördünji derejesi** býujet maksatnamalary we kiçi maksatnamalar bolmak bilen, olar býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary boýunça býujetiň çykdaýlarynyň gönükdirilýän ugurlarynyň jikme-jikligini görkezýär.

Býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary boýunça býujet serişdeleriniň paýlanylyşyny görkezýän býujet çykdaýlarynyň toparlary – býujetiň çykdaýlarynyň pudaklaýyn toparlara bölmegi hasaplanýar.

3) Býujetiň çykdaýlaryny ykdysady toparlara bölmek

Býujetiň çykdaýlarynyň ykdysady klassifikasiýasy býujet maksatnamalaryny durmuşa geçirmek üçin döwletiň býujet edaralary tarapyndan amala aşyrylýan amallary görkezýän ykdysady häsiýetnamalar boýunça býujetiň çykdaýlaryny toparlara bölmekdir.

Býujetiň çykdaýlarynyň ykdysady klassifikasiýasyny toparlara bölmek – esasy topar, toparlar we kiçi toparlar ýaly bölümlerden ybaratdyr.

Bölüm çykdaýalary ykdysady alamatlar boýunça toparlanýar.

Esasy topar, toparlar döwletiň býujet edaralary tarapyndan amala aşyrylýan amallaryň esasy görnüşleri boýunça çykdaýlary toparlaýar.

Kiçi topar döwletiň býujet edaralarynyň býujet maksatnamalaryny amala aşyrmak üçin geçirýän amallarynyň görnüşlerini kesgitleýär.

4) Býujetiň çykdaýlaryny pudaklaýyn toparlara bölmek

Býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary boýunça býujet serişdeleriniň paýlanylyşyny görkezýän býujet çykdaýlarynyň toparlary – býujetiň çykdaýlarynyň pudaklaýyn klassifikasiýasy hasaplanýar.

Býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçysyny kesgitlemek

Býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçysy – bu döwlet edarasy bolmak bilen, ylmyň, bilimiň, medeniýetiň, saglygy goraýyşyň we beýleki pudaklaryň has ähmiýetli býujet edarasydyr. Ol býujet maksatnamalarynyň netijeli meýilleşdirilmegine, esaslandyrylmagyna, durmuşa geçirilmegine we netijeleriň gazanylmagyna jogapkärdir.

Şeýle-de, alyp barýan işi döwlet tarapyndan goldanylýan we býujetden maliýeleşdirilýän, Türkmenistanyň jemgyýetçilik durmuşynyň dürli ugurlaryndaky has ähmiýetli guramalar hem býujet maksatnamasynyň ýolbaşçysy bolup biler.

Býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçysy şol bir wagtda býujet maksatnamasynyň ýolbaşçysy hem-de döwletiň býujet edarasy bolanda býujet serişdelerini özbaşdak peýdalanýar.

Döwlet edaralarynyň düzümine girýän we başga çäklerdäki bölümleri, býujet maksatnamasynyň ýolbaşçysy bolup bilmeýär, şeýle hem welaýatlaryň, paýtagtyň içeri işler edaralary muňa girmeyär, çünki olar welaýatlaryň, paýtagtyň býujet maksatnamasynyň ýolbaşçysy hasaplanýlar.

Döwletiň býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary

Döwletiň býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen wezipelerine laýyklykdaky merkezi ýerine ýetiriji we beýleki merkezi döwlet edaralarydyr.

Ýerli býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary

Welaýatlaryň, paýtagtyň býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen wezipelerine laýyklykdaky welaýatlaryň, paýtagtyň häkimlikleridir, welaýatlaryň, paýtagtyň häkimlikleri tarapyndan ygtyýarlylandyrylan ýerine ýetiriji edaralarydyr we welaýatlaryň, paýtagtyň içeri işler edaralarydyr.

Etraplaryň (şäherleriň) býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen wezipelerine laýyklykdaky etraplaryň (welaýat ähmiýetli şäheriň) häkimlikleridir, etraplaryň (welaýat ähmiýetli şäheriň) häkimlikleri tarapyndan ygtyýarlylandyrylan ýerine ýetiriji edaralarydyr.

Şäherdäki etrabyň, etrap ähmiýetli şäheriň býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen wezipelerine laýyklykdaky bu administratiw-çäk birligindäki häkimlikleridir, bu administratiw-çäk birligindäki häkimlikler tarapyndan ygtyýarlylandyrylan ýerine ýetiriji edaralarydyr.

Ýerli öz-özüňi dolandyryş ulgamlarynyň býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary geňeşliklerdir.

Býujet maksatnamalarynyň kesgitlemesi

Býujet maksatnamasy – býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylarynyň netijeleriniň görkezijileri we býujetiň çykdajylaryny maliýeleşdirmegiň möçberleri göz önünde tutulan strategiki meýilnamasynda kesgitlenen baş ugurlar, maksatlar, wezipeler we netijeleriň görkezijileri bilen özara baglanyşykly býujetiň çykdajylarynyň ugurlaryny kesgitleýär.

Býujet maksatnamasy býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylary tarapyndan işlenip düzülýär we onuň strategiki meýilnamasynyň düzümünde tassyklanylýar.

Býujet maksatnamasy strategiki meýilnamada kesgitlenen maksatlarda we wezipelerde bellenen kararlary ýerine ýetirmek üçin möhüm ýörelgelerden we ýeterliklerden ugur alnyp işlenip düzülýär.

Býujet maksatnamalary döwlet wezipeleriniň, ygtyýarlylygynyň we döwlet hyzmatlarynyň ýa-da býujet maksatnamalarynyň ýolbaşçylarynyň alyp barýan işiniň ugurlarynyň mazmunynyň birmeňzeşligi boýunça toparlara bölünmelidir.

Býujet maksatnamasynyň durmuşa geçirilişine baha bermek üçin göni we ahyrky netijeleriň görkezijilerini öz içine almalydyr, şeýlede, býujet maksatnamasy hil we netijelilik görkezijilerinden ybarat bolup biler.

Hil görkezijileri edilýän döwlet hyzmatlarynyň ondan peýdalanýanlaryň garaşýan derejesine we döwlet hyzmatlarynyň standartlaryna laýyklygyny ýüze çykarýar.

Netijelilik görkezijileri tassyklanýan býujet serişdeleriniň möçberini peýdalanmak bilen iň ýokary netijäni gazanmagy ýa-da býujet serişdeleriniň iň az mukdaryny peýdalanmak bilen kesgitli bir netijäni gazanmagy görkezýär.

Býujet maksatnamasy býujet serişdelerini harçlamagyň ugurlaryny anyklaýjy kiçi maksatnamalara bölüp biler, ýöne şeýle ýagdaýda, kiçi maksatnamalar üçin hem býujet maksatnamalarynyň netijesiniň şol bir görkezijileriniň peýdalanylmagy hökmandyr.

Býujet maksatnamasyny (kiçi maksatnamalary) işläp düzmegiň tertibi we olaryň mazmunyna bildirilýän talaplar býujet meýilleşdiriş boýunça merkezleşdirilen ygtyýarly edara tarapyndan kesgitlenilýär.

Býujet maksatnamalarynyň görnüşleri

Býujet maksatnamalary öz mazmunyna bagly şu aşakdaky ugurlara gönükdirilýän maksatnamalara bölünýärler:

- döwlet wezipelerini, ygtyýarlylyklaryny amala aşyrmak we olardan gelip çykýan döwlet hyzmatlaryny etmek;
- transfertleri we býujet dotasiýalaryny, subwensiýalary, goşmaça serişdeleri (subsidiýalary) bermek;
- býujet karzlaryny bermek;
- býujet maýa goýumlaryny amala aşyrmak;
- düýpli çykdajylary amala aşyrmak;
- döwletiň borçlaryny ýerine ýetirmek.

Döwlet dolandyryşynyň derejesine baglylykda býujet maksatnamalary şu aşakdaky toparlara bölünýär:

1) merkezleşdirilen býujetiň düzüminde tassyklanýan döwlet maksatnamasy;

2) welaýatyň, paýtagtyň düzüminde tassyklanýan welaýat, paýtagt maksatnamasy;

3) etrap (welaýat ähmiýetli şäher) düzümünde tassyklanýan etrap (şäher) maksatnamasy;

4) paýtagtyň, etrabyň (welaýat ähmiýetli şäheriň) düzümünde tassyklanýan şäherdäki etrabyň, etrap ähmiýetli şäheriň, ýerli öz-özüň dolandyryş ulgamynyň şäherçesiniň býujet maksatnamalary.

Amala aşyrylýan usullaryna baglylykda býujet maksatnamalary şu aşakdaky toparlara bölünýärler:

1) bir ýolbaşçy tarapyndan ýerine ýetirilýän hususy býujet maksatnamalary;

2) býujet maksatnamasynyň kesgitli bir ýolbaşçysynyň býujet maksatnamasynyň düzümünde tassyklanýan we paýlanýan býujet maksatnamalary we dürli ýolbaşçylarynyň arasynda bir maliýe ýylynyň içinde paýlanmaga degişli býujet maksatnamalary.

Şeýle býujet maksatnamalaryny paýlamak Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan kesgitlenilýän tertipde amala aşyrylýar.

Býujet maksatnamalary gündelik býujet maksatnamalaryna we ýeke-täk býujet klassifikasiýasynyň düzümünde degişli at (kod) dakmak bilen ösüş býujet maksatnamalaryna bölünýär.

Ösüş býujet maksatnamalaryna býujet maýa goýumlaryny amala aşyrmaga gönükdirilýän býujet çykdajalary degişlidir. Galan býujet çykdajalary gündelik býujet maksatnamalaryna girýär.

Transfertleri we býujet dotasiýalaryny, subwensiýalary, goşmaça serişdeleri (subsidiýalary) bermäge gönükdirilýän býujet maksatnamalary

Transfertleri we býujet dotasiýalaryny, subwensiýalary, goşmaça serişdeleri (subsidiýalary) bermäge gönükdirilýän býujet maksatnamalara şu aşakdakylar degişlidir:

1) býujet derejeleriniň arasyndaky transfertler we býujet dotasiýalary, subwensiýalar, goşmaça serişdeler (subsidiýalar);

2) döwlet edaralarynyň işgärleriniň pul töleglerinden başga fiziki şahslara transfertler;

3) şahsy tarapa subwensiýalar hem-de edara görnüşli we şahsy tarapa goşmaça serişdeler (subsidiýalar).

Býujet derejeleriniň arasyndaky transfertler we býujet dotasiýalary, subwensiýalar, goşmaça serişdeler (subsidiýalar) býujetiň bir de-

rejesinden beýlekisine muzdsuz, gaýtarmazdan berilýän tölegler hasaplanýar, şu Kodeksde göz önünde tutulan ýagdaýlar muňa girmeyär.

Döwlet edaralarynyň işgärleriniň pul töleglerinden başga şahsy tarapa transfertler çak edilýän girdejileri artdyrmak ýa-da Türkmenistanyň kanunçylyk ykranamalarynda göz önünde tutulýan çykdajalaryň ýa-da zyýanlaryň kesgitli bir görnüşleriniň üstüni doly we bölekleýin dolmak şahsy tarapa berilýän pul tölegleridir.

Şahsy tarapa subwensiýalary – bu kesgitli bir maksatlaýyn çykdaýjylary amala aşyrmak üçin muzdsuz, gaýtarmazdan şahsy tarapa býujet serişdelerini bermekdir. Edara görnüşli we şahsy tarapa goşmaça serişde (subsidiýa) bermek – bu Türkmenistanyň kanunçylyk ykranamalarynda göz önünde tutulýan ýagdaýlarda edara görnüşli we şahsy tarapa, şol sanda ýurdy ýa-da sebitleri ösdürmekdäki durmuş-ykdysady wezipeleri durmuşa geçirmekde paýly gatnaşyk şertlerinde daýhan hojalyklaryna we birleşiklerine býujetden berilýän gaýtargysyz töleglerdir.

Býujet karzlaryny bermäge gönükdirilýän býujet maksatnamalary

Býujet karzlary şu aşakdaky ugurlara gönükdirilýär:

- 1) býujet maýa goýum taslamalaryny durmuşa geçirmäge;
- 2) döwletniň daşary ykdysady işlerini amala aşyrmaga;
- 3) maliýe gulluklary tarapyndan döwletniň maýa goýum taslamalaryny durmuşa geçirmäge;
- 4) aşakda durýan býujetleriň nagt pul ýetmezçiligini ýapmaga.

Býujet maýa goýumlaryny durmuşa geçirmäge gönükdirilýän býujet maksatnamalary

Býujet maýa goýumlary býujet maýa goýum taslamalaryny durmuşa geçirmek arkaly, şeýle-de şahsy taraplaryň esasnama goruna (kapitalyna) gatnaşmak ýoly bilen amala aşyrylýar.

Düýpli çykdaýjylary durmuşa geçirmäge gönükdirilýän býujet maksatnamalary

Düýpli çykdaýjylara býujet maýa goýumlaryndan başga çykdaýjylaryň ykdysady klassifikasiýasyna laýyklykda maddy-tehniki bin-

ýady döretmäge ýa-da berkitmäge, düýpli abatlaýyşy (bejermegi) geçirmäge we beýleki düýpli çykdajylara gönükdirilýän çykdajylar degişlidir.

Döwletiň borçlaryny ýerine ýetirmäge gönükdirilýän býujet maksatnamalary

Döwletiň borçlaryny ýerine ýetirmäge gönükdirilýän býujet maksatnamalaryna şu aşakdakylar degişlidir:

Kesgitli bir döwürde sylaglaryň, komission tutumlaryň, jerimeleriň we karz almak şertlerinden gelip çykýan beýleki tölegleriň utgaşdyrylan tölegleri, ýitgilerden ätiýaçlandyrmagyň geleşikleri boýunça tölegler;

Karz almagyň bellenen ylalaşygy boýunça alnan karzyň jemini karz berijilere gaýtarmak, karzyň şertlerinden gelip çykýan döwletiň beýleki borçlaryny ýerine ýetirmek;

Halkara guramalarynyň paýly gatançlaryny tölemek;

Türkmenistan tarapyndan gol çekilen halkara ylalaşyklaryndan, Türkmenistanyň kanunçylyk ykrarnamalaryndan ýa-da kazyýetiň çözümlerinden gelip çykýan döwletiň beýleki borçlary.

VI bap

Merkezleşdirilen we ýerli býujetler

§6.1. Merkezleşdirilen býujetiň wezipeleri.

Merkezleşdirilen býujetiň çykdajylary, bellenen salgytlar we başga hökmany tölegler

Türkmenistanyň «Býujet ulgamy» hakynda Kanunynyň 7-nji maddasyna laýyklykda *merkezleşdirilen býujet* – bu umumy milli maksatnamalary maliýeleşdirmek we döwlet häkimiýeti we dolandyryş organlarynyň üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirmek üçin zerur bolan pul serişdeleriniň gaznasydyr (fondudyr).

Merkezleşdirilen býujetiň girdejileri salgyt we hökmany töleglerden ybarat bolup, ony Türkmenistanyň Kanunçylygy esasynda kesgitleýärler.

Merkezleşdirilen býujetiň belli bir bölegi dotasiýalar we subwensiýalar görnüşinde territoriýalary ykdysady, sosial we medeni taýdan gyrađeň ösdürmegi üpjün etmek üçin welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetlerine gönükdirilýär.

Möçberi boýunça Merkezleşdirilen býujet, girdejileriň we çykdajylaryň esasy ornuny tutýar. Bu dünýä tejribesinde şeýleräkdir (2-nji tablisa).

2-nji tablisa

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejileri we çykdajylary

(mln. manat)

№	Görkezijiler	2009 ý.	2010 ý.	2011 ý.
Jemi býujet:				
1.	Girdejisi boýunça	19 695	42 216	58 892
2.	Çykdajysy boýunça	19 695	42 216	58 892
Şol sanda merkezleşdirilen býujet:				
1.	Girdejisi boýunça	55 330	45 116	57 223
2.	Tutýan orny	94,0	93,4	92,4
3.	Çykdajysy boýunça	55 330	46 616	59 238
	Tutýan orny	94,0	93,6	92,6

2-nji tablisada görkezilişi ýaly Türkmenistanyň Döwlet býujetinde, Merkezleşdirilen býujet uly orun tutýar, Mysal üçin, ol 2009-njy ýylda 94,0 % 2010-njy ýylda 93,4 % 2011-nji ýylda 92,4 % boldy. Merkezleşdirilen býujete tölegleriň we döwlet salgytlarynyň esasy bölegi girýär, çykdajylaryň aglaba bölegi Merkezleşdirilen býujetiň üstünden geçýär.

Merkezleşdirilen býujet döwlet ähmiýetli we ykdysadyýeti ösdürmekde aýgıtlaýjy ähmiýete eýe boldy. Önümçilik we önümçilik däl gurluşyklary maliýeleşdirmäge gözleg, tebigaty goramak, sosial üpjünçilik, saglygy goraýyş, bilim we sport bedenterbiýe, ylym, dolandyryş hakimiýet edaralary, goranmak üçin harajatlar, tebigy

betbagtçylyklar ýüze çykanda gerek bolýan harajatlar, içki we daşky bergileri üzmek üçin serişdeler we beýleki döwlet ähmiýetli çäreler maliýeleşdirilýär.

Merkezleşdirilen býujete edara görnüşli taraplaryň peýdadan alynýan salgyt, goşulan baha üçin salgyt, ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt, goşmaça tölegler, döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirmeler, geçen ýyllardan galan algylardan tölegler güm-rük tölegleri we paçlary, ýol pul toplumlary, ygtyýarnama we beýleki tölegler hususlaşdyrmakdan gelen girdejiler hem-de gymmat bahaly kagyzlary ýerleşdirmekden gelen serişdeler we jerimelerden gelýän girdejiler Merkezleşdirilen býujetiň düzümine girýärler.

Administratiw tölegler, diwidendler, döwletiň telekeçilerinden gelýän, has anygy, uzak möhletli maýa goýumlaryndan gelýän girdejiler, Dowlet ýol gözegçiligi gullugynyň salýan jerimleri we beýlekiler Merkezleşdirilen býujete geçirilýär. Merkezleşdirilen býujete ýokarky salgytlaryň ählisi geçirilmeyär, ýagny olaryň bir bölegi ýerli býujetlere geçirilýär.

Mysal üçin, 2011-nji ýylyň Döwlet býujetinde esasy salgytlaryň ýerli býujete – kadalyk ölçegleriniň paýlanyşy şu aşakdaky tertipde hasaplanylady:

2011-nji ýylda

	Peýdadan alynýan salgytdan ýerli býujet/merk. býujet	Goşulan baha üçin salgytdan ýerli býujet/merk. býujet	Ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgytdan ýerli býujet/merk.býujet
Ahal welaýaty	57/43	56/44	56/44
Balkan welaýaty	43/57	43/57	43/57
Daşoguz welaýaty	95/05	95/05	0/0
Lebap welaýaty	80/20	80/20	80/20
Mary welaýaty	95/05	95/05	95/05
Aşgabat şäheri	16/84	16/84	16/84

Bu görerim gatnaşyklary mydamalyk dälendir, olar her ýylyň býujeti düzülende üýtgäp biler, olar ýerli býujetleriň girdeji çeşmelerine

hem-de ýerli býujetleriň çykdaýylarynyň möçberine we olaryň ýerli maliýe resurslary bilen üpjünçiligine baglydyr.

Paýlanyş görimleri, kanun esasynda belenilýär. Mysal üçin, «Türkmenistanyň 2011-nji ýyl üçin Döwlet býujeti hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 3-nji maddasynda ýokardaky görimleriň paýlaýyş tertibi şu aşakdaky tertipde belenilendir (3-nji tablisa).

3-nji tablisa

Merkezleşdirilen býujetiň düzüminiň 2011-nji ýylda hasaplanylşy

Türkmenistanyň 2011-nji ýyl üçin merkezleşdirilen býujeti

(müň manat)

GIRDEJILER	
1	2
Salgytlardan gelýän girdejiler (býujetiň I derejesiniň girdejileri)	6 252 705
Peýdadan alynýan salgyt	1 173 394
Goşulan baha üçin salgyt	1 687 927
Ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt	572 713
Goşmaça tölegler (aksizler)	879 753
Döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirmeler	1 277 597
Beýleki girdejiler	661 321
Toplumlaryň we döwlet gaznalarynyň serişdeleri (býujetiň II derejesiniň girdejileri)	50970352
Nebitgaz we himiýa toplumy	32 222 653
Energosenagat toplumy	505 011
Gurluşyk toplumy	1 089 615
Agrosenagat toplumy	4 953 682
Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	243 180
Ulaglar we aragatnaşyk toplumy	2 454 539
Ilatyň ulanýan harytlaryny öndürýän we söwda toplumy	2 030 167
Banklar we ätiýaçlandyryş guramalary	1 777 657

1	2
Durmuş meseleleri toplумы we toplumlara girmedikler	1 074 777
<i>şol sanda:</i>	
Aşgabat şäher häkimliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	13 419
Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	66 954
Altyn asyry ösdürmegiň döwlet gaznasy	205 462
Türkmenistanyň ätiýaçlyk daşary ýurt puly gorunyň serişdeleriniň hasabyna maýa goýumlary	4 656 789
Girdejileriň jemi:	57 223 057

4-nji tablisa

**Merkezleşdirilen býujetiň çykdaýlarynyň 2011-nji ýylda
hasaplanylşy**

(müň manat)

ÇYKDAJYLAR	
1	2
Býujet ulgamynyň çykdaýlary (býujetiň I derejesiniň çykdaýlary)	8 268 105
<i>Durmuş we jemgyýetçilik hyzmatlary</i>	<i>2 714 916</i>
Bilim	339 148
Saglygy goraýyş	192 345
Medeniýet	145 234
Döwlet durmuş üpjünçiligi	2 038 189
<i>Umumy häsiýetli döwlet hyzmatlary</i>	<i>1 455 836</i>
Döwlet häkimiýet we dolandyryş guramalary	303 456
Goranmak we serhetleri goramak	697 334
Jemgyýetçilik tertibi we howpsuzlyk	455 046
<i>Halk hojalygyna çykdaýylar</i>	<i>2 480 516</i>
Agrosenagat toplумы	307 323
Beýleki pudaklar	61 561
Merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlary	2 111 632

1	2
Döwlet býujetiniň ätiýaçlyk serişdeleri	117 000
Ýerli býujetlere geçirilýän serişdeleri hasaba almazdan çykdaýlaryň jemi	6 768 268
Ýerli býujetleri deňeçerlemek üçin goýberilýän serişdeler	1 499 837
Toplumlaryň we döwlet gaznalarynyň çykdaýlary (býujetiň II derejesiniň çykdaýlary)	50970352
Nebit-gaz we himiýa toplumy	32 222 653
Energosenagat toplumy	505 011
Gurluşyk toplumy	1 089 615
Agrosenagat toplumy	4 953 682
Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	243 180
Ulaglar we aragatnaşyk toplumy	2 454 539
Ilatyň ulanýan harytlaryny öndürýän we söwda toplumy	2 030 167
Banklar we ätiýaçlandyryş guramalary	1 777 657
Durmuş meseleleri toplumy we toplumlara girmedikler	1 074 777
<i>şol sanda:</i>	
Aşgabat şäher häkimliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	13 419
Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň maksatlaýyn ýörite serişdeleri	66 954
Altyn asyry ösdürmegiň döwlet gaznasy	205 462
Türkmenistanyň ätiýaçlyk daşary ýurt puly gorunyň serişdeleriniň hasabyna maýa goýumlary	4 656 789
Çykdaýlaryň hemmesi	59 238 457

Döwlet býujetiniň çykdaýlarynyň aglabasy Merkezleşdirilen býujetiň üstünden geçirilýär. Mysal üçin, 2011-nji ýylyň döwlet býujetinde ol 59 238 457 müň manat möçberinde bolup, býujetiň ähli çykdaýlarynyň 92,6 %-ni tutýar.

Merkezleşdirilen býujetde bilim, saglygy goraýyş, medeniýet, dowlet durmuş üpjünçiligi, ýasaýyş jay jemagat hojalygy, döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralary, goranmak we serhetleri goramak, jemgyýetçilik tertibi we howpsuzlygy üçin harajatlar göz önünde tutulýar.

Ykdysady iş bilen baglanyşykly döwlet hyzmatlaryny maliýeleşdirmäge, ýagny agrosenagat toplumlaryny ösdürmäge, ulag we aragatnaşyk pudaklaryny, gurluşyk, arhitektura we beýleki pudaklary ösdürmäge şeýle hem merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlara ep-esli harajatlar edilýär.

Merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlar – ilatyň kadaly durmuş şertlerini döretmeklige gönükdirilen serişdeleri, durmuş-ykdysady, önümçilik, ylmy-tehniki, guramaçylyk-hojalyk çärelerini özara baglanyşdyrýar. Döwlet maddy ätiýaçlygy – adatdan daşary ýagdaýlar emele gelende rezerw üçin serişdeler býujetden göz önünde tutulýar. Daşary bergini üzmek üçin serişdeler merkezi býujetde göz önünde tutulýar. Merkezleşdirilen býujetiň ep-esli bölegini ýerli býujetleriň deň agramlylygyny gazanmak üçin, merkezleşdirilen býujetiň girdejilerinden şolara bölünip goýulýan serişdelerdir. Şeýle-de şu maksatlar üçin ätiýaçlyk serişdeleri göz önünde tutulýar. Tablisada getirilen sanlardan görnüşi ýaly merkezleşdirilen býujetde, maksatly pul toplumlaryndan göz önünde tutulan harajatlar aýgytlaýjy orny eýelýär. Durmuş toplumyna degişli harajatlar uly orna eýedir, bu biziň býujetimiziň durmuş ulgamynyň ýokarlygyny görkezýär.

§6.2. Merkezleşdirilen býujetden ýerli býujetleri deňeşdirmek üçin berilýän dotasiýalar we subsidiýalar

Merkezleşdirilen býujetden agirt uly pul serişdeleri ilaty muğt gaz, elektrik energiyasy, suw, duz hem-de awtomobil benzini we dizel ýangyjy bermek maksady bilen edilýän harajatlaryň öwezini dolmak maksady bilen subsidiýa görnüşinde gönükdirilýär.

Bu çäreler üçin 2011-nji ýylyň býujetinde 341 869 müň manat. göz önünde tutuldy (5-nji tablisa)

**Türkmenistanyň 2011-nji ýyl üçin býujetinde ilat
üçin goýberilýän döwlet subsidiýalarynyň möçberleri**

**Türkmenistanyň 2011-nji ýyl üçin býujetinde ilat üçin
goýberilýän döwlet subsidiýalarynyň möçberleriniň
HASAPLAMASY**

(müň manat)

Harytlaryň we hyzmatlaryň atlary	Berilýän serişdeleriň ýyllyk möçberi	Şol sanda degişli pudaklaryň hasabyna maliýeleşdirilýäni	Döwlet býujetiniň hasabyna maliýeleşdirilýäni
1	2	3	4
Gaz	33 828	33 828	0
<i>şol sanda:</i>			
«Türkmengaz» DK	26 229	26 229	0
«Türkmennebit» DK	7 599	7 599	0
Suw	60 055	408	59 647
<i>şol sanda:</i>			
Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimligi	59 647	0	59 647
Türkmenistanyň Energetika we senagat ministrligi	218	218	0
Türkmenistanyň Demir ýol ulag ministrligi	190	190	0
Hapa suwlary akdyrmak üçin goýberilýän döwlet subsidiýalary	18 384	0	18 384
<i>şol sanda:</i>			
Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimligi	18 384	0	18 384

1	2	3	4
Elektrik energiýasy	42 251	21 091	21 160
<i>şol sanda:</i>			
Türkmenistanyň Energetika we senagat ministrligi	42 251	21 091	21 160
Duzlar	2 745	2 745	0
<i>şol sanda:</i>			
Türkmenistanyň Demir ýol ulag ministrligi	145	145	0
«Türkmenhimiýa» DK	2 600	2 600	0
Awtomobil benzini we dizel ýangyjy	184 606	184 606	0
<i>şol sanda:</i>			
Türkmenbaşydaky nebiti gaýtadan işleýän zawodlar toplumu	162 778	162 778	0
Türkmenistanyň Nebitgaz senagaty we mineral serişdeler ministrligi	21 828	21 828	0
Jemi:	341 869	242 678	99 191

§6.3. Ýerli býujetler

Ýerli býujetler – munuň özi ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş organlarynyň, garamagyndaky, öz üstlerine ýüklenen wezipelerini ýerine ýetirmekleri üçin döwletiň administratiw-territorial birlikleriniň pul serişdeleriniň gaznasydyr.

Ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş guramalary öz ygtyýarlyklaryna laýyklykda, býujetlerini özbaşdak düzýärler, býujet girdejileriniň möçberiniň, goýberilen dotasiýalaryň we subwensiýalaryň çäklerinde welaýatlary, şäherleri, etraplary, şäherçeleri we obalary ykdysady, durmuş we medeni taýdan ösdürmek boýunça çäreleri maliýeleşdirýärler.

Ýerli býujetlere Türkmenistanyň kanunlary we beýleki kanunçylyk aktlary bilen bellenilen salgytlar geçirilýär.

Ýerli býujetleriň serişdeleri şu aşakdaky maksatlar üçin ulanylýar:

- çäkleri ösdürmek meýilnamalaryna laýyklykda amala aşyrylýan önümçilik we önümçilik däl gurluşyk üçin;
- şäheriň, şäherçeleriň we obalaryň abadanlaşdyrylmagy üçin;
- ýaşayyş jaý fondunyň we jemagat maksatly obýektleriň, degişli tabynlykdaky ýollar setiniň saklanylmagy we düýpli abatlanmagy üçin;
- ýerli tabynlykdaky saglygy goraýyş, bilim, medeniýet we sport guramalaryny maliýeleşdirmäge;
- ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş guramalary saklamak we beýleki maksatlar üçin peýdalanylýar.

Ýerli býujetleriň girdejileriniň bir bölegi dotasiýalar we subwenssiýalar görnüşinde şu aşakdakylardan bölünip berilýär:

- welaýatyň býujetinden etraplaryň we etraplara deňleşdirilen şäherleriň býujetleri üçin welaýatyň häkimi tarapyndan;
- etrabyň býujetinden etrapdaky şäherleriň, şäherçeleriň, obalaryň býujetleri üçin etrabyň häkimi tarapyndan;
- Aşgabat şäheriniň býujetinden etraplaryň we Arçabil şäherçesiniň býujetleri üçin Aşgabat şäheriniň häkimi tarapyndan bölünip berilýär.

Ýerli häkimliklere degişli hojalyklaryň netijeliliginiň ýokarlandyrylmagy we ösmegi, ýerli býujetleriň girdejiler böleginiň berkidilmeginiň we olaryň özüniň girdejileriniň köpelmeginiň esasy ugurlarynyň biri bolup gulluk etmegidir.

Ýerli häkimlikleriň özleriniň girdejilerini gineltmek maksady bilen, ýerli häkimlikleriň tabynlygyna kärhanalaryň we guramalaryň geçirlişini aktiwleşdirmek zerurdyr. Ýerli býujetleriň öz girdejileriniň ösüşiniň meselesi ýerli häkimlikleriň emläginiň hususlaşdyrmak hakyndaky meseleler bilen ýakyndan arabaglanyşyklydyr. Döwlet eýeçiligini hususy eýeçilige geçirmeklik we hususlaşdyrmak takyk derejede ýerli häkimlikler üçin bähbitli bolup, ykdysadyýeti monopoliýalaşdyrýar, kärhanalaryň işinde bäsleşik esaslary dördýär. Olaryň işiniň netijeliligini ýokarlandyrmak maksady bilen pes

düşewintli we zyýanly işleýän kärhanalary kärendesine bermeklik maksada laýykdyr. Ýerli häkimlikleriň eýeçiliginiň bazasynda bileleşen kärhanalaryň döredilmegi, aksioner esasyda täze kärhanalary we önümçilikleri döretmek üçin kärhanalaryň we ilatyň serişdeleriniň çekilmegi gowy netije berer.

Umumy döwlet girdejilerinden edilýän geçirmeleriň uzak möhletli kadalarynyň esasynda ýerli býujetleriň düzülmegine geçilmegi bilen, bu kadalaryň ululygynyň hasaplaşdyrylyşynyň wajpylylygyny takyklyp geçýär. Şonuň ýaly kadalary hasaplamak üçin birnäçe meseleleri çözmek zerurdyr.

Ilkinji nobatda ilatyň hyzmatlar toplумы bilen üpjün edilişiniň derejesini takyklaýan uzak möhletli durmuş maksatly ulgamlaryň işlenip düzülmegidir. Bu maksatlar her bir etrabyň ösüsiniň meýilnama görkezijilerini we etrabyň ilatynyň üpjünçilik derejesini hasaba almak bilen her bir etrap (şäher) üçin tapawutlandyrylan tertip-düzgünde hasaplamak maksada laýykdyr.

Ýerli häkimlikleriň ornuny we jogapkärçiligini ýokarlandyrmak maksady bilen, býujet serişdeleriniň ulanylyşynyň ugurlaryny özlerine takykklamaga hukuk berilýär, serişdeleri has netijeli ulanmakda olaryň gyzylanmasyny ýokarlandyrmak üçin olaryň ygtyýarynda ulanylmadyk serişdeler özlerinde galdyrylýar.

Ýerli häkimlikleriň býujetden daşary ýörite serişdeleri şu aşakdaky çeşmeleriň hasabyna emele gelýär:

- ykdysady we durmuş ulgamlaryny çözmek boýunça ýerli häkimlikler tarapyndan gurulýan çäreleriň amala aşyrylmagynyň hasabyna alynýan goşmaça girdejileriň we tygşytlanylýan maliýe resurslary;
- raýatlaryň, kärhanalaryň meýletin töleglerinden;
- eýesiz we döwletiň haýryna geçirilmeli edilen emlägi ýerleşdirmekden alnan girdejilerden;
- ýerli häkimligiň ygtyýarynda duran emlägi ýerleşdirmekden alnan girdejilerden;
- gaýry býujet serişdelerden.

Geljekki döwrüň esasy maksady bazar ykdysadyýeti we netijeli halkara hyzmatdaşlygy esasynda ilatyň ýokary derejeli ýasaýs

üpjünçiligi bolan, ykdysady taýdan ösen döwleti göz önünde tutýan Türkmenistany özgertmekden ybaratdyr.

Şu maksada ýetmek üçin Türkmenistanyň Prezidenti ileri tutulýan esasy ugurlary kesgitledi. Bu ugurlaryň pudaklarynda özgertmeler dowam etdiriler. Raýatlaryň telekeçilik işjeňligini ýokarlandyrmak üçin, olary maýa goýum işlerine çekmek, saglyk we pensiýa ätiýaçlandyrmalaryny höweslendirmek, ilatyň süýşüringilerini jemlemegiň çeşmeleri hökmünde aýratyn möhüm häsiýete eýe bolar. Saglygy goragyşda, bilimde, ýaşayyş-jaý durmuş we jemagat hyzmatlaryň möçberi artar. Munuň özi maliýeleşdirmegiň goşmaça çeşmelerini döreder we 2020-nji ýyla çenli jemi içerki önümiň möçberinde olaryň paýyny dünýäniň ösen ýurtlarynyň derejesine ýetirmäge mümkinçilik berer.

Ýerli öz-özünü dolandyryş guramalarynyň býujetleri, bu welaýatlarda, şäherlerde, etraplarda pul serişdeleriniň emele gelýän, paýlanylýan we ulanylýan prosesinde döreýän we olaryň sebitler boýunça jemleýän maliýe balanslarynda, ýerli býujetlerde görkezilýän ykdysady gatnaşyklaryň jemidir. Ýerli öz-özünü dolandyryş guramalarynyň býujetleri, bu döwlet bilen ýerli öz-özünü dolandyryş guramalarynyň arasyndaky ykdysady gatnaşyklar ulgamyny kesgitleýän ykdysady toparlardyr.

Ýerli dolandyryş guramalarynyň ygtyýaryna şu aşakdakylar degişlidir:

- ilatyň isleglerini kanagatlandyrmaga we ýerli hojalygyň ösmegine gönükdirilen isleriň dürli görnüşlerini guramak;
- durmuş-medeni we jemagat hojalyklaryna, ilata durmuş taýdan hyzmat etmek meselelerini çözmek, durmuş ösüşi, infrastrukturany döretmek, zähmet we tebigy baýlyklary ulanmak, öz çäklerini abadanlaşdyrmak, ýer böleklerini bermek we olaryň ulanylyşyny barlamak.

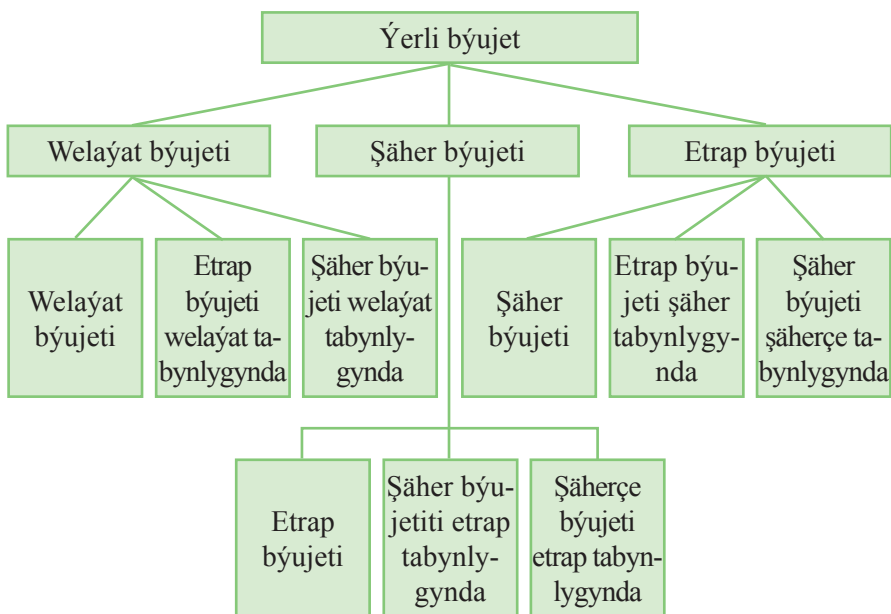
Ýerli býujetiň ähmiýetiniň güýçlenilmegi pudak we ýerli derejelerde bazar gatnaşyklarynyň ösmegine ýardam edýär. Ýerli häkimlikleriň ykdysady we durmuş meselelerinde täsir edişleriň güýçlenilmegi olaryň hukuklarynyň giňelmegine ýardam edýär. Häzirki wagtda ýerli häkimlikler olara tabyn bolan çäklerde ykdysadyýetiň we medeniýetiň ösüşine has aktiw täsir edip başladylar.

Ýerli býujetleriň gaznalarynyň esasy bölegi – bilim, saglygy goraýyş, medeniýet, durmuş üpjünçilik syýasatynda umumydöwlet meselelerini çözmek bilen bagly, durmuş-medeni edaralar ulgamyny maliýeleşdirmegiň çesmesi bolup gulluk edýär. Türkmenistanyň ykdysady potensialynyň ösmegi, ilatyň ýaşaşyynyň ýokarlanmagy, ýerli býujetleriň göwrüminiň köpelmeginiň esasy gaznalary bolup gulluk edýär.

1-nji şekil

Türkmenistanyň ýerli býujetiniň ulgamy

2011-nji ýyl üçin Döwlet býujetinde Aşgabat şäheriniň we welaýatlaryň ýerli býujetleri jemi 6234,4 mln.manat möçberde tas-syklandy.

Şol sanda:

Aşgabat şäheri – 848,0 mln.man.

Ahal welaýaty – 946,8 mln.man.

Balkan welaýaty – 880,1 mln.man.

Daşoguz welaýaty – 1100,8 mln.man.

Lebap welaýaty – 1137,5 mln.man.

Mary welaýaty – 1321,2 mln.man.

2011-nji ýyldan welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň göwrümi ösdi, sebäbi ýerli býujetden ep-esli möçberi bilim, saglygy goraýyş, medeniýet, döwlet durmuş üpjünçiligi, başga-da birnäçe pudaklar maliýeleşdirilýär. Ikinjiden, önümçilik däl sferanyň sanalyşyny we ösüşini ýerli býujetiň üsti bilen maliýeleşdirip, döwlet belli bir çäkde jemgyýetçilik önümçiligine täsirini ýetirýär. Üçünjiden, jemgyýetçilik sarp ediş gaznasynyň döredilişiniň we durmuş-medeni çärelere sarp edilýän harajatlaryň esasy çeşmesi bolup durýar.

Ýerli öz-özünü dolandyryş guramalarynyň býujeti olaryň maliýe bazasy bolup gulluk edýär. Ýerli häkimleriň býujet we emläk hukuklary olara ýerli býujetleri düzmäge, seretmäge, tassyklamaga we ýerine ýetirmäge, ýerli häkimlikleriň ygtyýaryna berilýär. Her bir häkimligiň býujetiniň bolmaklygy olaryň ykdysady özbaşdaklygyny berkidýär, hojalyk işini aktiwleşdirýär, olara degişli çäklerde infrastrukturany ösdürmäge mümkinçilik berýär, maliýe resurslaryň gorlaryny ýüze çykarmaga we ulanmaga mümkinçilik döredýär. Ahyrky netijede bularyň ählisi ilatyň isleglerini has doly we ählitaplaýyn kanagatlandyrmakda ýerli häkimlikleriň mümkinçiliklerini gineldýär. Diýmek, ýerli býujetleri ýerli häkimlikleriň maliýe bazasynyň döredilmegini üpjün edýän we milli girdejiniň çäkleýin gaýtadan paýlaşdyrylyşyna ýardam bolýan ykdysady gatnaşyklaryň jemi hökmünde häsiýetlendirip bolýar. Bu sosial we ilata durmuş taýdan hyzmat ediş infrastrukturany hem-de administratiw çäkleýin birlikleriniň ykdysady we sosial ösüşiniň meýilnamalary bilen göz önünde tutulan başga çäreleri, jemgyýetiň ähli agzalarynyň ählitaplaýyn ösmegini maliýeleşdirmäge ýygnaýan we gönükdirilýän maliýe resurslaryň meýilnamasydyr.

Döwlet býujetiniň bölegi bolup hyzmat edýän ýerli býujetler pul görnüşinde suratlandyrylýan maddy önümçiliginde döredilýän milli girdejiniň bir böleginiň hereketlendirilmegi we paýlanylmagy bilen baglydyr, ol, esasan, adamlaryň köp dürli durmuş-medeni we jemagat islegleriniň kanagatlandyrylmagyna, bu býujetiň ugurlary boýunça basgaça aýdylanda işçi güýjüniň giňeldilen esasy taýýarlanylmagyna belli bir möçberde gönükdirilýär. Halk hojalygynyň yzygiderli ösmegi işçi güýjüni tazedan taýýarlamağa resurslaryň bölünip berilmegini

talap edýär, ýöne onuň maliýeleşdirmesi, şol sanda ýerli býujetleriň üsti bilen, jemgyýetçilik üznüksiz önümçiligiň ähli prosesiniň ösmegi bilen arabaglanyşykda durýar. Olaryň ählisi jemgyýetçilik önümçiliginiň prosesinde, ýurduň milli girdejisini döretmekde we gaýtadan paýlamakda ýerli býujetleriň ornuny we roluny şertlendirýär.

Maliýanyň we döwlet býujetiniň bir bölegi hökmünde hyzmat edip, ýerli býujetler ykdysady bazise girýärler. Olar maddy önümçiligiň bolmaklygy we ösmegi hem-de degişli ykdysady, mysal üçin, pul-haryt gatnaşyklarynyň hereket etmegi bilen şertlendirilýär, bu bolsa ýerli býujetleri döwlet býujetleri ýaly ykdysady kategoriýalaryň sanyna goşmaga esas berýär. Döwlet býujetiniň bölegi hökmünde ýerli býujetlere ykdysady gatnaşyklar ulgamy hökmünde häsiýetlendirilýän kesgitleme mahsusdyr. Hakykatdan hem ýerli býujetleriň resurslarynyň emele gelmegi we ulanylmagy önümçilik prosesine gatnaşyklar bilen döwletiň, şeýle-de döwlet bilen ilatyň arasynda jemgyýetçilik önüminiň hereket etmegini takyklaýar. Bu hereketiň netijesinde şu aşakdaky subýektleriň arasynda takyk maliýe gatnaşyklary şeýle emele gelýär;

- kärhanalar bilen döwletiň arasynda;
- önümçilik we önümçilik däl sferanyň kärhanalarynyň, edaralarynyň we guramalarynyň arasynda;
- býujet ulgamynyň düzümleriniň arasynda;
- döwlet bilen ilatyň arasynda.

Şonuň ýaly gatnaşyklaryň diňe bir mukdar däl, eýsem, hil häsiýeti hem bardyr. Ýerli býujetleriň esasy böleginiň durmuş-medeni çäreleriň maliýeleşdirilmegine gönükdirilýändigine garamazdan, döwlet býujetiniň bu düzüminiň jemgyýetiň öndürijilik güýçleriniň ösdürmekdäki ulý ornuny unutmak bolmaz.

Birinjiden, önümçilik däl sferanyň saklanyşsyny we ösüşini ýerli býujetleriň üsti bilen maliýeleşdirip, döwlet belli bir derejede jemgyýetçilik önümçiligine täsirini ýetirýär. Önümçilik we önümçilik däl sferalaryň biri-birine ikitaraplaýyn täsir etmegi ykdysady ösüşiň özi hem-de milli girdejisi bilen şertlendirilýär.

Ikinjiden jemgyýetçilik sarp ediş gaznasynyň döredilmeginiň we durmuş-medeni çärelere edilýän harajatlaryň esasy çeşmesi

bolup, ýerli býujetler belli derejede ilatyň hal-ýagdaýynyň ýokarlandyrylmagynyň döwlet milli maksatnamasynyň amala aşyrylmagyna, jemgyýetiň esasy öndüriji güýji bolup durýan adamlaryň hereket etmegi we ählitaraplaýyn ösmegi üçin şertleriň döredilmegine ýardam edýärler.

Önümçilik däl sferanyň pudaklaryny maliýeleşdirmek üçin ýerli býujetleriň üsti bilen serişdeleri çykaryp, zähmetkeşlere mugt we ýeňillikli hyzmatlary edip, döwlet bu hyzmatlaryň sarp edilişiniň takyk derejesini üpjün edýär. Ilaty ýasaýyş jaýlar bilen üpjün etmäge, çagalaryny saklamaga, işe ukyplylyklaryny dikeltmäge, hünärini ýokarlandyrmaga mümkinçilik döredýär.

Ýöne ýerli býujetleriň täsiri diňe bir jemgyýetçilik önümçiligine ýaýranok. Döwlet tarapyndan ýerli býujetleriň üsti bilen çagany we enäni goramak boýunça geçirilýän çäreler, köp çagalary we ýalňyz enelere tölenýän kömek pullary, ýetişiş gelyän ýaş nesliň terbiýelenmegine gönükdirilýän serişdelere, ilatyň durmuş-medeni meselelerini çözmäge ýardam bolýar, bu bolsa döwletiň ykdysady taýdan ösüşiniň şerti bolup gulluk edýär.

Ýerli býujetleriň ulgamynyň üsti bilen, ýerli häkimlikler olaryň çäklerinde ýerleşýän ähli kärhanalaryň jemgyýetçilik önümçilik hojalyk meýilnamalaryny ýerine ýetirmek boýunça önünde goýulan meseleleri çözmäge olara ýardam berýärler. Şonuň bilen birlikde bu kärhanalaryň iş netijeleri barada ýerli häkimliklerde gyzyklanma we diýmek, çäkleriň hem-de pudak edaralarynyň bähbitleriniň utgaşmagyna şertler döredýär.

Ýerli häkimliklere degişli hojalyklaryň netijeliliginiň ýokarlandyrylmagy we ösmegi, ýerli býujetleriň girdejiler böleginiň berkidilmeginiň we olaryň özüniň girdejileriniň köpelmeginiň esasy ugurlarynyň biri bolup gulluk etmelidir. Ýerli häkimlikleriň özleriniň girdejileriniň çesmesi hökmünde olaryň emläk bazasyny giňeltmek maksady bilen, ýerli häkimlikleriň tabynlygyna kärhanalaryň we guramalaryň geçirilişini aktiwleşdirmek zerurdyr. Ýerli býujetleriň öz girdejileriniň ösüşiniň meselesi ýerli häkimlikleriň emlägini hususylaşdyrmak hakyndaky meseleler bilen arabaglanyşykdadyr. Ýerli häkimlikleriň eýeçiliginiň ba-

zasynda bileleşýän kärhanalaryň döredilmegi, paýdarlar esasynda täze kärhanalary we ilatyň serişdeleriniň çekilmegi hakykatdan-da baha berer.

Ýerli býujetleriň serişdeleri ýetmedik ýagdaýynda merkezleşdirilen döwlet býujetiniň girdejilerinden edilýän kadalyk ölçegleriň esasynda ýerli býujetlere gönükdirilýär. Ony aşakdaky 6-njy tablisada görmek bolýar.

6-njy tablisada

**Aşgabat şäheriniň we welaýatlaryň býujetlerine
umumydöwlet salgytlaryndan geçirmeleriň 2011-nji ýyl
üçin kadalyk ölçegleri**

Welaýatlar	Peýdadan alynýan salgytdan %	Goşulan baha üçin salgytdan %	Ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgytdan %.
Ahal	56	57	56
Balkan	43	43	43
Daşoguz	95	95	0
Lebap	80	80	80
Mary	95	95	95
Aşgabat şäheri	16	16	16

§6.4. Ýerli býujetiň girdejileriniň düzümi

Ýerli häkimliklere Türkmenistanyň durmuş maksatnamasyny durmuşa geçirmekde möhüm meseleler ýüklenilen. Ilata hyzmat etmek boýunça geçirilýän çäreleriň maliýeleşdirilmesi esasan ýerli býujetleriň serişdeleriniň hasabyna amala aşyrylýar. Döwletiň sosial ösüş maksatnamasyny amala aşyrmakda ep-esli maddy we maliýe resurslary gerek bolýar. Ýerli býujetleriň girdejileri «berkidilen» we «kadalaşdyryjy» salgytlara bölünýär. Netijede ýerli býujetiniň girdejileriniň düzümi hem hasaplanýar. Şu wagt welaýatlaryň, etraplaryň, şäherleriň çäklerine girýän umumy döwlet salgytlaryň we

girdejileriniň möçberlerinden býujetlere kadalyk ölçegleri bilen kesgitlemek ýoly arkaly amala aşyrylýar (7-nji tablisa).

7-nji tablisa

Türkmenistanyň 2011-nji ýyl üçin ýerli býujetiniň girdejileriniň düzümi

mln. manat

Girdejiler	Aşgabat ş.		Ahal welaýaty		Balkan welaýaty		Daşoguz welaýaty		Lebap welaýaty		Mary welaýaty		Jemi	
	jemi	tutýan orny %	jemi	tutýan orny %	jemi	tutýan orny %	jemi	tutýan orny %	jemi	tutýan orny %	jemi	tutýan orny %	jemi	tutýan orny %
Ýerli býujete doly girýän girdejiler (berkidilen girdejiler)	2526,3	462	1149,3	116	1210,3	324	790,7	18	164,4	114	1194,7	115	1335,7	221
Merkezleşdirilen býujetden geçirmeler	3321,7	638	5797,5	884	3669,8	676	7103,2	19	973,1	886	533,5	840	3398,8	655
Ýerli býujetleri deňeçerlemek üçin gönükdirilýän serişdeler	0,0,0	00	00,0	00	00,0	00	5906,9	883	0,0	00	592,9	445	1499,8	124
Jemi	6848,0	1100	6946,8	1100	4880,1	1100	71100,8	1100	1137,5	1100	1321,1	1100	6234,3	1100

Ýokardaky 7-nji tablisada görnüşi ýaly 2011-nji ýylda Türkmenistanyň Ýerli býujetiniň umumy girdejisi we çykdajylary 6234,3 mln. manada deň bolup, ýurduň ýerli býujetiniň girdejileri doly öz çykdajylaryny meýilnama boýunça ýapýarlar.

Berkidilen girdejileriň möçberi welaýatlaryň, etraplaryň we şäherleriň ykdysadyýeti bilen ýakyn bagly bolup durýar. Haýsy-da bir administratiw-territorial hojalyklaryň ösüşiniň derejesi ýokary bolsa, şonça-da ýerli býujetde berkidilen girdejileriň möçberi ýokary bolýar. Köp halatlarda her bir býujetiň çykdajylarynyň belli bir bölegini ýapmagy kepillendirýär.

Ýerli býujetlere berkidilen esasy girdejileriň çeşmelerini 8-nji we 9-njy tablisalaryň maglumatlardan anyklyp bolýar.

8-nji tablisa

2011-nji ýyl üçin ýerli býujetleriň berkidilen girdejileri [62].

mln. manat

	Aşgabat şäheri	Ahal welaýaty	Balkan welaýaty	Daşoguz welaýaty	Lebap welaýaty	Mary welaýaty	Hemmesi
Şahsy adamlaryň girdejilerinden alynýan salgyt	221,5	54,1	82,5	43,8	79,5	65,2	546,6
Patent tölegi	62,7	23,3	7,6	7,9	18,0	29,7	149,2
Ilatdan alynýan salgydyň – jemi	284,2	77,4	90,1	51,7	97,5	94,9	695,8
Beýleki salgytlar, ýygymlar we paçlar	105,3	32,8	31,0	15,2	40,3	62,6	287,2
Emläk üçin salgyt	136,8	39,1	89,2	23,8	26,5	37,2	352,6
Girdejileriň jemi	526,3	149,3	210,3	90,7	164,3	194,7	1335,6

9-njy tablisa

Şol sanda beýleki salgytlar, ýygymlar we paçlar

mln manat

№	Salgytlaryň we tölegleriň ady	býujet topar belgisi	degişli býujet	jemi	Aşgabat şäheri	Ahal welaýaty	Balkan welaýaty	Daşoguz welaýaty	Lebap welaýaty	Mary welaýaty
Ýerli býujete geçirilýän beýleki salgytlar, ýygymlar we paçlar – jemi				287,2	105,3	32,8	31,0	15,2	40,3	62,6
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Mahabatlandyрма üçin ýygym	107010	ýe/b	0,8	0,7	0,02	0,04	0	0,04	0
2.	Şäherleriň, şäherçeleriň we oba ýerleriniň çäklerini abadanlaşdyrmak üçin belli bir maksada gönükdirilen ýygym	107020	ýe/b	159,2	44,0	23,1	20,0	7,0	26,5	38,6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3.	Awtodural-galaryň eýelerinden alynýan ýygym	107030	ýe/b	1,0	0,8	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04
4.	Awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygym	107040	ýe/b	40,2	12,0	4,3	2,4	3,4	3,6	14,5
5.	Itleriň eýelerinden alynýan ýygym	107050	ýe/b	0,04	0	0	0	0	0,01	0,03
6.	Salgyt kanunçylygynyň bozulandygy üçin tölenilýän jerimeler	110010	ýe/b	24,2	15,0	0,9	4,0	0,9	2,2	1,2
7.	Salgyt kanunçylygynyň bozulandygy üçin tölenilýän puşman tölegleri	110020	ýe/b	3,5	1,1	0,4	0,3	0,1	0,9	0,7
8.	Salgyt kanunçylygynyň bozulandygy üçin edara ediş jerimleri	110030	ýe/b	3,9	0,6	0,4	0,6	0,8	0,7	0,8
9.	Suwdan peýdalanmak üçin tölegler	201020	ýe/b	0,6	0	0,2	0,02	0,2	0,1	0,1
10.	Ýer üçin we ýerden peýdalanmak üçin tölegler	201030	ýe/b	1,0	0	0,3	0,1	0,2	0,2	0,2
11.	Döwlet paçlary	202010	ýe/b	31,9	15,0	2,4	2,3	2,2	4,5	5,5
12.	Ýörite hyzmatlar üçin beýleki girdejiler	202060	ýe/b	0,8	0	0,08	0,2	0,01	0,5	0,01

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
13.	Ygtyýarnama bolmazdan iş alnyp barlanlygy üçin jerimeler we edara ediş jerimeleri	205020	ýe/b	4,1	3,5	0,3	0,1	0,04	0,08	0,08
14.	Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejileriniň toparlara bölünüşinde görkezilmedik beýleki jerimeler we edara ediş jerimeleri	205060	ýýe/b	1,8	0,6	0,07	0,4	0,03	0,5	0,2
15.	Bilim boýunça hyzmatlary etmekden gelýän girdejiler	207020	ýe/b	0,7	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1
16.	Hyzmatlaryň dürli görnüşleri boýunça beýleki girdejiler	207030	ýe/b	0,2	0	0,1	0,02	0	0,08	0
17.	Beýleki salgyt däl girdejiler	208060	ýe/b	7,1	5,8	0,1	0,3	0,1	0,3	0,5
18.	Raýatlara jaýlary satmaktan girdejiler	301012	ýe/b	6,3	6,1	0,07	0,02	0,1	0,02	0,002

Ýerli býujetleriň arasynda öz serişdeleri ýetmeýän ýagdaýynda «sazlaşdyrylýan girdejileri» ulanylýar. Ykdysady nukdaýnazardan alanyňda, girdejileriň berkidilen çesmelerinden başga alynýan serişdeleriň ählisi sazlaşdyrylýan girdejileriň düzümine goşulýar. Başgaça aýdylanda bu serişdeler ýuridiki akt bilen kesgitlenilen möhlete wagtlaýynça berilýär. Ýokardaky aýdylanlardan ugur alnyp ýerli býujetleri sazlaşdyrýan girdejileriň umumy ulgamy 2-nji şekildäki ýaly görnüşde görkezilýär.

Sazlaşdyrýan girdejileriň düzümi

Ýerli býujetleriň berkidilen girdejileri ýerli häkimliklere olara tabyn bolan hojalyklaryň işine, býujet serişdeleriniň ýygnaýşynyň dolulygyna we öz wagtynda geçirilmegine täsir etmäge mümkinçilik berýär. Olaryň ählisi ýerli häkimlikleriň maliýe özbaşdaklygyny berkidýär, meýilnama we býujet bilen göz önünde tutulan çäreleri maliýeleşdirmäge mümkinçilik berýär.

Ýerli býujetleriň berkidilen girdejileriniň ýeterliksiz ösmeginde ýerli býujetleriň hemişe ösýän çykdaýjalaryny zerur bolan girdejiler çesmesi bilen ýapmak zerurlygyny ýüze çykarýar. Bu, esasan, sazlaşdyrýan çeşmeleriň, başgaça aýdanynda ýokarda durýan býujetiň hasabyna amala aşyrylýar. Göwrümi we ykdysady ähmiýeti boýunça ähli ýerli býujetleriň girdejilerinden we salgytlardan edilýän ölçegler tutýar. Olaryň orny ýerli häkimlikleri diňe bir maliýe resurslary bilen üpjün etmekden ybarat bolman, eýsem, ýerli häkimliklere tabyn çäklerde jemgyýetçilik önümçiliginiň netijeliligini ýokarlandyrmakdan döwlet býujetine gosmaça serişdeler ýygналанда olary gyzyklandyrmakdan ybaratdyr.

§6.5. Ýerli býujetiň çykdajlary

Ýerli häkimlikleriň özüne tabyn bolan çäklerde ykdysady we sosial meýilnamalaryň islenip düzülmegi we amala asyrylmagy, ýerleriň abadanlaşdyrylyşyny gowulandyrylmagy, durmuş-medeni edaralaryň setiniň giňeldilmegi ýerli býujetleriň çykdajlarynyň köpelmeginiň esasy sebäbi bolup gulluk edýär. Çykdajlaryň köpelmegi täze gurluşyk hem-de jaý-jemagat gurluşlaryny saklamak üçin harajatlaryň derejesiniň ýokarlanmagy bilen baglydyr (10-njy tablisa).

10-njy tablisa

2011-nji ýyl üçin ýerli býujetleriň çykdajlary

mln manat

	Aşgabat şäheri	Ahal welaýaty	Balkan welaýaty	Daşoguz welaýaty	Lebap welaýaty	Mary welaýaty	Jemi
<i>Jemgyýetçilik we durmuş hyzmatlary</i>	436,6	401,4	320,0	536,1	657,6	624,9	2976,6
1	2	3	4	5	6	7	8
Bilim	188,0	258,8	167,9	365,1	419,7	375,3	1774,8
Saglygy goraýyş	42,9	62,3	55,5	96,3	123,8	123,9	504,7
Medeniýet	14,5	11,9	12,6	15,9	20,0	21,1	96,0
Döwlet durmuş üpjünçiligi	2,6	3,4	3,4	4,2	6,0	4,9	24,5
Ýaşayyş jaý-jemagat hojalygy	188,6	65,0	80,6	54,6	88,1	99,8	576,6
<i>Umumy häsiýetli döwlet hyzmatlary</i>	6,7	17,1	13,3	20,1	25,5	21,3	104,0
Döwlet häkimiýet we dolandyryş guramalary	5,3	16,3	12,6	18,5	23,9	19,6	96,2
Jemgyýetçilik tertibi we howpsuzlyk	1,4	0,8	0,7	1,6	1,6	1,7	7,8
<i>Ýangyç-energetika toplumy</i>	2,2	3,3	1,8	4,6	4,3	5,0	21,2

1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlary</i>	402,5	525,0	545,0	540,0	450,0	670,0	3132,5
Çykdaýlaryň jemi	848,0	946,8	880,1	1100,8	1137,4	1321,2	6234,3

10-njy tablisadan görnüşi ýaly esasy çykdaýylar merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlara, bilime we ýaşayyş jaý-jemagat hojalyga gönükdirilýär. Bu çykdaýylaryň umumy jeminde jemgyýetçilik we durmuş hyzmatlary üçin çärelere edilýän çykdaýylaryň uly udel agramy, ýagny 47,7%-ni tutýar. Ykdysadyýet we durmuş prosesleri ýerli býujetleriň ösüşine dürli ugurlar boýunça täsir edýärler.

Birinjiden, ugurlar boýunça sosial we ilata durmuş taýdan hyzmat edilişiniň ösüşine maliýe resurslara bolan islegleriň möçberi köpeliýär, bu bolsa öz nobatynda ýerli býujetleriň çykdaýylarynyň ösmegine getirýär.

Ikinjiden, hojalyk işlerinde ýerli häkimlikleriň ornunyň ýokarlanmagy bilen ýerli býujetleriň berkidilip girdejileriniň absolýut ösmegi bilen baglydyr.

Üçünjiden, ýerli býujetleriň umumy çykdaýylarynyň olaryň berkidilen girdejilerinden artyk ösmegi maliýeleşdirilen çeşmeleriniň giňeldilmeginiň zerurlygyny ýüze çykarýar bu bolsa merkezi býujetden ýerli býujetlere girmeli girdejileriň köpelmeginiň sebäbi bolup durýar.

Diýmek, ýerli býujetleriň çykdaýylary köpelende olaryň girdejiler bazisi we faktorlary hereket edýär. Bu iki sany gapma-garşylyga gönükdirilen çeşmeleriň bolmaklygy birnäçe kynçylyklary döremegine getirýär. Olaryň arasynda esasy kynçylyklar bolup ýerli häkimlikleriň maliýe bazasyna berkidilmegi gulluk edýär.

Ondan başga-da şu aşakdaky kynçylyklary çözmek zerurdyr:

- umumy döwlet we ýerli bähbitleri utgaşdyrmak;
- dolandyryş edaralaryň we çäkleriň bähbitleriniň utgaşdyrylmagyny kämilleşdirmek;
- ýerli hojalygyň ösdürilmegine gönükdirilýän maliýe serişdeleriň ulanylyşynyň netijeliligini ýokarlandyrmak.

VII bap

Döwlet býujetiniň girdejileri

§7.1. Döwlet býujetiniň girdejileri barada düşünje

Hormatly Prezidentimiziň belleýşi ýaly: «Döwlet býujetine girdejileriň paýynyň mundan beýläk-de artmagynyň meýli JIÖ-de ýeterlik ýokary we amatly derejede-20-25% saklanar. Bu wezipe täzeden işe girizilýän önümçilik kuwwatlyklarynyň salgyt salmak binýadyny giňeltmegiň, täze önümçilik toplumlaryny, gaýtadan işleýän pudaklary döretmegiň, ykdysadyýetiň döwlete dahylsyz ulgamynyň girdejileri artdyrmagyň we salgyt edaralaryny gowulandyrmagyň hasabyna gazanylar».

Döwlet býujetiniň girdejileri bir ýylyň dowamynda şahsy we edara görnüşli taraplaryň töleýän salgytlaryndan, ýygymларыndan we beýleki hökmany töleglerinden gelip gowuşýan pul serişdeleridir.

Döwlet býujetiniň girdejileriniň häsiýetnamasy diýmek – döwlet we hususy kärhanalar hem-de telekeçiler tarapyndan maddy önümçilik sferasynda döredilýän jemgyýetiň arassa girdejisi döwlet býujetiniň girdejileriniň esasy çeşmesi bolup durýar.

Býujete tölenýän tölegler ulgamlaryny gurnamagynyň esasy wezipeleri şu aşakdakylardan ybaratdyr:

1. Döwletiň merkezleşdirilen pul toplumyna serişdeleriň üznüksiz girmekligini üpjün etmekligi:

2. Bazar gatnaşyklary we bazar infrastrukturalarynyň berkidilmekligi.

Döwlet býujetiniň girdejileri her dürli alamatlar boýunça toparlanýarlar (eýeçiligiň görnüşleri boýunça we tölegleri almagyň usullary boýunça). Çeşmeleri boýunça döwlet býujetiniň girdejileriniň tölegleri iki görnüşe bölünýär:

- döwlet we hususy kärhanalardan girýän töleglere we ilatyň töleýän tölegleri;
- eýeçiligiň görnüşine baglylykda, kärhanalardan girýän tölegler döwlet we hususy hem-de beýleki kärhanalaryň we guralalaryň töleglerine bölünýär.

Bu girdejiler salgyt salmak usuly bilen ýygnalýar. Kanuna laýyklykda serişdeleri hökmany ýygnalmagyna salgyt salmak usuly diýip aýdylýar, sebäbi bu usulda eýeçiligiň görnüşi üýtgeýär, ýagny eýe çalyşýar.

Edara-kärhanalaryň töleýän tölegleriniň salgytlar boýunça baş görnüşi, ýagny goşulan baha üçin salgyt, peýdadan alynýan salgyt, emläk üçin salgyt, goşmaça tölegler (aksizler) we ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgytlar bardyr.

Öz ykdysady mazmuny boýunça olar birmeňzeş, sebäbi olaryň hemmesi arassa girdejiniň bölekleridir.

Kärhanalaryň Döwlet býujetine töleýän töleglerini şu aşakdaky ýaly girdejileriň toparlar boýunça klassifikasiýalaşdyrmak bolar:

1. Salgyt girdejileri;
2. Salgyt däl girdejiler;
3. Maýa bilen amallardan girdejiler;
4. Döwlet býujetinden karz berlen serişdeleriň gaýtarylyp berilmegi;
5. Alnan resmi geçirmeler (transfertler);
6. Karz alnan serişdeler.

Türkmenistanda bazar şertlerinde salgytlaryň ösüşiniň umumy kanunalaýyklygy diýarymyzyň ykdysady, syýasy we sosial birliginiň esaslaryndan, oňa degişli önümçilik gatnaşyklaryndan, ykdysady kanunlaryndan gelip çykýar.

Şonuň üçin hem býujetiň girdejileri baradaky syýasatyň esasyna, salgyt syýasatynyň öňden görüp bolujylyk, durnuklylygyň esaslary goýulmalydyr, ýöne munuň özi gerek wagty salgyt ulgamlaryna, ony kadalaşdyrmak üçin üýtgeşmeler girizmeklik mümkinçiligini aradan aýyrmaly däldir.

§7.2. Býujet girdejileriniň düzümi, gurluşy

Döwlet býujetiniň girdejileriniň esasy bölegi – edara-kärhanalardan gelýän salgytlardan, ýygymlardan we beýleki hökmany töleglerden girýärler. Soňky on ýylyň içinde Türkmenistanyň salgyt ulgamyna düýpli özgertmeler girizildi. 2004-nji ýylda Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» Bitewi kabul edildi, ol salgyt salmak we salgyt-

lary hem-de ýygmylary hasaplamagyň we tölegiň tertibi babatynda gatnaşyklaryň esasy umumy düzümlerini kadalaşdyrýar.

Türkmenistanyň salgyt ulgamyny peýdalanmagy has ýönekeý we netijeli görnüşde häsiýetlendirmek bolar, bu ulgam döwlete durmuş, ykdysady, goranmak we beýleki ulgamlarda öz wezipesini ýerine ýetirmäge mümkinçilik berýär. Möçberi boýunça iň uly salgyt, ýagny goşulan baha üçin salgyt, soňra goşmaça töleglerdir (aksizler). Bu salgytlar gytaklaýyn salgyt ulgamlaryna degişlidir. Peýdadan alynýan salgyt möçberi boýunça üçünji orny eýeleýär, ol kärhananyň peýdasyndan, girdejisinden belli bir kesgitlenen göterim esasynda alynýar.

Ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt býujet girdejilerinde dördünji orny eýeleýär. Edaralaryň we kärhanalaryň töleyän salgytlaryndan soň býujetde durnukly girdeji çeşmeleriniň biri bolup beýleki salgytlar we hökmany tölegler tutýandyr.

Ilatdan alynýan salgytlar – möçberi boýunça Döwlet býujetiniň girdejilerinde uly orny tutmaýar. 2009-njy ýylyň býujetinde onuň möçberi 467 670,0 müň. manat ýa-da umumy býujetiň 4,1%-ni tutýar. Ilat öz girdejisinden belli bir bölegini Döwlet býujetine geçirýär, ýagny umumy halk hajatlary üçin öz goşandyny goşýar. Bu salgydyň 10%-nden ybarat bolup, dünýäde iň pes göterimleriň biridir (11-nji tablisa).

11-nji tablisa

Türkmenistanyň 2011-nji ýyl üçin döwlet býujeti

Döwlet býujetiniň girdejileriniň ýazgysy

müň manat

Býujet toparl. belgisi	Salgytlaryň we tölegleriň atlary	1 çäryek	2 çäryek	3 çäryek	4 çäryek	Ýyllyk jemi
1	2	3	4	5	6	7
	Girdejileriň jemi	2535100,4	2566052,0	2938159,5	10987225	10987225,0
101000	Goşulan baha üçin salgyt	743932,6	725715,8	773403,5	834584,1	3077636,0

1	2	3	4	5	6	7
102000	Goşmaça tölegler (aksizler)	219160,1	219973,7	220588,8	220030,4	879753,0
103000	Ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt	377591,5	322830,0	392731,0	493620,5	1586773,0
104000	Emläk üçin salgyt	87688,3	88293,0	88301,0	88340,7	352623,0
105000	Edara görmüşli tarapyň peýdasyndan (girdejisinden) alynýan salgyt	463581,2	441334,5	716815,2	546741,1	2168472,0
106000	Şahsy adamlardan alynýan girdeji salgydy	164846,0	154298,0	198950,0	177766,0	695860,0
108000	Döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirilmeler	217700,0	381312,7	316612,7	361971,6	1277597,0
	Beýleki salgytlar we tölegler	260600,7	232294,3	230757,3	224858,7	948511,0

Döwlet eýeçiligine degişli däl kärhanalardan gelýän serişdeler, degişlilikde merkezleşdirilen we ýerli býujetlere geçirilýär, olar býujet girdejilerinde uly orun tutmaýarlar. Býujetde beýleki ýerli salgytlar we ýygymlar hem bardyr, olar ýerli häkimiýet guramalary tarapyndan belenenilýän ýerli salgytlar we gümrük paçlar, ygtyýarnama, sertifikat üçin ýygymlar, salgyt gulluklarynyň we häkimiýet guramalarynyň edara ediş jerimleri we maliýe kömeklerinden ybaratdyr.

Býujete girýän ýörite maksatly pul toplumlarynyň gaznalarynyň (fondlarynyň) girdejileriniň düzümi barada ýörite 6-njy temada durulyp geçildi. Olar salgyt däl girdejä degişlidir. Býujetiň girdejileri tablisadan belli bolşy ýaly, ýyl-ýyldan artýar, bu bolsa ykdysadyýetiň ösýänligi sebäpli milli girdejimiziň zýygiderli ýokarlanmagy netijesinde şeýle bolýar. 2011-nji ýylyň býujetiniň girdejileri 2010-njy ýylyň býujetiniň derejesinden 1,4 esseden gowrak hem ýokarydyr, bu bolsa Milli maksatnamada esasy göz önünde tutulan çärelerdir.

Býujet girdejileriniň geljek ýyl üçin taslamasy düzülende şu aşakdakylara üns berilýär:

- ilki bilen býujet düzülmesinden öň Maliýe ministrligi geçen maliýe ýylynyň girdejiler baradaky maglumatlaryny anyklaýar;
- üstümizdäki ýylyň maglumatlaryny çaklama we 6 aýlyk gelen girdejiler esasynda anyklaýar;
- geljek ýylyň çaklamasy esasynda girdejiler göz önünde tutulýar. Şol girdejiler hasaplanylanda geljek ýyldaky nyrlaryň derejesinden, şol sanda salgyt obýekti bolup durýan önümleriň, hyzmatlaryň nyrlaryndan ugur alynýar;
- býujetde dürli we döwlet eýeçiligindäki önümçilik bilen meşgullanýan kärhanalaryň tölemeli salgytlary we býujete geçirmeleriniň hasaby Türkmenistanyň Maliýe ministrligine tabşyrylýar. Mysal üçin, girdeji we çykdaýjy balansyny we girdeji çykdaýjylarynyň hasabyny işläp düzmekligiň tertibi görkezilýär. Şol maglumatlar geljek ýyl üçin çaklama häsiýete eýedir. Emma, olar ylmy taýdan esaslandyrylan bolmalýdyr. Hereket edýän salgytlar baradaky kanunlardan ugur alynýar we geljek ýylky üýtgeşikler göz önünde tutulýar. Her salgyt boýunça görkezme esasynda maglumatlar görkezilýär. Şol hasapda ministrlik we pudak edaralarynda goşmaça töleglere (aksizlere) degişli harytlaryň sanawy, aksiziň göterim derejesi (prosent stawkasy) we çap edilýän möçberi girizilýär. GBüS salgyt üçin hasap doldurylanda şol salgyt hasaplanylýan (ýagny Ministrlik boýunça) dolanyşygy, salgytdan boşadylan bölegi, salgydyň göterimi we tölenmeli salgydyň möçberi görkezilýär.

Bu ähli salgyt girdejiler barasynda hasap düzülýär. Mundan başga-da ministrlikleriň we pudak edaralarynyň ygtyýarynda galýan höweslendiriş pul toplumlarynyň (fondlarynyň) serişdeleriniň hereketi, olaryň ýylyň aýagyna galýany barada maglumatlar berilýär, gerek bolan ýagdaýynda şol pul toplumlaryndan býujet girdejisi hökmünde döwlet ulanyp biler (diňe döwlet eýeçilikdäki kärhanalary).

Döwlet býujetine girýän maksatly pul toplumlary bolup, olaryň girdejisi we çykdaýlary baradaky maglumatlary şol gaznalaryň dolandyryjy guramalary hasaplap, Maliýe ministrligine tabşyryar.

Mysal üçin, şol gaznalaryň girdejileri aşakdakylardan ybarat:

- daşarky we içerki söwda kärhanalarynyň girdeji we peýdalykdan şu gazna üçin aýrylyp goýulma, hökmany tölegler (daşky we içki zaýomlar we karz almalar we beýlekiler), meýletin tölegler, geçen ýylky bergilerden tölenmeliler.

§7.3. Edara görnüşli taraplaryň döwlet býujetine töleýän salgytlarynyň ulgamy

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejileri býujete ähli hökmany salgyt töleglerinden, salgyt däl töleglerden, maýa goýum bilen amallar boýunça gelip gowuşýan serişdelerden, Döwlet býujetinden karz berlen serişdeleriň gaýtarylyp berilmegi boýunça gelip gowuşýan serişdelerden, şeýle hem, alynýan resmi geçirmelerden (transfertler) we karz serişdelerden ybaratdyr.

Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» Bitewi kanunynyň 7-nji maddasynda «Salgyt döwlet işini maliýe taýdan üpjün etmek maksady bilen, döwlet tarapyndan bellenýän we edara görnüşli we şahsy taraplardan alynýan, Türkmenistanyň Döwlet býujetine gelip gowuşýan hökmany, hususy muzdsuz tölegdir» diýip bellenýär.

Býujet hasabatynda:

- goşulan baha üçin salgyt;
- goşmaça tölegler (aksiz);
- ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt;
- emläk üçin salgyt;

- edara görnüşli tarapyň peýdasyndan (girdejisinden) alynýan salgyt

Döwlet býujetiniň girdejileriniň esasy salgytlary diýip hasaplanýlar.

«Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanunyna laýyklykda ýerli ýygymlaryň aşakdaky baş görnüşi hereket edýär:

- mahabatlandyрма üçin ýygym;
- şäherleriň, şäherçeleriň we oba ýerleriniň çäklerini abadanlaşdyrmak üçin belli bir maksada gönükdirilen ýygym;
- awtoduralgalaryň eýelerinden alynýan ýygym;
- awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygym;
- itleriň eýelerinden alynýan ýygym.

Salgyt girdejileriniň ýokarda ady agzalan görnüşleri boýunça býujete geçirmeler hasaplanylanda salgyt töleýjiler «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanunynyň talaplaryndan, Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy hem-de Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrligi tarapyndan 2005-nji ýylyň 30-njy noýabrynda tassyklanan, Türkmenistanyň Adalat ministrligi tarapyndan 2006-njy ýylyň 4-nji ýanwarynda 368 belgide bellige alnan, «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanunynyň 2-nji bölegi bilen bellenilen salgyt beýannamalarynyň we beýleki resminamalaryň görnüşlerini ulanmak boýunça Usuly görkezmeleriň düzgünlerinden ugur alynýar.

Şeýle hem, salgyt girdejilerine:

- döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirmeler;
- gümrük paçlary;
- salgyt kanunçylygynyň bozulandygy üçin jerimeler we puşmana tölegleri ýaly býujete tölenilýän tölegler goşulýar.

Olarda salgydyň ähli alamatlarynyň bolmandygy sebäpli, bu tölegler salgyt girdejileriniň aýratyn görnüşi hökmünde ykrar edilýär.

«Döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirmeler» eýeçiligiň görnüşine we tabynlyk derejesine garamazdan, ähli töleýjiler tarapyndan býujete tölenilmeli möçber hasaplananda, 26 belgili, «Döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirmeleri hasaplamagyň we býujete tölemegiň tertibi hakyndaky» gollanama ulanylýar.

Býujete tölegleriň mazmunyndan ugur alyp, gümrük paçlary gümrük işleriniň geçirilenligi üçin töleg hem-de gümrük gözegçilik işleriniň geçirilmeginden gelýän girdejilerdir.

Salgyt hukuk bozulmalary üçin jerimeler, puşman tölegleri, şeýle hem salgyt kanunçylygynyň bozulanlygy üçin edara ediş jerimleri «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanunynyň 71-nji maddasyna laýyklykda, (salgyt kanunçylygynyň bozulanlygy üçin tölenilýän puşman tölegleri) býujete hakyky gelip gowşan serişdeleriň 50 göterimi salgyt gullugynyň işgärleriniň iş haklaryny maliýeleşdirmäge gönükdirilýär.

Dünýä tejribesi we Türkmenistanyň bäsleşik artykmaçlygyna esaslanýan innowasion ösüş syýasatynyň durmuşa geçirilmegi ýurduň ykdasydy ösüşine täze itergi bermäge we Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň giň gerimli özgertmelerini dowam etdirilmegine ýardam bermäge mümkinçilik berýär.

Bu öz gezeginde 2011-nji ýylyň girdeji böleginiň önünde goýlan ähli çäreleri, maksatlary we wezipeleri üstünlikli durmuşa geçirmek üçin binýat bolup hyzmat etdi hem-de bu şertlerde 2011-nji ýylda Türkmenistanyň Döwlet býujetine salgytlar we tölegler boýunça gelip gowuşmalaryň durnukly möçberlerini üpjün etdi. Olardan esasy salgytlaryň paýy 73,4%-e deň bolup, 8,07 mrd.manat möçberine barabardyr (2010-njy ýylyň býujetiniň derejesinden 1,4 esseden gowrak ýokary).

Esasan hem, nebitgaz toplumynda önümi (işleri, hyzmatlary) ýerlemegiň möçberleriniň artmagynyň çaklanylmagynyň hasabyna, 2011-nji ýylda esasy salgytlaryň möçberinde goşulan baha üçin salgydyň möçberi 3077,6 mln.manat bolmak bilen, öndebaryjy ornuny eýeläp saklap galdy, emma onuň Döwlet býujetiniň I derejesiniň girdejileriniň umumy möçberindäki paýy 2010-njy ýylyň býujetinde 30,2% bolmagyndan, 2011-nji ýylyň çaklamasy boýunça 28,0% çenli peseldi.

2011-nji ýylyň býujeti boýunça peýdadan alynýan salgydyň Döwlet býujetiniň I derejesiniň girdejileriniň umumy möçberindäki paýy 2010-njy ýylyň býujetinde 18,6% bolmagyndan, 2011-nji ýylyň çaklamasy boýunça 19,8% çenli ýokarlanyp, özüniň öňki ornuny

saklap galdy we 1,4 esse ösüş bilen 2168,5 mln. manada deň boldy (2010-njy ýylyň býujeti boýunça 1508,3 mln. manat).

Esasan hem, uglewodород serişdelerini gazylyp alynýan möçberleriniň artmagynyň we tebigy gazyň eksport edilýän möçberleriniň giňeldilmeginiň hasabyna 2011-nji ýylda ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgydyň möçberi 2010-njy ýylyň býujeti bilen deňeşdirilende 1,8 esseden gowrak ýokarlady we pul manasynda 1586,8 mln. manada barabar boldy (2010-njy ýylyň býujeti boýunça 858,9 mln. manat), onuň Döwlet býujetiniň I derejesiniň girdejileriniň umumy möçberindäki paýy bolsa, 2010-njy ýylyň býujetinde 10,6% bolmagyndan, 2011-nji ýylyň çaklamasy boýunça 14,5% çenli ýokarlady.

2011-nji ýylda goşmaça tölegiň (aksiz) derejesi absolýut görnüşde 2010-njy ýylyň býujetine garanyňda 35,1% ýokarlady (2010-njy ýylyň býujetinde 651,3 mln. manadyň ýerine 879,8 mln. manada çenli köpeldi), ýöne ýokarda sanalyp geçilen salgytlaryň (aýratyn hem, ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgydyň) absolýut görnüşde ýokary derejede artmagynyň hasabyna Döwlet býujetiniň I derejesiniň girdejileriniň umumy möçberinde onuň paýy 2010-njy ýylyň býujetiniň derejesinde, ýagny 8,0% derejede saklanyp galdy.

2011-nji ýylyň býujetinde emläk üçin salgydyň möçberi 1,1 esseden gowrak köpelip, onuň Döwlet býujetiniň I derejesiniň girdejileriniň umumy möçberindäki paýy 3,2%-e deň boldy.

Türkmenistanda bellenen tertipde her ýylda zähmet haklarynyň durnukly köpeldilmeği netijesinde ýurduň ilatynyň girdejileriniň durnukly bolmagy, ýurduň ähli ýerlerinde iş orunlarynyň köpelmegini üpjün edýän önümçiligiň ösüşiniň durnukly depginleri, hakyky ykdysadyýetiň ähli böleklerine, şeýle hem býujet ulgamyna uly möçberde düýpli goýumlaryň gönükdirilmegi 2011-nji ýylyň Döwlet býujetiniň girdeji böleginde:

- ilatdan alynýan salgytlaryň möçberiniň, 2010-njy ýylyň býujetiniň derejesinden 17,4% ýokarlanmagyny we Döwlet býujetiniň I derejesiniň girdejileriniň umumy möçberindäki paýynyň 6,3% bolmagyny;
- döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirimleriň möçberiniň, 2010-njy ýylyň býujetiniň derejesinden 15,5% ýokarlanma-

gyny we Döwlet býujetiniň I derejesiniň girdejileriniň umumy jemindäki paýynyň 11,6% bolmagyny kesgitledi.

2011-nji ýyl üçin býujetde beýleki salgytlaryň we tölegleriň möçberi 2010-njy ýylyň býujetiniň derejesine görä 1,5 esseden gowrak ýokarlandy, olaryň 2011-nji ýylyň Döwlet býujetiniň I derejesiniň girdejileriniň umumy möçberindäki paýy 8,6% deň boldy (2010-njy ýylyň býujetindäki paýy – 7,9%).

2011-nji ýylyň býujetinde salgytlaryň we tölegleriň bu görnüşleriniň gelip gowuşmalarynyň möçberiniň ösüşi Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Nebitgaz serişdelerini dolandyrmak we peýdalanmak baradaky döwlet agentliginiň girdejilerinden geçirimleriň Türkmenistanyň «Uglewodorod serişdeleri hakynda» kanunyň çäklerinde goşmaça möçberleriniň hasabyna (oňa üýtgetmeleriň we goşmaçalaryň girizilmegi netijesinde 2010-njy ýylyň býujetiniň hasaplamalary boýunça göz önünde tutulan geçirimleriň 10% möçberiniň ýerine 20% derejede kesgitlenmegi) üpjün ediler. Olaryň jemi, 2010-njy ýylyň býujetine garanyňda 5,5 esse ýokarlandyrylyp 345,7 mln. manat möçberde çaklanylýar.

Şeýlelikde, ýurduň yzygiderli dumuş-ykdysady ösüşi üçin ähli zerur şertleri döretmek bilen girdejileri paýlamagyň, olary ýurduň ilatynyň durmuş goraglylygyny saklamak, zahmet haklaryny, döwlet kömek pullaryny, pensiýalary we talyp haklaryny ýokarlandyrmak boýunça çäreleri durmuşa geçirmek bilen bir hatarda onümçilige, iri möçberli maýa goýum taslamalaryna gönükdirmegiň netijeliligi ýörelgelerinde emele getirilen 2011-nji ýyl üçin Döwlet býujetiniň girdeji bölegi býujet ulgamynyň uzak möhletleýin makroykdysady durnuklylygyny üpjün etmekde, çykdajylar boýunça çaklanylýan borçnamalary ýerine ýetirmekde, býujet çykdajylarynyň netijeliligini we peýdalylygyny ýokarlandyrmakda şübhesiz binýat bolup hyzmat eder.

Salgyt däl girdejlere döwlet emläginiň (önümçilik serişdelerinden, ulag serişdelerinden, enjamlardan başgaly) satylmagy we olaryň kärendä berilmegi, hyzmatlaryň ýerine ýetirilmegi, harytlaryň peýdalanylmagy ýa-da olaryň peýdalanylmagyna rugsat berilmegi üçin tölegler, paçlar, ýygymlar, jerimeleriň, puşman

pullarynyň ähli görnüşleri (salgyt kanunçylygynyň bozulanlygy üçin tölenilýän jerimelerden we puşman töleglerinden başgalary), karzlar boýunça göterimler we beýleki býujete hökmany geçirilýän we yzyna gaýtarylmaýan gündelik girdejiler girýärler.

Salgyt däl girdejileriň «Döwlet eýeçiliginden gelyän girdejiler», «Döwlet emlägine ygtyýar etmekden gelyän girdejiler» tölegleri hasaplananda, Türkmenistanyň Prezidentiniň 2006-njy ýylyň 9-njy martyndaky 7808 belgili, «Döwlet emläginiň kärendesinden alynýan peýdanyň ulanylyşynyň netijeliligini ýokarlandyrmak hakynda» Kararyna laýyklykda, kärende töleginiň 50 göteriminiň Türkmenistanyň «Altyn asyryny» ösdürmegiň döwlet gaznasyna geçirilýänligi hasaba alynmalydyr.

Maýa goýum bilen amallardan girdejiler döwlet eýeçiligindäki kärhanalary hususylaşdyrmakdan, döwlete degişli önümçilik serişdelerini, ulag serişdelerini, enjamlary satmakdan, harytlaryň döwlet gurlarynyň, material däl aktiwleriň satuwyndan gelip gowuşmalar görkezilýär.

Döwlet býujetinden karz berlen serişdeleriň gaýtarylyp berilmegi býujete degişli däl döwlet gaznalary, döwlet dolandyryşynyň beýleki derejeleri, döwletiň maliýe edaralary we kärhanalary tarapyndan öň olara berlen karzlaryň, şeýle-de daşary ýurtlaryň hökümetlerine berlen karzlaryň esasy böleginiň we möhleti gaýra goýlan bergileriň üzlüshmeleriniň hasabyny ýöretmeklik üçin niýetlenendir.

Daşary ýurtlardan geçirmeler Türkmenistanyň dahylly dällerinden (rezident dällerinden) döwlete pul serişdelerini meýletin geçirmeleri, sowgatlary we peşgeşleri, peşgeş hökmünde iberilen harytlary satmakdan girdejiler, düýpli taslamalar üçin ýardam pullary, beýleki gündelik we maýa geçirmeleri (transfertleri) degişlidir.

Karz alnan serişdeler hökmünde býujet ýetmezçiligini maliýeleşdirmek üçin, degişlilikde, içerki we daşarky karz almalar görkezilýär hem-de döwletiň gysga, orta we uzak möhletli içerki karzlaryny halkara maliýe guramalarynyň, daşary döwletleriň hökümetleriniň karzlaryny öz içine alýar.

§7.4. Şahsy taraplaryň döwlet býujetine töleýän salgytlary we tölegleri

Ýurtdaky ykdysady özgertmeler ilaty durmuş taýdan goramagyň giň ulgamy bilen bilelikde alnyp barylady. Bu bolsa bazar gatnaşyklaryna geçmegiň şertlerinde ilatyň durmuş derejesiniň peselmegine ýol bermezlige, ilatyň sanynyň artmagyna garamazdan, zähmet bazarında dartgynly ýagdaýyň emele gelmeginiň önüni almaga mümkinçilik berdi. Ilatyň iş bilen üpjünçiligi hökümetiň hemişe gözegçiliginde bolýar.

Zähmet çekmäge bolan konstitusion hukuklardan doly peýdalanmaga mümkinçilik bermäge adamyň mynasyp durmuşy we erkin ösüşi üçin sertleri üpjün etmäge gönükdirilen, zähmete hak tölemek baradaky netijeli milli syýasata möhüm ähmiýet bermek bilen, çaklanylýan döwürde zähmet haky ulgamyny mundan beyläk-de kämillesdirmek göz önünde tutulýar.

Mysal üçin, zähmete ukyply ilatyň sany 2005-nji yylda 3434,3 müň adama, 2010-njy ýylda bolsa 4425,2 müň adama ýetdi we 1999-njy ýylyň derejesindäkiden, degişlilikde 37 % we 78 % artdy.

Bu ugurdaky ykdysady syýasat döwletiň hakyky mümkinçiligine, jemgyýetiň dürli gatnaşyklarynyň bähbitleriniň deneçerligini üpjün etmäge, halkara zähmet guramasynyň kadalaryna we maksatlaryna esaslanandyr hem-de:

- ilatyň iş bilen doly üpjünçiligini gazanmak üçin iş orunlarynyň sanyny köpeltmäge;
- ilatyň girdejileriniň derejesini ýokarlandyrmaga, hakyna tutulyp işledilýän işgärleri durmuş-ykdysady taýdan goramagyň netijeli ulgamyny döretmäge we zähmete hak tölemek babatda döwletiň kepillendirmegini üpjün etmäge;
- ýaşayyş minimumynyň umumylygynyň esasynda bellenilýän zähmete hak tölemegiň in az möçberini zähmet boýunça girdejileri düzgünleşdirmegiň möhüm ölçegi hökmünde peýdalanmaga;
- zähmet hakyny düzgünleşdirmegiň we kärhanalaryň sarp ediş gorlaryny (fondlaryny) paýlamagyň bazar mehanizmlerini ös-

dürmäge, paýly girdejiilere salgyt salmagyň tapawutlandyrylan ulgamyna geçmäge.

Bütin dünýä derejesinde áýdanymyzda salgydyň raýatlara salynmagynyň sebitleriniň biri hem girdejisi köp bolan raýatlaryň girdejisiniň bir bölegini garyp, ýagny maşgala ýagdaýy pes adamlaryň eklenmekligine ýardam bermek üçin ulanylmagydyr. Salgyt býujetiň girdejisiniň esasy çeşmeleriniň biridir. Ilatyň girdejilerinden alynýan salgyt esasy ýerli býujetiň girdejisidir.

Ilatyň Dowlet býujetine töleýän tölegleriniň görnüşleri, salgyt görnüşindedir. Bu tölegler kanuna laýyklykda we hökmany tertipde ilatyň şahsy girdeýjilerini ýygnamaklyk görnüşinde çykyş edýär.

Dürli durmuş-ykdysady gurluşly döwletleriň salgyt ulgamy dürli görnüşli salgytlary öz içine alýar. Salgytlaryň esasy toparlary göni we gytaklaýyn böleklerden durýar. Gürrüňi edilýän ilatdan alynýan girdeýjileriň bu iki görnüşi hem göni salgytlar toparyna degişlidirler, sebäbi göni salgytlar döwlet tarapyndan töleýjileriň gös-göni girdejilerinden ýa-da emläginden ýygnalyp alynýar. Häzirki döwürde hem ilatyň töleýän tölegleri döwlet býujetiniň girdejileriniň esasy bölegini eýeleýärler. Eger ilatyň döwlet býujetine töleýän salgytlary ýatyrylaýsa ýa-da azaldylaýsa, onda hökman döwlet býujeti elmydama inflyasiýa prosesinde hereketde bolardy. Ilatyň sosial ýagdaýy peslerdi. Geçen döwürleriň ählisinde hem bir salgydy ýatyrşalar beýleki bir salgydy açýarlar ýa-da birnäçe salgytlary birleşdirip bir salgyt döredýärler.

Salgyt girdejieleri – şahsy adamlardan alynýan girdeji salgydy kärhanalar, edaralar we guramalar salgyt ýumuşçysy bolmak bilen (eýeçiligiň görnüşine hem-de pudaklaýyn tabynlygyna garamazdan), olaryň raýatlaryň hasaplanyp ýazylan iş hakyndan tutup galyp, döwlet býujetine geçirýän girdeji salgydynyň möçberleri hasaplanýlar.

Şahsy adamlar patent tölegi bellenen işleriň sanawyna girmeyän iş bilen meşgullanmakdan girdeji alan ýagdaýynda, olaryň özleriniň ýaşaýan ýeri boýunça salgyt gullugyna dolduryp berýän bellenilen görnüşdäki salgyt beýannamasy esasynda salgyt gullugynyň hasaplaýan hem-de doly we öz wagtynda döwlet býujetine geçirilmegini üpjün edýän girdeji salgydynyň möçberlerine degişlidir.

Girdejä salynýan salgyt şahsy we edara görnüşli taraplardan ýygnaýan göni salgytlaryň esasy görnüşidir. Girdejä salynýan salgydyň durmuş-ykdysady mazmuny jemgyýetiň ykdysady gurluşy, döwletiň syýasy roly bilen takykklanýar.

Ilatyň doly üpjün edilmedik gatnaklaryny girdejä salynýan salgydy tölemäge çekmeklik inflyasiýa hereketlerinde möhüm rol oýnaýar. Käbir ýurtlarda býujete ýygnaýan salgytlaryň ýarysyndan gowragy şahsy hakyky real iş hakynyň ep-esli azalmagyna getirýär. Ilatdan alynýan salgytlaryň möçberi 2011-nji ýylda, 2010-njy ýylyň býujetiniň derejesinden 17,4% ýokarlandy.

Ilata salynýan salgytlaryň hereket edýän ulgamynda girdejä salynýan salgyt iň bir möhüm orunlaryň birini tutýar. Girdejiniň möçberine, häsiýetine we ýygnaýşynyň usulyna baglylykda ilatyň girdejisine salynýan salgytlary töleýjiler şu aşakdakylardyr:

1. Zähmet borçlaryny ýerine ýetireni üçin raýatlaryň iş hakyna we olara deňeşdirilen girdeýjilere salynýan salgyt;

2. Bir gezeklik işler ýerine ýetirilip alynýan girdeýjilere hem-de esasy iş ýeri bolmadyk ýerlerden alynýan dürli töleglere salynýan salgyt;

3. Ylmy, edebiyat we sungat döredijiligi, çap edilmegi, ýerine ýetirilmeginiň ýa-da başga maksat bilen ulanylmagy üçin awtorlygyna tölenýän tölegleriň jemine, seýle-de açyşlaryň we sungat nusgalarynyň awtorlaryna tölenýän töleglere salynýan salgyt;

4. Telekeçilik isleriniň we zähmet çekmek bilen bagly bolmadyk işleri amala aşyrmak bilen alynýan girdejilere salynýan salgyt;

5. Daýhan hojalygyny alyp barmakdan raýatlaryň girdeýjilerine salgyt salmaklyk;

6. Türkmenistanda hemişelik ýaşayan ýeri bolmadyk taraplara salynýan salgyt.

Işçileriň we gullukçylaryň girdejilerine salynýan salgyt her aýda geçen aýyň iş haky we girdejisi boýunça tölenilýär. Bu salgydy kärhananyň hasabat (buhgalteriýa) işgärleri hasaplaýarlar.

Türkmenistanda girdeji üçin salgyt töleýjiler – Türkmenistanyň we daşary ýurtlaryň raýatlaryndan we raýat bolmadyk adamlardan ybaratdyr.

Şahsy tarap salgyt ýylynda Türkmenistanyň çäginde jemi 183 we ondan hem köp senenama güni bolan ýagdaýynda, ol Türkmenistanyň dahyllysy hasap edilýär. Şahsy adamlardan alynýan girdeji salgydyny töleýjiler diýlip, «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi Kanunynyň 183-nji maddasynda görkezilen girdejileri alýan şahsy adamlar hasaplanylýar.

Salgyt töleýji tarapyndan alnan şu aşakdaky girdejiler salgyt salynmaga degişlidir:

1) Türkmenistanyň dahyllylary bolup durýan şahsy adamlar üçin olaryň çeşmelerine bagly bolmazdan;

2) Türkmenistanyň dahyllylary bolmadyk şahsy adamlar üçin Türkmenistanyň çäklerindäki çeşmelerden.

Salgyt döwri diýlip, salgyt ýyly ykrar edilýär. Hasabat döwri girdejileriň aýry-aýry görnüşleri boýunça, salgyt ýylynyň dowamynda beýannama bermek talap edilen ýagdaýynda, birinji ýarym ýyl we salgyt ýyly hökmünde belleniýär.

Bitewi kanunda başgaça bellenişmedik bolsa, salgyt möçberini 10 göterim derejede belleniýär.

Şahsy taraplaryň humarly oýun işinden alýan girdejileri Bitewi kanunyň 172-nji maddasynyň 3-nji bölümüne laýyklykda bellenen möçberler boýunça salgyt salynmaga degişlidir.

Türkmenistanda hemişelik ýaşayan salgyt salynýan obýekt Türkmenistanyň çäginde, şeýle hem onuň çäklerinden daşarda alnan puldan maddy gymmatlyklar görnüşli girdejilerinden, şol sanda kärhanalaryň, edaralaryň hem-de guramalaryň serişdeleriniň hasabyna maddy we sosial eşretleriň berilmegi netijesinde emele gelýän girdejilerden ybaratdyr.

Türkmenistanda hemişelik ýaşayan raýatlaryň girdejileri, eger Türkmenistandaky çeşmelerden alnan bolsa, olar salgyt salmaga degişlidir. Daşary ýurt walýutasy görnüşinde alnan girdejilerden salgyt töleýjiniň islegi boýunça manatlarda ýa-da Türkmenistanyň Döwlet banky tarapyndan satyn alnan daşary ýurt walýutasynda tölenilýär. Şonda daşary ýurt walýutasy görnüşindäki girdeji salgyt hasaplanan wagtynda ulanylýan hümmet aratapawudy boýunça manatlara geçirilýär.

**2011-nji ýylda raýatlaryň girdejisinden alynýan salgyt
barada maglumat**

mln. manat

№	Görkeziler	Ahal wela-ýaty	Balkan wela-ýaty	Daşoguz wela-ýaty	Lebap wela-ýaty	Mary wela-ýaty	Aşgabat şäheri	Jemi
1.	Şahsy adamlaryň girdejilerinden alynýan salgyt	54,1	82,5	43,8	79,5	65,2	221,5	546,6
2.	Patent tölegi	23,3	7,6	7,9	18,0	29,7	62,7	149,2
3.	Ilatdan alynýan salgydyň jemi	77,4	90,1	51,7	97,5	94,9	284,2	695,8

12-nji tablisadan görnüsi ýaly ilatyň girdejisinden alynýan salgyt 546,6 mln. manat, jemi patent tölegleri 149,2 mln. manat, ilatdan alynýan jemi salgyt 2011-nji ýylda 695,8 mln. manat boldy.

Şahsy adamlaryň girdejileriniň aşakdaky görnüşleri salgyt öze-nine goşulmaýar:

- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda bellenen hemaýat puly, muňa işe wagtlaýyn ukypsyzlygy sebäpli hemaýat puly girmeýär;
- Türkmenistanyň we beýleki döwletleriň pensiýa kanunçylygynda bellenen tertipde bellenen pensiýalar, şeýle hem döwletiňki däl pensiýa ätiýaçlandyrmasy şertlerinde alynýan pensiýalar, şahsy pensiýa toplanmalaryna hasaplanyp ýazylýan göterimler, geçirilen ätiýaçlandyryş pensiýa gatançlarynyň pul möçberleriniň, bellenen iň az möçberden ugur alnyp hasaplanan ätiýaçlandyryş gatançlarynyň pul möçberlerinden artyk gelýän pul serişdeleriniň alnan möçberleri;
- hökmany ätiýaçlandyryş, ömri meýletin ätiýaçlandyryş yllaşyklary, meýletin emlägi ätiýaçlandyryş boýunça ätiýaçlan-

dyryş tölegleriniň möçberleri we ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň gelendigi, adamyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýanyň öwezini dolmalar, ätiýaçlandyryjylaryň we ätiýaçlandyrylan adamlaryň saglygy goraýyş çykdaýlary. Galan ýagdaýlarda meýletin ätiýaçlandyryma ylalaşyklary boýunça ätiýaçlandyryş tölegleriniň, şahsy adamlar tarapyndan ätiýaçlandyryş gatançlary görnüşinde töläň möçberinden artyk gelýän möçberi salgyt salynmaga degişlidir;

- şahsy taraplardan miras we peşgeş almak tertibinde pul we haryt görnüşindäki alynýan girdejiler, muňa ylmy, edebi, sungat eserleriniň awtorlarynyň, şeýle hem açyşlaryň, oýlap tapyşlaryň we senagat nusgalarynyň mirasdarlaryna (hukuk mirasdüşerlerine) tölenýän hak girmeyär;
- salgyt döwründe Türkmenistanda bellenen iň az iş hakynyň on essesinden ýokary bolmadyk, edara görnüşli taraplardan alynýan sowgatlaryň bahasy. Görkezilen mukdardan artýan möçber umumy bellenen tertipde girdejä goşulýar;
- ýokary okuw mekdeplerinde, ýörite orta hünärmentçilik mekdeplerinde okaýan talyplara, dini okuw mekdepleriniň diňleýjilerine bu okuw mekdepleri tarapyndan belleniýän, Türkmenistanyň Prezidenti, tertipnama laýyk işleriniň çäklerinde jemgyýetçilik birleşikleri we gaznalar, daşary ýurt döwletleri, halkara we döwletara (hökümetara) guramalary tarapyndan döredilýän we tölenýän talyp haklary;
- aliment görnüşinde gelýän serişdeler;
- şikes almagy ýa-da saglygyna başga hili zeper etmegi sebäpli zähmete ukyplylygyny ýitirmegi netijesinde, şeýle hem ekleýjisini ýitirmegi bilen baglanyşykly tölenýän birwagtlalyň hemaýat pullary;
- gan tabşyryandygy (donor kömegi) üçin tölenýän hak;
- telekeçilik işi netijesinde emläkleri ýerlemekden we paýnamalary, obligasiýalary, beýleki gymmatly kagyzlary, kärhana paýly gatnaşmak hukugyny aýrybaşgalamakdan gelen serişdelerden başga, eýeçilik hukugy boýunça raýatlara (shahsy adamlara) degişli emläkleriň ýerlenilmeginden alnan serişdeler;

- edara görnüşli taraplaryň raýatlara edýän maddy kömekleriniň pul möçberleri;
- onuň möçberine garamazdan, tebigy betbagtçylyk ýa-da beýleki adatdan daşary ýagdaýlar bilen baglanyşykly alynýan serişdeler;
- başga ýagdaýlarda – salgyt döwrüniň dowamynda Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen in pes iş hakynyň 10 esesinden ýokary bolmadyk möçberde;
- Türkmenistanyň Ýaragly Güýçlerinde, beýleki goşunlarda, milli howpsuzlyk edaralarynda we harby birikmelerde çagyryş boýunça harby gullugy geçýän harby gullukçylaryň alýan pul üpjünçiliginiň möçberleri, pul sylaglary we beýleki tölegler.

Aşakdakylary ýerlemekden alynýan girdejiler:

- mellek ýerlerinde we şahsy kömekçi hojalyklarda ösdürilip ýetişdirilen oba hojalyk önümleri (şol sanda gülçilik we bal arysyny saklamak) haryt we olaryň gaýtadan işlenen görnüşinde (Şunda mellek ýerleriniň we şahsy kömekçi hojalyklarynyň bardygyny tassyklaýan resminamalaryň görkezilmegi hökmandyr);
- haryt we gaýtadan işlenen görnüşde ýabany ösýän miweleri, hozlary we beýleki miweleri, kömelekleri, tohumlary, derman ösümlüklerini, aw önümlerini, ösdürip ýetişdirilýän we tutulýan balyklary ýerlemek;
- mallary, tut ýüpek gurçuklaryny we ş.m. ösdürip ýetişdirmek we бага bakmak boýunça hyzmatlary etmekden gelen girdejiler;
- oba hojalygynda kärendeçiler tarapyndan içki hojalyk kärende şertnamalary esasynda işlerden alnan girdejiler, şeýle hem içki hojalyk kärende şertnamalary boýunça alnan oba hojalyk önümini we onuň gaýtadan işlenen önümini ýerlemekden alnan girdejiler;
- oba hojalyk kärhanalarynda hakyna tutma işgärler tarapyndan alnan girdejiler, dolandyryş edaralarynyň işgärleri (ýolbaşçylar, hünärmenler, gullukçylar) muňa girmeyär;
- hususy eýeçilikdäki oba hojalyk önümlerini öndürijiler tarapyndan, olaryň öndüren oba hojalyk önümini we onuň gaýtadan işlenen önümini ýerlemekden alnan girdejiler;

- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, hususlaşdyrmakdan alynýan hususlaşdyrylan emlägiň bahasy;
- raýatlaryň bank goýumlary, depozit güwänamalary boýunça göterimler;
- şahsy ýa-da toparlaýyn ýaryşlarda türgenleriň ýaryşyň resmi gurnajylaryndan alýan baýraklarynyň bahasy;
- bäsleşiklerde we ýaryşlarda alnan baýraklaryň, şeýle hem salgyt döwründe Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen iň pes iş hakynyň üç essesinden ýokary bolmadyk islendik utuşlaryň bahasy;
- Türkmenistanyň Prezidentiniň çözgütleri boýunça berilýän pul we zat baýraklary, sowgatlary we sylaglary;
- Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň daşary ýurda iberilen işgärleriniň zähmetine tölenýän haklar we olaryň daşary ýurt pulundaky alýan beýleki serişdeleri;
- edara görnüşli taraplaryň öz işgärleriniň ýa-da olaryň derejine çagalar we ýetginjekler üçin çagalar we beýleki sagaldyş edaralaryna ýollamanamalaryň bahasyny, şeýle hem öz işgärleriniň gündizine ýa-da ýatymlaýyn alýan saglygy goraýyş hyzmatlarynyň bahasyny doly ýa-da bölekleyin öwezini dolmak üçin töleýän serişdeleri; Türkmenistanyň Kärdeşler arkalaşygynyň milli merkeziniň serişdeleriniň hasabyna doly ýa-da bölekleyin tölenýän maddy kömekler, ýollamanamalaryň we sowgatlaryň bahasy;
- Türkmenistanyň Raýat Bitewi kanunyna laýyklykda maşgala agzalary we (ýa-da) golaý garyndaşlary diýlip ykrar edilen raýatlaryň emläk we emläk däl gatnaşyklary bilen bagly amallardan alan girdejileri. Görkezilen raýatlaryň raýat-hukuk häsiýetli şertnamalary ýa-da zähmet şertnamalary (ylalaşyklary) netijesinde alýan girdejileri oňa girmeyär;
- Türkmenistanyň Prezidentiniň käbir çözgütlerine laýyklykda, raýatlaryň ýeňillikli bahalardan ýa-da olaryň bahasy tölenmezden emläkleri (harytlary, işleri, hyzmatlary) ýerlemekden alan maddy girdejileri;
- grantlar görnüşinde alnan serişdeler.

Daşary ýurtlaryň Türkmenistandaky diplomatik wekilhanalaryndan, konsullyk edaralaryndan we halkara, döwletara (hökümetara) guramalaryndan, daşary ýurt raýatlarynyň, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşamaýan Türkmenistanyň raýatlarynyň alýan girdejileri salgyt salynmaga degişli däldir.

Şunuň ýaly wekilçilikleriň (edaralaryň we guramalaryň) işgärleriniň öý hyzmatkärleri, eger olar Türkmenistanyň raýatlary däl bolsalar ýa-da Türkmenistanda hemişelik ýaşamaýan bolsalar, olaryň öý hyzmatkärleri hökmünde alýan iş haklary salgyt salmakdan boşadylýar.

Şu aşakdakylaryň girdejileri salgyt salynmaga degişli däldir:

- «Ruhnama» ordeni bilen sylaglanan adamlar;
- Türkmenistanyň Gahrymanlary;
- Türkmenistanyň «Durmuş üpjünçiligi hakynda» bitewi Kanunyna laýyklykda weteranlar derejesine degişli edilen adamlar;
- söweş hereketleri netijesinde maýyp bolanlar;
- çagalykdan maýyplar, 1-nji we 2-nji topar maýyplary.
- «Edermenlik» medaly bilen sylaglanan adamlar üçin hasaplanan salgydyň möçberini, olaryň alýan ähli girdejileri boýunça 50 göterim azaldylýar.

Şeýle boşatmalary (ýeňillikler) ulanmaga hukuklary tassyklamak adamlaryň bellenen tertipde resminamalary (olaryň nusgalaryny) görkezmelekleri esasynda amala aşyrylýar.

Daşary ýurduň döwlet gullugynda duran raýatyň hakyna tutma işden alan girdejisi, oňa şol döwletde salgyt salynmaga degişli bolsa, salgyt salynmaga degişli däldir.

1992-nji ýylyň 1-nji ýanwaryndan başlap Türkmenistanyň çäklerinde döwlet pajyny almaklyk girizildi. Häzirki wagtda şu asakdakylardan döwlet pajy alynýar:

1. Kazyýetlere berilýän hat isleg arzalaryndan, aýratyn seljerilýän şikaýatlardan, kazylaryň çözgütleri baradaky konstitusion şikaýatlardan, şeýle hem kazyýet tarapyndan resminamalaryň berlenligi.
2. Hojalyk kazyýetiniň guramalaryna berilýän hat isleg arzalaryndan, şeýle hem çözgütlere hojalyk kazyýetiniň guramalary tarapyndan täzeden seretmäge degişli arzalardan.

3. Kepillendiriji edaralaryň we wekilleriniň ýerine ýetiriji guramalarynyň kepillendiriş hereket edenligi, şeýle hem kepillendiriş taýdan tassyklanan resminamalaryň nusgalarynyň berlendigi, ýokarky agzalan guramalaryň geleşikleriniň we arzalaryň taslamalarynyň düzülenligi üçin. (Resminamalaryň nusgalary we olardan göçürmeler talap edilýär).

4. Raýatlaryň aktynyň bellige alnyşy hakyndaky şahadatnama raýatlara berlendigi we raýatlaryň ýagdaýyny üýtgetmekligi oňa goşmaça girizilýändigini, onuň düzedilýändigini we täzeden dikeldilýändigini bilen baglanyşykly raýatlara şahadatnamalaryň berilýändigini üçin.

5. Daşary ýurda gitmek hukugyny almaklygy we daşary ýurtlardan adam çagyrmaga resminamalaryň berlendigi, sol resminamalara üýtgetmeleriň girizilýändigini, daşary ýurt pasportlarynyň ýa-da olaryň ornuny tutýan resminamalaryň bellige alnanlygy we bellige almak möhletiniň uzaldylmaklygy, ýaşamagyň degişli görnüşleriniň berlenligi ýa-da uzaldylanlygy üçin alynýar.

§7.5. Girdejiler toplananda karz usuly

«Döwlet býujetinden karz berlen serişdeleriň gaýtarylyp berilmegi» býujete degişli däl döwlet gaznalary, döwlet dolandyryşynyň beýleki derejeleri, döwletiň maliýe edaralary we maliýe däl kärhanalary tarapyndan oň olara berlen karzlaryň, şeýle-de, daşary ýurtlaryň hökümetlerine berlen karzlaryň esasy böleginiň we möhleti gaýra goýlan bergileriň üzlüşilmeleriniň hasabyny ýöretmek üçin niýetlenendir.

«Alnan resmi geçirmeler (transfertler)» «Içerki geçirmeleriň» esasy toparynyň toparçalaryna we kiçi toparlaryna deňeçerlemek üçin aşakda (ýokarda) durýan býujetlere berilýän serişdeler (dotasiýalar), aşakda (ýokarda) durýan býujetlerden özara hasaplaşyklar boýunça alynan serişdeler, Merkezleşdirilen býujete geçirilýän esasy salgytlardan ýerli býujetlere geçirmeler, şeýle-de, Türkmenistanyň dahyllylarynyň (rezidentleriniň) pul serişdelerini meýletin geçirmeleri, sowgatlary we döwlete peşgeşleri, şol sanda mekdepler, hassahanalar, muzeýler, teatrlar, medeniýet edaralary, beýleki döwlet edaralary

üçin jaýlar, desgalar, medeni gymmatlyklar, gozgalmaýan emläk, enjamlar görnüşinde döwlete berlen peşgeşler we sowgatlar we beýleki içerki geçirmeler (transfertleri) degişlidir.

«Daşary ýurtlardan geçirmelere» Türkmenistanyň dahylly dällerinden (rezident dällerinden) döwlete pul serişdelerini meýletin geçirmeleri, sowgatlary we peşgeşleri, peşgeş hökmünde iberilen harytlary satmaktan girdejiler, düýpli taslamalar üçin ýardam pullary, beýleki gündelik we maýa geçirmeleri (transfertleri) degişlidir.

«Karz alnan serişdeler» býujet ýetmezçiligini maliýeleşdirmek üçin, degişlilikde, içerki we daşarky karz almalar görkezilýär hem-de döwletiň gysga, orta we uzak möhletli içerki karzlaryny halkara maliýe guramalarynyň, daşary döwletleriň hökümetleriniň karzlaryny öz içine alýar.

VIII bap

Döwlet býujetiniň çykdaýlary

§8.1. Döwlet býujetiniň çykdaýlarynyň zerurlygy we ähmiýeti

Döwlet býujetiniň çykdaýlarynyň ykdysady mazmuny gös-göni onuň köp möçberli görnüşlerinde ýüze çykýar. Döwlet býujetiniň çykdaýlarynyň her bir görnüsiniň öz hil we mukdar häsiýetnamasy bar. Şunuň bilen, alamatyň ykdysady mazmunyny şöhlelendirýän mukdar häsiýetnamasy býujet çykdaýlarynyň gerekdigini kesgitlemäge mümkinçilik berýän bolsa, onda hil häsiýetnamasy onuň umumylygyny aňladýar.

«Türkmenistanyň býujet çykdaýlarynyň klassifikasiýasy ähli derejedäki býujetleriň belli bir alamatlar boýunça toparlara bölünmegi bolmak bilen, döwlet işiniň esasy wezipeleriniň (döwleti dolandyrmak, içerki we daşarky howpsuzlygy berjaý etmeklik we halkara gatnaşyklary, durmuş-ykdysady we medeni osüşleri üpjün etmek işleriniň) ýerine ýetirilişine goýberilýän maliýe serişdeleriniň akymalaryny görkezýär.

Türkmenistanyň býujetleriniň çykdaýlarynyň gönükdirilýän maksatlary boýunça klassifikasiýasy

I. Umumy häsiýetli döwlet işleri

1. Umumy maksatly döwlet işleri
2. Serhetleri saklamak we goramak
3. Jemgyýetçilik düzgün-tertibi we howpsuzlyk

II. Jemgyýetçilik we durmuş maksatly işler

4. Bilim
5. Saglygy goraýyş
6. Döwlet ätiýaçlandyrmasy, pensiýa we durmuş ätiýaçlandyrmalary

7. Ýaşayyş-jemagat hojalygy

8. Dynç alşy guramak we medeni ulgamyndaky işler

III. Ykdysadyýet bilen bagly döwlet işleri

9. Ýangyç-energetika toplumu

10. Agrosenagat toplumu

11. Peýdaly magdanlar, gurluşyk we binagärçilik

12. Ulag we aragatnaşyk

13. Ykdysady işler bilen bagly beýleki çykdaýylar

IV. Beýleki wezipeler

14. Esasy toparlara degişli edilen çykdaýylar

15. Döwlet dolandyryş ulgamynyň beýleki derejeleri bilen geçirilýän özara hasaplaşyklar

16. Döwlet bergilerini tölemek üçin edilýän çykdaýylar

17. Içerki we daşarky karzlar.

Döwletiň jemgyýetçilik üznüksiz önümçiligindäki aktiw roly býujet çykdaýlarynyň dürli-dürlüligini şertlendirýär. Ýöne olaryň dürli-dürlüliginde olar bir maksada gulluk edýärler, ýagny umumy döwlet tölegleriniň maliýe resurslary bilen üpjün edilmeginde Döwlet çykdaýysy diýen düşünje ýakyndan býujetden maliýeleşdirilen diýen düşünje bilen baglydyr. Kärhanalara, guramalara we edaralara meýilnama boýunça göz önünde tutulan çäreleri geçirmek üçin býujetden goýberilýän pul serişdelerine býujetden maliýeleşdirmek diýilýär.

Döwletiň ýerine ýetirýän ugurlary býujet çykdaýlarynyň düzümine we gurluşyna täsir edýär. Bu jemgyýetçilige gerekliligi boýun-

ça çykajylary toparlamakda ýüze çykýar. Döwlet býujetiniň hemme çykajylary üç topara bölünýär:

- halk hojalyga çykarylýan çykajylar;
- durmuş – medeni çärelerе çykarylýan çykajylar;
- dolandyryşa çykarylýan çykajylar (3-nji şekil).

Halk hojalygyna çykarylýan çykajylar – öz düzümine diňe bir maddy önümçiligiň pudaklarynyň ösmegine we kämilleşdirilmegine çykarylýan çykajylary alman, eýsem önümçilik däl sferanyň jaý-jemagat hojalygyna we ilata hyzmat edýän pudagyna edilýän çykajylary öz içine alýar.

Býujet çykajylarynyň başga topary ilatyň durmuş-medeni işleglerini kanagatlandyrmakdan ybarat bolan döwletiň durmuş ugurlaryny şöhlelendirýär. Çykajylaryň üçünji topary döwlet häkimýetiniň we döwlet dolandyrylysynyň hereket etmegi bilen baglydyr.

Merkezleşdirilen gaznanyň zygiderli bölünmeginiň netijesinde ykdysadyýetiň dürli pudaklarynda pul gaznalarynyň durnukly ulgamy döreýär.

Ol döwlet býujetiniň çykajylarynyň häsiýetli aýratynlyklaryny, pul gaznalarynyň döremegi we ulanmagy bilen bagly bolan maliýe gatnaşyklaryny aňladýar. Döwlet býujetiniň çykajylarynda bitewi paýlaşdyryş prosesiniň iki tarapy öz keşbini tapýar: *birinji tarapdan*, merkezleşdirilen pul gaznasynyň dürli böleklere paýlaşdyrylmagy, *ikinji tarapdan*, önümçilik we dolanyşyk edaralarynda şol bir wagtda pul gaznalarynyň emele getirilmegi.

Maddy önümçilik bilen bilelikde önümçilik däl sferasy maliýeleşdirýär. Ykdysadyýetiň bu sferasynyň kärhanalarynyň we guralarynyň köpüsiniň girdejiler çesmeleri ýoklugy üçin olar özüni saklamak we ösdürmek üçin serişdeleri Döwlet býujetinden alýarlar. Durmuş-medeni çäreleri we dolandyryşy maliýeleşdirmek olaryň çykajylaryny smeta düzgünine laýyklykda geçirilýär. Smeta düzülende, edaralaryň işlerini üpjün etmek üçin maliýe gorlarynyň möçberi olaryň işleriniň meýilnama görkezijileri we çykajylary bellenen kadalar esasynda hasaplanýar.

Hyzmat edilýän kontingentler, aýratyn dürli kategoriýasynyň ştat mukdary önümçilik däl sferanyň edaralarynyň meýilnama gör-

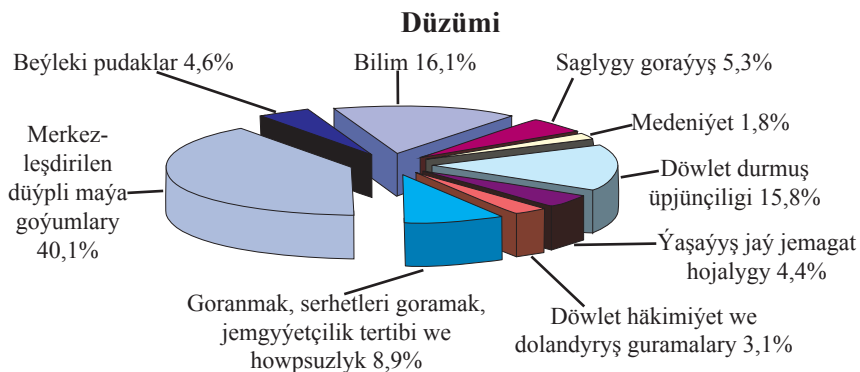
kezijileri bolup durýar. Meýilnamalaşdyrylýan birligi saklamaga çykarylýan pul serişdeleriniň ululygyna çykadjylar ölçegi ýa-da maliýe ölçegi diýilýär. Maliýe ölçegleri meýilnamalaşdyrylýan birligiň zerurlygynyň maddy görnüşinde şöhlenenýän maddy normalaryna esaslanýar. Býujetiň pul serişdeleri bilen üpjün edilen maliýe normasy býujet normasy bolup çykyş edýär. Önümçilik däl sferanyň edaralarynyň köpüsi boýunça maliýe we býujet normalary gabat gelýär, ýöne kämahal olaryň hem deň gelmeýän pursatlary bolýar (mysal üçin, bir çagany saklamak üçin edilýän çykadjylaryň maliýe ölçegi ene-atalaryň pul serişdeleriniň möçberine býujet kadalaryndan uly bolýar).

3-nji şekil

Döwlet býujetiniň çykadjylarynyň düzümi şu aşakdakylardan ybaratdyr:

Býujet ulgamynyň çykadjylary (býujetiň I derejesiniň çykadjylary)
<i>Durmuş we jemgyýetçilik hyzmatlary</i>
– Bilim
– Saglygy goragyş
– Medeniýet
– Döwlet durmuş üpjünçiligi
– Ýaşayyş jaý jemagat hojalygy
<i>Umumy häsiýetli döwlet hyzmatlary</i>
– Döwlet häkimiýet we dolandyryş guramalary
– Goranmak we serhetleri goramak
– Jemgyýetçilik tertibi we howpsuzlyk
<i>Halk hojalygyna çykadjylar</i>
– Agrosenagat toplumy
– Beýleki pudaklar
– Merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlary

2011-nji ýylyň býujetiňiň çykdajylarynyň I derejesiniň

Halk hojalygyny maliýeleşdirmek üçin edilýän çykdajylar

Maddy önümçiligiň pudaklarynda, ýaşayş jaý-jemagat hojalygynda we ilata hyzmat edilýän pudakda döwlet tarapyndan edilýän çykdajylar halk hojalygyny maliýeleşdirmek üçin edilýän çykdajylara degişlidir. Bazar ykdysadyýetine geçilen şertlerinde ministrliklere, pudak edaralaryna býujetiň pul serişdeleri täze gurluşyga edilýän harajatlara (maýa goýumlara, dolanyşyk serişdeleriniň emele gelmegine), we başga-da birnäçe çykdajylara berilýär. Türkmenistanyň Döwlet býujetinde halk hojalygyny maliýeleşdirmek üçin edilýän çykdajylar ministrlikler, pudak edaralary şeýle-de welaýatlar, etraplar, şäherler boýunça meýilnamalaşdyrylýar.

13-nji tablisa

2011-nji ýyl üçin ýerli býujetiň çykdajylary

mln. manat

	Aşgabat şäheri	Ahal welaýaty	Balkan welaýaty	Daşoguz welaýaty	Lebap welaýaty	Mary welaýaty	Jemi
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Jemgyýetçilik we durmuş hyzmatlary</i>	436,6	401,4	320,0	536,1	657,6	624,9	2976,6

1	2	3	4	5	6	7	8
Bilim	188,0	258,8	167,9	365,1	419,7	375,3	1774,8
Saglygy goragyş	42,9	62,3	55,5	96,3	123,8	123,9	504,7
Medeniýet	14,5	11,9	12,6	15,9	20,0	21,1	96,0
Döwlet durmuş üpjünçiligi	2,6	3,4	3,4	4,2	6,0	4,9	24,5
Ýaşayyş jaý-jema- gat hojalygy	188,6	65,0	80,6	54,6	88,1	99,8	576,6
Umumy häsiýetli döwlet hyzmatlary	6,7	17,1	13,3	20,1	25,5	21,3	104,0
Döwlet häkimiýet we dolandyryş gura- malary	5,3	16,3	12,6	18,5	23,9	19,6	96,2
Jemgyýetçilik terti- bi we howpsuzlyk	1,4	0,8	0,7	1,6	1,6	1,7	7,8
Ýangyç-energetika toplumy	2,2	3,3	1,8	4,6	4,3	5,0	21,2
Merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlary	402,5	525,0	545,0	540,0	450,0	670,0	3132,5
Çykdajylaryň jemi	848,0	946,8	880,1	1100,8	1137,4	1321,2	6234,3

Aýdylanlar bilen birlikde, çykdajylar pudaklar we maksatly ugurlar boýunça meýilnamalaşdyrylýar. **Maýa goýumlaryny maliýeleşdirmek**, bu önümçilik we önümçilik däl täze esasy gaznalaryny döretmeklige, olary giňeltmäge we hereket edýän esasy gaznalary tehniki taýdan enjamlaşdyrmaga pul serişdeleriniň çykarylmagydyr.

Býujetden maliýeleşdirmek ykdysadyýetiň döwlet sektorynda geçirilýän maýa goýumlaryna degişlidir. Senagatda býujet serişdeleri harajaty ödeljek möhletli täze gurluşygy berilýär. Aýry ýagdaýlarda, býujet serişdeleri hereket edýän kärhanalary giňeltmäge we tehniki enjamlaşdyrmaga berilýär, ýöne onuň üçin hökümetiň aýratynlykda kararlary hökmany gerekdir. Oba hojalygynda býujetden meliorativ we irrigasiýa gurluşygy, süýt, et önümçilik toplumlary maliýeleşdirýär.

Döwlet býujetiniň serişdeleri ýaşayyş jaý-jemagat we medeni-durmuş obýektleri gurulanda giňden ulanylýar.

Dolanyşyk serişdelerini maliýeleşdirmek döwlet kärhanalaryna we guramalaryna dolanyşyk serişdelerini maliýeleşdirmek ýa-da üstüni doldurmak üçin maliýe resurslaryny bermekdir. Bu serişdeler täzeden önümçilige girizilýän kärhanalara dolanyşyk serişdelerini maliýeleşdirmek ýa-da ýitgi çekýän kärhanalaryň dolanyşyk serişdelerini köpeltmek üçin berilýär.

Operasion çykadjalary maliýeleşdirmek maýa goýumlaryna ýa-da ýönekeý önümçilik harçlaryna degişli bolmadyk ýer-gurluşyk, geologiýa gözleg we başga işlere çykarylýan çykadjalara pul serişdelerini bermekdir. Onuň aýratynlygy netijesi köp ýagdaýda birden däl-de, indiki döwürde ýüze çykýar. Ondan başga-da bu harçlar köp kärhanalaryň işleri bilen bagly bolýar. Bu aýratynlyklar operasion çykadjalary aýry kärhanalaryň hasabyna däl-de, býujetiň hasabyna ýapmaga mejbur edýär.

Durmuş we jemgyýetçilik hyzmatlary üçin edilýän çykadjalar

Bu çärelere edilýän çykadjalar bäs topara bölünýär:

- bilime, ylyma edilýän çykadjalar;
- saglygy goraýyşa we sporta edilýän çykadjalar;
- medeniýete edilýän çykadjalar;
- döwlet durmuş üpjünçiligine edilýän çykadjalar;
- ýaşayyş jaý-jemagat hojalygyna edilýän çykadjalar

Durmuş we jemgyýetçilik hyzmatlary üçin edilýän çykadjalar

smetanyň talabyna laýyklykda meýilnamalaşdyrmagyň esasynda takyklanýar. Bu çykadjalar anyk çäreler we çykadjalaryň görnüşleri boýunça maliýeleşdirilýär.

Döwletiň dolandyryş aparatynyň ýerine ýetirýän wezipelerine bagly çykadjalar býujetiň dolandyryşa çykarýan çykadjalaryny mazmunlaşdyrýar. Bu çykadjalar býujetiň serişdelerinden kärhanalary we guramalary maliýeleşdirip, dolandyryşyň umumy çykadjalarynyň bölegi bolup durýar.

Dolandyryşa çykarylýan býujet çykadjalary dürli görnüşde bolup, olar pudak we maksat alamatlary boýunça çykadjalara bölünmegi döwletiň pudaklaryndaky işlerine gabat gelýär, ol döwletiň bitir-

ýän wezipelerine jogap berýär. Alamaty boýunça toparlamak býujet klassifikasiýasynyň maddalaryna gabat gelýär.

Pudak alamaty esasynda dolandyryşa edilýän çykdajylar dört topara bölünýär:

1) döwlet häkimiýetini we dolandyryş guramalaryny saklamak üçin edilýän çykdajylar. Bu çykdajylar kanun çykaryjy we ýerine ýetiriji häkimiýetleriň işiniň maliýe bazasy hökmünde çykyş edýär.

2) halk hojalygynyň döwlet dolandyryş guramalaryna edilýän çykdajylar. Bu serişdeler maddy önümçiligiň pudaklaryny dolandyryan ministrlikleriň, pudak edaralarynyň we ýerli häkimiýetleriň ýerine ýetiriji guramalary üçin harçlanýar;

3) durmuş-medeni guramalaryna ýolbaşçylyk edýän döwlet organlaryna edilýän çykdajylar.

4) Goranmak we serhetleri goramaklyga hem-de jemgyýetçilik tertibine we howpsuzlyga edilýän çykdajylar. Bu çykdajylar jemgyýet howpsuzlygyny üpjün etmek üçin edilýän çykdajylardyr.

§8.2. Döwlet býujetiniň çykdajylarynyň tertibi we ulanylýan kadalary

Býujetden serişdeler diňe, degişlilikde, Merkezleşdirilen býujetde, welaýatlaryň, şäherleriň, etraplaryň hem-de geňeşlikleriň býujetlerinde göz önünde tutulan çykdajylar üçin goýberilýär.

Kärhanalar, guramalar, edaralar olar üçin zerur bolan serişdeleriň göz önünde tutulan býujetleriniň hasabyna maliýeleşdirilýärler. Değişli býujetde kärhanalary, guramalary we edaralary maliýeleşdirmek üçin serişdeler, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň tabynlygy ýörelgesinden ugur alnyp göz önünde tutulýar.

Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda, kärhanalary, guramalary we edaralary birnäçe býujetden maliýeleşdirmäge ýol berilmeyär.

Býujetden maliýeleşdirmek değişli býujetleriň girdejileriniň we çykdajylarynyň ýyllyk ýazgysynyň çäryekler boýunça paýlanyşynda göz önünde tutulan (býujetiň ýerine ýetirilmeginiň barşynda oňa bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen) býujetden

goýberilmeli serişdeleriň çäklerinde we çykadjylaryň her bir görnüşi üçin hereket edýän kadalary we bellenen ölçegleri hasaba almak bilen, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň önümçilik we maliýe meýilnamalaryny, ulgamlary ýaýbaňlandyrmak meýilnamalaryny ýerine ýetirişlerine, işgär sanyna we hyzmat edilýän ilatyň jemlenişine görä, şeýle hem öň goýberilen serişdeleriň peýdalanylyşyny göz önünde tutmak bilen, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň kadaly işini, býujetdäki edaralaryň işgärleriniň iş hakynyň öz wagtynda tölenmegini üpjün edýän möhletlerde amala aşyrylýar.

Býujetden maliýeleşdirilende şu aşakdakylar goýberilýän serişdeleri azaltmak üçin hasaba alynýar:

a) býujet edaralarynyň ulgamlar, işgär sany we hyzmat edilýän ilatyň sany boýunça meýilnamalarynyň ýerine ýetirilmezligi, täze býujet edaralarynyň açylmagynyň ýa-da hereket edýän edaralaryň giňeldilmeginiň bellenen möhletlere garanynda has giç amala aşyrylmagy bilen baglanyşykly peýdalanylmaryk serişdeleriň möçberleri;

b) önümçilik, ýerlemek we beýleki görkezijiler boýunça meýilnamalaryň ýerine ýetirilmezligi bilen baglanyşykly, döwlet kärhanalaryna berilýän býujet serişdeleriniň zerur bolmadyk möçberleri;

ç) derňewlerde we barlaglarda ýüze çykarylan, býujetdäki edaralaryň tassyklanan çykadjy sanawy boýunça artyk we bikanun goýberilen serişdeleriň möçberleri;

d) Hökümetiň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralarynyň aýry-aýry kararlaryndan gelip çykýan, maliýeleşdirmegiň kemeldilen möçberleri;

e) geçen ýylyň algylarynyň möçberleri.

Düzgünleriň şu bölümünde görkezilen möçberlere deňlikde býujetden berilýän serişdeleriň möçberi azaldylýar.

Býujetden maliýeleşdirilýän çykadjylary amala aşyrmak üçin, degişli serişdeler olary paýlaýjylara berilýär.

Edaralaryň, kärhanalaryň we guramalaryň özleri üçin tassyklanan býujet serişdelerine eýeçilik etmek hukugy berlen ýolbaşçylary serişdeleri paýlaýjylardyr. Berlen hukuklaryň möçberi boýunça serişdeleri paýlaýjylar baş paýlaýjylara we aşakda durýan paýlaýjylara bölünýärler. Serişdeleri baş paýlaýjylaryň býujet serişdelerini özüniň ýolbaşçylyk edýän edarasynyň diwanyny saklamak, şu edara-

lar tarapyndan gönüden-göni amala aşyrylýan merkezleşdirilen çäreler üçin sarp etmäge, şeýle hem özlerine berlen býujet serişdelerini aşakda durýan serişdeleri paýlaýjylaryň arasynda paýlamaga ýa-da gönüden-göni olary öz tabynlyklaryndaky, umumy çykdaýy sanaw bilen maliýeleşdirilýän bir kysymly edaralary maliýeşdirmek üçin sarp etmäge hukugy bardyr.

Aşakda durýan serişdeleri paýlaýjylar özlerine berlen hukuklaryň möçberine baglylykda:

- edaranyň öz çykdaýlary hem-de özbaşdak çykdaýy sanawlary bolan öz tabynlyklaryndaky kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň arasynda paýlamak üçin serişdeleri baş paýlaýjylardan býujet serişdelerini alýan edara ýolbaşçylaryna we özlerine bölünip berlen býujet serişdelerini kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň arasynda paýlamaga hukugy bolan gurama ýolbaşçylaryna bölünýärler;
- özbaşdak çykdaýy sanawy bolan we ýokarda durýan serişdeleri paýlaýjylardan diňe şu edaranyň çäreleri üçin serişdeleri alýan edara ýolbaşçylaryna bölünýärler.

Değişlilikde, ministrler we pudaklaýyn dolandyryş edarasynyň ýolbaşçylary, häkimlikleriň özbaşdak müdirlikleriniň we bölümleriniň başlyklary, Merkezleşdirilen býujet, welaýat, şäher we etrap býujetleri boýunça serişdeleri baş paýlaýjylardyr. Eger hojalyk hasaplaşygyndaky jemagat-ýaşayyş jaý guramalarynyň üstüne häkimlikleriň jemagat-ýaşayyş jaý hojalygy bölümleriniň wezipesini, etrap hassahanalarynyň üstüne bolsa, saglygy goraýyş bölümleriniň wezipesini amala aşyrmak ýüklenen bolsa, onda şu guramalaryň ýolbaşçylary serişdeleri baş paýlaýjynyň hukugyndan peýdalanýarlar.

Döwletiň ösüşiniň maliýe-ykdysady şertleriniň üýtgemegi, düzüm-gurluş üýtgeşmeleri bilen baglanyşykly, ministrliklere, pudak edaralaryna (häkimlikleriň müdirliklerine, bölümlerine) býujetden goýberilýän ýyllyk serişdeleriň umumy möçberiniň takykklanmagy Türkmenistanyň Kanunlaryna, Türkmenistanyň Prezidentiniň Permanlaryna, Kararlaryna, Buýruklaryna, Türkmenistanyň Hökümetiniň kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, häkimlikleriň buýruklaryna laýyklykda, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi hem-de onuň edaralary tarapyndan geçirilýär.

Býujet toparlamalary boýunça ýyllyk bölünen serişdeleriň takykklanmagy aşakdaky ýaly geçirilýär

Merkezleşdirilen býujet boýunça:

- ministrlikleriň, pudak edaralarynyň we edaralaryň ýolbaşçylary tarapyndan – bir çykdaý maddasynyň çäginde kiçi topardan kiçi topara geçirilýär, ýöne muňa «Azyk önümleri» – 1.1.3.2, «Dermanlar we sargy serişdeleri» – 1.1.3.3, «Enjamlar we esbaplar» – 1.1.3.4, «Ýumşak esbaplar we egin-başlar» – 1.1.3.5, «Kärhanalaryň we guramalaryň harytlary (hyzmatlary) satylanda ýüze çykýan ýitgileri» – 1.3.1.3 kiçi maddalar we Merkezleşdirilen maýa goýumlar girmeýär;
- wezipelere bölünişiň toparlary, ykdysady toparlara bölünişiň maddalary we ýokarda görkezilen kiçi maddalary boýunça ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, müdirlikleriň ýolbaşçylary tarapyndan Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ylalaşygy bilen geçirilýär;

ýerli býujet boýunça:

- özbaşdak müdirlikleriň, bölümleriň we edaralaryň ýolbaşçylary tarapyndan – bir çykdaý maddasynyň çäginde kiçi topardan kiçi topara geçirilýär, ýöne muňa «Azyk önümleri» – 1.1.3.2, «Dermanlar we sargy serişdeleri» – 1.1.3.3, «Enjamlar we esbaplar» – 1.1.3.4, «Ýumşak esbaplar we egin-başlar» – 1.1.3.5, «Kärhanalaryň we guramalaryň harytlary (hyzmatlary) satylanda ýüze çykýan ýitgileri» – 1.3.1.3, «Abadanlaşdyryş işleri boýunça beýleki çykdaýylar» – 2.7.1.8 kiçi maddalar girmeýär;
- häkimleriň buýrugy bilen zähmet haky we Merkezleşdirilen maýa goýumlary boýunça çykdaýlardan başga çykdaý maddalary we ýokarda görkezilen kiçi maddalar boýunça;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bilen ylalaşylyp, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleri tarapyndan – zähmet haky we Merkezleşdirilen maýa goýumlary boýunça çykdaýlary hem-de wezipelere bölünişiň toparlary boýunça, – welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleri öz buýruklary bilen, zähmet haky we Merkezleşdirilen maýa goýumlar üçin çykdaýlardan başga çykdaý maddalary boýunça takykklamak

hukuklaryny Baş maliýe müdirliklerine berip biler. Şonda, bu takyklamalar Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bilen ylalaşylyp geçirilýär.

Ýerli býujetler býujetiň görkezijileri takyklananda girdejileriň we çykdaýjalaryň deňeçerligini, salgytlardan geçirmeleriň ölçegini we ýerli býujetleri deňeçerlemek üçin bölünip berilýän serişdeleriň möçberini saklap galmalydyrlar.

Ministrlikler, pudak edaralary we Baş maliýe müdirlikleri aýda iki gezek (aýyň 15-nde we 30-nda) Türkmenistanyň Maliýe ministrligine geçirilen takyklamalar barada habar berýärler.

Merkezleşdirilen býujet ýerine ýetirilende goşmaça alnan girdejiler, şeýle hem maliýe ýylynyň jemleri boýunça emele gelen, girdejileriň çykdaýjylardan artyk gelen möçberleri Türkmenistanyň Kanunlaryndan, Türkmenistanyň Prezidentiniň we Türkmenistanyň Hökümetiniň kadalaşdyryjy hukuk namalaryndan gelip çykýan çykdaýjylar üçin peýdalanylýar.

Ýerli býujetler ýerine ýetirilende goşmaça alnan girdejiler, şeýle hem maliýe ýylynyň jemleri boýunça girdejileriň çykdaýjylardan artyk gelen möçberleri ýerli häkimiýet we öz-özüni dolandyryş edaralarynyň eýeçiliginde galýar we häkimlikleriň, arçynyň buýruklaryna laýyklykda peýdalanylýar.

Merkezleşdirilen býujet boýunça çykdaýjylary maliýeleşdirmek Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň pudaklaýyn bölümleri we müdirlikleri tarapyndan, Gaznaçylyk müdirliğinde serişdeleri baş paýlaýjylara karzlary (serişdeleri) açmak ýoly bilen amala aşyrylýar.

Özlerine açylan karzlary tabynlyklaryndaky kärhanalarynyň, edaralarynyň we guramalarynyň arasynda paýlamaga hukuklary bolan serişdeleri baş paýlaýjylar we aşakda durýan paýlajylar özlerine açylan serişdeleriň çäklerinde serişdeleri geçirmegi Gaznaçylyk müdirliğiniň we onuň sebitlerdäki birlikleriniň üsti bilen amala aşyrýarlar.

Merkezleşdirilen býujet boýunça açylan karzlaryň hasabyna serişdeleri sarp etmek hukugy degişli ýylyň ahyryna çenli serişdeleri paýlaýjylarda saklanyp galýar. Merkezleşdirilen býujet boýunça karzlary açmak, düzgünleriň şu bölümüniň A bölümçesinde göz önünde tutulan tertipde geçirilýär.

Welaýat, şäher, etrap we geňşlikler boýunça býujetleri maliýeleşdirmek Baş maliýe müdirlikleri hem-de bölümleri tarapyndan, serişdeleri baş paýlaýjylara sebitlerdäki gaznaçylyk bölümlerinde karz ulgamlaryny açmak ýoly bilen amala aşyrylýar. Welaýat, şäher, etrap we geňşlikler boýunça býujetleri maliýeleşdirmek düzgünleriň şu bölümüniň B bölümçesinde göz önünde tutulan tertipde geçirilýär.

Býujet serişdeleri edaralara, kärhanalara we guramalara diňe tas-syklanan maliýe meýilnamalarynyň we çykdaýy sanawlarynyň bolan ýagdaýynda bölünip berilýär.

Edaralar, kärhanalar we guramalar býujet serişdelerini maliýe görkezijilerinde we çykdaýy sanawlarynda göz önünde tutulan, serişdeleriň möçberlerine we maksatly ugurlaryna berk laýyklykda sarp etmäge borçludýrlar. Maliýe görkezijilerinde we çykdaýy sanawlarynda göz önünde tutulmadyk çäreler üçin býujet serişdelerini gönükdirmek gadagan edilýär.

Býujet serişdelerini harçlamagyň bellenen tertibiniň dogry ýerine ýetirilmegi üçin jogapkärçilik edara ýolbaşçylarynyň üstüne ýük-lenýär.

Şonda, ministrlikler, pudak edaralary, kärhanalar, edaralar, gu-ramalar, häkimlikleriň müdirlikleri, bölümleri önümleri we haryt-lary satyn almak, işleri we hyzmatlary ýerine ýetirmek boýunça geleşikler baglaşylanda bahalar we nyrhlar böleginde, býujetden maliýeleşdirilýän edaralar üçin olary ulanmaklygyň hereket edýän tertibini gollanýrlar.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetlerde durýan edaralaryň ýolbaşçylarynyň şu edaralaryň çykdaýy sanawynda her bir maksat üçin göz önünde tutulýan serişdeleri çäryekleýin serişdeleriň çäkle-rinde peýdalanmaga hukugy bardyr.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça serişdeleri paýlaýjy-lar her çäryekde býujetden alnan serişdeler baradaky hasabat mag-lumatlaryny Gaznaçylyk müdirliginiň we onuň yerlerdäki sebit bir-likleriniň maglumatlary bilen deňeşdirip barlamagy geçirmelidirler.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça serişdeleri açmak üçin resminamalaryň görnüşleri Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan bellenýär.

Býujetdäki edaralaryň Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça ähli çykdaýylary, gaznaçylyk hasaplaryndan we Türkmenistanyň Hökümetiniň ýörite çözümleri bilen açylan hasaplardan maliýeleşdirilýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi býujetiň çykdaýylaryny maliýeleşdirmegi girdejileriň hakyky gelip gowuşan möçberleriniň we bellenen býujet ýetmezçiliginiň çäklerinde amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine, zerur ýagdaýlarda, býujetiň ýerine ýetirilişiniň barşynda býujete üýtgeşmeleri girizmegiň, şeýle hem çykdaýylary maliýeleşdirmegiň we hasaplaşyk-töleg amallaryny geçirmegiň wagtlaýyn tertibini girizmäge rugsat berilýär.

§8.3. Döwlet býujetiniň serişdelerini maksadalaýyk we tygşytly ulanmak

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi hakynda buhgalterçilik hasaba alyş we hasabatlylyk býujet toparlamasynyň ähli görkezijileri boýunça çykdaýylaryň doly we öz wagtynda ýerine ýetirilmegini üpjün etmäge gönükdirilendir. Hasaba alyş we hasabatlylyk býujetde göz önünde tutulan girdejileriň tutuşlygyna alanyňda, şeýle hem her bir girdeji çeşmesi boýunça gelip gowuşusyna, Türkmenistanyň Döwlet býujetinde we Türkmenistany durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň esasy ugurlarynda bellenen çäreler üçin býujet serişdeleriniň tygşytly we maksadalaýyk peýdalanylyşyna gözegçilik etmegiň serişdesi bolup durýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişiniň buhgalterçilik hasaba alnyşyny alyp barmagyň we Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi barada hasabatly düzmegiň tertibi Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan bellenýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişiniň buhgalterçilik hasaba alnyşyny maliýe edaralarynyň gaznaçylyk bölümleri, salgyt gulluklary, bank edaralary, ministrlikler, pudak edaralary, häkimlikler, býujetdäki edaralaryň merkezleşdirilen buhgalteriýalary we hasaba alyş özbaşdak alyp barýan býujetdäki edaralar amala aşyrýarlar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gaznaçylyk müdirligi we onuň ýerlerdäki bölümleri Merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň çykdaýjalarynyň kassa ýerine ýetirilişiniň hasaba alnyşyny alyp barýarlar.

Çykdaýjalary hasaba almak býujet toparlamalaryna laýyklykda alnyp barylýar. Gaznaçylyk tarapyndan nagt däl hasaplaşyklar hem-de nagt pul bilen Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça býujet hasaplaryndan geçirilen tölegleriň ähli möçberleri býujetiň kassa çykdaýjalary hasap edilýär.

Algydarlaryň tölenmedik hasaplaryny, hasaplanyp ýazylan iş we talyp haklary boýunça çykdaýjalaryny hem goşmak bilen, edaralaryň degişli resminamalar arkaly resmileşdirilen harajatlary edaranyň hakyky çykdaýjalary hasap edilýär.

Ministrlikler, pudak edaralary, häkimlikleriň müdirlikleri we bölümleri, býujetdäki edaralaryň merkezleşdirilen buhgalteriýalary we hasaba alşy özbaşdak amala aşyryan býujetdäki edaralar býujet boýunça çykdaýjalaryň sanawynyň, býujetden daşary (ýörite) serişdeleriň sanawynyň ýerine ýetirilişiniň hasaba alnyşyny alyp barýarlar.

Şonda býujet boýunça çykdaýjalaryň sanawynyň ýerine ýetirilişiniň hasaba alnyşy kassa we hakyky çykdaýjalar boýunça alnyp barylýar.

Býujetden maliýeleşdirilýän guramalar we edaralar, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan bellenen möçberlerde, görnüşlerde we möhletlerde çykdaýjalar sanawynyň ýerine ýetirilişi barada döwürleýin hem-de ýyllyk hasabatlary düzýärler we berýärler.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gaznaçylyk müdirligi Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi barada aýlyk, çäryekleýin we ýyllyk hasabatlary düzýär we olary Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine hem-de Türkmenistanyň Statistika baradaky Döwlet komitetine berýär.

Baş maliýe edaralarynyň sebitlerdäki gaznaçylyk bölümleri we laýatlaryň, Aşgabat şäheriniň, etraplaryň we şäherleriň býujetleriniň ýerine ýetirilişi barada aýlyk, çäryekleýin we ýyllyk hasabatlary düzýärler we olary ýokarda durýan Gaznaçylyk bölümlerine berýärler. Býujetleriň ýerine ýetirilişi barada şu bentde görkezilen hasabatlary bermegiň tertibi, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan kesgitlenýär.

Ministrlikler we pudak edaralary her çäryekde Türkmenistanyň Maliýe ministrligine jemlenen buhgalterçilik hasabatlary berýärler, döwlet kärhanalary we guramalary hojalyk işiniň netijeleri baradaky hasabatlary her çäryekde ýerli Baň maliýe edaralaryna tabşyrýarlar. Şeýle hem, ministrlikler we pudak edaralary (döwlet kärhanalary we guramalary) durmuş-ykdysady ösüşiň görkezijileri, maliýe- ykdysady netijeler we maýa goýumlary boýunça çalt we döwürleýin düzülýän maglumatlary Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň (ykdysadyýet we maliýe guramalarynyň) soramagyna görä taýýarlaýarlar we berýärler.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi, hasabat – maliýe ýylyndan soňky ýylyň 30-njy apreline çenli Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi barada Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine hasabat berýär. Welaýat, şäher we etrap maliýe edaralary welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň býujetleriniň ýerine ýetirilişi barada degişli häkimliklere hasabat berýärler we bu býujetleriň ýerine ýetirilişi baradaky ýyllyk hasabatlary olaryň garamagyna berýärler.

Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan seredilen, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi baradaky ýyllyk hasabat Türkmenistanyň Prezidentine berilýär. Türkmenistanyň Prezidenti býujet ýylynyň başlanmazýndan bir aý öňünden Türkmenistanyň Mejlisine Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň geçen maliýe ýylynda ýerine ýetirilişi baradaky hasabaty berýär. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi baradaky hasabat Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan tassyklanylýar.

Ýerli býujetleriň ýerine ýetirilişi baradaky ýyllyk hasabatlar degişli häkimlikler tarapyndan tassyklanylýar.

Merkezleşdirilen býujet boýunça çykdaýlary maliýeleşdirmek merkezleşdirilen býujet boýunça girdejileriň we çykdaýlaryň ýazgysynyň esasynda, býujetiň ýerine ýetirilişiniň barşynda oňa bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen geçirilýär.

Merkezleşdirilen býujetiň hasabyna, çykdaýy rejenamalary bilen ministrlikleriň we pudak edaralarynyň çykdaýlaryny geçirmek üçin serişdeler açylýar. Çykdaýy rejenamalarynda görkezilen pul möçberine Gaznaçylyk müdirliگی tarapyndan býujetdäki edaralaryň degişli hasaplary boýunça karz ulgamlary açylýar.

Karzlary açmazdan Merkezleşdirilen býujetiň serişdelerini sarp etmek diňe Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýörite görkezmelelerinde göz önünde tutulan maksatlar üçin geçirilip bilner.

Merkezleşdirilen býujet boýunça karzlar Türkmenistanyň býujetleriniň wezipeler boýunça toparlara bölünişiniň esasy toparlary, toparlary we kiçi toparlary we ykdysady toparlara bölünişiniň toparlary (maddalary) we kiçi toparlary (kiçi maddalary) boýunça açylýar.

Merkezleşdirilen býujetden serişdeleri almak üçin ministrlikler we pudak edaralary Türkmenistanyň Maliýe ministrligine, zerur bolan ýagdaýlarynda, býujetden bölünip berilmegi soralyan pul möçberlerini esaslandyryjy hasaplamalary bermelidirler.

Gaznaçylyk bölümleri, eger olaryň garamagynda karzlar açylan we olar tarapyndan býujet hasaplary bilen işlemäge ygtyýarlyklar resmileşdirilen bolsa, onda Merkezleşdirilen býujetiň serişdeleriniň hasabyna kärhanalara, guramalara we edaralara serişdeleri bölüp berýärler.

Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleriniň haýyşnamalary boýunça Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan Merkezleşdirilen býujetden, ýylyň käbir aýlarynda welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetlerinde emele gelen wagtlaýyn serişde ýetmezçiliginiň üstüni ýapmak üçin býujet karzlary berilýär.

Merkezleşdirilen býujetden bölünip berlen býujet karzlarynyň üzülmeli möhleti Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan, hasabat ýylynyň çäklerinde bellenýär. Ýylyň ahyryna çenli býujet karzlary üzülmelik ýagdaýynda üzülmäge degişli pul möçberi Merkezleşdirilen býujetiň girdejilerine indiki maliýe ýylynyň serişdeleriniň hasabyna alynýar.

Ýerli býujetler boýunça çykdaýlary maliýeleşdirmek welaýat, şäher, etrap býujetleriniň girdejileriniň we çykdaýlarynyň ýyllyk ýazgysyny çäryekleýin paýlamagyň esasynda, býujetiň ýerine ýetirilişiniň barşynda bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen geçirilýär.

Welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň Baş maliýe müdirlikleri hem-de bölümleri, býujetdäki edaralary, kärhanalary we guramalary, düzgün bolşy ýaly, serişdeleri baş paýlaýjylaryň (merkezleşdirilen hasaphanalaryň) üsti bilen, býujetiň girdejileriniň we çykdaýlarynyň ýyllyk

ýazgysynda göz önünde tutulan çykdajlaryň möçberiniň çäklerinde, bu ýazga girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen maliýeleşdirýärler.

Edaralaryň, kärhanalaryň we häkimlikleriň garamagyndaky hojalyk guramalarynyň serişdeleri baş paýlaýjynyň bolmadyk ýagdaýlarynda, olar gönüden-göni ykdysadyýet we maliýe müdirlikleri, bölümleri tarapyndan maliýeleşdirilýärler.

Sebitlerdäki gaznaçylyk bölümlerinde maliýeleşdirmek baradaky buýrukda görkezilen möçberlere býujetdäki edaranyň degişli hasapçy hasaby boýunça karz ulgamlary açylýar.

Edaranyň tassyklanan ýyllyk çykdajy sanawynyň, kärhananyň (guramanyň) maliýe görkezijileriniň çärýekleýin paýlanyşynda göz önünde tutulan serişdeleri, bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen, sarp etmek üçin karzlara eýeçilik etmek boýunça karzlary paýlaýjylaryň hukugy nobatdaky çärýegiň başlanmagy bilen ýüze çykýar we ýylyň ahyryna çenli saklanyp galýar.

Karzlary baş paýlaýjylar açylan karzlary býujet tabşyryklary bilen tabynlyklaryndaky edaralara geçirýärler, şeýle hem edaralaryň çykdajy sanawy boýunça ýyllyk serişdeleriň çärýekleýin paýlanyşynyň çäklerinde, olara girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen, diwany saklamak we merkezleşdirilen çäreler üçin çykdajylary geçirýärler.

Tabynlykdaky edaralar çykdajylary çykdajylaryň degişli görnüşleri boýunça açylan karzlaryň çäklerinde geçirýärler.

IX bap

Halk hojalygyny ösdürmek üçin Döwlet býujetinden maliýeleşdirilýän çykdajylar

§9.1. Döwlet býujetinde halk hojalygy üçin edilýän çykdajlaryň düzümi

Döwlet býujetinde halk hojalygy üçin edilýän çykdajylaryň düzümi we gurluşy olaryň önümçilikde jemgyýetçilik önümini we milli girdeýjini paýlamakdaky roly bilen kesgitlenilýär.

Halk hojalygynyň pudaklaryny ösdürmäge edilýän çykdaýjylar **birinji topara** degişlidir. Munda döwlet býujetiniň we ykdysadyýetiň arabaglanyşygy ýüze çykýar. Berlen görkezijiler maddy önümçiligiň prosesi bilen organiki bagly bolup ol ýerde milli girdeýji döredilip, onuň hasabyna berlen çykdaýjylar ýapylýar.

Ikinji topara durmuş-medeni çäreler, döwlet häkimiýetiniň diwanyna, dolandyrylyşa we goranyşa edilýän çykdaýjylar degişlidir. Maddy önümçilik sferasynda döredilýän milli girdeýji önümçilik däl sferasyna degişli çykdaýjylary ýapmagyň çeşmesi bolup durýar.

Halk hojalygynynda maksatly çykdaýjylar şu aşakdaky harajatlary öz içine alýar:

- döwlet kärhanalarynyň we guramalarynyň esasy önümçilik gaznasyna (fonduna) maýa goýum goýmaklyk;
- esasy gaznalaryň düýpli abatlanýşy täze önümçilikleri we tehnikalary özleşdirmek hem-de girizmek;
- dolanyşyk serişdelerine goýum goýmaklyk maddy we pul ätiýaçlaryň köpelmegini girizmek;
- daşky sredany goramak, önümiň özüne düşýän gymmatyna goşulmaýan, döwlet çärelerini geçirmäge operasion çykdaýjylar ýola goýmak.

Önümçilik serişdeleriniň, hususy eýeçiligine esaslandyrylan halk hojalygy ýurduň ykdysady we durmuş ösüşi döwlet maksatnamalary boýunça ösýär.

Bu pudaklar boýunça gözegçiligi guramaga merkezleşdirilen ýolbaşçylygy amala aşyrmaga birleşikleriň, kärhanalaryň hojalyk özbaşdaklygyny döretmäge mümkinçilik berýär. Halk hojalygyna köp derejede maliýe serişdeleri gönükdirilýär.

Bu bolsa halkyň hal-ýagdaýyny we medeni gatnaşyklaryň ýokarlanmagyna ýardam edýär. Halk hojalygyna edilýän çykdaýjylaryň esasy bölegi senagatyň, oba hojalygynyň we düýpli gurluşygyň ösmegine gönükdirilýär. Häzirki zaman etabynda döwlet býujeti esasy ykdysady tutalga bolup çykyş edýär we jemgyýetçilik önüminiň intensifikasiýasyny we netijeliligini ýokarlandyrýar, bu bolsa halk hojalygyny we jemgyýetçilik önümini rekonstruksiýa etmeklikde esasy maliýe çeşmesi bolup hyzmat edýär. Döwlet býujetinden göýberilýän

serişdeler senagatyň, oba hojalygynyň we halk hojalygynyň beýleki pudaklarynyň ösmekligine ugrukdyrylýar.

Döwlet býujetiniň üsti bilen goýberilýän pul serişdeleriniň halk hojalygynda pudaklaryň ösmegine nähili derejede ugrukdyrylýandygyna gözegçilik edilýär. Halk hojalygyna edilýän döwlet çykdajlary şu aşakdakylardan ybaratdyr:

Döwlet birleşiklerini, kärhanalary, edaralary, düýpli gurluşyk, jemgyýetçilik önüminiň ösmegi üçin edilýän çykdajylar halk hojalygynda esasy ony eýeleýär. Senagat giňeldilende önümçiligi jemgyýetçilik önümçiliginiň tehniki tarapyndan kämilleşdirmek onuň intensivikasiýasyny, netijeliligini ösdürmekde, halkyň talabyny kanagatlandyrmakda ýurduň gorumak ukybyny berkitmekde, senagatyň ähmiýeti uludyr. Senagat üçin goýulýan çykdaýjylaryň esasy bölegi agyr senagata ugrukdyrylandyr. Býujetden goýberilýän serişdeler meýilnamalaşdyrylanda hem-de goýulanda maliýeleşdirmegiň beýleki çeşmeleriniň ululygyna täsir edýär. Ondan başga-da jemgyýetçilik önümçiligine, milli girdeýjä we ýurduň ykdysady we sosial ösüşine täsir edýär.

Hojalyk hasabynyň esasy talaplary her bir birleşigiň, kärhananyň, edaranyň hem-de ministrlikleriň pul girdeýjileriniň hem-de çykdaýjylarynyň oňaly işlemekligini dogry ölçemeklikden, olaryň ykdysady we sosial ösüşinde hojalyk özbaşdaklygyny bermekden; material jogapkärçiligi ýokarlandyrmakdan we planly görkezijileri ýerine ýetiren kärhanalaryň, edaralaryň, ykdysady höweslendirmegi güýçlendirmele material jogapkärçiligi ýokarlandyrmakdan, hojalygy ösdürmek üçin hem-de hojalyk hasaplaşygynyň planlaryny göz önünde tutup, maliýe ätiýaçlandyrmalary döretmekden ybaratdyr. Bu ätiýaçlyk gollary birleşiklerde, kärhanalarda, ministrliklerde döredilmek üçin pul serişdelerini herekete girizmäge we wagtlaýyn ýüze çykýan maliýe kynçylyklaryny aradan aýyrmaga kömek edýär.

Halk hojalygyny ösdürmek üçin çykdaýjylary pul serişdeleriniň möçberini göz önünde tutýar. Bu çykdaýjylar önümçiligiň hemişe ösüşini üpjün etmek we şol önümçiligiň zähmetkeşleriň elmydama ösýän talaplaryny kanagatlandyrmak üçin gönükdirilýär.

Olara maýa goýumlaryna, abatlaýyşa edilýän harajatlar, operation we dolandyryş serişdeleriniň çykdaýjylary, maddy ätiýaçlandyr-

malaryň döredilmegi, ýörite gaznalaryň we maksatlaýyn maliýe gaznalarynyň emele gelmegi degişlidir. Olaryň hasabyna könelişen maşynlaryň, stanoklaryň we enjamlaryň çalşyrylmagy we täzelenmegi, täze kärhanalaryň gurluşygy we köne kärhanalaryň rekonstruksiýalaşdyrylmagy alyp barylýar ýa-da maýa goýumlaryň hasabyna amala aşyrylýar.

Operasion çykdaýlary, köplenç ýagdaýda maýa goýumlarynyň häsiýetine meňzeşdir. Ýöne olaryň bir aýratynlygy halk hojalygynyň esasy gaznalarynyň gymmatyny ýokarlandyrýar. Olary topragy özleşdirmek, geologik gözleg işlerini geçirmek, tokaýy täzeden dikeldiş işleri, oba hojalygynda zyýanly mör-möjeklere garşy göreş, tokaý we ýerasty ýangynlary öçürmek, dag-halas ediş gullugyny saklamak we ş. m. üçin edilýän çykdaýlar mysal bolup biler.

Dolandyryş serişdeleri – çig mal, ýangyç gurlaryny döretmek, pul serişdeleriniň gutarylmadyk we taýýar önümi sarp edijä ýetirilmegi üçin edilýän çykdaý bilen üpjün edilmegi kärhanalarda üznüksiz önümçiligi alyp barmagy we täze kärhanalary işe girizmäge ýardam berýär.

Maddy ätiýaçlandyrmalar (rezerwler), garaşylmadyk ýagdaýlar ýüze çykanda ulanmak üçin döredilýär.

Kärhanalary ösdürmek üçin maliýe çykdaýlarynyň içki we daşky çeşmeleri bar. **Içki çeşmelere** girdejiler we girimler, amortizasiýa, maddy gymmatlyklardan düşýän arassa girdejiler hem-de ýörite fondlar degişlidir. **Daşky çeşmelere** maýa goýum karzlary we döwlet býujetiniň serişdeleri degişlidir. Çykdaýlary maliýeleşdirmegiň takyk çeşmeleri ilkinji kärhananyň öz serişdeleri bolup durmagy we kredit ýa-da daşary inwestisiýany özüne çekmegidir.

Maýa goýumlary hereket edýän we indi gurulýan kärhanalarda önümiň täzeden işlenişini üpjün edýär. Şol bir wagtyň özünde-de olar diňe bir jemgyýetiň isleglerini kanagatlandyrmak, eýsem, dürli pudaklaryň, birleşikleriň we aýry-äýry edaralaryň isleglerini hem kanagatlandyryrlar. Şonuň üçin hem, halk hojalygynda uly ähmiýete eýe bolan dürli pudaklaryň döremegini we ösüşini çaltlandyrmaga gönükdirilen maýa goýumlary esasyndaky çeşmeleriň hasabyna maliýeleşdirilýär. Bu çeşmeleriň formalary karz ýa-da býujet karzy

bolup, olar maýa goýumlarynyň harajatyňy ödemekligiň belli bir wagty bilen kesgitlenýär.

Pudagara ähmiýete eýe bolan maýa goýumlary, şol pudagyň ýa-da kärhananyň hususy serişdesiniň hasabyna, ýa-da karzyň hasabyna maliýeleşdirilýär we ilkinji nobatda hereket edýän kärhanalary ýaýbaňlandyrmak we abatlaşdyrmak ýoly bilen amala aşyrylýar. Ýaşayyş we durmuş-medeni gurluşyk obýektleriniň maýa goýumlary býujet serişdeleriniň hasabyna, şeýle hem kärhananyň we birleşmäniň hususy serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýär.

Operasion çykdaýlarynyň ykdysady netijesi, köplenç, kärhananyň we guramanyň işiniň netijesine bagly bolmaýar. Mysal üçin, geologik gazuw-agtaryş işiniň ýa-da tokaý dikeldiş işiniň netijeliligi olaryň baýlygy peýdalanylan wagty hojalygyň girdejisinde belli baha eýe bolýar. Şonuň üçin bu çykdaýylar, esasan, býujet serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýär.

Dolanyşyk serişdeleri kärhana önümi ýerleşdirip bolandan soň, ýagny serişdeler dolanyşykdan doly geçeninden soň gaýtarylyp berilýär. Önümçiligiň üznüksiz bolanlygy üçin serişdeleriň bir bölegi elmydama dolanyşykda bolýar, beýleki bir bölegi bolsa dolanyşykda wagtlaýyn bolýar. Dolanyşyk serişdeleriniň önümçiligi üznüksiz saklamak üçin gerek bolan azajyk bölegi kärhananyň hususy çeşmeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýär. Hususy çeşmelerden serişdeleriň ýetmezçilik eden ýagdaýynda býujet serişdeleri ýa-da karzyň hasabyna berilýär we bergi soňra hususy serişdeleriň hasabyna üzülýär.

Döwlet maddy ätiýaçlyklarynyň (rezerwleriň) döredilmegi milli girdejiniň hasabyna döredilýär, şonuň üçin hem, olar býujetiň hasabyna maliýeleşdirilýär. Halk hojalygynyň ösüşiniň çykdaýlaryny maliýeleşdirilmek hemişelik býujet serişdeleriniň esasynda amala aşyrylýar. Olar önümçiligiň önüminiň, milli girdejiniň we arassa girdejiniň ösüşini üpjün edýärler. Býujet assignowaniýalarynyň harajaty ödeýjiligi halk hojalygynyň netijeliliginiň ösüşi bilen kesgitlenilýär.

Býujetden halk hojalygyny ösdürmek üçin her bir kärhana ýa-da gurama çykdaýjynyň takyk bir görnüşi üçin býujet serişdelerini alýar we başga çykdaýylar üçin ulanyp bilmeýär.

§9.2. Agrosenagat toplumu üçin Döwlet býujetiniň çykdaýlary

Ykdysadyýetiň agrosenagat toplumynda Türkmenistanyň Prezidentiniň ýolbaşçylygynda 2007-nji ýylda obasenagat toplумыnyň pudaklaryny ösdürmegiň baş ýörelgeleri işlenip düzüldi we olary durmuşa geçirmek boýunça işler yzygiderli alnyp barylýar. Türkmenistanyň XX Halk Maslahatynda oba hojalygynda önümçilik-ykdysady gatnaşyklary ösdürmäge, daýhanlaryň maddy-hal ýagdaýlaryny has-da ýokarlandyrmaga, şeýle hem ýerlerde öz-özüňi dolandyryş ulgamynyň kanunçylyk binýadyny berkitmäge gönükdirilen kanunlar çykaryldy. Mundan başga-da, 2007-nji ýylyň hasylyndan başlap bugdaýyň we pagtanyň täze döwlet satyn alyş nyrlaryny bellemek, ýerlenilýän pagta önümleriniň bahasyndan goşulan baha üçin salgydy tölemekden boşatmak, sarp edijilere ýerlenen un üçin döwlet kömek puluny (dotasiýasyny) bermek hakynda we beýleki wajyp çözgütler kabul edildi.

Obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini gowulandyrmak boýunça giň gerimli döwlet maksatnamasy taýýarlanylýdy. Bu maksatnama agrar özgertmelerini amala aşyrmagyň degerli mehanizminiň möhüm bölegi bolmak bilen, onuň durmuşa geçirilmegi oba ilatynyň ýaşayyş-durmuş derejesini düýpgöter ýokarlandyrar.

Oba hojalygyny ösdürmegiň esasy wezipesi iň zerur önümleri, ýagny bugdaý hem-de pagta öndürmek bolup durýar. Şeýle-de et, süýt, ýag, şaly, ýumurtga, gant şugundury, gök-bakja, miwe we beýleki oba hojalyk önümleriniň öndürilişini artdyrmak maksat edinilýär.

Ekin meýdanlarynyň rejeli peýdalanylmagy, tohumçylyk işleriniň kämilleşdirilmegi, suw we dökün bilen üpjünçiligiň gowulandyrylmagy, ekinlere ideg etmekde ähli agrotehniki çäreleriň bellenen möhletlerinde geçirilmegi, ekinleri kesellerden we zyýankeşlerden goramakda ylmyň gazananlarynyň, öndebaryjy tejribäniň önümçilige giňden ornaşdyrylmagy geljek ýyllarda bellenen sepgitlere ýetmekde öz netijesini berer diýip garaşylýar. Şeýle hem, hormatly Prezidentimiziň çözgütlerine laýyklykda, kuwwatly oba hojalyk tehnikalarynyň zerur görnüşleriniň köp möçberde satyn alynmagy, bu üstünlikleri gazanmagyň

möhüm şertleri bolup durýar. Oba hojalygynda býujetden melioratiw we irrigasiýa gurluşygy, süýt, et önümçilik toplumlary maliýeleşdirýär.

Oba hojalygynyň ösdürilişi, ýurduň azyk garaşsyzlygyny üpjün edýän özgertmeler dowam etdirilýär. Oba hojalygynyň ösdürilmegi ýurduň ilatynyň azyk senagat önümlerine, çig mala bolan islegini doly kanagatlandyrmaga hem-de eksport mümkinçilikleriniň gineldilmegine gönükdiriler. Çak edilýän döwür üçin belleniýän agrar syýasat:

- oba hojalyk önümçiliginiň ösüşiniň durnukly ýokary depginleriniň üpjün edilmegini;
- seleksiýany we tohumçylygy ösdürmegiň oba hojalyk önümleriniň hasyllylygyny hem-de mallaryň önümçiligini artdyrmagyň hasabyna pudaklaryň has netijeli ösdürilmegini;
- ýurduň oba hojalygynyň gurluşynyň kämilleşdirilmegini, onuň sarp edijiler bazaryna ýakynlaşdyrylmagyny, ýerleriň hasyllylygynyň durnukly ýokarlandyrylmagy üçin plan taýdan esaslandyrylan ekin dolanyşygynyň ornaşdyrylmagyny;
- oba hojalyk çig malynyň gaýtadan işlenilmeginiň derejesiniň hem-de hiliniň çuňlaşdyrylmagyny;
- önümleriň eksport mümkinçiliklerini artdyrmaga getirýän pudaklaryň çalt depginlerde ösdürilmegini;
- maddy-tehniki bazanyň düýpli täzelenilmegini;
- oba hojalyk önümçiliginiň ýöriteleşdirilmegini hem-de territorial ýerleşdirilişiniň kämilleşdirilmegini göz önünde tutýar.

Oba hojalygynda düýpli maýa goýumlaryny maliýelesdirmek we beýleki meýilnamaly çykdajylar döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna amala aşyrylýar. Daýhan birleşikleriniň ösmegi üçin düýpli maýa goýumlary we beýleki meýilnamaly sarp edilenler bankyň karzynyň hem-de hususy serişdeleriniň hasabyna amala aşyrylýar.

Daýhan birleşikleriniň tebigy betbagtçylyk boýunça ýa-da başga sebäplere görä ýitgileriniň öwezi döwlet ätiýaçlandyryş guramalary tarapyndan doldurylýar. Býujet serişdeleriniň hasabyna amala aşyrylýan beýleki çykdajylar şu aşakdakylara degişlidir:

- jemagat (kommunal) ýaşaýyş hojalygynyň ýitgisi;
- suw howdanlarynyň we kanallaryň gurluşygy;
- ýerleri, öri meýdanlaryny gowulandyrmak, suwarmak we guratmak üçin alnyp barylýan işler we başgalar.

Ýokarda agzalan çykdaýjylar býujetiň serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýär.

Operasion çykdaýjylar oba hojalyk önümlerini ösdürmek bilen baglanyşykly umumy döwlet meselelerini çözmekde uly rol oýnaýar. Bu çykdaýjylar şu aşakdakylara degişlidir:

- döwlet weterinariýa gullugyny, döwlet at ýataklaryny, tohumlyk inspeksiýasy, zonal agrohim laboratoriyalaryny, ösümligi goramak we karantin gullugyny üpjün etmek;
- oba hojalyga zyýanly mör-möjeklere garşy göreş çäreleri, ýerden gazlyp alynýan zatlar.
- ýerleriň ýagdaýyny goramak boýunça çäreler;

Mundan başga-da operasion çykdaýjylary kärhanalary maliýeleşdirmek, haýwanlary gorap saklamak, ösümlikleri ýokanç kesellerden we zyýanly mör-möjeklerden goramak üçin ulanylýar. Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýolbaşçylygynda her ýyl gözegçilik guramalary tarapyndan ýyllyk hasabatlarýna seljerme berilýär we býujetiň girdeýjilerini giňeltmäge täze çäreler gözlenilýär.

Ykdysadyýetiň agrosenagat toplumynyň çykdaýjylaryny maliýeleşdirmek üçin 2011-nji ýylyň takyklanan meýilnamasynda 522,7 mln.manat göz önünde tutulyp ýerine ýetirileni 511,5 mln. manada ýa-da 97,8%-e deň boldy. Bu çykdaýjylaryň 32,2%-i sarp ediljere ýerlenendigi üçin döwlet kömek puluny tölemek bilen baglanyşyklydyr.

§9.3. Merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlary

Ýurduň milli ykdysadyýetiniň ösüşiniň ýokary depginlerini, ilatyň ösen durmuş-ýaşaýyş derejesini üpjün etmeklik köp babatda maýa goýumlarynyň möçberiniň artdyrylmagyna, olar üçin oňyn şertleriň döredilmegine we eýeçiligiň ähli görnüşlerindäki kärhanalaryň, guramalaryň we şahsy taraplaryň işjeňligine bagly bolýar.

2011-nji ýylyň maýa goýumlar maksatnamasy «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasyna» hem-de «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň dur-

muş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasyna» laýyklykda düzüldi.

2011-nji ýylda maliýeleşdirişň ähli çeşmeleriniň hasabyna Türkmenistanyň ykdysadyýetine goýuljak maýa goýumlar 43,6 mlrd. manat möçberinde meýilleşdirildi, bu 2010-njy ýylda özleşdirilmegine garaşylýanyndan 1,3 esse ýokarydyr.

Maliýeleşdirmegiň ähli çeşmeleri boýunça maýa goýumlaryň düzüminiň 17,7%-i kärhanalaryň öz serişdeleriniň, 10,7%-i Türkmenistanyň döwlet gaznalarynyň serişdeleriniň, 21,1%-i daşary ýurt maýa goýumlarynyň, 12,4%-i býujet serişdeleriniň, 28,2%-i karz serişdeleriň, 9,9%-i beýleki çekilen serişdeleriň paýyna düşýär.

Maýa goýumlar maksatnamasynyň 77,3%-ini döwlet eýeçiligine degişli bölek, 1,5%-ini döwlete degişli däl bölek we 21,2%-ini daşary ýurt maýa goýumlary tutýar.

2011-nji ýylda önümçilik maksatly binalaryň gurluşyklaryna maliýeleşdirmegiň ähli çeşmeleriniň hasabyna 31562,12 mln. manat serişdeleri ýa-da maýa goýumlaryň umumy möçberiniň 72,4%-ini gönükdirmek göz önünde tutuldy.

Önümçilik maksatly binalaryň gurluşyklaryna gönükdirilýän maýa goýumlaryň umumy möçberiniň 70,3%-i ýa-da 11503,76 mln. manady döwlet eýeçiligine, 1,2%-i ýa-da 291,49 mln. manady döwlete degişli däl bölege, 28,5%-i ýa-da 209,63 mln. manady daşary ýurt maýa goýumlaryna degişlidir.

2011-nji ýyl üçin maýa goýumlar maksatnamasynda 12004,88 mln. manat möçberde maýa goýumlary önümçilik däl maksatly binalaryň gurluşygyna gönükdirmeklik göz önünde tutuldy, bu bolsa maýa goýumlaryň umumy möçberiniň 27,6%-ine deňdir.

Önümçilik däl maksatly binalaryň gurluşyklaryna gönükdirilýän maýa goýumlaryň umumy möçberiniň 95,8%-i ýa-da 11503,76 mln. manady döwlet eýeçiligine, 2,4%-i ýa-da 291,49 mln. manady döwlete degişli däl bölege, 1,7% i ýa-da 209,63 mln. manady daşary ýurt maýa goýumlaryna degişlidir.

Türkmenistanyň döwlet serişdeleriniň 4656,78 mln. manady ykdysadyýeti ösdürmek, täze pudaklary we önümçilikleri döretmek, durmuş amatlyklaryny ösdürmek, şeýle-de goşmaça iş orunlaryny döretmek üçin gönükdirildi.

2011-nji ýylda býujetiň takyklanany meýilnamasynda 5160,5 mln. manat möçberinde merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlary göz önünde tutuldy we durmuş ulgamynyň ösmegini üpjün etmekde, ýagny mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynyň, mekdepleriň, hassahanalaryň, saglyk öýleriniň we merkezleriniň, medeni merkezleriň, sport mekdepleriň we desgalarynyň gurulmagy bilen bularda edilýän hyzmatlaryň hiliniň hem ýokary bolmagy gazanyldy.

14-nji tablisa

2011-nji ýylda döwlet býujetiniň merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlarynyň özleşdirilişi

(müň.manat)

Iş buýrujylar	2011-nji ýyl üçin takyklan- lanan	özleşdirileni		% gatnaşygy	
		indeks bahada	hakyky bahada	indeks bahada	hakyky bahada
1	2	3	4	5	6
Ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edara- lary – jemi	2346282,22	1451013,33	1558053,36	61,84	66,41
Türkmenistanyň Içeri işler ministri- ligi	340000,00	179356,96	184941,80	52,75	54,39
Türkmenistanyň Saglygy goranyş we derman sena- gaty ministrligi	53833,00	48156,70	48156,70	89,46	89,46
Türkmenistanyň Bilim ministrligi	5800,00	1904,78	2785,00	32,84	48,02
Türkmenistanyň Daşary işler ministri- ligi	65753,00	55403,55	58286,80	84,26	88,65
Türkmenistanyň Goranmak ministrligi	127000,00	108279,94	113715,91	85,26	89,54
Türkmenistanyň Milli howpsuzlyk ministrligi	47948,00	13015,74	15605,85	27,15	32,55

1	2	3	4	5	6
Türkmenistanyň Medeniýet we teleradioýaýlymlar ministrligi	70233,18	70158,10	70197,90	99,89	99,95
«Türkmenawtoýollary» Döwlet konserni	313729,045	306986,50	341915,40	97,85	108,98
Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrligi	200000,00	192632,30	198412,50	96,32	99,21
Türkmenistanyň Tebigaty goramak ministrligi	467,00	449,20	513,90	96,19	110,04
Türkmenistanyň Maliýe ministrligi	176432,00	111356,80	111356,80	63,1	63,1
Türkmenistanyň Ykdysadyýet we ösüş ministrligi	2634,84	1890,62	1890,62	71,8	71,8
Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň Iş Dolandyryş edarasy	121219,98	44215,20	79173,63	36,48	65,31
Türkmenistanyň Döwlet gümrük gullugy	52400,00	49304,30	51903,70	94,09	99,05
Türkmenistanyň Döwlet serhet gullugy	237000,00	154768,50	165660,20	65,30	69,90
Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy	4858,00	4225,23	4393,03	86,97	90,43
«Türkmenatlary» Döwlet birleşigi	2360,00	140,50	141,10	5,95	5,98
«Türkmenmallary» Assosiasiýasy	4513,00	3862,00	3920,00	85,58	86,86
Türkmenistanyň statistika baradaky döwlet komiteti	3284,00	2329,53	2329,53	70,94	70,94

1	2	3	4	5	6
Türkmen Döwlet habarlar gullugy	290,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrligi	1631,00	889,78	889,78	54,55	54,55
Türkmenistanyň Dokma senagat ministrligi	5800,00	5780,01	5780,01	99,66	99,66
DPK «Turkmenhaly»	5000,00	2100,47	2100,47	42,01	42,01
Türkmenistanyň Ýokary kazýýeti	185,00	77,62	239,33	41,95	129,37
«Gidrometeorologiya» milli komiteti	20,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugy	250,00	0,00	0,00	0,00	0,00
«Turkmenenergo» Döwlet elektroenergetika korporasiýasy	498091,60	91881,60	91881,60	18,45	18,45
Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy	5549,58	1847,40	1861,80	33,29	33,55
<i>Türkmenistanyň Hökümetiniň çözüdi esasynda paýlanmaga bellenen möçberler</i>	<i>0,000</i>				
<i>Kreditor bergi</i>	<i>100000,00</i>				
<i>Jemi merkezleşdirilen býujeti</i>	<i>2446282,22</i>	<i>1451013,33</i>	<i>1558053,36</i>	<i>59,32</i>	<i>63,69</i>
Häkimlikler – jemi	2714193,70	2603185,55	2801806,90	95,91	103,23

1	2	3	4	5	6
<i>şol sanda Oba maksatnama</i>	2096833,14	2269059,30	2349994,60	108,21	112,07
Ahal welaýaty	500000,00	572169,80	595281,50	114,43	119,06
<i>şol sanda Oba maksatnama</i>	459300,88	553629,50	579744,30	120,54	126,22
Balkan welaýaty	907000,00	903520,90	907000,00	99,62	100,00
<i>şol sanda Oba maksatnama</i>	857597,70	897385,70	931104,20	104,64	108,57
Daşoguz welaýaty	358000,00	349255,90	360734,30	97,56	100,76
<i>şol sanda Oba maksatnama</i>	320454,16	324146,30	334305,70	101,15	104,32
Lebap welaýaty	250000,00	283541,40	293760,80	113,42	117,50
<i>şol sanda Oba maksatnama</i>	231220,90	267897,80	276580,90	115,86	119,62
Mary welaýaty	256000,00	256000,00	256000,00	100,00	100,00
<i>şol sanda Oba maksatnama</i>	228259,50	226000,00	228259,50	99,01	100,00
Aşgabat şäheri	443193,70	238697,55	389030,30	53,86	87,78
Hemmesi:	5160475,92	4054198,88	4359860,26	78,56	84,49

Döwletiň merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlarynyň möçberiniň 2011-nji ýylyň takyklanan meýilnamasynda 5 160,5 mln. manat göz önünde tutulyp ýerine ýetirileni 4 359,8 mln. manada ýa-da 84,49%-e deň boldy.

§9.4. Ýaşayş jaý we jemagat hojalygy üçin çykdajylar

Maddy önümçiligiň pudaklarynda, ýaşayş jaý (kommunal) hojalygynda we ilata hyzmat edilýän pudakda döwlet tarapyndan edilýän çykdajylar halk hojalygyny maliýeleşdirmek çykdajylaryna degişlidir. Bazar ykdysadyýetine geçilýän şertlerinde ministrliklere, pudak edaralaryna we kärhanalara býujetiň pul serişdeleri täze gurluşyga edilýän harajatlara (maýa goýumlara, dolanyşyk serişdeleriniň emele gel-

megine), operasion we başga çykajylara berilýär. Türkmenistanyň Döwlet býujetinde halk hojalygyny maliýeleşdirmek üçin edilýän çykajylar ministrlikler, pudak edaralary şeýle-de welaýatlar, şäherler we etraplar boýunça meýilnamalaşdyrylýar. Aýdylanlar bilen birlikde, çykajylar pudaklar we maksatly ugurlar boýunça meýilnamalaşdyrylýar. Maýa goýumlaryny maliýeleşdirmek önümçilik we önümçilik däl täze esasy gaznalary döretmeklige, olary gişeltmäge we hereket edýän esasy gaznalary tehniki taýdan enjamlaşdyrmaga pul serişdeleriniň hökmany çykarylmanydyr.

Býujetden maliýeleşdirmek ykdysadyýetiň döwlet sektorynda geçirilýän maýa goýumlaryna degişlidir. Býujet serişdeleri senagatda ödeljek möhletli täze gurluşyk obýektleri bolan ýagdaýynda berilýär. Aýry-aýry ýagdaýlarda, býujet serişdeleri hereket edýän kärhanalary giňeltmäge we tehniki enjamlaşdyrmaga berilýär, ýöne onuň üçin hökümetiň ýörite Karary gerekdir. Döwlet býujetiniň serişdeleri ýaşayş jaý (kommunal) we jemagat hojalygy gurluşygynda giňden ulanylýar.

Dolanyşyk serişdelerini maliýeleşdirmek döwlet kärhanalaryna we guramalaryna dolanşyk serişdeleriniň üstüni doldurmak üçin berilýän maliýe serişdeleridir. Operasion çykajylary maliýeleşdirmek maýa goýumlaryna ýa-da ýönekeý önümçilik harajatlaryna degişli bolmadyk ýer-gurluşyk, geologiýa gözleg we başga işlere çykarylýan çykajylara pul serişdelerini bermeklik diýmekdir. Aýdylan harajatlaryň aýratynlygy, olaryň netijesi köp ýagdaýda birden däl-de, indiki döwürde ýüze çykýar. Ondan başga-da bu harajatlar köp kärhanalaryň işleri bilen bagly bolýar. Bu aýratynlyklar operasion çykajylary aýry kärhanalaryň hasabyna däl-de, býujetiň hasabyna ýapmaga mejbur edýär.

Durmuş we jemgyýetçilik hyzmatlary toplumynda ýaşayş jaý (kommunal) we jemagat hojalygy çykajylaryny maliýeleşdirmek üçin 2011-nji ýylyň býujetiniň takyklanan meýilnamasynda 2224,0 mln. manat göz önünde tutulyp, ulanylany 2153,0 mln. manada ýa-da 96,8%-e deň boldy.

§9.5. Bilimi we medeniýeti maliýeleşdirmek üçin döwlet býujetinden edilýän çykdajylar

Hormatly Prezidentimiz ýaşlaryň bilimli bolmaklygy, döwrebaý adamlar bolup ýetişmegi üçin alada edýär.

Çalt depginler bilen özgerýän dünýäde özgertmeleriň esasy manysy maglumatlar jemgyýetiniň önümçilige, maglumatlaryň ýaýramagyna we sarp edilmegine esaslanan jemgyýete geçýändiginden ybaratdyr. Durmuş eşretleriniň gurluşyny düzýän maddy zatlar maglumatlardan alynýar, maglumatlar ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda gurluş önügüdişlikleri hem kesgitleýärler.

Ykdysady, durmuş, syýasy, harby meseleleri çözmegiň esasy açarynyň bilimidigine dünýä tejribesi şaýatlyk edýär.

Bilimiň, bu ähli zadyň özenidir, şonuň hasabyna ýurt ykdysady, syýasy we medeni abadançylyga ýetýär. Adamlaryň täze durmuş endiklerini we orunlary özleşdirmegi, jemgyýetiň tiz maglumatlaşdyrylyşyny nazarda tutmak bilen durmuşda özlerini alyp barmakda raýatlaryň medeniýetiniň ösüşi, üýtgemeleriň depgininiň artyşy, täze talaplar täze döwrüň aýrylmaz şertleri bolup durýar.

Bilimi kämilleşdirmegiň wezipeleri, onuň maksadynyň we görnüşleriniň türkmen jemgyýetiniň düýpli üýtgetmelerine laýyk gelmegi, mazmuny seçip almakdaky döp bolmadyk çemeleşmeleriň emele gelmegine, netijede dürli derejedäki we bu ugurdaky bilim maksatnamalarynyň täze görnüşleriniň we usullarynyň işlenilip taýýarlanmagyna ýardam berýär.

Umumy bilim berýän mekdepler esasy döwlet býujetiniň, ilatyň we karhanalaryň serişdeleriniň hasabyna saklanyp bilner. Döwlet býujetinden maliýeleşdirilende ähli çykdajylar boýunça smeta sanawy düzülýär. Býujetden pul serişdeleri maliýeleşdirilende ony netijeli ulanmak üçin býujet çykdajylary ylmy taýdan esaslandyrylyp kadalaşdyrylmalydyr.

Mugallymlaryň zähmet haky gory olaryň mugallym sanynyň we mugallymlaryň aýlyk bölünişiniň ortaça aýlyk möçberi esasynda kesgitlenilýär. Edara ediş-hojalyk we okuw-kömekçi işgärleriň zähmet haky gory tassyk edilende, işgärler sany we işgärleriň bellenen we-

zipe, aýlyk haklary esasynda kesgitlenilýär. Professor-mugallymlar düzüminiň zähmet haky gory şu işgärleriň wezipe sanyna we ortaça iş haklarynyň möçberine görä hasaplanýar.

Ýokary we ýörite orta okuw mekdepleri hem-de mekdebe çenli çagalar edaralary boýunça maglumatlar toparlara bölmek bilen görkezilýär.

Bilim edaralary boýunça iýmit önümlerini satyn almaga pul goýbermek, okuwçylaryň (terbiýelenýänleriniň) umumy sanyndan, naharlamaly günleriň sanyndan we 12-nji görnüşde görkezilen tassyklanan pul ölçeginden hasap tutup hem-de ene-atalardan gelýän tölegi göz önünde tutmak bilen amala aşyrylýar.

Ýurdumyzda mekdebe çenli çagalary terbiýelemek, orta bilim bermek üçin gowy maddy şertler döredilendir. Bilim çykdaýlarynyň başlangyjy çagalary terbiýelemekde uly orun tutýar. Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynyň maliýe çeşmeleri döwlet, ene-atalaryň serişdeleri, kärhanalaryň, edaralaryň we beýleki goşmaça serişdelerdir.

Mekdebe çenli edaralar bilim ulgamynyň ilkinji bölümidir. Bu edaralary her ýyl öz çykdaýlary maliýeleşdirýärler. Çykdaýlar maliýeleşdirilende, esasan, çagalara bilimiň-terbiýäniň başlangyç esaslary göz önünde tutulýar. Halkyň ýaş nesle terbiýe bermek asyly döpleriniň hemmesi göz önünde tutulýar we olar häzirki zaman talabyna laýyklaşdyrylýar. Häzirki döwürde çagalar baglarynda çagalara dürli dilleri öwredilýär.

Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynda oglanlar we gyzlar üç diliň-türkmen, iňlis, rus dilleriniň esaslaryny oňat bilmelidirler. Çagalar baglarynda terbiýelenýän çagalar ruhubelent, dünýägarayşy kesgitlenip başlan dürli dilleri bilýän bolmalydyr. Şonuň üçin hem welaýatlaryň, etraplaryň, şäherleriň häkimleri mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynyň işine doly jogapkärdirler.

Döwlet tarapyndan çagalar baglary üçin iň oňat taslamalar esasynda ajaýyp jaýlar gurulýar, häzirki zaman mebelleri, telewizorlar we beýleki enjamlar bilen üpjün edilýär. Çagalary ata-babadan gelýän däbe eýerip, döwrebap terbiýelemek üçin döwlet tarapyndan dürli görnüşli maddy kömekleri bermek üçin maliýe serişdeleri goýberilýär.

Mekdep-esasy we mukaddes ýerdir, ol ýerde biziň geljegimiz kemala gelýär. Bilim bermegi mekdeplerde yzygider kämilleşdirilmelidir. Sebäbi hut mekdepde öz bilimlerini täzelemäge, döredijilikli ösüşe we hünärment taýýarlygyna ukyply şahsyýet hökmünde adam kemala gelýär.

Mekdepleriň çykadjalary meýilnamaşdyrylanda okuwçylarynyň sany, soň synlaryň sany, mugallymlarynyň stawkalary, abatlamak işleriň göwrümi we beýleki görkezijiler kesgitlenilýär. Esasy görkezijiler kesgitlenende orta ýylyk hasaby boýunça alynýar, sebäbi býujet ýyly okuw ýyl bilen gabat gelenok. Orta ýylyň hasaby boýunça okuwçylaryň sanyny we onuň üýtgeýşini ýylyň dowamynda kesgitläp bolýar. Orta ýylyk görkezijiler kesgitlenende okuwçylaryň sanyna degişli maglumatlar ýylyň başynda we ýylyň ahyrynda alynýar.

2010-njy ýylda Durmuş ulgamyna gönükdirilen serişdeleriň umumy möçberiniň 39,1%-i bilimi, 12,7%-i saglygy goraýyşy, 4,3%-i medeniýeti, 33,4%-i döwlet durmuş üpjünçiligi ulgamyny, 10,4%-i ýaşayyş-jaý jemagat hojalygyny maliýeleşdirmäge niýetlenipdi.

Ýaşlaryň ruhy, aň-bilim we hünär taýdan mümkinçiliklerini ýokarlandyrmak, ahlak we Watançylyk terbiýesiniň berlişini has-da kämilleşdirmek, Milli Liderimiziň baş maksatlarynyň biridir.

Döwletiň bilim syýasatynyň esasy wezipeleriniň biri we baş maksady bilim ulgamyny mundan beýläk hem kämilleşdirmekdir, ösüp gelýän ýaş nesli milli we umumyadamzat gymmatlyklarynda terbiýelemekdir, bäsleşige ukuply bilim ulgamyny emele getirmekdir.

Şu maksatlardan ugur alyp, häzirki zaman orta we ýokary okuw mekdepleriniň, mekdebe çenli çagalar edaralarynyň we çagalar üçin dynç alyş merkezleriniň gurluşygy dowam etdirilýär. Mekdeplerde okadylyşynyň hilini ýokarlandyrmak, alynýan bilimi has-da çuňlaşdyrmak üçin ýüzlerçe häzirki zaman okuw kitaplary we okuw gollanmaları neşir edilýär.

2010-njy ýylda Milli bilim ulgamyny ösdürmek üçin göz önünde tutulan çäreleri maliýeleşdirmek üçin ýurduň bilim edaralaryna 2010-njy ýylyň tassyklanan meýilnamasynda 1,8 mlrd. manat möçberinde serişdeler bölüp berildi, bu bolsa 2009-njy ýyldakydan 10,5% köpdür. Pudagyň işgärleriniň zähmet haklary onuň 10% ýo-

kary galmagyny hasaba almak bilen jemi 1,2 mlrd. manat möçberde göz önünde tutulýar we bilim pudagyny özgertmegi üstünlikli dowam etdirmekde peýdalanýlar.

Okaýan ýaşlaryň talyphak gaznasy olaryň 2009-njy ýyldaky möçberinden we 2010-njy ýylyň 1-nji ýanwaryndan 10% artmagyndan ugur alnyp kesgitlendi we 99,6 mln. manada deň boldy.

Bilim edaralarynyň «Azyk iýmitlerine» bölünip berilýän serişdeler jemi 86,9 mln. manat bolup, geçen ýyl bilen deňeşdirilende 2,1 esse ýa-da 46 mln. manat köpdür.

2010-njy ýylyň Döwlet býujetinde «Bilim» pudagy boýunça jemagat hyzmatlarynyň çykdaýlary ýangyç-energiýa serişdeleriniň sarp edilişiniň bellenen paýlaryny we energiýa serişdelerini üpjün edijiler bilen baglaşylan ylalaşyklary hasaba almak bilen kesgitlenildi.

Okuwlaryň alnyp barlyşyny gowulandyrmak maksady bilen bilim edaralarynyň maddy-tehniki binýadyny berkitmeklige gönükdirilen maksatlaýyn meýilnamalary durmuşa geçirmek üçin serişdeler artdyryldy.

Mekdepler häzirki zaman kompýuter maksatnamalary bilen abzallaşdyrylan kompýuter tehnikasynyň in soňky görnüşleri, şeýle-de mekdep mebelleri bilen üpjün edilýär. Bu uly maksatnamanyň üstünlikli durmuşa geçirilmegi mekdeplere häzirki zaman tehnologiýasynyň esaslarynda okuwlary guramaga, okuwçylara ylmyň we tehnikanyň in soňky gazananlaryny özleşdirmäge giň mümkinçilik açar.

Okuw okadylyşynyň şertlerini, şeýle-de, sport we mekdepden daşgary işleri bilen meşgullanmagyň has amatly şertlerini döretmek maksady bilen ýurduň bilim edaralarynyň, jaýlarynyň düýpli abatlaýyş işleri üçin 9,4 mln. manatlyk serişdeler gönükdirilýär.

Döwlet býujetinde her ýyl milli bilim ulgamyny ösdürmegiň baş maksadyny, ýagny ilatyň intellektual we hünär taýdan taýýarlykly potensialyny terbiýelemek, hünärli işçileriň taýýarlanyşyny kämilleşdirmek işini durmuşa geçirmäge ýardam edýän çäreler öz beýanyny tapýar.

Bilim edaralarynyň gurluşynyň amatly, olaryň işini kämilleşdirmegi, maliýe serişdeleriniň netijeli we maksada laýyk peýdalanmagy ugrunda iş alnyp barylýar. Netijede Daşary işler ministrliginiň

ýanynda Halkara gatnaşyklary instituty işläp başlady. Bu okuw mekdebinde türkmenistanly ýaşlar düýpli bilim alyp, ýokary hünär edinip bilerler.

Ýokary okuw mekdepleriniň talyplaryna we orta hünärment okuw mekdepleriniň okuwçylaryna talyp hakyny tölemek üçin çykadjylar hem zygyder köpeldilýär.

Okuw işini guramak, şeýle hem sport bilen meşgullanmak we mekdepden daşary işleri geçirmek üçin has amatly şertleri döretmek maksady bilen, ýurtda mekdebe çenli edaralary, orta bilim berýän mekdepleri, mekdep-internatlary, orta hünärment we ýokary okuw mekdeplerini düýpli abatlamak üçin serişdeler 2,2 esse artdyryldy.

Bilim edaralary üçin sport esbaplaryny satyn almak we sport otaglarynda abatlaýyş işlerini geçirmek üçin 11,3 mln. manat möçberde serişdeler göz önünde tutuldy. Bilim üçin göz önünde tutulan serişdeler okuwýň hilini ýokarlandyrmagy, ýaş nesle Watançylyk terbiýesini bermegiň esasynda şahsyýetiň ähli taraplaýyn ösüşini üpjün eder.

Bilim edaralarynyň «Azyk iýmitlerine» bölünip berilýän serişdeler 34,86 mln. manatlyk bolup, geçen ýyl bilen deňeşdirilende 6,6 mln. manat köpdür.

2009-njy ýylyň Döwlet býujetinde «Bilim» pudagy boýunça jemagat hyzmatlarynyň çykadjylary ýangyç-energiýa serişdeleriniň sarp edilişiniň bellenen paýlaryny we energiýa serişdelerini üpjün edijiler bilen baglaşylan ylalaşyklary hasaba almak bilen kesgitlenildi.

Okadylyşy gowlandyrmak maksady bilen bilim edaralarynyň maddy-tehniki binýadyny berkitmeklige gönükdirilen maksatlaýyn meýilnamalary durmuşa geçirmek üçin serişdeler artdyryldy.

Welaýatlarda we Aşgabat şäherinde mekdepler häzirki zaman kompýuter maksatnamalary bilen abzallaşdyrylan kompýuter tehnikasynyň in soňky görnüşleri bilen üpjün edilýär. Bu uly maksatnamanyň üstünlikli durmuşa geçirilmegi mekdeplere häzirki zaman tehnologiýasynyň esaslarynda okuwlary guramaga, okuwçylara ylmyň we tehnikanyň in soňky gazananlaryny özleşdirmäge giň mümkinçilik açýar.

Berkararlyk döwrüniň beýik maksatlary milli ruhuň ýokary görterilmegine we türkmen medeniýetiniň görüp-eşidilmedik derejede

gülläp ösmegine getirdi. Döwlet tarapyndan döredilýän şertler gadymdan bäri gelyän milli we umumy adamzat medeni gymmatlyklarynyň ýokary hilli täze ösüşine, dünýäniň ähli halklary bilen medeni hyzmatdaşlyklaryň dürli görnüşlerine, milletiň taryhy-medeni mirasynyň giňden tanalmagyna, şeýle-de, türkmen operasynyň, simfoniki sazynyň, kinosynyň we sirkiniň gaýtadan dikeldilmegine mümkinçilik berdi.

2009-njy ýylda Etnografiýa we ölkäni öwreniş muzeýiniň we Türkmenistanyň Prezidentiniň muzeýiniň gurulmagy bilen Türkmenistanyň Baş muzeýiniň sergi meýdanlary has-da giňeldi. Şol ýyl ýene-de bir taryhyň täze ojagy – «Gökdepe» Milli muzeýi açyldy we ol türkmen halkynyň taryhyny, onuň baý özboluşly taryhy milli mirasyny öwrenmeklige niýetlenendir.

2010-njy ýylda çap edilýän gazetleriň we žurnallaryň umumy sany 2009-njy ýyl bilen deňeşdirilende 17,2% artdy we 116 mln. nusga deň boldy.

2010-njy ýylda Oguzhan adyndaky «Türkmenfilm» birleşigi 31 sany çeper, çeper-publisistiki we hroniko-dokumental filmleri döretdi we bu eserler ilatyň medeni dynç almagyny has-da baýlaşdyrar.

Ýurtda sporty ösdürmek, ýokary hünärli sportsmenleri taýýarlamak maksady bilen býujetde ileri tutulýan tertipde maliýe serişdeleri sport türgenlerini taýýarlamagy üpjün etmeklige, sport çärelerini geçirmeklige we köpçülikleýin sporty ösdürmeklige gönükdirilýär.

Medeniýet pudagy boýunça 2010-njy ýylda jemi 195,8 mln. manatlyk býujet serişdeleri göz önünde tutuldy we bu 2009-njy ýylyň takykklanýan meýilnamasyndan 52,3 mln. manat ýa-da 36,5% köpdür. Bu serişdeler Türkmenistanyň Prezidentiniň 2009-njy ýylyň 14-nji maýyndaky №10430 belgili Karyryna laýyklykda, Türkmenistanyň Baş muzeýiniň (onuň düzümine Ölkäni öwreniş muzeýi we Türkmenistanyň Prezidentiniň muzeýi hem girýär), Türkmenistanyň Prezidentiniň 2009-njy ýylyň 31-nji iýulyndaky №10557 belgili Karyryna laýyklykda, Türkmenistanyň Milli sirkiniň açylmagy, şeýle-de gazet-žurnallaryň sanynyň köpelmegi bilen çykdaýylar artdy, çünki bu çaphana işleriniň, gazet-žurnallary ýaýratmagyň we gündelik metbugaty paýlamagyň, kagyz harajatlarynyň köpelmegine getirýär.

2010-njy ýylda iş haky gaznasy 2010-njy ýylyň 1-nji ýanwaryndan aýlyk haklarynyň 10% ýokary galdyrylmagyny göz önünde tutmak bilen meýilleşdirildi we 76,6 mln. manada deňdir, deňişlilikde durmuş ätiýaçlandyrmasyň geçirimleri hem artyp 15,7 mln. manada deňdir.

«Beýleki gündelik çykdajylar» madda boýunça Türkmenistanyň Medeniýet ministrligine döwlet we halkara derejesinde geçirilýän çäreler üçin jemi 12,0 mln. manat göz önünde tutuldy.

2010-njy ýylda Türkmenistanda 3 sany halkara maslahaty we festiwallary, şeýle-de Eýran Yslam Respublikasynyň, Russiýa Federasiýasynyň, Awstriýanyň, Özbegistanyň, Täjigistanyň, Azerbeýjanyň we Türkiýäniň medeniýet we sungat günleri geçirildi.

2010-njy ýylda Türkmenistanyň Prezidentiniň daşky gurşawy go-rap saklamak baradaky hereketleriň Milli meýilnamasyna laýyklykda, jemi 100 müň manat möçberde taryhy we medeni ýadygärlikleriň durkuny täzelemek göz önünde tutuldy. Gadymy Merw Döwlet taryhy-medeni goraghanasynda Sahabalar toplumyny, şeýle-de Köneürgenç we Gadymy Nusay galalaryny dikeltmek meýilleşdirildi.

2010-njy ýylda medeni edaralaryň düýpli abatlanyşyna 1,15 mln. manat göz önünde tutuldy, şondan 0,52 mln. manady Ahal, Balkan, Daşoguz, Lebap we Mary welaýatlarynda etrap medeniýet öýlerini we muzeýlerini abatlamaga gönükdirildi. Şeýle-de, «Galkynys» kitap merkeziniň jaýyny düýpli abatlamak göz önünde tutuldy.

Türkmen telewideniýesiniň Baş Müdirligini ösdürmeklige 2010-njy ýylda jemi 44,6 mln. manatlyk serişde gönükdirildi. Häzir Türkmenistanda 10 teatr bar, şolaryň 6-sy Aşgabat şäherinde, 4-si Daşoguz, Mary, Lebap, Balkan welaýatlarynyň merkezlerinde ýerleşýär.

Muzeýleriň we kitaphanalaryň işi döwletimiziň medeniýet ulgamyň esasy bölegidir. Ýaş nesilleriň her biriniň kalbynda ata Watan bolan wepadarlyk duýgularyny ösdürmek bu ulgamyň işgärleriniň önünde durýan esasy wezipeleriň biridir. Häzirki wagtda ýurdumyzda Medeniýet ministrliginiň garamagynda muzeýleriň 26-sy işleýär. 2020-nji ýyla çenli döwletimizde muzeýleriň umumy sany 32-ä ýeter.

Hormatly Prezidentimiziň ýadawsyz aladasy bilen bina edilen we işleri göwnejaý ýola goýlan Türkmenistanyň Milli muzeýi halkymy-

zyň baý hem-de gadymy taryhynyň, medeni gymmatlyklarynyň jemlenen gymmatly hazynasyna öwrüldi. 2020-nji ýyla çenli dünýä ülnülerine laýyk gelýän bu Milli muzeýiň eksponatларыnyň umumy sanyny 110 müňden geçirmek göz önünde tutulýar. Ýurdumyz boýunça muzeý gymmatlyklarynyň umumy sany şu döwürde 254 müňe barabar bolar. Garaşsyzlyk ýyllarynda ýurdumyzyň milli kitaphanalarynyň işleri-de döwrebap hem-de göwnejaý ýola goýlandyr.

Taryhy we medeni ýadygärlikleri saklamagyň we dikeltmegiň esasy ugurlary türkmen topragynda örän çuň taryhy kökleriň we biziň ata-babalarymyzyň bahasyna ýetip bolmajak zehininiň hem-de ussatlygynyň bolandygyna şaýatlyk edýän täsin taryhy we medeni ýadygärlikler bar.

Milli Liderimiziň ýolbaşçylygynda milli taryhy-medeni mirasymyzy gorap saklamak we dikeltmek meselesine uly ähmiýet berilýär. Munuň üçin «Türkmenistanyň taryhy we medeni ýadygärliklerini goramak hakyndaky» Kanun kabul edildi. Gadymy binaçylyk desgalary, saklanyp galan iň belli arheologiki şäherler döwletiň taryhy-medeni goraghanalary diýlip yglan edildi.

Häzirki wagtda olar Köne Nusaý, Gadymy Merw, Köneürgenç, Atamyrat, Dehistan, Köne Sarahs, Abywert we Gökdepe galasy we başgalardyr. Medeniýet ministrliginiň ýanynda Ýadygärlikleri goramak, öwrenmek hem-de dikeltmek boýunça milli müdirlik döredildi. Türkmenistanyň ýokarda agzalan kanunyň degişli maddalaryndan gelip çykýan döwlet edarasynyň wezipeleri onuň üstüne ýüklenildi.

Garaşsyzlyk ýyllary içinde Sarahsdaky Abul Fazlyň mawzoleýi, Ýolöten etrabyndaky Talhatanbaba metjidi, Dehistanyň minaralary, Atamyrat etrabyndaky Alamberdaryň mawzoleýi ýaly we uzak wagtlaý ýumrulaýmagyň oň ýanynda bolan beýleki ýadygärlikler weýran bolmaktan halas edildi hem-de täzedan dikeldildi.

2000–2015-nji ýyllar üçin Türkmenistanyň taryhy we medeni ýadygärliklerini dikeltmek-abadanlaşdyrmak işleriniň ýerine ýetirilmeginiň maksatnamasy ozaly bilen dikeldiş işlerini geçirmegiň usullaryny üýtgetmek arkaly gurlar. 2020-nji ýyla çenli döwürde Türkmenistanyň taryhy we medeni ýadygärliklerinde dikeldiş, taslaýyş-gözleg we abadanlaşdyryş işleri ýokarda sanalyp geçilen talaplara hem-de çemeleşmelere laýyklykda alnyp barlar.

Taryhy we medeni ýadygärlikler boýunça maglumatlary üznüksiz ýygnap almagyň häzirkî zaman derejesini üpjün etmek, ýadygärlikleri dikeltmek üçin taslama resminamalary taýýarlamak boýunça maglumatlary ýygnamagyň kompýuter merkezlerini döretmek, şeýle hem gurluşyk materiallaryny gadymy nusgalar boýunça taýýarlamagyň usullaryny işläp taýýarlaýan, dikeldiş işlerinde peýdalanylýan gurluşyk materiallarynyň hiline gözegçilik edýän laboratoriyalary açmak göz önünde tutulýar.

Türkmenistanda belleniýän şanly wakalara we baýramçylyk günlerine bagyşlanan çäreleri, durmuş-medeni ulgamda halkara konferensiýalaryny we seminarlaryny, festiwallary we sergileri, bäsleşikleri geçirmek üçin çykdaýlary Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýär.

Görkezilen maksatlar üçin çykdaýlary maliýeleşdirmek degişli býujetleriň çykdaýlarynyň ýyllyk ýazgysynda göz önünde tutulan serişdeleriň çäklerinde, Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmegiň barşynda bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň durmuş-medeni ulgamdaky çäreleri geçirmek üçin çykdaýlary maliýeleşdirmäge niýetlenen serişdeleri şu aşakdakylara gönükdirilýär:

– durmuş-medeni ulgamdaky ministrlikleriň we pudak edaralarynyň gatnaşmagynda Türkmenistanda belleniýän şanly wakalara we baýramçylyk günlerine bagyşlanan döwlet ähmiýetli çäreleri geçirmäge;

– çäreleri guraýjylaryň gatnaşmagynda Türkmenistanyň Hökümetiniň karary boýunça halkara konferensiýalaryny we seminarlaryny, festiwallary we sergileri, bäsleşikleri geçirmäge;

– çäreleri guraýjylaryň gatnaşmagynda Türkmenistanyň Hökümetiniň karary boýunça durmuş-medeni ulgamyny ösdürmek meselelerine bagyşlanan maslahatlary geçirmäge;

– çärelere gatnaşýanlaryň ulag çykdaýlaryny, iýmit we ýaşamak üçin çykdaýlaryny tölemäge, şol sanda daşary ýurtda ýaşaýanlaryň ýaşaýan ýa-da bolýan yerinden gaýtmaklary we yzyna gitmekleri üçin awia we demir ýol ulaglaryna biletleri satyn almak boýunça çykdaýlary tölemäge.

§9.6. Saglygy goraýyş edaralaryny maliýeleşdirmek üçin Döwlet býujetinden edilýän çykdajylar

Ýurdumyzda ýaşayan her bir raýatyň jan saglygyny gorap saklamaga ýugrulan syýasat 1995-nji ýylda kabul edilen «Saglyk» Döwlet maksatnamasynyň özenini düzýär. Bu maksatnamanyň geçirilmeginiň çäklerinde ýurdumyzda ynsan saglygy hakdaky alada döwletimiziň baş aladasyna öwrüldi. Garaşsyzlyk ýyllarynda paýtagtymyzda we welaýat merkezlerinde dünýä ülnülerine laýyk gelýän saglyk ojaklarynyň tutuş bir ulgamy peýda boldy.

Olaryň ählisi dünýäniň iň kämil lukmançylyk gurallary bilen enjamlaşdyrylyp, dünýä ülnülerine laýyk gelýän kaşaň bejeriş-sagaldyş merkezlerine öwrüldi.

Türkmenistanyň saglygy goraýyş we derman senagaty ulgamyny dolandyrmak, ilaty kämil derejede saglygy goraýyş hyzmaty bilen üpjün etmek, ýurdumyzda her bir raýatyň jan saglygynyň derejesini ýokarlandyrmak, ýüze çykaýjak keselleriň önüni almak we anyklamak meselesini anyk beýan edýän Hormatly Prezidentimiziň «Türkmenistanda saglygy goraýyşy ösdürmegiň ylmy esaslary» atly eseri her bir saglyk işgäriniň, şeýle hem sagdyn we ruhobelent her bir raýatymyzyň genji-hazynasyna öwrüldi.

Onuň düýp özeninde bolsa Watanymyzyň ertirki eýeleri boljak ýaşlaryň sagdyn, zähmetsöýer, ruhobelent adamlar bolup ýetişmegi hakyndaky uly aladalar ýatandyr. Adamlaryň jan-saglygy ýurduň abadançylygynyň hem-de ilatyň ýaşayyş durmuş ýagdaýynyň iň wajyp görkezijisidir. Saglygy goraýyş edaralarynyň, derman senagaty kärhanalarynyň, bedenterbiýe we sport desgalarynyň durkuny özgertmekde, täzelerini ulanyşa girizmekde, olary döwrüň iň soňky enjamlary bilen üpjün etmekde Garaşsyzlyk ýyllary içinde durmuşa ornaşdyrylan çäreler ummasyzdyr. Bu ugry ösdürmek üçin her ýyl uly serişdeler sarp edilýär.

Halkyň saglygyny gorap saklamak maksady ýurdumyzda bilen, dünýä derejesindäki hassahanalar gurdurdy. Olara S.A. Nyýazow adyndaky ýürek bejeriş merkezi, stadionlar, köp ugurly hassahanalar, derman çykarýan kärhanalar, Eneleriň hem çagalaryň saglygyny

goraýyş ylmy-kliniki merkezli, anyklaýyş institutlar merkezleri, Aşgabat şäherinde döwrebap 105 orunlyk Merkezi deriwenerologiýa hassahanasy, 200 orunlyk Onkologiýa merkezini, 100 orunlyk Kelle we boýun kesellerini bejeriş halkara merkezi, 260 orunlyk Ýokanç keselleri bejeriş – öňüni alyş merkezli, ýurdumyzyň her bir welaýatynda her biri 50 orunlyk «Ene mähri» merkezleri, Arçmada Melhem suwlar bilen bejeriş merkeziniň açylmagy mysal bolup biler.

Türkmenistanyň bazar ykdysadyýetinde saglygy goraaýyşy maliýeleşdirmek hem-de ony kämilleşdirmek esasy wezipeleriň biri bolup durýar. Bu barada Hormatly Prezidentimiziň irginsiz aladalary netijesinde köp işler alnyp barylýar.

Birnäçe ýyllar bäri saglygy goraaýyş ulgamynda özgermeler üstünlikli geçirilip gelinýär. Mysal üçin, meýletin lukmançylyk ätiýaçlandyrmasyň esasynda raýat girdejisinden saglyk goraaýyş ätiýaçlandyrmasyna 2 göterim geçirýär we şonuň esasynda ähli edilýän saglyk hyzmatlary 50 göterim ýeňillikde ýerine ýetirilýär.

Saglygy goraaýyş edaralarynyň çykdaýlary ilkinji nobatda lukmançylyk kömeginiň ulgamynyň ösdürilmegine, ilata döwlet tarapyndan kesgitlenen mugt saglygy saklaýyş hyzmatlaryň edilmegine, birnäçe saglygy goraaýyş edaralarynyň hojalyk hasaplaşygyna geçirilmegine we bejeriş-keselleriň öňüni alyş edaralary tarapyndan tölegli hyzmatlaryň edilmegine gönükdirilen çäreleri we saglygy goraaýyş edaralaryna goýberilýän serişdeleriň rejeli peýdalanylmagyny hasaba almak bilen kesgitlenilýär.

Saglygy goraaýyşyň býujeti ähli lukmançylyk edaralaryna tassyklanan pul geçirmeleriniň umumy möçberini özüne jemleýär.

Saglygy goraaýyş hyzmatlary mugt we tölegli görnüşlere bölünýär. Tölegli lukmançylyk hyzmatlarynyň möçberi Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ylalaşmagy boýunça Türkmenistanyň Saglygy goraaýyş we derman senagaty ministrligi tarapyndan tassyklanylýar. Tölegli lukmançylyk hyzmatlarynyň bahasyny bellemek olaryň durmuş ähmiýetliligi, elýeterligi we ilatyň tölege ukyplylygy göz önünde tutulyp amala aşyrylýar. 2005-nji ýyl bilen deňeşdirilende (357,3 mln. manat) 2010-njy ýylda (577,6 mln. manat) ilata edilýän lukmançylyk hyzmatlarynyň hiliniň ýokarlanandygyna göz ýetirmek bolýar.

Saglygy goraýyşy maliýeleşdirmek diýmek saglygy goraýyşyň býujetini we saglyk goraýyş edaralarynyň çenligini (smetasynyň) özünde jemleýär. Saglygy goraýyşyň býujeti ähli lukmançylyk edaralarynda tassyklanan pul geçirilmeleriniň umumy möçberini özünde jemleýär. Saglygy goraýyş edaralarynyň çykdajylary merkezleşdirilen we ýerli býujetlerden maliýeleşdirilýär. Saglygy goraýyşynyň ykdysadyýetiniň möhüm ugry bolup saglygy bejeriş çäreleriniň ykdysady netijeliligi bilen kesgitlenilýär. Ykdysady meseleleriň wajyplygy lukmançylyk kömegine islegiň artyşy, öndüriji güýçleriň ösüşine saglygy goraýyşyň durmuş ähmiýeti bilen düşündirilýär. Saglygy goraýyş edaralaryny maliýeleşdirmegiň çêşmesi bolup býujet serişdeleri hyzmat edýär we ol serişdeler «Türkmenistanda durmuş ykdysady özgertmeleriň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin baş ugry» Milli maksatnamasynda uzak möhletleýin ykdysady kadalara laýyklykda berilýär. Saglygy goraýyşy maliýeleşdirmegiň kadalary ýylda bir gerek keselhana barmagyň, keseliň ugry boýunça bir syrkawyň özüni bejertmeginiň we dürli görnüşli lukmançylyk hyzmatlaryny etmegiň hasabyna bellenilýär.

Häzirki döwürde saglygy goraýyşy ösdürmek baradaky döwlet syýasatynyň esasy maksady ilatyň saglygyny goramak we onuň saglyk ýagdaýyny gowulandyrmak bolup durýar we bu saglygy goraýyş hyzmatlaryny etmegiň hukuk, ykdysady we guramaçylyk şertlerini kämilleşdirmek ýoly bilen saglygy goraýyş kömeginiň elýeterliligini üpjün etmegiň esasynda amala aşyrylar. Şonda hyzmatlaryň görnüşleri, hili we möçberi ilatyň islegleriniň derejesine, saglygy goraýyş ylmynyň ösüşiniň häzirkizaman derejesine laýyk gelmelidir.

Munuň üçin saglygy goraýyş edaralarynyň bar bolan serişdeleriniň peýdalanylyşynyň netijeliligini ýokarlandyrmaga we bejeriş-keseliň önüni alyş edaralarynyň ulgamyny amatlaşdyrmak maksady bilen täze saglygy goraýyş tehnologiýalaryny ornaşdyrmaga, durmuş ähmiýetli kesellere we töwerekdäkilere howp döredýän kesellere (onkologiýa, deri, ýokanç keseller, inçekesel, neşekeşlik we alkogolizm) garşy göreşmek maksady bilen anyklaýyş we maslahat beriş merkezleri bolan köpugurly hassahanalar ulgamyny ösdürmäge gönükdirilen işi mundan beýläk hem kämilleşdirmek dowam etdiriler.

Raýatlaryň öz saglyklaryny gorap saklamaga we berkitmäge çalyşmaklaryny üpjün etmek üçin çäreler görler, şu maksatlara eýerip welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň merkezlerinde häzirkizaman enjamlary bilen abzallaşdyrylan anyklaýyş merkezleri guruldy.

Ilaty özümizde öndürilýän derman serişdeleri bilen üpjün etmek maksady, bazar ykdysadyýeti şertlerinde işleri guramagyň öndebaryjy görnüşlerini, täze tehnologiýalary we anyklaýyşyň we bejerişiň häzirkizaman usullaryny we serişdelerini peýdalanmak ýoly bilen, derman senagaty mundan beýläk hem ösdüriler.

Gyssagly gaýragoýulmasyz saglygy goraýyş kömegi, saglygy goraýyşyň ilkinji lukmançylyk hyzmatlary, aýallara çaga dogrulanda hyzmat etmek, çagalar we ýetginjeklere saglygy goraýyş kömegi ýaly lukmançylyk hyzmatlary, umumy ugurly hassahanalarda ýatymlaýyn bejerişiň kepillendirilen möçberi Türkmenistanyň ilaty üçin mugt bolmagynda galar.

Saglygy goraýyşda döwletiň syýasatynyň esasy maksady, görnüşleri, hili we möçberi boýunça kesellemegiň derejesine we saglyk ylmyň ösüşiň häzirki zaman derejesine, şeýle-de, döwletiň we raýatlaryň mümkinçiligindäki serişdelere laýyk gelýän saglygy goraýyş hyzmatlarynyň hukuk, ykdysady we guramaçylyk şertlerini döretmek ýoly bilen saglygy goraýyş hyzmatlarynyň elýeterligini üpjün etmegiň esasynda ilatyň saglyk ýagdaýyny gowulandyrmakdyr.

Hormatly Prezidentimiz: «Adam üçin onuň saglygyndan artyk baýlyk ýokdur» diýip belleýär. Muňa geçmişde ata-babalarymyz hem gowy düşünişdirler we olar şeýle diýipdirler: «Baýlygyň gözbaşy – saglykdadyr», «Baş saglygy – bahasyna ýetip bolmajak baýlykdyr». Hut şonuň üçin hem, adamyň saglygyny goramakda çynlakaý meseleler önde goýulýar we ol sagat ýaşagyşy, saglygy goraýyş ulgamyna hemmetaraplaýyn goldaw bermegi wagyz etmekde döwlet üçin iň uly gymmatlykdyr.

Häzirkizaman saglygy goraýyş merkezlerini, sport toplumlaryny gurmak, dynç alyş-şypahanalar infrastrukturasyny dörebaplaşdyrmak, şol sanda, «Awaza» Milli syýahatçylyk zolagynyň desgalarynyň tapgyrlygyny açylmagy – bu ýurtda geçirilýän düýpli özgertmeleriň miwesidir, Berkararlyk döwri Türkmenistan we onuň halky üçin abadançylygyň we ösüşleriň döwrüdür.

Ýokarda hem bellenip geçilişi soňky ýyllarda Türkmenistanda saglygy goraýyşy ösdürmeklige, öz kärine ökde hünärmenleri taýýarlamaga, bu ugurda döwletara hyzmatdaşlygy giňden ýaýbaňlandyrmaga, saglygy goraýyş amalyňa öndebaryjy tejribeleri we innowasiýa tehnologiýasyny ornaşdyrmaga aýratyn üns berilýär.

Eneleriň we çagalaryň saglygyny goramak boýunça maksatnamalaryň durmuşa geçirilmegi netijesinde keselleriň ýaýramagy ep-esli derejede peseldi, ilaty ekologiki taýdan arassa ýerli çig mallaryň esasynda ýurduň içinde öndürilen ýokary hilli däri-dermanlar bilen üpjün etmek, ýokary tehnologiki hassahanalary gurmak, ilatyň arasynda sagat durmuşy wagyz etmek amala aşyrylýar.

Ilatyň azyk howpsuzlygyny we azyk çig malyny üpjün etmek üçin döwletiň arassaçylyk gözegçiligini güýçlendirmek, gigiýena we epidemiologiki seljerişini, adamlaryň saglygynyň we onuň ýaşayan sredasynyň monitoringini güýçlendirmek boýunça işler dowam etdirilýär.

Gaýra goýulmasyz tiz kömek, çaga dogurýan aýallara, çagalara we ýetginjeklere edilýän hyzmatlar, umumy ugurly hassahanalary kepillendirilen ýatymlaýyn kömek ýaly Türkmenistanyň ilatyna edilýän saglygy goraýyş hyzmatlary mugtlugyna galdyrylýar.

2010-njy ýyl üçin Döwlet býujetinde bu maksatlara jemi 577,6 mln. manat göz önünde tutulýar, býujet serişdeleriniň möçberi 2009-njy ýyl bilen deňeşdirilende 60,3 mln. manat ýa-da 11,7% artdyryldy.

Saglygy goraýyş pudagy boýunça 2010-njy ýylyň býujetinde zerur serişdeleriň hasaplamalary «Türkmenistany 2020-nji ýyla çenli döwür üçin syýasy, ykdysady we medeni taýdan ösdürmegiň Baş ugry» Milli maksatnamasyna, ilatyň hassahanalara ýerleşdirilmeginiň derejesine, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň hasabyna saklanýan saglygy goraýyş pudagynyň wezipe sanawyna laýyklykda býujet hasa orunlaryny hasaba almak bilen amala aşyryldy.

«Döwlet gullukçylarynyň iş haklary» maddasy boýunça göz önünde tutulan serişdeler jemi 388,9 mln. manatdyr ýa-da aýlyk haklarynyň 1,1 esse köpelmegini hasaba almak bilen, geçen ýyl bilen deňeşdirilende 44,6 mln. manat artdyryldy.

«Azyk iýmitlerine» bölünip berlen serişdeler jemi 13,8 mln. manat meýilleşdirilýär we geçen ýyl bilen deňeşdirilende 3,9 mln. manat artdyryldy. Hasaplamalar 2008-nji ýylyň statistika hasabatyna görä, şeýle-de, «Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň ýatymlaýyn we hassahana edaralaryndaky näsaglaryň iýmitini guramagyň Tertibine», şeýle-de, näsaglaryň hassahanalarda geçiren günlerine laýyklykda geçirildi.

Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň bejeriş-öňüni alyş edaralarynda näsaglaryň azyk iýmitiniň çykdaýjalarynyň pul ölçegleri ortaça 2 esse artdyryldy.

«Dermanlaryň we sargy materiallarynyň» çykdaýjalary 73,5 mln. manat möçberde kesgitlendi, bu bolsa 2009-njy ýylyň derejesinden 0,8 mln. manat köpdür.

Hasaplamalar Türkmenistanyň Prezidentiniň 2003-nji ýylyň 29-njy dekabryndaky №6515 belgili Karary bilen tassyklan «Türkmenistanyň raýatlaryna döwlet tarapyndan kepillendirilen muzdsuz saglyk kömekleriniň sanawyna» laýyklykda bellenen, býujet esasynda bejerilýän, raýatlaryň ýeňillikli toparyna degişli näsaglaryň meýilnamalaşdyrylan sanyna, şeýle-de, olaryň hassahanalarda geçiren günleriniň ortaça sanyna görä amala aşyryldy.

§9.7. Dolandyrmaga we goranmaga edilýän çykdaýjalar

Döwlet dolandyryşynyň ähli derejelerindäki ýerine ýetiriji häkimiýetiň we kanun çykaryjy edaralaryň, ministrlikleriň, pudak edaralarynyň merkezi diwanyň saklamak üçin çykdaýjalar olaryň wezipelerine laýyklykda alnyp barylýar.

Daşary işler ministrligi boýunça daşary ýurtlarda ýerleşen diplomatik we konsullyk gulluklaryna ýa-da halkara guramalarynyň wekilçiliklerine we olaryň işleýşine gözegçilik etmek barada işler alnyp barylýar.

Goranmak, ýaragly güýçler we serheti goramak, şeýle hem abzallar, enjamlar we beýleki emläkler bilen üpjün etmek babatynda işleri guramak, gözegçilik etmek we dolandyrmak;

Harby mekdepleri, institutlary we binýatlardaky hassahanalary hem-de meýdan hassahanalaryny saklamak üçin çykadjylar; Raýat goranyşy goşunlaryny dolandyrmak, saklamak we maddy taýdan üpjün etmek;

Içeri işler we ýangyndan goranyş edaralarynyň işini üpjün etmek, olaryň işini üpjün etmek üçin enjamlar we tehnika satyn almak bilen baglanyşykly, ýangyna garşy göreş we onuň önüni almak, şeýle hem işgärleri taýýarlamak boýunça çykadjylar. Ýokary bilim berýän polisiýa mekdeplerini saklamak üçin çykadjylar;

Raýat we jenaýat işlerine seredýän kazyýetleriň we hukuk hyzmatlaryny goşmak bilen, ähli kazyýet ulgamynyň işini guramak bilen baglanyşykly çykadjylar;

Türmeleriň we tussag saklanýan beýleki ýerleriň we jenaýatçylyk edenleriň gaýtadan terbiýelenýän ýerleriniň işini guramak we olary saklamak boýunça çykadjylar;

Jemgyýetçilik tertibine we howpsuzlygyna umumy ýolbaşçylyk etmek, düzgünleşdirmek we oňa ýardam bermek boýunça işi goldamak, bu babatda umumy syýasaty işläp taýýarlamak, ilat arasynda maglumatlary (habarlary) ýaýratmak boýunça çykadjylar üçin 2010-njy ýylda býujetiň I derejesinden 1392,7 mln. manady ýa-da 14,5%-ni umumy häsiýetli döwlet hyzmatlary üçin sarp etmek boýunça çykadjylar göz önünde tutuldy.

Döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralaryny saklamak üçin çykadjylaryň býujetiň I derejesiniň çykadjylarynda tutýan orny 3,0%-e deň boldy. Bu maksatlar üçin 296,8 mln. manat möçberdäki serişdeleri gönükdirmek göz önünde tutulýar, bu bolsa 2009-njy ýylyň çykadjylarynyň derejesinden 30,4% ýokarydyr.

2010-njy ýylda goranmak we serhetleri goramak bölegi boýunça çykadjylar 637,6 mln. manat möçberde ýa-da 2009-njy ýylyň býujetinde tassyklan çykadjylardan 2,8% köp göz önünde tutuldy. Çykadjylaryň köpelmegi 2010-njy ýylyň 1-nji yanwaryndan pul üpjünçiliginiň 10% ýokarlanmagy bilen baglydyr. Şu bölek boýunça çykadjylaryň Döwlet býujetiniň I derejesiniň umumy möçberinde tutýan orny 6,6%-e deňdir.

«Jemgyýetçilik tertibi we howpsuzlyk» bölegi boýunça 2010-njy ýyl üçin býujetiň taslamasynda 458,3 mln. manat möçberde

serişdeler göz önünde tutuldy, bu 2009-njy ýylyň tassyklanan býujetinden 11,7% köpdür. Çykdaýlaryň köpelmegi 2010-njy ýylyň 1-nji yanwaryndan pul üpjünçiliginiň 10% ýokarlanmagy hem-de Türkmenistanyň Prezidentiniň çözgüdi esasynda işgär birliginiň köpelmegi bilen baglydyr. Göz önünde tutulýan serişdeler býujetiň I derejesiniň çykdaýlarynyň möçberinde 4,8%-e deň bolar we hukuk gorajyý edaralary gündelik saklamak, olaryň maddy-tehniki binýadyny pugtalandyrmak üçin çykdaýlary üpjün eder.

§9.8. Döwlet durmuş üpjünçiligine edilýän çykdaýlary maliýeleşdirmek

Zähmet möwsümligine gatnaşmaýan taraplaryň maddy üpjünçiliginiň görnüşleri durmuş üpjünçiligine degişli bolup, olar döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyň pul gaznasyndan maliýeleşdirilýär. Döwlet durmuş ätiýaçlandyryş pul gaznasy bu sebitara we pudak çäklerinde paýlanylýan döwletiň merkezleşdirilen pul serişdeleridir.

Döwlet durmuş ätiýaçlandyryş pul gaznasy Döwlet býujetiniň içine girýän ýörite maksatlara niýetlenen pul serişdeleri bolýar.

Döwlet durmuş ätiýaçlandyryş pul gaznasynyň çeşmesi bolup kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň belli bir göterim bilen berýän Zähmet haky pul gaznasy hyzmat edýär.

Türkmenistanyň raýatlarynyň pensiýa üpjünçiligi olaryň garylykda durmuş üpjünçiligi bolan konstitusion hukuklaryna esalanýan we döwlet pensiýa üpjünçiligi arkaly, şeýle hem döwlete dahylsyz pensiýa guramalarynyň (pul gaznalarynyň) gatnaşmagy bilen durmuşa geçirilýär.

Türkmenistanda hemişelik ýaşayan daşary ýurtly raýatlar we raýat bolmadyk adamlar, eger Türkmenistanyň namalaryň hukuk kararlaryna we halkara Şertnamalarynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, Türkmenistanyň raýatlary bilen deň hatarda pensiýa bolan hukukdan peýdalanýarlar.

Türkmenistanyň raýatlarynyň «Durmuş üpjünçiligi hakynda» Bitewi Kanunynda bellenen tertipde we şertlerde pensiýa almaga hukugy bardyr. Türkmenistanyň çäklerinde hemişelik ýaşayan daşary

ýurt raýatlary we raýatlygy bolmadyk adamlar, Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynda we (ýa-da) halkara şertnamalarynda (ylalaşyklarynda) başga bir ýagdaý göz önünde tutulmadyk bolsa, Türkmenistanyň raýatlary bilen deň derejede pensiýa bolan hukukdan peýdalanýarlar.

Pensiýa bolan hukugy kesgitleýän şertler – raýatlaryň arkalaşyk pensiýa usuly boýunça zähmet pensiýasyna hukuklary bardyr:

1) umumy esaslarda:

- erkek adamlar – 62 ýaşy dolanda;
- aýal maşgalalar – 57 ýaşy dolanda.

Şonda, şu Bitewi kanunyň 24-nji maddasynyň başinji böleginde görkezilen döwürler göz önünde tutup, geçirimler tölenen we (ýa-da) raýatlar tarapyndan pensiýa gatançlary tölenen şertlerinde, erkek adamlar üçin – 25 ýyldan, aýal maşgalalar üçin – 20 ýyldan az bolmadyk iş döwri talap edilýär.

Geçirimleri tölemegiň şerti, raýatlaryň Türkmenistanyň kanunçylyk namalary bilen görkezilen geçirimleri tölemekden boşadylan kärhanalarda, guramalarda we edaralarda işlän döwrüne degişli dälidir;

2) harby gullukçylaryň, içeri işler edaralarynyň ýönekeý we ýolbaşçy düzüminiň işgärleriniň:

- erkek adamlar – azyndan 25 ýyl gulluk edip, 52 ýaşy dolanda;
- aýal maşgalalar – azyndan 20 ýyl gulluk edip, 48 ýaşy dolanda.

3) harby gullukçylar, içeri işler edaralarynyň orta, uly we ýokary ýolbaşçylar düzüminden bolan, näsaglygy, işgär birliginiň kemeldilmegi ýa-da saglygynyň çäkli ýagdaýy sebäpli gullukdan boşadylan işgärleriniň:

- erkek adamlar – azyndan 25 ýyl iş döwri we onuň azyndan 20 ýyly gulluk döwri bolanda, 50 ýaşy dolanda;
- aýal maşgalalar – azyndan 20 ýyl iş döwri we onuň azyndan 15 ýyly gulluk döwri bolanda, 45 ýaşy dolanda.

4) döwlet we raýat awiasiýasynyň uçuş we uçuş-synag düzüminiň işgärleriniň:

- erkek adamlar – azyndan 25 ýyl gulluk döwri bolup, 50 ýaşy dolanda;
- aýal maşgalalar – azyndan 20 ýyl gulluk döwri bolup, 48 ýaşy dolanda.

5) döwlet we raýat awiasiýasynyň uçarbeletleriniň, uçarüsti dolandyryjylarynyň:

- erkek adamlar – azyndan 25 ýyl gulluk eden döwri bolup, 55 ýaşy dolanda;
- aýal maşgalalar – azyndan 20 ýyl gulluk eden döwri bolup, 50 ýaşy dolanda.

6) doly iş gününüň dowamynda zähmetiň aýratyn (zyýanly we aýratyn agyr) şertleri bolan işlerde işleýän raýatlar:

- erkek adamlar – 52 ýaşy dolanda; 25 ýyldan az bolmadyk iş döwri bolanda we eger olar görkezilen işlerde azyndan 10 ýyl işlän bolsalar;
- aýal maşgalalar – 48 ýaşy dolanda; 20 ýyldan az bolmadyk iş döwri bolanda we eger olar görkezilen işlerde azyndan 7 ýyl 6 aý işlän bolsalar.

Görkezilen işlerde bellenen möhletleriň azyndan ýarysyny işlän, şu maddanyň birinji böleginiň birinji bendinde bellenen iş döwri bolan raýatlara umumy esaslarda bellenen ýaşy şu işlerde işlenen doly ýyl üçin bir ýyly kemeltmek bilen pensiýa bellenýär. Raýatlaryň şu toparý üçin işleriň, hünärleriň we wezipeleriň sanawy Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenýän tertipde tassyklanýar;

7) üç çaga doguran we olary sekiz ýaşa çenli terbiýeläp ýetişdiren aýallaryň, umumy esaslarda bellenen ýaşy bir ýyl, dört çagalý aýallaryň – iki ýyl, baş we ondan köp çagalý ýa-da çagalýgyndan maýyp çagalý aýallaryň – üç ýyl azaldyp, olaryň 20 ýyldan az bolmadyk iş döwri bolanda.

8) gipofizar nanizmi (boý ösmezlik, göýdüklik) keseli bilen kesellän raýatlaryň (liliputlar) ýa-da göýdükleriň (karlikler):

- erkek adamlar – umumy esaslarda talap edilýän iş döwrüniň bardygyna ýa-da ýokdugyna garamazdan, 45 ýaşy dolanda;
- aýal maşgalalar – umumy esaslarda talap edilýän iş döwrüniň bardygyna ýa-da ýokdugyna garamazdan, 40 ýaşy dolanda.

Bitewi kanunda bellenen ýaşa ýeten raýatlaryň, geçirimleri tölemek bilen, azyndan baş ýyl iş döwri bolup, atly pensiýa hasaplarynda şertli pensiýa toplamalary bar bolan ýagdaýynda, şertli-toplaýş pensiýa usuly boýunça zähmet pensiýasyna çykmaga hukugy bardyr.

Bitewi kanunda bellenen ýaşa ýeten ätiýaçlandyrylan raýatlaryň, atly pensiýa hasaplarynda pensiýa toplamalary bar bolan ýagdaýynda, toplaýyş pensiýasyna çykmaga hukugy bardyr.

Bitewi kanunda bellenişi ýaly durmuş ätiýaçlandyrmasyna pul geçirilen baş ýyldan az bolmadyk iş staży bar bolan we şol görkezilen raýatlaryň doly däl iş staży bilen arkalaşyk pensiýa usuly boýunça zähmet pensiýasyny almaga haky bardyr.

X bap

Döwlet durmuş we meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasy

§10.1. Döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasy we meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasyň tertibi

Eýeçiligiň görnüşine garamazdan kärhanalar, guramalar we edaralar, şeýle hem şertnamalaýyn zähmeti ulanýan hususy telekeçiler we beýleki şahsy taraplar (mundan beýläk – iş berijiler), şeýle hem şahsy taraplar (olaryň sanawyny Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tassyklaýar) döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirimleri (mundan beýläk – geçirimleri) töleýärler.

Iş berijiler arkalaşyk pensiýa usuly boýunça döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirimleri kärhana boýunça tutuşlugyna, şertli-toplaýyş pensiýa usulynda bolsa, şeýle geçirimler geçirilen işleýän adamlary görkezmek bilen geçirýärler.

Bank edaralary şertli-toplaýyş pensiýa usuly boýunça geçirimler baradaky maglumaty (göçürmäni), her günde elektron görnüşde (magnit göterijilerde ýa-da aragatnaşyk usullary boýunça) ýa-da kagyz göterijilerde durmuş taýdan üpjünçilik edaralaryna berýärler.

Bank edaralary döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasy boýunça serişdeleriň hereketi baradaky jemleýji maglumatlary her günde Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministriligine

berýärler. Şeýle maglumatlar şonuň ýaly tertipde welaýat derejesinde hem berilýär.

Toplaýyş pensiýa usuly boýunça meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasy «Durmuş üpjünçiligi hakynda» Bitewi kanunyň 15-nji maddasyna laýyklykda şertnama esasynda amala aşyrylar. Meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasy şertnamasynyň mysaly görnüşi Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrligi tarapyndan tas-syklanylýar.

Meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasynyň şertnamasy durmuş taýdan üpjünçilik edarasyny bilen raýatlaryň arasynda baglaşylýar. Şertnamada ätiýaçlandyrylan adamyň pensiýa gatanjynyň möçberi görkezilýär. Şertnama bellige alyş belgisi berilýär we ol, şol bir wagtyň özünde ätiýaçlandyrylan adamyň atly pensiýa hasabynyň belgisi hem bolup durýar.

Şertnamanyň hereketi ätiýaçlandyrylan adamyň çagyryş boýunça harby gullugy we içeri işler edaralaryndaky gullugy geçen döwründe, üç ýaşa çenli çaga seretmek boýunça rugsady döwründe, zähmet işiniň arasy kesilende we girdeji almagyň kesilýän beýleki ýagdaýlarynda wagtlaýyn togtadylyp bilner. Şertnamanyň hereketi pensiýa ätiýaçlandyrmasy gatançlar tölenen pursatyndan gaýtadan ýola goýulýar.

Hemişelik ýaşamak üçin Türkmenistanyň çäginde daşyna çykylyp gidilende, şertnamanyň hereketini dowam etmek mümkin bolmadyk beýleki ýagdaýlarda ätiýaçlandyrylan adamyň durmuş taýdan üpjünçilik edaralaryna ýazmaça arzasy esasynda şertnama ýatyrylýar.

Ätiýaçlandyrylan adam, aradan çykan, dereksiz ýiten ýa-da Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde aradan çykan diýlip yglan edilen ýagdaýlarynda şertnama bozulan hasap edilýär.

Meýletin pensiýa gatançlarynyň möçberi we olary tölemegiň düzgünleri – raýatlaryň meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasy gatançlary Türkmenistanyň çäklerinde, şeýle hem onuň çäklerinden daşarda alan zähmet hakynyň (pul üpjünçiliginiň) iki göteriminden az bolmadyk möçberde bellenýär. Meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasy şertnama baglaşan adamlar ätiýaçlandyрма pensiýa gatançlaryny özbaşdak ýa-da iş berijileriň üsti bilen her aý tölemäge borçludylar.

Meýletin pensiýa gatançlaryny tölemek üçin girdejlere döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyňa geçirimler edilmeyän tölegler goşulmaýar.

Daýhan birleşiklerinde we beýleki oba hojalyk kärhanalarynda işleýän adamlar, meýletin pensiýa gatançlaryny şertnamada bellenen, ýöne arassa girdejiniň iki göteriminden az bolmadyk möçberde töleýärler.

Meýletin pensiýa gatançlaryny tutup almak şol kärhanalaryň hasaphanalary tarapyndan amala aşyrylýar. Meýletin pensiýa gatançlaryny Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrliginiň ýörite hasabyna geçirmek geçen ýylyň ortaça aýlyk girdejileriniň möçberinden ugur alnyp, aýlar boýunça deň paýlara bölmek bilen amala aşyrylýar. Hasabat ýylynyň hakyky girdejileri boýunça gaýtadan hasaplamak hasabat ýylynyň yz ýanyndan gelýän ýylyň 31-nji martyna çenli geçirilýär.

Daýhan birleşiklerinde we beýleki oba hojalyk kärhanalarynda wezipe aýlyk iş haky (nyrh möçberi) boýunça zähmet haky bilen işleýän adamlar meýletin pensiýa gatançlaryny töleýärler.

Daýhan birleşiklerinden daşary oba hojalyk önümlerini öndürmek bilen meşgullanýan raýatlar öndürýän önümleriniň möwsümini göz önünde tutmak bilen, ýylda birden az bolmadyk gezekde meýletin pensiýa ätiýaçlandyрма gatançlaryny arassa girdejiniň iki göteriminden az bolmadyk möçberde nagt ýa-da nagt däl hasaplaşyklar arkaly bank edaralarynyň üsti bilen geçirýärler.

Özbaşdak iş bilen meşgullanýan raýatlar meýletin pensiýa gatançlaryny şertnamada bellenen, ýöne Türkmenistan boýunça geçen ýyldaky ortaça aýlyk iş hakynyň iki göteriminden az bolmadyk möçberde töleýärler.

Özbaşdak iş bilen meşgullanýan raýatlar meýletin pensiýa gatançlaryny bellenen tertipde, «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanunynda salgytlary tölemek üçin bellenen döwürden seýrek bolmadyk wagtda, Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrliginiň ýörite hasabyna nagt ýa-da nagt däl hasaplaşyklar arkaly töleýärler.

Bank edaralary her gün elektron görnüşde (magnit göterijilerde ýa-da aragatnaşyk usullary bilen) ýa-da kagyz göterijilerde meýletin

pensiýa gatançlaryny özbaşdak geçiren adamlaryň sanawyny goşmak bilen, durmuş taýdan üpjünçilik edaralaryna Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrliginiň ýörite hasabyndaky serişdeleriň hereketi baradaky göçürmäni berýärler.

Iş berijiler, raýatlar tarapyndan pensiýa gatançlarynyň hasaplanýşynyň dogrulygyna, dolulygyna we wagtynda geçirilişine gözegçiligi Türkmenistanyň salgytlar hakyndaky kanunçylygynda bellenen tertipde Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň edaralary, Türkmenistanyň bank edaralary we Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak edaralary tarapyndan amala aşyrylýar.

§ 10.2. Kömek pullarynyň görnüşleri we kesgitlenişiniň aýratynlyklary

Döwlet kömek puly, döwlet durmuş üpjünçiligi usulynyň bir bölegidir we saglyk ýagdaýy boýunça bölekleýin, doly ýa-da wagtlaýyn zähmete ukyplylygyny ýitirmegi, enelik we çagalyk, ekleýjisini ýitirmegi, pensiýa ýaşa ýetip üpjünçilik çeşmelerini ýitirmegi bilen baglanyşykly ýitirilen girdejiniň bir bölegini saklamak üçin pul tölegleri görnüşinde aňladylýar. Döwlet tarapyndan goldaw, bu durmuş kömegi bolup, durmuş ýagdaýlaryny gowulandyrmagy zerur bolan raýatlara berilýär.

Türkmenistanda döwlet kömek pullarynyň şu aşakdaky görnüşleri bellenilýär:

- 1) wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça;
- 2) göwrelilik we çaga dogurmak boýunça;
- 3) çaga doglanda;
- 4) çaga seretmek boýunça;
- 5) maýyplygy boýunça (zähmet ukyby kem-käsleýin ýa-da doly ýitirilende);

- 6) ekleýjisini ýitirendigi boýunça;

- 7) durmuş kömek puly.

Türkmenistanyň raýatларыnyň «Durmuş üpjünçiligi hakynda» Bitewi kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda we şertlerde döwlet kömek puluny almaga hukuklary bardyr. Şonuň ýaly hem Türk-

menistanyň çäginde hemişelik ýaşayan daşary ýurt raýatlarynyň we raýatlygy bolmadyk adamlaryň, Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynda we halkara şertnamalarynda (ylalaşyklarynda) başga bir ýagdaý göz önünde tutulmadyk bolsa, Türkmenistanyň raýatlary bilen deň derejede kömek puluny almaga hukugy bardyr. Şol birwagtda kömek pulunyň dürli görnüşlerini almaga hukugy bolan raýatlara kömek pulunyň bir görnüşi bellenýär, muňa göwrelilik we çaga dogurmak boýunça, çaga doglanda berilýän, wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça we çaga seretmek boýunça döwlet kömek pullary girmeyär. Şeýle hem döwlet kömek puluny we ýaşy boýunça pensiýany almaga hukugy bolan raýatlaryň pensiýany ýa-da döwlet kömek puluny saýlap almaga haklary bardyr, muňa wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça we çaga seretmek boýunça kömek puly girmeyär.

Döwlet kömek pullaryny maliýeleşdirmegiň çeşmeleri şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- 1) Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetiniň serişdeleri;
- 2) döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyň serişdeleri;
- 3) iş berijileriň öz serişdeleri;
- 4) Türkmenistanyň kanunçylygynda gadagan edilmedik beýleki çeşmeler.

Döwlet kömek puluny bellemek barada esasan hem:

Wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk bilen baglanyşykly, göwrelilik we çaga dogurmak boýunça kömek pullaryny bellemek barada raýatlar iş berijä ýüz tutýarlar.

Maýyp bolan ýagdaýynda, ekleýjisini ýitirende, durmuş kömek puluny bellemek barada raýatlar Döwletiň goldamagyna mätäç raýatlaryň ýüz tutmalaryna garamak baradaky etrap (şäher) toparlarynyň üsti bilen Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministriligine ýüz tutýarlar.

Raýatlar çaga doglandaky we çaga seretmek boýunça döwlet kömek puluny bellemek barada ýaşayan ýeri boýunça Döwletiň goldamagyna mätäç raýatlaryň ýüz tutmalaryna garamak baradaky etrap (şäher) toparlaryna ýüz tutýarlar.

Raýatlar döwlet goldawyny bermek barada ýaşayan ýeri boýunça Döwletiň goldamagyna mätäç raýatlaryň ýüz tutmalaryna garamak baradaky etrap (şäher) toparlaryna ýüz tutýarlar.

Wagtláýyn zähmete ukypsyzlyk bilen baglanyşykly, göwrelilik we çaga dogurmak boýunça kömek puly esasy iş ýerinden bellenýär. Maýyplygy, ekleýjisini ýitirendigi boýunça döwlet kömek puly we durmuş kömek puly Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan döredilýän, Döwletiň goldamagyna mätäç raýatlaryň ýüz tutmalaryna garamak baradaky merkezi topar tarapyndan bellenilýär. Çaga doglandaky döwlet kömek puly we çaga seretmek boýunça döwlet kömek puly ýaşayan ýeri boýunça Döwletiň goldamagyna mätäç raýatlaryň ýüz tutmalaryna garamak baradaky etrap (şäher) toparlary tarapyndan bellenýär.

Döwlet kömek puly ony alýanyň adyna bellenilýär. Kömek puluny alýan kämillik ýaşyna ýetmedik ýa-da aň-düşünjeli herekete ukypsyz bolsa, onda kömek puly ene-atasynyň biriniň ýa-da howandarynyň adyna bellenilýär. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna pul tölegleri görnüşinde döwlet goldawyny bermek baradaky çözgüt Döwletiň goldamagyna mätäç raýatlaryň ýüz tutmalaryna garamak baradaky merkezi topar tarapyndan kabul edilýär.

Döwletiň goldamagyna mätäç raýatlaryň ýüz tutmalaryna garamak baradaky etrap (şäher) toparlarynyň kärhanalardan, guramalardan, edaralardan öz serişdeleriniň hasabyna mugt ýa-da ýeňillikli şertlerde durmuş hyzmatlaryny etmek barada haýyş etmäge haklary bardyr.

Wagtláýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça döwlet kömek puluny – işleýän döwründe zähmete ukybyny ýitiren we saglygy goraýyş edaralary tarapyndan berlen zähmete ukypsyzlyk hatyny iş berijä beren adamlaryň wagtláýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça döwlet kömek puluny almaga hukugy bardyr.

Wagtláýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça döwlet kömek pulunyň möçberi ortaça bir günlük iş hakyny wagtláýyn zähmete ukypsyzlygyň günleriniň sanyna köpeldilmeginde alnan ululygyň görterimlerinde bellenilýär we aşakdakylardan ybarat:

- 1) 60 görterim – iş döwrüniň dowamlylygy baş ýyla çenli bolan ýagdaýynda;
- 2) 80 görterim – iş döwrüniň dowamlylygy baş ýyldan sekiz ýyla çenli bolan ýagdaýynda;

3) 100 göterim – iş döwrüniň dowamlylygy sekiz ýyl we ondan köp bolan ýagdaýynda.

Iş döwrüniň dowamlylygyna garamazdan, kömek pulunyň möçberi:

1) wagtlaýyn zähmete ukypsyzlygy zähmet şikesi ýa-da hünär keseli sebäpli ýüze çykan adama;

2) 18 ýaşy dolmadyk adama;

3) 21 ýaşy dolmadyk doly ýetim adama;

4) maýyp diýlip bellenen tertipde ykrar edilen adama;

5) 16 ýaşy dolmadyk maýyp çagany terbiýeleýän ýa-da 16 ýaşy dolmadyk üç ýa-da has köp çaga eklenjinde bolan enä;

6) wagtlaýyn zähmete ukypsyzlygy donorlyk wezipelerini ýerine ýetiren mahaly ýüze çykan adama;

7) beýleki döwletlerde bolan söweş hereketlerine gatnaşan adama;

8) keseline radiasion täsiriň zyýanly netijeleri sebäp bolan adama şu maddanyň birinji böleginde görkezilen ululygyň 100 göterimine barabardyr.

3. Wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça kömek pulunyň möçberini hasaplamak wagtlaýyn zähmete ukypsyzlykdan öňki iki senenama aýynyň ortaça aýlyk we ortaça bir günlük iş hakynyň we wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk döwrüniň senenama günlerindäki dowamlylygynyň esasynda geçirilýär.

4. Ortaça aýlyk iş haky raýatyň esasy iş ýeri boýunça zähmete ukyplylygyň ýitirilen aýynyň öň ýanyndaky iki senenama aýynyň hakyky iş hakyndan ugur alnyp hasaplanylýar.

Wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça kömek pulunyň möçberini we senenama aýynyň zähmet haky bilelikde alanynda iki wezipe aýlyk hakyndan ýa-da iki tarif möçberinden ýokary bolmaly däldir.

5. Ortaça bir günlük iş hakynyň möçberini ortaça bir aýlyk iş hakyny 29,7-ä bölmek ýoly bilen hasaplanylýar.

6. Zähmetiň aýratyn şertleri bolan (wahta usuly we beýlekiler) kärhanalarda işleýän adamlar üçin wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça kömek pulunyň möçberini hasaplamak Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynda bellenen tertipde amala aşyrylýar.

7. Türkmenistanyň Prezidentiniň namalaryna laýyklykda zähmet hakynyň möçberini ýokarlandyrylan ýagdaýynda wagtlaýyn zähmete

ukypсыzlyk boýunça kömek puluny hasaplamak üçin kabul edilýän iş haky zähmet hakynyň ýokarlandyrylan koeffisiýentine köpeldilýär.

8. Işe täze kabul edilen ýa-da işleýän döwrüniň arasyndaky kesen, wagtlaýyn zähmete ukypсыzlyk boýunça kömek puly ýarawsyzlyk haty berlen pursadyndaky wezipe aýlyk hakyndan ýa-da tarif möçberinden ugur alnyp hasaplanylýar.

Wagtlaýyn zähmete ukypсыzlyk boýunça döwlet kömek puluny maliýeleşdirmegiň çeşmeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

1) eýeçiligiň görnüşine garamazdan hojalyk hasaplaşygyndaky kärhanalarda, guramalarda we edaralarda olaryň ygtyýarynda galýan peýda;

2) Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýän guramalarda we edaralarda zähmet haky gorunyň tygşytlanan serişdeleri.

Göwrelilik we çaga dograndygy boýunça döwlet kömek puly:

1. Göwrelilik we çaga dograndygy üçin zähmet rugsady işleýän aýallara göwreliligiň 32 hepdesinden berilýär.

2. Çaga (çagalar) ogullyga alnanda, göwrelilik we çaga dograndygy üçin zähmet rugsady ogullyga alnan gününden başlap çaganyň doglan gününden soň elli alty gün tamamlanýan döwür üçin berilýär.

3. Göwrelilik we çaga dograndygy üçin zähmet rugsady göwrelili aýallara şu aşakdaky şertlerde hem berilýär:

1) çaga möhletinden öň doglanda ýa-da göwreliligiň 154 günü tamamlanandan soň çaga düşen ýagdaýynda çaga doglanýandan soňky zähmet rugsady berilýär;

2) kärhananyň işi wagtlaýyn togtadylanda umumy esaslarda;

3) wagtlaýyn rugsatdaky işgäriň ýerine işleýäne, göwrelilik we çaga dogurmak boýunça zähmet rugsady ýüze çykanda, wagtlaýyn diýlip bellenen döwri tamamlanýança ýa-da ýerine işlenilýäniň işe çykan gününe çenli;

4) zähmet rugsady döwründe göwrelilik we çaga dograndygy üçin zähmet rugsady ýüze çykanda umumy esaslarda.

Göwrelilik we çaga dograndygy üçin zähmet rugsady döwri:

1. Göwrelilik we çaga dograndygy üçin zähmet rugsady dowamlylygy azyndan 112 senenama gününden az bolmadyk döwür

üçin berilýär we her biri 56 gün bolan, çaga dogulmazyndan öňki we soňky rugsatlardan ybaratdyr. Çaga möhletinden öň doglanda çaga dogulmazyndan öňki rugsadyň bellenen dowamlylygy üýtgemeyär.

2. Çaganyň dogulmagy agyr bolup geçen ýagdaýynda çaga doglanyndan soňky rugsat 16 senenama gün, iki we ondan köp çaga doglanda bolsa, 40 senenama gün uzaldylýar.

Göwrelilik we çaga dogurandygy üçin döwlet kömek pulunyň möçberi:

1. Göwrelilik we çaga dogurandygy üçin döwlet kömek pulunyň möçberi esasy iş (gulluk) ýerinde, aspiranturada, doktoranturada we akademiýada okaýan ýerinde göwrelilik we çaga dogurandygy üçin zähmet rugsadyna çykylmazyndan öňündäki soňky 12 senenama aýyndaky ortaça bir günlük iş hakyndan ugur alnyp hasaplanylýar.

2. Bellenýän kömek pulunyň möçberi ortaça bir günlük iş hakyny göwrelilik we çaga dogurandygy üçin zähmet rugsadynyň senenama günleriniň sanyna köpeltmek bilen kesgitlenilýär.

3. Göwrelilik we çaga dogurandygy üçin zähmet rugsadyna çykmazyndan öň 12 aýdan az iş (gulluk) döwri bolan aýala ortaça aýlyk iş haky hakyky işlenen senenama aýlary üçin hasaplanylýar.

4. Çaga seretmek boýunça zähmet rugsadynda bolýan aýala göwrelilik we çaga dogurandygy üçin zähmet rugsady berlende kömek puly göwrelilik we çaga dogurandygy üçin zähmet rugsadyna çykan aýynda wezipe sanawyndaky degişli wezipe boýunça bellenen wezipe aýlyk hakyndan we tarif möçberinden ugur alyp hasaplanylýar.

5. Türkmenistanyň Prezidentiniň namalaryna laýyklykda zähmet hakynyň möçberi ýokarlandyrylan ýagdaýynda göwrelilik we çaga dogurandygy üçin kömek puluny hasaplamak üçin kabul edilýän iş haky zähmet hakynyň ýokarlandyrylan koeffisiýentine köpeldilýär.

Göwrelilik we çaga dogurandygy üçin döwlet kömek puluny maliýeleşdirmegiň çeşmeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

1) eýeçiligiň görnüşine garamazdan hojalyk hasaplaşygyndaky kärhanalarda, guramalarda we edaralarda olaryň ygtyýarynda galýan peýda.

2) Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýän guramalarda we edaralarda zähmet haky gorunyň tygşytlanan serişdeleri.

Göwrelilik we çaga dogurandygy üçin döwlet kömek puly aýal-lara çaga dogulmazyndan öňki we çaga dogulanyndan soňky döwür üçin birwagtda, olaryň esasy iş (gulluk) ýerinden, aspiranturada, doktoranturada we akademiýada okaýan ýerinden tölenilýär.

Çaga doglanda berilýän döwlet kömek puly:

1. Çaga doglanda berilýän döwlet kömek puluny almaga doglan çaganyň enesiniň ýa-da atasynyň hukugy bardyr.

2. Çaga doglanda berilýän döwlet kömek puluny almaga dört aýlyk ýaşa çenli çagany ogullyk alan adamyň hem, eger ogullyga al-nan çaganyň enesine ýa-da atasyna kömek puly tölenilmedik bolsa, hukugy bardyr.

3. Çaga doglanda berilýän döwlet kömek puluny almaga belle-nilen tertipde berlen çaganyň dogluş hakyndaky şahadatnamasy esas bolup durýar.

Çaga doglanda berilýän döwlet kömek puluny maliýeleşdir-megiň çeşmesi bolup, Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetiniň serişdeleri hyzmat edýär.

Çaga doglanda berilýän döwlet kömek pulunyň möçberi aşak-dakylara deňdir:

1) birinji we ikinji çaga doglanda binýatlyk ululygyň 1,3 essesine;

2) üçünji çaga doglanda binýatlyk ululygyň 2,5 essesine;

3) dördünji we ondan soňky çagalar doglanda binýatlyk ululygyň 5 essesine çenli kömek puluny almaga hukuklary bardyr.

Çaga seretmek boýunça döwlet kömek puluny maliýeleşdir-megiň çeşmesi bolup, Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetiniň serişdeleri hyzmat edýär.

Maýyplygy boýunça döwlet kömek puluny beden ýetmezçili-gi ýa-da akyl kemligi netijesinde işe ukyplylygy çäkli bolan adamlar alýarlar.

Maýypalaryň toparlary – bellenen tertipde ykrar edilen maýyp-lar şu aşakdaky toparlara bölünýär:

1) 16 ýaşa çenli maýyp çagalar;

2) çagalykdan maýyp-lar;

3) umumy keselleme (şol sanda iş bilen bagly bolmadyk şikesler), zähmet şikesi, hünär keseli netijesinde maýyp bolanlar;

4) harby gullugyň maýyplary:

Maýyplyk topary beden ýetmezçiligi ýa-da akyl kemligi netijesinde işe ukyplylygyň çäklik derejesine baglylykda raýatlaryň maýyplyk topary Hemaýata mätäçligi anyklaýjy topary (HMAT) tarapyndan belenilýär. Maýyplyk birinji, ikinji, üçünji toparlara bölünýär. Bellenen tertipde maýyp diýlip ykrar edilen raýatlaryň maýyplyk boýunça döwlet kömek puluny almaga hukuklary bardyr.

Maýyplyk boýunça döwlet kömek pulunyň möçberini hasaplamak – hasaplama görkezijisi raýatyň şahsy koeffisiýentini pensiýa bellemek üçin kesgitlenen Türkmenistan boýunça ortaça aýlyk iş hakyna we ölçege köpeltmek ýoly bilen hasaplanýar. Maýyplyk boýunça döwlet kömek puly hasaplama görkezijisiniň görterimlerinde şu aşakdaky möçberlerde hasaplanýar:

- 1) I topar maýyplaryna – 110 görterimi;
- 2) II topar maýyplaryna – 100 görterimi;
- 3) III topar maýyplaryna – 65 görterimi.

Maýyplyk boýunça döwlet kömek pulunyň möçberi maýyplyk boýunça döwlet kömek pulunyň her bir maýyplyk topary üçin bellenen iň pes möçberinden az bolmaly däldir.

Maýyplyk boýunça döwlet kömek puluny maliýeleşdirmegiň çêşmesi:

1. Maýyplyk boýunça döwlet kömek puluny maliýeleşdirmegiň çêşmesi bolup, döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyň serişdeleri hyzmat edýär.

2. Eger iş berijileriň günäsi bilen betbagtçylykly ýagdaý ýa-da hünär keseli bilen kesellemek ýüze çykan bolsa, onda eýeçiliginiň görnüşine garamazdan hojalyk hasaplaşygyndaky kärhanalar tarapyndan zähmet şikesini almagyň we hünär keseli bilen kesellemegiň netijesinde tölenýän maýyplyk boýunça kömek pulunyň öwezi her aýda Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetine geçirmek bilen dolunýar.

Ekleýjisini ýitirendigi boýunça döwlet kömek puluny şu aşakdaky eklençdäkiler diýlip hasap edilen adamlar alýarlar.

1) 18 ýaşy dolmadyk çagalary (şol sanda ogullyga (gyzlyga) alnan we öweý çagalary), doganlary, uýalary we agtyklary ýa-da şu ýaşdan ýokary, eger, olar 18 ýäşe çenli maýyp bolan bolsalar, onda doganlarynyň, uýalarynyň we agtyklarynyň zähmete ukyply enetasy bolmadyk ýagdaýynda;

2) eger ata, ene (şeýle hem ogullyga (gyzlyga) alanlar), äri, aýaly pensiýa ýaşyna ýeten bolsalar (erkek adam – 62 ýaşa, aýal adam – 57 ýaşa) ýa-da maýyp bolsalar we pensiýa ýa-da döwlet kömek pulyny almaýan bolsalar;

3) atasy we enesi, kanunçylykda bellenen pensiýa ýaşyna ýeten bolsalar, kanuna laýyklykda olary saklamaga borçly hossary we ýaşamak üçin başga serişde çeşmesi ýok bolan ýagdaýynda.

Ekleýjisini ýitirendigi boýunça döwlet kömek pulunyň möçberi hasaplananda binýatlyk ululygyň görerimlerinde hasaplanýar we ol aşakdakylara deňdir:

- 1) eklençdäki bir adama – 60 görerimi;
- 2) iki adama – 110 görerimi;
- 3) üç adama – 130 görerimi;
- 4) dört we ondan köp adama – 150 görerimi.

Uruşda wepat bolanyň ýanyoldaşyna bellenen ekleýjisini ýitirendigi boýunça kömek puly binýatlyk ululygyň iki essesi möçberinde kesgitlenýär. Şeýle hem uruşdan gaýdyp gelen Beýik Watançylyk urşuna gatnaşyjynyň ýanyoldaşyna bellenen ekleýjisini ýitirendigi boýunça kömek puly binýatlyk ululygyň bir ýarym essesi möçberinde kesgitlenýär.

Ene-atalarynyň (ekleýjiler) ikisini hem ýitiren çagalara – doly ýetimlere ýa-da ýeke ýaşap aradan çykan enäniň çagalaryna ekleýjisini ýitirendigi boýunça kömek pulunyň möçberi binýatlyk ululygyň görerimlerinde hasaplanýar we ol şu aşakdakylara deňdir:

- 1) çagalaryň birine – 120 görerimi;
- 2) çagalaryň ikisine – 200 görerimi;
- 3) çagalaryň üçüsine ýa-da ondan köpüsine – 250 görerimi.

Ekleýjisini ýitirendigi boýunça döwlet kömek puluny maliýeleşdirmegiň çeşmesi – ekleýjisini ýitirendigi boýunça döwlet kömek puluny maliýeleşdirmegiň çeşmesi bolup, döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyň serişdeleri hyzmat edýär.

Döwlet durmuş kömek puly pensiýa ýaşyna ýeten we ýaşamak üçin başga serişde çeşmesi ýok bolan adamlara berilýän durmuş tölegidir. Döwlet durmuş kömek puluny almaga pensiýa hukugy bolmadyk 62 ýaşa ýeten erkek adamlaryň, 57 ýaşa ýeten aýal maşgalalaryň

hukugy bardyr. Döwlet durmuş kömek pulunyň möçberi binýatlyk ululygyň 60 göterimi möçberinde bellenilýär. Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetiniň serişdeleri döwlet durmuş kömek puluny maliýeleşdirmegiň esasy çeşmesi bolup durýar.

§ 10.3. Durmuş üpjünçiligine gönükdirilen serişdeleri maksadalaýyk ulanmak we gözegçilik etmek

Türkmenistanyň ykdysady ösüşiniň ýokary depginlerini nazara alyp hem-de pensiýa üpjünçiligi we durmuş taýdan goramak meselesinde raýatlara döwlet kepillendirmelerini güýçlendirmäge gönükdirilen «Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry» Milli maksatnamany yzygiderli durmuşa geçirmek maksady bilen, soňky ýylda durmuş syýasaty halkyň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmaga, öňi bilen hem, pensionerleriň we raýatlaryň durmuşda emele gelen ýagdaýlara görä özlerine mynasyp ýaşaýşy özbaşdak üpjün edip bilmeýän toparlarynyň ýaşaýşy şertlerini gowulandyrmaga gönükdirildi.

Pensiýalary we döwlet kömek pullaryny tölemek üçin hasaplamalar 2007-nji ýylyň 17-nji martynda kabul edilen, «Durmuş üpjünçiligi hakynda» Türkmenistanyň bitewi kanuny, 2008-nji ýylyň 23-nji oktýabrynda we 2009-njy ýylyň 6-njy martynda kabul edilen, «Durmuş üpjünçiligi hakynda Türkmenistanyň bitewi kanunyna üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hakynda» Türkmenistanyň kanunlaryna, 2009-njy ýylyň 1-nji maýynda tassyklanan, «Pensiýalary bellemegiň we gaýtadan hasaplamagyň tertibi hakynda düzgünnama üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hakynda» we «Döwlet kömek pullaryny bellemegiň we gaýtadan hasaplamagyň tertibi hakynda düzgünnama üýtgetmeler girizmek hakynda», şeýle hem 2009-njy ýylyň 24-nji aprelindäki 1998-nji ýylyň 1-nji awgustyna çenli bellenen pensiýalar hasaplananda iş döwrüniň çäklendirmelerini aýyrmak hakynda «Türkmenistanyň Adalat ministrliginiň, Türkmenistanyň Ykdysadyýet we ösüş ministrliginiň, Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň we Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan gora-

mak ministriginiň gatnaşmagyndaky mejlisiniň teswirnamasy» nazara alnyp amala aşyryldy.

Agzalan kararlaryň esasynda zähmet stažynyň çäklendirmeleri aýryldy, çaga dogurandygy üçin berilýän kömek puly, maýyplar boýunça berilýän kömek pullary köpeldildi, çaga seretmek üçin berilýän kömek puly almagyň möhleti 1,5 ýyldan 3 ýyla çenli artdyryldy.

2010-njy ýylda pensionerleriň we döwletiň hemaýat puluny alýanlaryň (çaga dogurandygy üçin hemaýat puluny alýanlar bilen bilelikde) sany, degişlilikde 16117 adam (ösüş derejesi – 6,2%) we 112821 adam (ösüş derejesi – 28%) artdy.

Ýokarda aýdylanlary hem-de zähmet haklarynyň 10% ýokarlanmagyny göz önünde tutup, bu maksatlar üçin Türkmenistanyň döwlet býujetinde 1 523,4 mln. manat serişde goýberildi, bu bolsa 2009-njy ýyldaky tassyklanан býujet bilen deňeşdirilende 556,4 mln. manat ýa-da 57,5% köpdür.

XI bap

Durnuklaşdyryş gaznasynyň emele gelşi we ýerine ýetirilişi

§ 11.1. Durnuklaşdyryş gaznasynyň esasy maksatlary we wezipeleri

Durnuklaşdyryş gaznasyny emele getirmegiň we ony ulanmagyň tertibi Türkmenistanyň Prezidentiniň 2008-nji ýylyň 22-nji oktýabrynda çykaran №10073 belgili Karary bilen tassyklanyldy.

Durnuklaşdyryş gaznasy ýörite maýa goýum gaznasy bolup, ol Türkmenistanyň Maliýe ministriginiň Türkmenistanyň Merkezi bankyndaky ýörite hasabynda jemlenýän, maliýe serişdeleri görnüşündäki döwlet aktiwleridir.

Gazna döwletiň durnukly durmuş-ykdysady ösüşini üpjün etmek, Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetiniň girdejileriniň çykdajylaryndan artyk gelýän (profisit) bölegini netijeli ulanmak, şeýle hem halkyň durmuş-ykdysady derejesini has-da ýokarlandyrmak üçin niýetlenendir.

Gazna süýşüringileri aýawly saklamak we durnuklaşdyrmak üçin ulanmak wezipelerini ýerine ýetirýär.

Süýşüringileri aýawly saklamak wezipesi maliýe serişdelerini toplamak we töwekgelçiligiň aram derejesinde geljekde olaryň girde-jililigini üpjün etmek arkaly amala aşyrylýar.

Durnuklaşdyrmak wezipesi Gaznanyň serişdeleriniň likwidliginiň ýeterlik derejesini saklamak üçin niýetlenendir.

Gaznanyň serişdelerini emele getirmek we ulanmak döwletdäki ykdysady ýagdaýy, makroykdysady we fiskal durnuklylygy saklap galmak, ýurduň durmuş-ykdysady ösüşiniň ileri tutulýan ugurlaryny hasaba almak bilen kesgitlenilýär.

Gaznanyň serişdelerini maýa goýumyna gönükdirmek, girdeji gazanmak we yzyna gaýtarmak, maksada laýyk peýdalanmak, töwekgelçilik derejesiniň pes bolmagy şertlerinde amala aşyrylýar.

Gaznanyň serişdeleriniň gelip gowuşmagy we harçlanmagy milli we daşary ýurt pullarynda amala aşyrylýar.

Gaznanyň esasy maksatlary:

- ýurduň ykdysady durnuklylygyny kepillendirmek we ösüşini üpjün etmek;
- döwletiň strategik maliýe ätiýaçlygyny döretmek we netijeli ulanmak.

Ýokarda görkezilen maksatlara laýyklykda, Gaznanyň esasy wezipeleleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurduň ilatynyň maddy hal-ýagdaýyny gowulandyrmaga gönükdirilen Milli maksatnamalaryny maliýeleşdirmek;
- durmuş we önümçilik maksatly iri maýa goýum taslamalaryny maliýeleşdirmek (häzirki zaman tehnologiýalaryny, iň täze enjamlary satyn almak we ş.m.);
- ýokary tehnologiýa önümleri, ulag serişdelerini satyn almak boýunça lizing we maýa goýum amallaryny maliýeleşdirmek;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýetmezçiliginiň öwezini dolmak;
- Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalaryna ters gelmeýän beýleki çykdaýjylary maliýeleşdirmek.

§ 11.2. Durnuklaşdyryş gaznasynyň serişdelerini emele getirmegiň çeşmeleri we ulanmagyň tertibi

Gaznanyň serişdelerini emele getirmegiň tertibi:

Gaznanyň girdejileri manatda we daşary ýurt pulunda aşakdakylary öz içine alýar:

- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň profisitiniň möçberini;
- Gaznany dolandyrmakdan gelýän maýa goýum girdejilerini;
- Türkmenistanyň kanunçylygyna ters gelmeýän beýleki girdejileri.

Gaznany dolandyrmak bilen bagly maýa goýum çykdajylary Gaznanyň serişdelerini daşary ýurt maliýe gurallaryna ýerlemekden emele getirilýär, maddy däl aktiwler muňa girmeyär.

Durnuklaşdyryş gaznasynyň serişdeleri aşakdakylara sarp edilip bilner:

Durnuklaşdyryş gaznasyndandan Türkmenistanyň merkezleşdirilen býujetine degişli maliýe ýyly üçin ösüş býujet maksatnamalaryny durmuşa geçirmekde zerur transfert görnüşinde;

Durnuklaşdyryş gaznasyndandan Türkmenistanyň merkezleşdirilen býujetine Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan kesgitlenen maksatlar üçin zerur transfert görnüşinde;

Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak boýunça çykdajylary maliýeleşdirmek we audit barlagyny geçirmek üçin;

şu aşakdakylary üpjün etmek maksady bilen, milli we daşary ýurt maliýe gurallaryny (muňa madda däl aktiwler girmeyär) ýerleşdirmek:

- Durnuklaşdyryş gaznasyny saklap galmak;
- Durnuklaşdyryş gaznasynyň geçginliliginiň ýeterlik derejesini saklamak;
- töwegelçiligiň aram derejesinde gaznanyň girdejililiginiň ýokary derejesini üpjün etmek;
- uzak möhletli geljekde maýa goýum girdejilerini almak.

Durnuklaşdyryş gaznasy şahsy we edara görnüşli taraplara karz berip bilmeyär we borçnamalaryň ýerine ýetirilmegini üpjün ediji hökmünde hyzmat edip bilmeyär.

Durnuklaşdyryş gaznasyndan zerur bolan transfertiň ululygy Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň işlenip taýýarlanýan ýylynyň öň-ýanyndaky maliýe ýylyň ahyryndaky ýagdaýa görä Durnuklaşdyryş gaznasynyň aktiwleriniň üçden bir böleginden ýokary bolmaly däldir.

Durnuklaşdyryş gaznasyndan zerur bolan transfertiň üç ýyllyk möhlete niýetlenen ululygy Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan bellenen tertipde kesgitlenilýär we Türkmenistanyň kanuny bilen tassyklanylýar.

Durnuklaşdyryş gaznasyndan merkezleşdirilen býujete zerur bolan transfertiň hasabat ýylynda geçirilmedik möçberini Merkezleşdirilen býujet toparynyň teklibi boýunça Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň geçen ýylyň merkezleşdirilen býujetinde tassyklanan ösüş býujet maksatnamalaryny maliýeleşdirmek üçin dowam edýän maliýe ýylynda býujete düzediş girizmek arkaly peýdalanmaga haky bardyr. Şonda onuň möçberi degişli býujet maksatnamalary boýunça hasaba alnan tölenmedik borçnamalardan artyk bolmaly däldir.

Durnuklaşdyryş gaznasyndan merkezleşdirilen býujete zerur bolan transfertiň hasabat ýylynda geçirilmedik möçberini çekmek býujet ösüş maksatnamalary boýunça geçen maliýe ýylynyň hasaba alnan borçnamalarynyň tölenmedik bölegi bilen maliýe ýylynyň başyndaky ýagdaýa görä býujet serişdeleriniň galyndylarynyň arasyndaky tapawudyň möçberinde amala aşyrylýar.

Durnuklaşdyryş gaznasynyň aktiwleriniň Geljek nesilleriň gaznasy bolup durýan bölegi Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan kesgitlenilýär.

Geljek nesilleriň gaznasyna gysga möhletli geçginlilik talaplary bildirilmeyär.

Geljek nesilleriň gaznasy töwegelçilik derejesi pes bolan ýokary girdejili uzak möhletli maliýe gurallaryna ýerleşdirilip (goýlup) bilner.

Durnuklaşdyryş gaznasynyň aktiwlerini geçirmegiň we peýdalanmaga tertibi Türkmenistanyň Maliýe ministriňiň buýrugy bilen tassyklanylýar.

Rugsat berlen daşary ýurt maliýe gurallarynyň sanawy Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak boýunça Geňeşiň hödürlemegi boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanylýar.

Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak boýunça Geňeş

Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak boýunça Geňeş – Durnuklaşdyryş gaznasyny (maddy däl aktiwleri muña girmeyär) netijeli peýdalanmak, olary daşary ýurt maliýe gurallaryna ýerleşdirmek boýunça teklipleri işläp taýýarlaýan geňeş-maslahat beriş topary.

Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak boýunça Geňeşiň wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- Durnuklaşdyryş gaznasyny emele getirmegiň we peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmak boýunça teklipleri işläp taýýarlamak;
- Durnuklaşdyryş gaznasynyň peýdalanylýan möçberlerini we ugurlaryny seljermek we olar boýunça teklipleri taýýarlamak;
- Durnuklaşdyryş gaznasynyň serişdelerini ýerleşdirmek üçin rugsat edilen daşary ýurt maliýe gurallarynyň sanawy babatynda teklipleri işläp taýýarlamak.

Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak boýunça Geňeşi döretmek hakynda çözüň, onuň düzümi we Geňeş hakynda düzgünnama Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanylýar.

Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak

Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýörite düzüm birligi tarapyndan amala aşyrylýar.

Durnuklaşdyryş gaznasynyň serişdeleri bilen amallar Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň gazna müdirliginiň Türkmenistanyň Merkezi bankynda açylan aýratyn hasaplarynda görkezilýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bu maýany milli we daşary ýurt pulunda maliýe gurallaryna we pul depozitlerine maýa goýum görnüşinde ýerleşdirýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bar bolan çäklendirmelerde has gowy maliýe netijeleriniň gazanylmagyny üpjün edýär.

Türkmenistanyň Prezidenti Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak boýunça Geňeşiň hödürlemegi boýunça şu aşakdaky çäklendirmeleri belleýär:

- ýokary girdejili gymmatly kagyzzlar we beýleki maliýe guralary boýunça töwekgelçilikleriň bellenen çäklendirme möçberini (limiti);
- maýa goýumlaryň dowamlylygynyň çäklendirme möçberini (limiti);
- sebitleriň maýa goýum çäklendirme möçberini (limiti);
- Durnuklaşdyryş gaznasynyň maýasynyň bir kompaniýa maýa goýum hökmünde gönükdirilýän göteriminiň çäklendirme möçberini (limiti);
- maýa goýumlaryň netijeliligini we yzyna gaýtarylmagyny üpjün edýän beýleki çäklendirme möçberlerini (limiti).

Türkmenistanyň Prezidenti Durnuklaşdyryş gaznasyny dolandyrmak boýunça Geňeşiň hödürlemegi boýunça Gözegçilik Geňesini belleýär, ol Durnuklaşdyryş gaznasynyň işine gözegçilik (monitoring) geçirýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi her çäryekde Durnuklaşdyryş gaznasynyň içerki audit barlagyny geçirýär.

Daşarky audit barlagy her ýyl geçirilýär.

Audit barlaglarynyň hasabatlary Gözegçilik Geňesine berilýär, ol bu hasabatlary öz netijenamalary bilen bilelikde Türkmenistanyň Prezidentiniň garamagyna hödürleýär.

Audit barlagynyň hasabatlary Türkmenistanyň Durnuklaşdyryş gaznasynyň peýdalanyşyny (serişdeleriň gelşini we gidişini), ähli goýumlary we tygşytlanan serişdeleri, peýdany, töwekgelçiligi, hasaplamalaryň usulyny we dolandyryş harajatlaryny jikme-jik görkezmelidir.

Durnuklaşdyryş gaznasynyň serişdeleri bilen amallary hasaba almak döwlet býujetiniň serişdeleri bilen amallary hasaba almak üçin bellenen tertipde amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi her çäryekde hasabat çäryeginiň başyndaky ýagdaýa görä Durnuklaşdyryş gaznasyndaky serişdeleriň galyndysy, hasabat çäryeginde Durnuklaşdyryş gaznasyna gelip gowşan girdejileriň we (ýa-da) Durnuklaşdyryş gaznasynyň serişdeleriniň peýdalanylýan möçberi baradaky maglumatlary çap edýär.

Türkmenistanyň Ministrler Kabineti şu aşakdaký çäklendirmeleri belleýär:

- ýokary girdejili gymmat kagyzzar we beýleki maliýe gurallary boýunça töwekgelçiliklere degişli bellenen möçberleri;
- maýa goýumlaryny dowam etdirmek üçin bellenen möçberleri;
- sebitleýin maýa goýumynyň bellenen möçberlerini;
- Gaznanyň maýasynyň bir kärhana goýulýan göteriminiň bellenen möçberlerini;
- maýa goýumlaryň netijeliligini we yzyna gaýtarylmagyny üpjün edýän beýleki bellenen möçberleri.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi her ýyl Gaznada içerki audit barlagyny geçirýär.

Audit barlaglarynyň hasabatlary Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine berilýär.

Audit barlagynyň hasabatlary Gaznanyň serişdeleriniň ulanylyşyny (gelýän we gidýän serişdeler), ähli goýumlary we tygşytlanan serişdeleri, peýdany, töwekgelçiligi, hasaplamalaryň usulyny we dolandyryş harajatlaryny jikme-jik görkezmelidir.

XII bab

Býujetden daşary (ýörite) serişdeler

§ 12.1. Býujetden daşary serişdeleriň düzümi

Býujetden daşarky (ýörite) serişdeleri meýilnamalaşdyrmagy ýerine ýetirmegiň we hasaba almagyň, şeýle hem olar boýunça hasabatly alyp barmagyň tertibi «Býujet ulgamy hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda işlenip taýýarlanylady we Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministriniň 2005-nji ýylyň 3-nji maýyndaky 54 belgili buýrugy bilen tassyklanylady.

Türkmenistanyň býujetdäki edaralarynyň we guramalarynyň öz ygtyýarynda býujetden daşary serişdeleri bolup biler.

Býujet edaralarynyň Türkmenistanyň Döwlet býujetinden özlere bölünip berilýän serişdelerden başga alýan serişdeleri býujetden daşary serişdelerdir. Býujetden daşary serişdeler bellenen maksady-na berk laýyklykda sarp edilýär.

Býujetden daşary serişdeler (býujete salgyt töleglerinden başga) Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň II derejesiniň girdejilerine we çykdaýjylaryna goşulýar.

Býujet serişdelerine ygtyýar etmek hukugy berlen býujetdäki edaralaryň ýolbaşçylary býujetden daşary serişdeleri ýelik edijilerdir.

Býujetden daşary serişdeler boýunça hasaba almak we hasabatlylyk Türkmenistanyň Döwlet býujetinde durýan edaralar üçin hasaba almak we hasabatlylyk hakyndaky gollannamalara we görkezmelere laýyklykda amala aşyrylýar.

Edaralaryň esasy işine derňewleri we barlaglary amala aşyran edaralar we guramalar, şol bir wagtyň özünde edaralarda bar bolan býujetden daşary serişdeleriň emele getirilişiniň kanunylygyny, olaryň maksadalaýyk we tygşytly harç edilişini barlaýarlar. Şeýle hem şol serişdeler boýunça hasabatlylygyň dogry alnyp barlyşy we düzülişi barlanýar.

Türkmenistanyň býujet ulgamynda býujetden daşary serişdeleriň bir görnüşi – ýörite serişdeler göz önünde tutulýar.

Býujetdäki edaralaryň we guramalaryň önümleri ýerlemekden, işleri ýerine ýetirmekden, hyzmatlary etmekden ýa-da başga bir işi amala aşyrmakdan alýan girdejileri ýörite serişdelerdir.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetlerde durýan edaralar boýunça ýörite serişdeler diňe Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň hereket edýän kanunçylyga esaslanyp rugsady bolan ýagdaýynda döredilip bilner. Şonda rugsatnamalar ministrlik, pudaklaýyn dolandyryş edarasý, müdirlikler, bölümler we bir görnüşli edaralar boýunça berlip bilner. Rugsatnamalarda ýörite serişdeler boýunça girdeji çeşmeleri belleniýär we olaryň sarp edilip bilinjek maksatlary kesgitlenilýär.

Ýörite serişdeleriň täze görnüşlerini bellemek barada teklipler taýýarlanan mahaly Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň bölümleri we müdirlikleri hem-de welaýatlaryň, şäherleriň, etraplaryň Baş maliýe müdirlikleri we bölümleri olaryň döredilmeginiň maksada-

laýyklygyny we edaralary we guramalary hojalyk hasaplaşygyna geçirmegiň mümkinçiligini öwrenmelidirler.

Hojalyk hasaplaşygy başlangyçlarynda önümleri ýerlemek, işleri ýerine ýetirmek, hyzmatlary etmek ýa-da başga bir işi amala aşyrmak mümkinçiligi bolmadyk, şeýle hem görkezilen işi amala aşyrmak bilen baglanyşykly çykadjylar alynýan girdejiler bilen doly üpjün edilýän şertlerinde ýörite serişdeleri edinmek hukugy berilýär.

Ýörite serişdeleri ýatýrmak ozal öz karary bilen serişdeleriň şu görnüşlerini döreden edara tarapyndan amala aşyrylýar.

Ýörite serişdeleri döretmek üçin rugsatnamalar Maliýe ministriňiň buýrugy ýa-da resmi haty bilen resmileşdirilýär.

§ 12.2. Býujetden daşary serişdeleriň girdejileri we çykadjylar

Türkmenistanyň ministrlikleri we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň häkimlikleriniň müdirlikleri we bölümleri ýörite serişdeleriň tassyklanylýan girdeji we çykadjy sanawlaryny alanlaryndan soň, olarda görkezilen möçberleriň çäklerinde:

a) tabynlyklaryndaky býujetdäki edaralar boýunça ýörite serişdeleriň girdeji we çykadjy sanawyny tassyklaýarlar;

b) öz tabynlygynda býujet edaralary bolan garamagyndaky guramalar üçin ýörite serişdeleriň her bir görnüşi boýunça jemleýji girdeji we çykadjy sanawy belleýärler. Býujetde durýan we welaýatlaryň, etraplaryň we şäherleriň häkimlikleriniň müdirliklerine we bölümlerine gönüden-göni tabyn bolmadyk edaralaryň her biriniň ýörite serişdeleriniň girdeji we çykadjy sanawy, ýörite serişdeleriň şu guramalar üçin bellenen jemleýji girdeji we çykadjy sanawynyň çäklerinde, şol edaralar tabyn bolan ýokarda durýan guramalar tarapyndan tassyklanylýar.

Býujetdäki edaralaryň we guramalaryň ýörite serişdeleriniň girdeji we çykadjy sanawy býujet boýunça girdeji we çykadjy sanawlaryny tassyklamak bilen bir wagtda tassyklanylmaladyr.

Türkmenistanyň ministrlikleri we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, welaýatlaryň, etraplaryň we şäherleriň häkimlikleriniň müdirlik-

leri we bölümleri garamagyndaky edaralar boýunça ýörite serişdeleriň girdeji we çykdaýy sanawlaryny tassyklamak tamamlanandan soň Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň, Baş maliýe müdirlikleriniň, bölümleriniň degişli birliklerine pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň garamagyndaky kärhanalaryň ýörite serişdeleriniň girdejiler we çykdaýylar sanawynyň tassyklanylandygy baradaky güwänamalaryň sanawyny (№5 goşundy) düzýärler we Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň, Baş maliýe müdirlikleriniň, bölümleriniň degişli birliklerine berýärler. Olar tarapyndan sanawlarda görkezilen, girdeji we çykdaýy sanawlarynyň tassyklanan möçberleriniň, ýörite serişdeleriň jemleýji girdeji we çykdaýy sanawlarynda tassyklanan umumy möçberlere laýyk gelşine gözegçilik amala aşyrylýar.

Ýörite serişdeleriň tassyklanylýan girdeji we çykdaýy sanawlary şol sanawy tassyklaýan guramanyň ýolbaşçysy (ýa-da ýolbaşçynyň orunbasary) tarapyndan gol çekilmegi, tassyklanan senesiniň görkezilmegi, şeýle hem girdeji we çykdaýy sanawynyň ähli nusgalaryna bu guramanyň möhüriniň basylmagy bilen resmileşdirilýär.

Girdeji we çykdaýy sanawy, girdejileriň çykdaýylardan artyk gelýän möçberini we salgytlaryň hem-de umumy bellenen tertipde degişli býujetiň girdejilerine geçirilmeli beýleki hökmany tölegleriň görnüşlerini we wezipede durýan we wezipeden daşarky işgärleriň iş haky gurlaryny (çärýeklere paýlamak bilen) we beýleki çykdaýylary aýratyn görkezmek bilen, girdejileriň we çykdaýylaryň umumy möçberlerinde tassyklanylýar.

Tassyklanan girdeji we çykdaýy sanawynyň birinji nusgasy býujetdäki edara iberilýär, ikinjisi girdeji we çykdaýy sanawyny tassyklan guramanyň iş papkasynda galýar.

Tassyklanan girdeji we çykdaýy sanawlarynyň hereketi olaryň tassyklanan ýylynyň 31-nji dekabrynda bes edýär.

Býujetdäki edaralaryň we guramalaryň ýörite serişdeleri şol edaralar tarapyndan býujet hasaplary açylan gaznaçylyk bölümlerinde býujetden daşary hasaplarda saklanýar. Ýörite serişdeler boýunça býujetden daşary hasaplar Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň rugsady, ýörite serişdeler boýunça tassyklanan girdeji we çykdaýy sanawy we edaranyň býujetden daşary hasaby açmak barada ýüz tutmalary bar bolan ýagdaýynda, Gaznaçylyk müdirligi tarapyndan açylýar.

Eger girdeji we çykdaýy sanawynyň ýerine ýetirilişiniň buhgalteriýa hasaba alnyşy merkezleşdirilen buhgalteriýa tarapyndan amala aşyrylýan bolsa, onda bu buhgalteriýa tarapyndan hyzmat edilýän ähli edaralar üçin ýörite serişdeler boýunça býujetden daşary bir hasap açylýar. Şol býujetden daşary hasap merkezleşdirilen buhgalteriýanyň ýerleşýän edarasyna açylýar, hasaba almak bolsa her bir edara boýunça aýratyn alnyp barylýar.

Býujetdäki edara we gurama tarapyndan bellenen tertipde tassyklamak üçin berlen, ýörite serişdeleriň girdeji we çykdaýy sanawy 1-nji ýanwara çenli tassyklanmadyk ýagdaýynda, şol edara girdeji we çykdaýy sanawy tassyklanýança, emma aprel aýynyň 1-inden giç bolmadyk döwürde, berlen girdeji we çykdaýy sanawynda hasaplanan pul möçberleriniň çäklerinde, ýöne her aýda çykdaýylaryň ýyllyk möçberiniň on ikiden bir böleginden köp bolmadyk möçberde çykdaýylary amala aşyrmaga rugsat berilýär.

Aprel aýynyň 1-inden ýörite serişdeleriň girdeji we çykdaýy sanawy tassyklanmadyk býujetdäki edaralaryň we guramalaryň býujetden daşary hasaplaryndan çykdaýylar boýunça amallar bes edilýär.

Töleýjiler bolup durýan guramalardan we edaralardan ýörite serişdeler boýunça girdejiler edaranyň ýörite serişdeleri saklanýan býujetden daşary hasabyna geçirmek ýoly bilen gelip gowuşmalydyr.

Töleýjiler bolup durýan şahsy adamlardan ýörite serişdeler boýunça girdejiler edaranyň we guramanyň ýörite serişdeler saklanýan býujetden daşary hasabyna geçirmek ýoly bilen ýa-da hereket edýän kadalara laýyklykda şunuň ýaly pulhanalaryň bolmagyna rugsat edilen bolsa, edaranyň pulhanasyna göni ýa-da bankyň üsti bilen nagt serişdeler bilen gelip gowşup biler. Ýörite serişdeleriň girdejileri boýunça nagt pullary edaranyň buýrugy bilen şu iş öz üstüne ýüklenen adam hem kabul edip biler. Pullaryň kabul edilip alnandygy barada töleýjilere bellenen nusgadaky kwitansiýalar ýa-da biletler berilýär.

Býujetdäki edaralar we guramalar ýörite serişdeleri tassyklanan girdeji we çykdaýy sanawynyň we ýörite serişdeleriň her bir görnüşi boýunça hakyky gelip gowşan girdejileriň çäklerinde harçlamaga borçludylar.

Ýörite serişdeler boýunça býujetden daşary hasaplardan serişdeler töleg tabşyrygynyň ýa-da çekniň esasynda berilýär we geçirilýär.

Hasabyň debetinde gaznaçylygyň býujetden daşary hasabynyň belgisi görkezilýär. Töleg tabşyrygynyň ýokarky sag burçunda, şeýle-de çekiň arka tarapynda töleýji edaranyň býujetden daşary hasabynyň belgisi çap edilýär.

Töleg tabşyrygy Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň gaznaçylyk birliklerine, Baş ykdysadyýet we maliýe müdirliklerine, bölümlerine alty nusgada berilýär. Edara töleg tabşyrygynyň ikinji nusgasyna gol çekýär. Berlen töleg resminamasy gaznaçylyk bölümünde onuň töleg resminamalaryny resmileşdirmegiň tertibine laýyklykda dogry resmileşdirilendigi barlanandan soň kabul edilýär. Nädogry resmileşdirilen töleg tabşyrygy gaznaçylyk bölümi tarapyndan kabul edilmeyär.

Gaznaçylyk birlikleri töleg resmi namasynyň gelip gowuşuşyny hasaba alýar we ýanhaty kagyzyňy goşmak bilen audit bölümüne seretmek üçin berýär. Býujet amallarynyň auditi bölümi satyn alynýan harytlaryň we hyzmatlaryň bahasynyň hakykylygyny barlaýar. Munuň üçin zerur hasaplaşyk resminamalary berilýär. Zerur bolan ýagdaýynda barlag, ýerine baryp görmek bilen amala aşyrylýar. Ýokarlandyrylan nyrhlar bellenen tölegler geçirilmeyär we töleg resmi namalary sebäplerini görkezmek bilen ýerine ýetirilmän yzyna gaýtarylýar. Töleg geçirmäge rugsat berlen ýagdaýynda töleg tabşyrygynyň ikinji nusgasyna audit bölümi tarapyndan gol çekilýär we mundan beýläk seretmek üçin degişli pudaklaýyn birliklere berilýär.

Pudaklaýyn birlikler tölegleriň girdeji we çykdaýy sanawlaryna laýyklykda bellenen maksatlaryny barlaýarlar. Töleg geçirmäge rugsat berlen ýagdaýynda tabşyrygyň ikinji nusgasyna (çek boýunça ýanhaty kagyzyňa) müdirligiň, bölümüň başlygy gol çekýär we soňra töleg resminamasy gaznaçylyga berilýär. Tölegiň bellenen maksada laýyk gönükdirilmedik ýa-da ýörite serişdeleriň girdeji we çykdaýy sanawynyň degişli maddasynda bellenen möçber bolmadyk ýagdaýynda töleg resminamasy sebäplerini görkezmek bilen ýerine ýetirilmän yzyna gaýtarylýar.

Hasapda serişdäniň ýeterlik galyndysy bar bolan ýagdaýynda, gaznaçylyk tarapyndan töleg tabşyrygynyň birinji nusgasy, çek resmileşdirilýär we ýerine ýetirmek üçin hyzmat edýän banka berilýär.

Töleg geçirilenden ýa-da serişdeler gelip gowşandan soň hyzmat edýän banklar hasapdan göçürmäni we debet we kredit dolanyşyklary boýunça ýerine ýetirilendigi baradaky möhürçesi basylan töleg tabşyrygynyň 2 (1) nusgasyny gaznaçylyga berýärler.

Edaranyň býujetden daşary hasabyndan göçürme gaznaçylyk bölümi tarapyndan edaranyň hasaby boýunça debet ýa-da kredit dolanyşygy amala aşyrylanda berilýär we gaznaçylyk bölüminiň (bankyň) möhürçesi basylan töleg tabşyrygynyň bir nusgasyny goşmak bilen edara gowşurylýar. Mundan başga-da, her aýda, gaznaçylyk bölümi bir hepde möhletde edara býujetden daşary hasap boýunça göçürmäni berýär, şonuň esasynda edara «Ýörite serişdeler boýunça çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişi barada hasabat» atly №6 goşunda laýyklykdaky görnüş boýunça hasabat düzýär.

Baş maliýe müdirliklerinde, bölümlerinde merkezleşdirilen býujetde durýan edaralar boýunça geçirilýän çykdaýylaryň tassyklan çykdaýy sanawlaryna laýyk gelşini barlamak meseleleri gaznaçylyk birlikleriniň ýa-da borçlaryň paýlanylyşyna laýyklykda býujet birlikleriniň üstüne ýüklenip bilner.

Ministrlikler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, häkimlikleriň bölümleri, müdirlikleri, şeýle hem býujetdäki edaralar tarapyndan olaryň gönüden-göni eýeçiligindäki ýörite serişdeler boýunça girdeji we çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişi, býujetdäki edaralar tarapyndan ýörite serişdeler boýunça çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişi baradaky hasabatlar gaznaçylyk birliklerine her aýda berilýär; ministrlikler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, häkimlikleriň bölümleri, müdirlikleri tarapyndan ýörite serişdeler boýunça jemleýji girdeji we çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişi baradaky hasabat Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň pudaklaýyn birliklerine, welaýatlaryň, etraplaryň we şäherleriň Baş ykdysadyýet we maliýe müdirliklerine, bölümlerine her çärýekde berilýär.

Ýörite serişdeler boýunça jemleýji girdeji we çykdaýy sanawlary hem-de girdeji we çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişi barada hasabatlara, jemleýji hasabatlara, býujet boýunça çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişi baradaky hasabatlara seretmek bilen birwagtda seredilýär we olar seljerilýär. Gaznaçylyk müdirligi merkezleşdirilen býu-

jetde durýan edaralar boýunça ministrliklere, pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna bölmek bilen, ýerli býujetde durýan edaralar boýunça welaýatlara we häkimlikleriň müdirliklerine bölmek bilen, ýörite serişdeler boýunça girdejiler we çykdajylar boýunça jemleýji hasabaty düzýärler. Gözegçilik etmek we seljerme geçirmek maksady bilen, hasabatlaryň beýleki görnüşleri hem düzülip bilner.

Ýörite serişdeleri bolan býujetdäki edaralar we guramalar tarapyndan salgytlar we býujete tölegler boýunça hasaplamalar olaryň salgyt hasabyna duran ýerindäki salgyt edaralaryna berilýär. Salgytlaryň we býujete tölegleriň pul möçberleri ulanylýan gollanma görkezmelerine laýyklykda degişli býujetiň girdejisine geçirilýär.

Salgytlaryň we býujete tölegleriň dogry, doly we öz wagtynda geçirilendigine gözegçiligi salgyt edaralary amala aşyrýarlar.

Ýylyň dowamynda ýörite serişdeleriň girdeji we çykdajy sanawyndan artyk gelip gowşan girdejiler ýörite serişdeleriň esasy girdeji we çykdajy sanawlarynyň tassyklanyşy ýaly tassyklanan goşmaça girdeji we çykdajy sanawy bolan ýagdaýynda şol ýylda harçlanylyp bilner. Edaralaryň ýörite serişdeleri boýunça goşmaça girdeji we çykdajy sanawlary ýörite serişdeler boýunça goşmaça jemleýji girdeji we çykdajy sanawlary tassyklanylandan soň tassyklanylýar.

Käbir edaralaryň girdeji we çykdajy sanawynda çykdajy sanaw maksatlarynyň bir madda boýunça çykdajylary artdyrmak we başga bir madda boýunça çykdajylary kemeltmek bilen üýtgedilmegine aýratyn ýagdaýlarda, ýörite serişdeleriň bir görnüşiniň çäklerinde, girdeji we çykdajy sanawyny tassyklan guramanyň rugsady bilen ýol berilýär.

Girdeji we çykdajy sanawlarynyň niýetlenilen maksadyny ýörite serişdeleriň bir görnüşiniň girdeji we çykdajy sanawyndan ýörite serişdeleriň beýleki görnüşiniň girdeji we çykdajy sanawyna geçirmäge ýol berilmeýär.

Türkmenistanyň ministrlikleri, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, häkimlikleriň müdirlikleri, bölümleri öz tabynlyklaryndaky býujetdäki edaralaryň we guramalaryň ýörite serişdeleriniň maksadalaýyk we tygşyly harçlanylyşyna, olar tarapyndan ýörite hasaplar boýunça buhgalteriýa hasaba alşynyň dogry alnyp barlyşyna we hasabatyny

düzülişine yzygiderli gözegçiligi amala aşyrmaga borçludylar, şeýle hem olaryň Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan peýdalanmaga rugsat berilmedik we hereket edýän kanunçylyga laýyklykda býujete geçirilmäge degişli girdejileri ýörite serişdeler hökmünde peýdalanmaklaryna ýol berilmeýärler.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň müdirlikleri we bölümleri, ýerli ykdysadyýet we maliýe edaralary:

- ýörite serişdeleriň girdeji we çykdaýy sanawlary boýunça göz önünde tutulan salgytlaryň we beýleki tölegleriň möçberleriniň býujete öz wagtynda doly gelip gowuşuny barlamaga;
- býujet boýunça çykdaýylaryň ýerine ýetirilişi baradaky jemleýji hasabatlary seretmek bilen bir wagtda ýörite serişdeler boýunça girdeji we çykdaýy sanawlarynyň ýerine ýetirilişi baradaky hasabatlary seljermäge we ýüze çykarylan kemçilikleri düzetmek boýunça teklipler girizmäge;
- degişli pudaklaryň edaralary üçin ýörite serişdeleri döretmek baradaky kabul edilen çözümleriň hasabyny ýöretmäge;
- ministrlikler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, edaralar we guramalar bilen bilelikde ön bellenen ýörite hasaplaryň käbir görnüşleriniň maksadalaýyklygyna seretmäge borçludylar. Ýörite serişdeleri we olary hojalyk hasaplaşygyna geçirmek üçin şertler bolan edaralary we guramalary hojalyk hasaplaşygyna geçirmek mümkinçiligini yzygiderli öwrenmäge;
- ýörite serişdeleriň täze görnüşlerini döretmek barada teklipler taýýarlananda olary döretmegiň zerurlygyny we maksadalaýyklygyny düýpli öwrenmäge borçludylar.

XIII bap**Býujet meýilnamalaşdyrylyşynyň esaslary****§ 13.1. Býujetiň ykdysady meýilnamalaşdyrylyşynyň esaslary**

Maliýe meýilnamalaşdyrylyşynyň düzüm bölegi bolup durýan býujet meýilnamalaşdyrylyşy, býujetiň halk hojalygy we býujet ulgamynyň düzümleriniň arasynda bolup geçýän maliýe aragatnaşyklaryny takyklaýar. Býujet meýilnamalaşdyrylyşynda balans usuly giňden ulanylýar. Bu usul deňlik esasynda býujetiň girdejiler we çykdaýylar bölekleriniň dolulygynyň hakykylygyny we birligini berjaý etmeginiň proporsiýalaryny kesgitlemek üçin ulanylýar. Administratiw-çäk birliginiň býujetine girdejileriň we çykdaýylaryň hemmesini girizmeklik býujetiň dolulygyny aňladýar. Býujetiň hakykylygy girdejileriň hemme çeşmeleriniň we çykdaýylaryň ugurlarynyň hasaplarynyň esaslandyrylyşy bilen takykklanýar.

Býujetiň birligi Türkmenistanyň Döwlet býujetine hemme býujetleriň birleşdirilmegiň, olary düzmekligiň, tassyklanylmagynyň, we ýerine ýetirmekligiň umumy ýörelgeleri bilen üpjün edilýär. Býujet meýilnamalaşdyrylyşy aşakdaky meseleleri çözüýär:

- her bir çeşme boýunça býujetiň girdejileriniň möçberini takyklaýar;
- umumy döwlet ähmiýetli harçlaryň görnüşlerini, pudaklar we edaralar boýunça býujetiň çykdaýylarynyň möçberini takyklaýar;

- Türkmenistanyň döwlet býujetiniň çykdajylaryny we girdejilerini onuň düzümine girýän býujetleriň arasynda paýlap, göz öňünde tutulan çäreleri öz wagtynda maliýeleşdirmek maksady bilen býujetleriň her birini balanslaşdyrýar;
- býujetleriň hemmesini Türkmenistanyň Döwlet býujetine birleşdirýär;
- maddy we pul görnüşindäki döwlet ätiýaç gaznalaryny döredýär;
- Döwlet býujetiniň öňünde durýan borçlarynyň ýerine ýetirilişine maliýe barlagyny amala aşyrýar;
- býujet munuň özi – döwlet häkimiýeti we dolandyryş guramalary tarapyndan Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenen tertipde belli bir döwür üçin döredilýän we peýdalanylýan maliýe serişdeleriniň jemidir.

Býujet ýyly, bu özüne býujet taýýarlanylýan maliýe ýylydyr. Maliýe ýyly 1-nji ýanwarda başlanýar we 31-nji dekabrdä tamamlanýar. Ýagny býujet ýyly ýylyň başyndan ahyryna çenli aralykda kesgitlenilýär.

Býujet – maliýe syýasaty munuň özi Türkmenistanyň ýokary döwlet häkimiýeti we dolandyryş guramalary tarapyndan alnyp barylýan Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň sazlanýşyky bolmagyny üpjün etmäge gönükdirilen salgyt, nyrh pul-karz we walýuta syýasatydyr. Ol Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasynyň taýýarlanmagyny we düzülmegini gurayar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi býujet ýylynyň başlanmagynyň 5 aý öňünden, ýörite maksatlaýyn pul toplumlarynyň dolandyrmasyny, ministrlikleri we pudak edaralaryny döwlet häkimiýetiniň we dolandyryşynyň beýleki guramalaryny, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimliklerini býujet tassyklamasyny taýýarlamaga başlanýşy we döwletiň ykdysady taýdan ösdürilişiniň esasy ugurlary, halk hojalygynyň pudaklaryny we administratiw – çäk birlikleri ösdürmegiň ileri tutulmalary barada habarly edýär. Býujetiň taslamasyny düzmek boýunça usulyýet maslahatlaryny berýär hem-de olary saklamak üçin assignowaniýalaryň deslapky limitlerini we maksatlaýyn meýilnamalaryň ýerine ýetirilişini habar berýär.

Ministrler we pudak edaralary, ýörite maksatlaýyn gaznalaryň prawleniýalary, döwlet häkimiýetleriniň we dolandyrylyşynyň beýleki guramalarynyň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleri býujet ýylynyň başlanmagyna çenli 4 aý öňünden Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň usulyýet görkezmelerine laýyklykda jemlenen maliýe meýilnamasynyň we smetasynyň taslamasyny berýärler. Türkmenistanyň Maliýe ministrligi jemlenen maliýe meýilnamasynyň we smetasynyň berlen taslamasyna ykdysady baha bermegi geçirýär we şolary düzedýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Türkmenistanyň Merkezi bankynyň we döwleti dolandyryşynyň beýleki gyzyklanýan guramalarynyň gatnaşmagynda makroykdysadyýet ýagdaýy seljerýär, býujet ýyly üçin maliýe strategiýasyny işläp düzýär, girdejiniň hakyky çeşmelerine baha berýär hem-de býujet çykdajylarynyň ähli görnüşleri boýunça netijäni berýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny ýanynyň düşündirilişi bilen Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine seretmek üçin berýär. Türkmenistanyň Ministrler Kabineti Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna seredýär we ony Türkmenistanyň Prezidentine iberýär. Prezidentiň tassyklamasy esasynda Döwlet býujeti kanuny güýje girýär.

Býujetiň taslamasyny düzmek boýunça metodik maslahat berýär. Türkmenistanyň Maliýe ministrligi býujet ýyly başlamazdan 2 aý öň Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýanynyň düşündiriş hatyny Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine seretmek üçin berýär. Ministrlikleriň, beýleki döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralarynyň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleriniň dykgatyna Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasynda olar üçin göz öňünde tutulan degişli görkezijileri ýetirýär. Türkmenistanyň Prezidenti býujet ýyly başlamazdan 1 aý öň taslama seretmek üçin Türkmenistanyň Mejlisine berýär, onda Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň geçen we şol maliýe ýylynda ýerine ýetirilişine baha berilýär.

Ol, esasan, aşakdakylardan ybaratdyr:

- býujet ýyly üçin «Türkmenistanyň Döwlet býujeti hakynda» Türkmenistanyň Kanunyň taslamasy;

- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň merkezleşdirilen býujetiň, aýratynlykda welaýatlaryň, Aşgabat şäheriniň ýerli býujetleriniň girdejileri we çykajalary hakyndaky maglumat;
- döwlet zaýmlary hakynda maglumat;
- ministrlikleriň we dolandyryş edaralarynyň ýörite maksatlaýyn gaznalarynyň jemlenen maliýe gaznalary we beýlekiler.

Döwlet býujetiniň girdeji bölegi Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy tarapyndan ýerine ýetirilýär. Gazna we onuň ýerlerdäki bölümleri býujetiň kassasyny üpjün etmek baradaky serişdeleriň belli bir maksat bilen tygşyly harçlanylyşyna gözegçilik edýärler.

Salgyt-býujet sferasy döwlet býujetindäki girdejiler bilen çykajalaryň arasyndaky tapawudy görkezýän görkezijidir.

Serişdeleriň bellenilişi ýaly, takyk paýlanylmagy we býujet serişdeleriniň tygşyly harçlanylyşyna berk gözegçilik edilmegi örän möhümdir. Salgyt ulgamy býujetiň girdeji bölegini ýerine ýetirmäge gönükdirilendir, ol ýurduň ykdysady we sosial ösüşini höweslendirýär.

§ 13.2. Býujet sazlaşygynyň mazmuny we ähmiýeti

Býujetiň girdejileriniň meýilnamalaşdyrylyşynyň we olary balanslaşdyrmagyň düzüm bölegi hökmünde býujet sazlaşygy hyzmat edýär. Býujet sazlaşygy ulgam hökmünde býujetleriň arasynda serişdeleri paýlamagyň we gaýtadan paýlamagyň esasynda býujetlere umumydöwlet salgytlarynyň we girdejileriniň belli bölegini bermekligidir. Munda hemme býujetleriň girdejileriniň bazasynyň birlik almaty aýdyň ýüze çykýar. Býujetleri balanslaşdyrmagyň her ýyldaky meýilnamasyna býujet sazlaşdyrmagy diýilýär.

Häzirki wagtda bu welaýatlaryň, etraplaryň, şäherleriň, şäherçeleriň, obalaryň çäklerine girýän umumydöwlet salgytlarynyň we girdejileriniň möçberlerinden býujetlere geçirilmelisini kesgitlemek ýoly bilen amala aşyrylýar. Aýdylanlaryň esasynda umumydöwlet, welaýatlaryň içindäki, etraplaryň içindäki sazlaşdyrylmalar tapawutlandyrylýar.

Berkidilen girdejileriň möçberi welaýatlaryň, etraplaryň we şäherleriň ykdysadyýeti bilen golaý bagly bolup durýar. Haýsy-da bir administratiw-çäk birliginiň hojalyklarynyň ösüşiniň derejesi ýokary bolsa, şonça-da degişli býujetde berkidilen girdejileriň möçberi uly bolýar. Köp ýagdaýlarda her bir býujet çykdajylaryň belli bir bölegini ýapmagy kepillendirýär. Býujetiň çykdajylarynyň möçberi bilen berkidilen girdejileriň möçberleriniň aratapawudy sazlaşdyryşy girdejileriň üsti bilen ýapylýar.

Sazlaşdyryjy tertibi boýunça geçirmeler peýda salynýan salgytdan we goşulan baha üçin salgytdan geçirilýär. Býujeti sazlaşdyrmagyň dotasiýalar (durnukly jemde); subwensiýalar; sazlaşdyryjy gaznalar ýa-da girdejileri galdyrmak, umumydöwlet salgytlaryndan we girdejilerinden göterim hasabyndaky geçirmeleri differensirmek ýaly birnäçe görnüşleri bar. Býujetiň girdejileriniň möçberini geçirmeler ulgamynyň üsti bilen sazlaşdyrmagy döwleti häkimiýetiniň ýokary edaralary tarapyndan balanslaşdyrylyşy, üpjün etmek üçin umumydöwlet salgytlaryndan we girdejilerinden aşakdaky duran häkimiýet edaralarynyň býujetlerine geçirmeleriň göterim hasabyny kesgitläp tassyklamagyna syrykýar.

Mysal üçin, Türkmenistanyň Prezidenti welaýatlaryň býujetine geçirimleriň göterimini tassyklaýar. Welaýatlar bolsa, etraplaryň býujetlerine geçirilýän geçirimleri tassyklaýar. Sazlaşdyryjy girdejileriň her ýylky meýilnama paýlaşdyrylyşy býujetleriň taslamasyna goýulýan umumydöwlet salgytlaryndan we girdejilerinden edilýän geçirimleriň meýilnamasyny düzmekligiň we tassyklamagyň ýoly bilen amala aşyrylýar (sazlaşdyrma plany).

Bu meýilnamalar maliýe edaralary tarapyndan düzülip, býujet bilelikde tassyklanýar. Onuň bir nusgasy kesgitlenen geçirimleriň göterimlerine laýyklykda umumydöwlet salgytlarynyň we girdejileriniň jeminiň bir bölegini her býujetiň hasabyna ýazmak maksady bilen bank guramasyna geçirilýär.

XIV bap

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek

§ 14.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmekligiň tertibi

Türkmenistanyň Döwlet býujeti Merkezleşdirilen býujeti we ýerli býujetleri özünde jemleýän pul serişdeleriniň esasy gaznasydyr. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň düzüminde ýörite maksatlaýyn gaznalaryň we döwlet eýeçiligindäki hojalyk ýörediji taraplaryň maliýe serişdeleri göz önünde tutulýar.

Merkezleşdirilen býujet umumymilli maksatnamalary hem-de döwlet häkimiýetiniň we dolandyryş edaralarynyň üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirmeklige zerur bolan pul serişdeleriniň gaznasydyr.

Býujetiň girdejileri Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda öwezini dolmazlyk we yzyna gaýtarylmazlyk tertibinde Türkmenistanyň döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralarynyň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň ygtyýaryna gelip gowuşýan pul serişdeleridir.

Býujetiň çykdaýlary döwletiň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň wezipeleriniň we borçlarynyň maliýe üpjünçiligine gönükdirilýän pul serişdeleridir.

Býujetiň ýetmezligi býujetiň çykdaýlarynyň onuň girdejilerinden agdyklyk etmegidir.

Býujetiň artyklygy býujetiň girdejileriniň onuň çykdaýlaryndan agdyklyk etmegidir.

Býujet toparlamasy býujetiň girdejileriniň we çykdaýlarynyň birmeňzeş alamatlar boýunça, Türkmenistanyň býujet ulgamynyň ähli derejelerdäki býujetleriniň görkezijilerini deňeşdirmegi üpjün edýän ykdysady toparlamadyr.

Býujetiň ýazgysy girdejiler boýunça görkezijileri salgytlarynyň görnüşleri boýunça ministrliklere, pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna paýlamak bilen belleýän, býujetden goýberilýän pullary býujet

serişdelerini alyjylaryň arasynda paýlamak bilen kesgitleýän we býujet toparlamalaryna laýyklykda düzülýän, býjetiň girdejileriniň we çykdaýlarynyň, býjetiň ýetmezligini maliýeleşdirýän çeşmelerden gowuşýan serişdeleriň çärýeklik paýlanyşy hakynda resminamadyr.

Býujetden goýberilýän serişdeler býjetiň ýazgysynda býujet serişdelerini alyjylar ýa-da paýlaýjylar üçin göz önünde tutulýan pul serişdeleridir.

Býjetiň karzlary maliýe ýylynyň çäginde öwezini dolmak ýa-da yzyna gaýtarmak şerti bilen beýleki býujete berilýän býujet serişdeleridir.

Döwlet bergisi Türkmenistanyň Hökümetiniň daşary ýurt pulunda (daşarky bergi) we milli pulda (içerki bergi) döreyän borçlarydyr.

Ýörite maksatlaýyn gaznalar Döwletiň, Döwletiň pudaklaýyn gaznalarynyň maksatlaýyn häsiýete eýe bolan pul serişdeleriniň gaznalarydyr.

Býujet edaralary Türkmenistanyň döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralary, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralary tarapyndan, dolandyryş, durmuş-medeni, ylmy-tehniki ýa-da telekeçilik häsiýeti bolmadyk beýleki wezipeleri amala aşyrmak üçin döredilen, alyp barýan işleri girdeji we çykdaý sanawlarynyň esasynda degişli býujetden ýa-da býujetden daşarky ýörite serişdelerden maliýeleşdirilýän edaralarydyr.

Býujet ulgamy ykdysady gatnaşyklara we hukuk kadalaryna esaslanýan ýurduň ähli býujetleriniň bitewiligini we olaryň özara baglanyşygyny aňladýar.

Türkmenistanyň býujet ulgamyna özbaşdak bölekler hökmünde, düzümine girýän maksatlaýyn gaznalaryň serişdelerini we döwlet eýeçiligindäki hojalyk ýörediji taraplaryň maliýe serişdelerini hasaba almak bilen, Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujeti hem-de döwlet dolandyryşynyň edaralarynyň döredilýän ýerleri bolan welaýatlaryň, etraplaryň, şäherleriň ýerli býujetleri, şeýle hem, öz-özüni dolandyryşyň ýerli edaralary döredilýän etraplardaky şäherleriň, geňşlikleriň ýerli býujetleri goşulýar.

Býujet ulgamynyň birligi, bitewi kadalaşdyryjy hukuk esasy, şol sanda, býujet toparlamasy boýunça býujet resminamalarynyň bitewi

görnüşleri, Türkmenistanyň Döwlet we çäkler boýunça býujetlerini düzmek üçin býujetiň bir derejesinden beýlekisine gerekli hasabat we býujet maglumatlaryny bermek, şeýle hem, býujet işleriniň dowamlylygynyň ylalaşylan ýörelgeleri bilen üpjün edilýär.

Býujet ulgamynyň birligi kadalaşdyryjy girdeji çeşmelerini peýdalanmak we maliýe serişdelerini bölekleýin gaýtadan paýlamak arkaly amala aşyrylýan Merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň ähli derejeleriniň özara baglanyşygyna esaslanýar.

Şeýle-de, býujet ulgamynyň birligi, salgyt syýasatyny hem goşmak bilen, bitewi durmuş-ykdysady syýasat arkaly amal edilýär.

Býujeti düzmek işi «Býujet ulgamy hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunyna, Türkmenistanyň Döwlet býujetini düzmegiň we ýerine ýetirmegiň şu düzgünlerine, býujeti düzmek işlerini kadalaşdyryjy Türkmenistanyň beýleki Kanunlaryna, şeýle hem, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň we welaýatlaryň, Aşgabat şäheriniň, etraplaryň, şäherleriň häkimleriniň we arçynlaryň kararlaryna laýyklykda guralýar.

Türkmenistanyň Döwlet we Merkezleşdirilen býujetleri kanun görnüşinde Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan, ýerli býujetler welaýatlaryň, Aşgabat şäheriniň, etraplaryň, şäherleriň häkimleriniň kararlary we arçynlaryň çözümleri görnüşlerde tassyklanylýar.

Sebitleriň ykdysady, durmuş we medeni taýdan gyra deň ösüşini üpjün etmek üçin welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň arasynda maliýe serişdelerini bölekleýin gaýtadan paýlamak Merkezleşdirilen býujetiň üsti bilen amala aşyrylýar.

Ýerli býujetler ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirmek üçin olaryň garamagyndaky döwletiň edara ediş-çäk birlikleriniň pul serişdeleriniň gaznasydyr.

Ýerli býujetlere welaýatlaryň, şäherleriň, etraplaryň we geňleşleriň býujetleri degişlidir.

Welaýatyň býujeti welaýat býujetini, welaýatyň garamagyndaky etraplaryň we şäherleriň býujetlerini özünde jemleýär.

Aşgabat şäheriniň býujeti şäher býujetini we Aşgabat şäheriniň etraplarynyň býujetlerini özünde jemleýär.

Etrap bölünişigi ýa-da arçynlyklary bolan şäheriň býujeti şäher býujetini, etraplaryň we geňeşlikleriň býujetlerini özünde jemleýär.

Etrabyň býujeti etrap býujetini we geňeşlikleriň býujetlerini özünde jemleýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň Milli maksatnamasyny ýerine ýetirmeklige, ilatyň durmuş derejesini ýokarlandyrmaklyga, ýurduň goragyna, döwlet häkimiýeti we dolandyryşy edaralarynyň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň işlerini üpjün etmeklige, şeýle hem maýa goýumlary maliýeleşdirmäge gönükdirmek üçin býujetde jemlenmeli pul serişdeleriniň möçberini kesgitlemek maksady bilen amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasy döwletiň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlaryna, pudaklaryň we edara ediş-çäk birlikleriniň ösüşiniň ileri tutulýan ugurlaryna laýyklykda düzülýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasy düzülende girdejileriň emele gelýän ähli çeşmeleri boýunça olary doly ýüze çykar-mak, çykdajylaryň rejeli we tygşytly kesgитlenmegi üpjün edilmelidir.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasynda meýilnama-laşdyrylýan ýylda gelip gowuşmaly serişdelerden emele geljek girde-jiler we amala aşyrylmaly çäreleriň çykdajylary göz önünde tutulýar.

Öňde duran ýyl üçin Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň tasla-masyny taýýarlamagy we düzmeği Türkmenistanyň Maliýe ministrli-gi «Býujet ulgamy hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynda belleni-len tertipde we möhletde guraýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmeklige mi-nistrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, ýörite maksatlaýyn gaznalaryň ýerine ýetiriji ýolbaşçylygy, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleri, döwlet häkimiýetiniň we dolandyryşynyň beýleki edaralary gatnaşýarlar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasy düzülende Mer-kezleşdirilen býujet bilen welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býu-jetleriniň arasyndaky bellenen ölçeglere laýyklykda salgytlardan geçirmeler we býujetleriň deňeçerligini üpjün etmek üçin gönükdiril-ýän serişdeler barada döreýän özara gatnaşyklar kesgитlenýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejileriniň we çyk-dajylarynyň möçberini Merkezleşdirilen býujet bilen welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleriniň arasynda çäklendirmek, ähli derejelerdäki döwlet häkimiýeti we dolandyryşy edaralarynyň işini, döwletiň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlarynda göz önünde tutulýan çäreleri maliýeleşdirmegi üpjün etmek wezipesinden, çäkleriň ykdysady, durmuş we medeni taýdan gyradeň ösüşini üpjün etmek üçin geçirilýän umumymilli ähmiýeti bolan çärelere welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň gatnaşmagyndan ugur alnyp amala aşyrylýar we maliýe ýyly üçin Türkmenistanyň Döwlet býujeti hakyndaky Türkmenistanyň Kanuny tarapyndan kesgitlenilýär.

§ 14.2. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna goşulýan girdejiler we çyk-dajylar

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna diňe Türkmenistanda hereket edýän kanunçylyga laýyklykda bellenilen girdejiler we çyk-dajylar goşulýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejileriniň birinji derejesi şahsy we edara görnüşli taraplaryň salgyt, ýygym we beýleki hökmany töleglerinden, Türkmenistanyň kanunlary we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalary tarapyndan bellenilen töleglerden gelip gowuşýan serişdelerden emele gelýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çyk-dajylarynyň birinji derejesiniň taslamasyna umumy häsiýetli döwlet hyzmatlarynyň çyk-dajylary, jemgyýetçilik we durmuş hyzmatlary, ykdysady işler bilen baglanyşykly döwlet hyzmatlary, Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýän başga wezipeler goşulýar.

Umumy häsiýetli döwlet hyzmatlarynyň çyk-dajylary umumy býujet we daşary syýasat işleri, goranmak, serhedi goramak, jemgyýetçilik tertibi we howpsuzlyk harajatlaryny öz içine alýar.

Jemgyýetçilik we durmuş hyzmatlarynyň çyk-dajylarynda bilim, saglygy goragyş, döwlet durmuş ätiýaçlandyryş, pensiýa we durmuş

üpjünçiligi, ýaşawyş jaý-jemagat hojalygy, dynç alyşy we medeniýet ulgamynda işleri guramak üçin çykdaýjylar göz önünde tutulýar.

Ykdysady işler bilen baglanyşykly döwlet hyzmatlaryny maliýeleşdirmegiň çykdaýjylary, pudaklara bölünýän hojalyk işini kadalaşdyrmak we has ýokary netijeliligi üpjün etmek hem-de döwlet ätiýaçlyklaryny döretmek üçin çykdaýjylary öz içine alýar.

Gaýry wezipeleriň çykdaýjylary býujet düzülende göz önünde tutmak mümkin bolmadyk çäreler boýunça gaýragoýulmasyz çykdaýjylary ýapmak, şeýle hem, indiki (geljek) ýyllaryň çykdaýjylaryny maliýeleşdirmek üçin ätiýaçlyk goralaryny döretmek hem-de döwlet bergilerini üzmek bilen bagly çykdaýjylary öz içine alýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetine girýän welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleri girdeji we çykdaýjy babatda deňeçerleşdirilmelidir. Çykdaýjylaryň girdejilerden agdyk bolmagy gadagandyr.

Türkmenistanyň Döwlet býujetinde çykdaýjylaryň girdejilerden agdyk gelmegi diňe Merkezleşdirilen býujetde mümkündür. Döwlet býujetiniň ýetmezligini ýapmagyň çeşmeleri maliýe ýyly üçin «Türkmenistanyň Döwlet býujeti hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny tarapyndan tassyklanýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykdaýjylaryny we girdejilerini, olar meýilleşdirilende hem-de býujetiň ýerine ýetirilişiniň hasaby ýöredilende toparlara bölmeklik Türkmenistanyň Býujet toparlamasyna laýyklykda geçirilýär.

Döwlet býujetiniň girdejilerini we çykdaýjylaryny meýilleşdirmek boýunça usulyýet ýolbaşçylygy Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan amala aşyrylýar.

Býujetden maliýeleşdirilýän edaralar we guramalar öz ygtyýarynda degişli býujetden alýan serişdelerinden başga, býujetden daşarky (ýörite) serişdeleri edinip bilerler.

Býujetden maliýeleşdirilýän edaralaryň we guramalaryň býujetden daşarky serişdelerini emele getirmegiň tertibi, olaryň alnyş çeşmeleri we ulanylyş maksatlary Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalary bilen kesgitlenilýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň düzümünde ýörite maksatlaýyn gaznalaryň, döwlet eýeçiligindäki hojalyk ýörediji taraplaryň

maliýe serişdeleri, şeýle-de, býujetden maliýeleşdirilýän edaralaryň býujetden daşarky hasaplarynyň serişdeleri hem hasaba alynýar. Bu serişdeler Döwlet býujetiniň girdejileriniň we çykdaýjalarynyň ikinji derejesini düzýärler.

XV bap

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek boýunça işler

§ 15.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek boýunça işleri guramak

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny taýýarlamagy we düzmeği Türkmenistanyň Maliýe ministrligi guraýar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Türkmenistanyň Merkezi bankynyň, Türkmenistanyň «Türkmenmillihasabat» Milli döwlet hasabaty we maglumatlar institutynyň, Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň hem-de döwlet dolandyryşynyň beýleki edaralarynyň gatnaşmagynda ýurtdaky ýagdaýa makroykdysady seljerişi amala aşyrýar we býujet ýyly üçin maliýe ugurlaryny işläp düzýär.

Býujet ýyly başlanmazyndan 5 aý öň ýa-da 10-njy awgustan gijä galman, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi:

- ýörite maksatlaýyn gaznalaryň ýerine ýetiriji ýolbaşçylygyny, ministrlikleri we pudaklaýyn dolandyryş edaralaryny, döwlet häkimiýetiniň we dolandyryşynyň beýleki guramalaryny, we-laýatlaryň hem-de Aşgabat şäheriniň häkimliklerini Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň, döwletiň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlarynyň we maýa goýum maksatnamasynyň taslamalaryny taýýarlamak işiniň başlanandygy, pudaklaryň, pudaklaýyn toplumlaryň we sebitleriň ösüşiniň ileri tutulýan ugurlary barada habardar edýär;
- ministrliklere we pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna, döwlet häkimiýetiniň we dolandyryşynyň beýleki guramalaryna olary

saklamak we maksatlaýyn meýilnamalaryny ýerine ýetirmek üçin goýberilýän serişdeleriň deslapky bellenen çäklerini habar berýär. Şonda, çäkler deňeşdirme ölçeglerde hem görkezilip bilinýär;

- býujetiň taslamasyny düzmek boýunça usulyýet gollanmalary we hasaplamalaryň görnüşlerini iberýär;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasy boýunça hasaplamalary tabşyrmagyň möhletini belleýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň usulyýet görkezmeleriniň we býujetiň taslamasyny düzmek boýunça iberen hasaplama görnüşleriniň esasynda:

- ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, ýörite maksatlaýyn gaznalaryň ýerine ýetiriji ýolbaşçylygy, döwlet häkimiýetiniň we dolandyryşynyň beýleki guramalary önümçilik we maliýe görkezijileriniň, düýpli maýa goýumlaryň, býujete tölegleriň hasaplamalaryny, girdejileriň we çykdaýlaryň hasaplamalaryny, ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralaryň garamagyndaky býujetden maliýeleşdirilýän ähli kärhanalar, guramalar, edaralar boýunça bitewi jemleýji çykdaýjy sanawlarynyň taslamasyny düzýärler;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleri welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleriniň taslamasyny düzýärler.

Döwlet býujetiniň girdejileriniň we çykdaýlarynyň taslamasyny düzmek üçin görkezijiler döwletiň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlaryna, pudaklaryň, pudaklaýyn toplumlaryň, sebitleriň ösüşiniň we döwlet maýa goýum maksatnamasynyň ileri tutulýan ugurlaryna laýyklykda taýýarlanýar.

Girdejileriň we çykdaýlaryň hasaplamalarynyň taslamasy Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň bellän görnüşleri boýunça taýýarlanyp berilýär.

Geçen ýylyň we dowam edýän ýylyň 6 aýynyň hasabatlary hem-de düzümine girýän kärhanalaryň, guramalaryň we beýleki düzüm birlikleriniň önümçilik hem-de maliýe işleriniň jemi boýunça dowam edýän ýylyň garaşylýan netijeleri, şeýle hem, olary geljek ýylda saklamak we maksatlaýyn meýilnamalary ýerine ýetirmek üçin býujet-

den goýberilýän serişdeleriň Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň habar beren çäkleri, ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň öňde duran ýylyň býujeti üçin önümçilik we maliýe görkezijilerini, düýpli maýa goýumlary, girdejileriň, çykadjylaryň we býujete tölegleriň hasaplamalaryny taslamalyk üçin esas bolup durýar. Taslamada, girdejileriň we çykadjylaryň, býujete tölegleriň möçberleri kadalaşdyryjy-hukuk binýatdaky üýtgeşmeler, şeýle hem degişli ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň bar bolan ykdysady kuwwatlyklarynyň has doly peýdalanylmagy boýunça anyk çäreleriň geçirilmegi göz önünde tutulyp kesgitlenilýär.

Döwlet kärhanalaryna býujetden berilýän serişdeler boýunça hasaplamalaryň taslamasy, diňe Hökümetiň ýörite kararlarynda göz önünde tutulan ýagdaýlarda, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan taýýarlanan görnüşler boýunça düzülýär.

Döwletiň Merkezleşdirilen düýpli maýa goýumларыny maliýeleşdirmäge býujetden goýberilýän serişdeleriň möçberi, durmuş-ykdysady ösüşiň esasy ugurlarynda we maýa goýum maksatnamasynda düýpli maýa goýumlaryň meýilnamalaşdyrylýan ýyl üçin göz önünde tutulan möçberinden ugur alnyp kesgitlenýär.

Ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň çykadjylarynyň jemleýji sanawynyň taslamasyna býujetde durýan edaralary saklamagyň harajatlary, şeýle hem, ministrligiň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň merkezi diwanyny we olaryň Merkezleşdirilen býujetden maliýeleşdirilýän ýerli guramalaryny saklamak üçin harajatlar goşulýar.

Görkezilen maksatlara goýberilýän býujet serişdeleriniň möçberi edaralaryň we olaryň hyzmat edýän ilatynyň (okuwçylaryň we ş.m.) meýilleşdirilýän sanyndan, işgärler düzüminiň kesgitlenen sanyndan, wezipe aýlyklaryndan we iş haklarynyň möçberinden, çykadjylaryň kabul edilen kadalaşdyryjy ölçeglerinden we edaralaryň işiniň aýratynlygy bilen baglanyşykly beýleki görkezijilerden ugur alnyp, şeýle-de, tygşytlylyk kadasyny berjaý etmek göz önünde tutulyp kesgitlenýär.

Býujet ýyly başlamazdan 4 aý öň ýa-da 1-nji sentýabrda gijä galman, ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, ýörite mak-

satlaýyn gaznalaryň ýerine ýetiriji ýolbaşçylary, döwlet häkimiýetiniň we dolandyryşynyň beýleki guramalary, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleri öňde duran ýylyň býujetiniň taslamasy boýunça materiallary Türkmenistanyň Maliýe ministrligine tabşyrýarlar.

Ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary býujet taslamasy bilen bilelikde, Merkezleşdirilen we ýerli býujetdäki (welaýatlar we Aşgabat şäheri boýunça) býujet edaralarynyň ulgamy, işgär düzümi we olaryň hyzmat edýän ilatynyň (okuwçylaryň we ş.m.) sany boýunça maglumatlary hem Türkmenistanyň Maliýe ministrligine berýärler.

Döwlet býujetiniň taslamasynyň görkezijileri degişli ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň bar bolan maliýe mümkinçiliklerini has doly peýdalanmak boýunça anyk çäreleri göz önünde tutmak bilen kesgitlenýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi býujetiň taslamasy boýunça berlen hasaplamalary ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň ýerine ýetiriji ýolbaşçylarynyň wekilleriniň gatnaşmagynda deslapky gözden geçirýär.

Berlen taslamalar gözden geçirilende Türkmenistanyň Maliýe ministrligi:

- hasaplamalaryň taslamalarynyň görkezijileriniň durmuş-ykdysady ösüşiň esasy ugurlarynda göz önünde tutulan görkezijilere laýyklygyny barlaýar;
- hasabatlary we beýleki maglumatlary seljermegiň esasynda hemme serişdeleri doly göz önünde tutmagyň hasabyna býujetiň girdejilerini artdyrmagyň mümkinçiliklerini gözläp tapýar, hereket edýän salgyt kanunçylygynyň dogry ulanylyşyna seljermä geçirýär;
- öňde duran ýylyň çykdajylarynyň kesgitlenişiniň dogrulygyny we deslapky bellenen möçberlere laýyklygyny, olary maliýeleşdirmegiň çeşmelerini, şeýle hem, nyrh, iş haky, maddy we pul harçlamalarynyň kadalaşdyryjy ölçegleri we beýleki kadalaşdyryjylar boýunça hereket edýän kanunçylyga girizilen üýtgetmeleriň göz önünde tutulyşyny barlaýar;
- hasaplamalaryň taslamalaryna garamagyň netijesinde düzedişler girizmek bilen olary takyklaýar. Şonda, býujetiň go-

ralýan maddalary boýunça çykadjylar kesgitlenen möçberlerde hasaplanyp meýilleşdirilýär, beýleki maddalar boýunça çykadjylar bolsa kadalaşdyryjy ölçegleriň esasynda hasaplanýar we Döwlet býujetiniň garaşylýan girdejileriniň we ýetmezçiliginiň aňryçäk derejesinden ugur alnyp belenilýär.

Ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň býujetiň taslamasy boýunça beren hasaplamalaryna seredenden soň, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi býujete tölegleriň we býujetden berilmeli serişdeleriň möçberlerini kesgitleýär.

Ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary boýunça býujete tölegleriň möçberi edara görnüşli tarapyň peýdasından (girdejisinden) alynýan salgyt, goşulan baha üçin salgyt, ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt, goşmaça tölegler (aksiz), emläk üçin salgyt, şeýle-de, şahsy adamlardan alynýan girdeji salgydy we döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyňa geçirmeler boýunça kesgitlenýär.

Býujete tölegler boýunça kabul edilen görkezijileri ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary çäkler boýunça öz garamaklaryndaky kärhanalara we guramalara bölýärler we Türkmenistanyň Maliýe ministrligine tabşyrýarlar.

Býujete beýleki salgytlardan we salgyt däl töleglerden gelip gowuşmalaryň möçberi öňki ýyllaryň hasabatlary, kadalaşdyryjy hukuk resminamalaryna girizilen üýtgeşmeleri we tölegleriň möçberlerine täsir edýän beýleki ýagdaýlary göz önünde tutmak bilen, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan kesgitlenilýär.

Işlenen maglumatlaryň we hasaplamalaryň esasynda Merkezleşdirilen býujetiň girdejiler boýunça taslamasy düzülýär. Kärhanalar, guramalar boýunça durmuş-ykdysady ösüşiň görkezijileriniň, býujete tölegleriň, düýpli maýa goýumlaryň, şeýle-de gaýry salgytlaryň we salgyt däl tölegleriň sebitler boýunça kesgitlenen möçberleri ýerli býujetler düzülende peýdalanmak üçin Baş ykdysadyýet we maliýe müdirliklerine ýetirilýär.

Döwlet býujetiniň taslamasy boýunça ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň beren hasaplamalaryna laýyklykda Merkezleşdirilen býujetiň çykadjylarynyň taslamasy düzülýär.

Merkezleşdirilen býujetiň serişdeleri şu aşakdaky maksatlara gönükdirilýär:

- ýerine ýetiriji we kanun çykaryjy edaralary, maliýe, salgyt-býujet we daşary syýasat işlerini, düýpli ylmy barlaglary, hasabat gullugyny, umumydöwlet dolandyryşynyň beýleki çykadjalaryny, goranmagy we serhet goragyny, merkeze tabynlykdaky jemgyýetçilik tertibi we howpsuzlyk edaralaryny saklamaklygy göz önünde tutýan umumy häsiýetli döwlet hyzmatlaryny maliýeleşdirmeklige;
- merkeze tabynlykdaky bilim, saglygy goraýyş, durmuş üpjünçiligi, bedenterbiýe, medeniýet we beýleki kärhanalary, guramalary we edaralary saklamagy göz önünde tutýan jemgyýetçilik we durmuş hyzmatlaryny maliýeleşdirmeklige;
- agrosenagat toplumynyň, gurluşygyň we binagärligiň, ulag we aragatnaşygyň merkeze tabynlykdaky kärhanalaryny, guramalaryny, edaralaryny saklamagy we ykdysady işler bilen baglanyşykly beýleki çykadjalary göz önünde tutýan, ykdysady işler bilen bagly döwlet hyzmatlaryny maliýeleşdirmeklige.

Merkezleşdirilen býujetiň çykadjalar boýunça taslamasyna, ministrlikleriň we pudak edaralarynyň ygtyýaryna bölünip berilýän (ýokarda sanalyp geçilen) serişdelerden başga-da aşakdaky çykadjalar goşulýar:

- döwletiň daşarky we içerki bergilerini üzlüşmek;
- ätiýaçlyk gaznalaryny döretmek;
- tebigy betbagtçylyklaryň ýetiren zyýanyny dikeltmek boýunça işleri maliýeleşdirmek üçin ýörite gazna döretmek;
- hereket edýän kanunçylyga laýyklykda Merkezleşdirilen býujetden maliýeleşdirilýän beýleki çäreler;
- ýörite maksatlaýyn gaznalaryň we toplumlaryň çykadjalary;
- ýerli býujetlere olaryň deňeçerligini saklamak üçin bölünip berilýän serişdeler.

Merkezleşdirilen býujetiň taslamasyna býujetiň ýetmezligini maliýeleşdirmek üçin zerur bolan serişdeleriň çeşmeleri goşulýar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň beren hasaplamalaryna laýyklykda, welaýatlar we Aşgabat şäheri boýunça ýerli býujetleriň taslamalaryna olaryň wekilleriniň gatnaşmagynda seredýär we tutuş çäk boýunça ýerli tabynlykdaky eda-

ralara býujetden berilmeli serişdeleriň, býujete tölegleriň möçberlerini kesgitleýär hem-de Türkmenistanyň Döwlet býujetine girismek üçin Türkmenistanyň ýerli býujetleriniň taslamasyny düzýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi, Merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň taslamalarynyň esasynda Döwlet býujetiniň girdejileriniň we çykdajylarynyň taslamasyny düzýär. Şeýle hem, Döwlet býujetiniň düzüminde, durmuş-ykdysady ösüşiň esasy ugurlarynyň, maýa goýum maksatnamasynyň meýilleşdirilýän ýyl üçin taslamalary jemlenen görnüşde, ykdysadyýetiň esasy pudaklary boýunça, welaýatlar we Aşgabat şäheri boýunça tassyklamak üçin taýýarlanylýar.

§ 15.2. Ýerli býujetleri düzmek boýunça işleri guramak

Welaýatlaryň, etraplaryň, şäherleriň, geňeşlikleriň býujetleriniň taslamalaryny düzmek boýunça işler ýerli ýerine ýetiriji we ýerli öz-özünü dolandyryş guramalary tarapyndan olaryň ygtyýarlyklaryna laýyklykda guralýar.

Ýerli býujetleriň girdejileriniň we çykdajylarynyň taslamasyny düzmek üçin görkezijiler sebitleriň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy ugurlaryna, sebitleýin maýa goýum maksatnamasyna, çäkler boýunça pudaklaryň, pudaklaýyn toplumlaryň ösüşiniň ileri tutulýan ugurlaryna laýyklykda işlenip taýýarlanylýar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginden býujetiň taslamasyny taýýarlamagyň başlanandygy hakyndaky maglumatnama, býujeti düzmek boýunça usulyýet gollanmalary alnandan soň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleri býujet ýyly başlamazdan 5 aý öň ýa-da 1-nji awgustdan gijä galman, degişli býujetleriň taýýarlanmagyny we düzülmegini guraýarlar.

Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleriniň taslamalary welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleri tarapyndan häkimlikleriň müdirlikleriniň we bölümleriniň gatnaşmagynda düzülýär.

Etraplaryň we şäherleriň býujetleriniň taslamalary etraplaryň we şäherleriň ykdysadyýet we maliýe bölümleri tarapyndan häkimlikleriň degişli bölümleriniň gatnaşmagynda düzülýär.

Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleriniň müdirlikleri, bölümleri ýerli býujetden maliýeleşdirilýän edaralaryň gatnaşmagynda, häkimlik tarapyndan bellenen möhletde:

- welaýat (şäher) tabynlykdaky kärhanalar we edaralar boýunça ykdysady-maliýe görkezijileriniň, düýpli maýa goýumlaryň taslamalaryny, býujete tölegleriň we býujetden berilýän serişdeleriň hasaplamalaryny, jemleýji çykdajylar sanawyny düzýär;
- welaýat tabynlygyndaky etraplaryň we şäherleriň çäginde ýerleşýän kärhanalar, guramalar we ýerli býujetdäki edaralar boýunça durmuş-ykdysady ösüşiň esasy ugurlarynyň degişli görkezijilerini, düýpli maýa goýumlaryň möçberlerini, býujet edaralarynyň ulgamy, işgär düzümi we olaryň hyzmat edýän ilatynyň (okuwçylaryň we ş.m.) sany boýunça görkezijileri işläp taýýarlaýarlar we bellenen görnüşlerde welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirliklerine tabşyryrlar.

Welaýatyň (şäheriň) tabynlygyndaky kärhanalar we edaralar boýunça býujetden bölünip berilýän serişdeleriň möçberlerini, etraplaryň we şäherleriň býujetleriniň taslamalary boýunça býujetden goýberilýän serişdeleriň deslapky çäklerini kesgitlemek üçin, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleri, häkimlikleriň degişli müdirlikleriniň we bölümleriniň wekilleriniň gatnaşmagynda, berlen hasaplamalara we maglumatlara, ýerli ýygymlaryň meýilnamalaryna deslapdan seredýärler we zerur ýagdaýynda olara takyklamalar geçirýärler.

Işlenip taýýarlanan zerur maglumatlar we görkezijiler, maliýe müdirlikleri tarapyndan, ýerli býujetleriň öz wagtynda düzülmegini we ýylyň başyna çenli tassyklanmagyny üpjün edýän, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleriniň bellän möhletlerinde etraplaryň we şäherleriň häkimlerine ýetirilýär.

Etrap, şäher häkimleriniň tabşyrygy boýunça etraplaryň, şäherleriň maliýe bölümleri, býujetden goýberilmeli serişdeleriň çäklerini we taslama boýunça alnan deslapky görkezijileri häkimligiň degişli bölümlerine we geňeşliklere ýetirýärler.

Etraplaryň we şäherleriň häkimlikleriniň bölümlerine ýetirilen deslapky görkezijiler we beýleki maglumatlar ykdysadyýet we maliýe bölümleri tarapyndan olaryň wekilleriniň gatnaşmagynda seredilýär.

Etraplaryň we şäherleriň häkimlikleriniň ykdysadyýet we maliýe bölümlerinde çözülmän galan teklipler we bellikler, olar tarapyndan welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimliklerine berlip bilner.

Etraplaryň we şäherleriň häkimlikleriniň bölümleri, geňeşlikler, kärhanalar we guramalar häkimligiň bellän möhletlerinde sebit boýunça durmuş-ykdysady ösüşiň esasy ugurlarynyň, maýa goýum maksatnamasynyň esaslarynda we býujetden goýberilýän serişdeleriň deslapky möçberleriniň çäklerinde ykdysady-maliýe görkezijileriniň taslamasyny, býujete tölegleriň, maýa goýumlaryň býujetden goýberilýän serişdeleriniň hasaplamalaryny, býujet edaralarynyň ulgamy we olaryň hyzmat edýän ilatynyň (okuwçylaryň we ş.m.) sany, işgärler düzümi boýunça görkezijileri işläp taýýarlaýarlar we ykdysadyýet we maliýe bölümüne tabşyrýarlar.

Etraplaryň, şäherleriniň ykdysadyýet we maliýe bölümleri bilen maglumatlara häkimlikleriň bölümleriniň wekilleri bilen bilelikde deslapky seredýärler we edaralar boýunça býujetden goýberilmeli serişdeleriň möçberini kesgitlemek bilen, býujetiň çykdaýylarynyň taslamasyny düzýärler, ýerli tabynlykdaky kärhanalar boýunça salgytlaryň, ýerli ýygymlaryň meýilnamasyny kesgitleýärler we Baş maliýe müdirliklerine tabşyrýarlar.

Baş maliýe müdirlikleri etraplaryň, şäherleriň býujetleriniň taslamalaryna seredenlerinden, zerur ýagdaýlarda olara üýtgeşmeler gizenenlerinden soňra:

- çykdaýylar boýunça welaýat, Aşgabat şäher býujetiniň taslamasyny düzýärler;
- welaýat, Aşgabat şäher býujetiniň, etraplaryň we şäherleriň býujetleriniň taslamasynyň görkezijileriniň esasynda welaýatyň, Aşgabat şäheriniň býujetiniň çykdaýylar boýunça, ýerli tabynlykdaky kärhanalaryň býujete salgyt tölegleri, tutuş welaýat (Aşgabat ş.) boýunça ýerli ýygymlaryň meýilnamasy boýunça taslamasyny düzüp, welaýatyň we Aşgabat şäheriniň häkimligine teklipl edýärler.

Welaýatyň býujetiniň girdejiler we çykdaýylar babatda welaýat býujetiniň we etraplaryň, şäherleriň býujetleriniň arasyndaky çäkleri welaýat häkiminiň, Aşgabat şäheriniň býujetiniň şäher we etraplaryň

býujetleriniň arasyndaky çäkleri Aşgabat şäheriniň häkiminiň öňde duran ýyl üçin ýerli býujetler hakyndaky kararlary bilen kesgitlenýär.

Welaýat, Aşgabat şäher häkimligi, welaýatyň we Aşgabat şäheriniň çykdaýylar, ýerli tabynlykdaky kärhanalaryň býujete tölegleri, ýerli ýygymlar boýunça býujet taslamasyna seredýärler we Türkmenistanyň Maliýe ministrligine tabşyrýarlar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginden Döwlet býujetiniň taslamasyna goşulan, merkeze tabynlykdaky kärhanalar boýunça maliýe-ykdysady görkezijileri, düýpli maýa goýumlaryň möçberlerini, salgytlaryň we býujete beýleki tölegleriň möçberlerini alanlaryndan soňra, Baş ykdysadyýet we maliýe müdirlikleri bu görkezijileri ykdysadyýet we maliýe bölümleriniň dykgatyna ýetirýärler.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginden alnan maglumatlar etraplaryň, şäherleriň çäklerinde ýerleşýän merkeze tabynlykdaky kärhanalaryň beren hasaplamlary bilen deňeşdirilýär. Berlen maglumatlarda aratapawutlar ýüze çykarylsa, olary aradan aýyrmak üçin degişli çäreler görülýär.

Kabul edilen görkezijileriň esasynda sebit boýunça durmuş-ykdysady görkezijileriň, düýpli maýa goýumlaryň, ýerli býujetleriň girdejiler we çykdaýylar boýunça taslamasy düzülýär we Türkmenistanyň Maliýe ministrligine tabşyrylýar.

XVI bap

Türkmenistanyň Döwlet býujetini we ýerli býujetleri tassyklamak

§ 16.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetini we ýerli býujetleri tassyklamaklygynyň tertibi

Býujet ýyly başlamazdan 2 aý öň ýa-da 1-nji noýabrdan gijä galman, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi, düşündiriş haty bilen bilelikde, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň garamagyna hödürleýär, ministrlikleriň, pudak

edarylarynyň, beýleki döwlet häkimiýeti we dolandyryş edarylarynyň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleriniň dykgatyna olar üçin Türkmenistanyň Döwlet býujetinde göz önünde tutulan degişli görkezijileri ýetirýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna aşakdakylary işläp taýýarlaýar:

- býujet ýyly üçin Türkmenistanyň Döwlet býujeti hakynda Türkmenistanyň Kanunynyň taslamasy;
- Kanun taslamasynyň esasy düzgünleri we ýurtdaky ykdysady ýagdaýlar hakynda Türkmenistanyň Maliýe ministriňiň çykyşy;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň, Merkezleşdirilen býujetiň, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň ýerli býujetleriniň girdejileri we çykdaýlary hakynda maglumatlar;
- döwlet karzly hakynda maglumatlar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna seredenden soň, Türkmenistanyň Ministrler Kabineti ony Türkmenistanyň Prezidentine hödürleýär.

Türkmenistanyň Prezidenti býujet ýyly başlamazdan 1 aý öň ýa-da 1-nji dekabrdan gijä galman, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny, seretmek we tassyklamak üçin Türkmenistanyň Mejlisine ugradýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna garalanda Ministrler Kabineti, Türkmenistanyň Prezidenti, Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan girizilen bellikler we üýtgetmeler Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan düzedilýär.

Türkmenistanyň Mejlisi býujet ýyly üçin şu aşakdakylary özünde jemleýän Türkmenistanyň Döwlet býujeti hakynda kanuny tassyklaýar:

- girdejileriň esasy çeşmelerini we çykdaýlaryň ugurlaryny görkezmek bilen, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejileriniň we çykdaýlarynyň umumy jemini;
- döwletiň içki we daşky bergileriniň hem-de Döwlet býujetiniň ýetmezliginiň aňryçäk möçberlerini;
- býujet ýetmezçiliginiň maliýeleşdiriş çeşmelerini;

- girdejileriň esasy çeşmelerini we çykdaýylaryň ugurlaryny görkezmek bilen Merkezleşdirilen býujetiň girdejileriniň we çykdaýylarynyň umumy jemini;
- Döwlet býujetine tölegleriň we Merkezleşdirilen býujetden ministrliklere we pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna goýberilýän serişdeleriň möçberlerini;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleriniň umumy möçberleri we Merkezleşdirilen býujetden ýerli býujetleri deňeçerlemek üçin goýberilýän serişdeleriň möçberini;
- salgytlardan welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetlerine geçirimleriň ölçeglerini;
- çykdaýylary azaltmak düzgüni girizilende goralyp saklanýan maddalaryň sanawyny.

Türkmenistanyň Mejlisi Türkmenistanyň Döwlet býujetini tassyklandan soň, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi:

- ministrliklere we pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna – önümçilik we maliýe görkezijileri, maýa goýumларыnyň meýilnamasyny, býujete tölegler we býujetden goýberilýän serişdeler boýunça görkezijileri;
- Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugyna – ministrliklere we pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna bölmek bilen, salgytlaryň we býujete tölegleriň görnüşleri boýunça meýilnamany;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimliklerine – welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleriniň Türkmenistanyň Döwlet býujetinde bellenen umumy möçberlerini, salgytlardan bu býujetlere geçirimleriň tassyklanýan ölçeglerini we olaryň býujetleriniň deňeçerligini üpjün etmek üçin göz önünde tutulan serişdeleriň möçberlerini habar berýär.

Ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, býujet tassyklanandan soňra iki hepdelik möhletde, girdejileriň we çykdaýylaryň býujet toparlamasyna laýyklykda çäryeklere bölünüşini Türkmenistanyň Maliýe ministrligine berýärler. Býujete tölegler kärhanalara, welaýatlara we Aşgabat şäherine bölmek bilen berilýär.

Bu görkezijileri ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary öz tabynlygyndaky kärhanalara ýetirýärler. Aýlar boýunça meýil-

namalar çäryeklik görkezijileri üçe bölmek esasynda düzülýär. Şonda degişli aýlaryň aýratynlyklary göz önünde tutulyp bilner.

Merkezleşdirilen býujetiň girdejileriniň we çykdaýylarynyň çäryeklere bölünişiniň esasynda Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Merkezleşdirilen býujetiň girdejileriniň we çykdaýylarynyň ýazgysyny düzýär.

Merkezleşdirilen býujetiň girdejileriniň we çykdaýylarynyň çäryeklik ýazgysy, Döwlet býujeti tassyklanandan soňra iki aýlyk möhletde, Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministri tarapyndan tassyklanýar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tölegleriň ministrliklere, pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna, olaryň tabynlygyndaky kärhanalara we guramalara, döwlet eýeçiligine dahylsyz bölek boýunça tutuşlygyna, welaýatlara we Aşgabat şäherine bölünen, salgytlaryň esasy görnüşleri, şeýle hem beýleki salgytlar we tölegler boýunça çäryekleýin meýilnamalary Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugyna iberýär, ol hem öz gezeginde, şol çäryekleýin görkezijileri garamagyndaky gulluklara habar berýär.

Welaýatlaryň, Aşgabat şäheriniň Baş maliýe müdirlikleri, welaýatyň, Aşgabat şäheriniň býujetiniň taslamasy bilen bilelikde, önde duran ýylyň býujeti hakynda kararyň taslamasyny degişli häkimliklere berýärler.

Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleri, býujet ýyly üçin Türkmenistanyň Döwlet býujeti hakyndaky Kanun tassyklanandan soňra, iki hepdelik möhletde welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleri hakynda degişli kararlary kabul edýärler.

Býujetiň taslamasyna garalandan soňra, welaýatyň, Aşgabat şäheriniň häkimi aşakdakylary tassyklaýar:

a) welaýatyň, Aşgabat şäheriniň býujetini – esasy girdeji çeşmelerini, wezipeler boýunça göz önünde tutulan serişdeleri görkezmek bilen, şeýle-de býujete tölegleri we býujetden berilmeli serişdeleri häkimligiň her müdirliği, bölümi boýunça paýlamak bilen, girdejileriň we çykdaýylaryň umumy jemini;

b) welaýat, Aşgabat şäher býujetini – esasy girdeji çeşmelerini, girdejileriň umumy jemini we wezipeler boýunça serişdeleri görkezmek bilen, çykdaýylaryň umumy jemini;

ç) umumy döwlet salgytlaryndan etraplaryň, şäherleriň býujetlerine geçirimleriň ölçeglerini (göterimlerini);

d) býujetleriň deňeçerligini üpjün etmek üçin welaýatyň, Aşgabat şäheriniň býujetinden etraplaryň we şäherleriň býujetlerine geçirilýän serişdeleriň, şeýle hem bu görkezilen býujetleriň artykmaç girdejisinden welaýatyň, Aşgabat şäheriniň býujetine alynýan serişdeleriň möçberini;

e) girdejileriň we çykdajylaryň umumy jemini görkezmek bilen, welaýatlaryň, Aşgabat şäheriniň býujetine goşulan etraplaryň, şäherleriň býujetini.

Etraplaryň, şäherleriň býujetiniň taslamasy bilen bilelikde, etraplaryň, şäherleriň maliýe bölümleri öňde duran ýyl üçin etraplaryň, şäherleriň býujeti hakyndaky kararyň taslamasyny hem degişli häkimliklere berýäler.

Etraplaryň, şäherleriň häkimleriniň öňde duran ýylyň býujeti hakyndaky kararynyň taslamasynda aşakdakylary tassyklamak göz öňünde tutulýar:

a) şäheriň we etrabyň býujeti – esasy girdeji çeşmelerini, girdejileriň umumy jemini we wezipeleri boýunça serişdeleri görkezmek bilen, çykdajylaryň umumy jemini;

b) etrap we şäher býujeti – esasy girdeji çeşmelerini, girdejileriň umumy jemini, etrap we şäher häkimliginiň her bir müdirliği, bölümi boýunça serişdeleri wezipeler boýunça bölüp görkezmek bilen, çykdajylaryň umumy jemini;

ç) geňeşlikler boýunça býujetleriň möçberlerini;

d) aşakda (ýokarda) durýan býujetleri deňeçerlemek üçin bölünip berilýän serişdeleriň möçberlerini.

Häkimler tarapyndan ýerli býujetler tassyklanandan soňra, ykdysadyet we maliýe Baş müdirlikleri, bölümleri:

– häkimlikleriň müdirliklerine we bölümlerine – býujete tölegler we býujetlerden goýberilýän serişdeler boýunça görkezijileri;

– degişli ykdysadyet we maliýe bölümlerine – ýokarda duran býujetlerdäki etraplaryň, şäherleriň býujetleriniň möçberlerini, umumy döwlet salgytlaryndan bu býujet-

lere geçirmelerin ölçeglerini (göterimlerini), aşakda duran býujetleri deñeçerlemek için berilýän serişdelerin möçberlerini;

- degişli geñeşliklere olaryň býujetleriniň girdejileriniň we çykdaýlarynyň tassyklanandan möçberlerini habar berýär.

Arçyn geñeşligiň býujetini – kärhanalar boýunça girdejileri görkezmek bilen girdejilerin umumy jemini we geñeşligiň garamagyndaky edaralary we geñeşligi saklamak için çykdaýlary maliýeleşdirmeklige bölünip berilýän serişdelerin möçberini görkezmek bilen, çykdaýlaryň umumy jemini tassyklaýar.

Häkimlikler, geñeşlikler ýerli býujetler tassyklananda degişli ýokarda duran býujetlerde ýerli býujetler için bellenen girdejilerin we çykdaýlaryň umumy jemlerini artdyryp bilerler.

Girdejilerin we çykdaýlaryň jemini artdyrmaklyk salgytlardan geçirmelerin degişli býujetler için tassyklanandan ölçegini (göterimini) we aşakda duran býujetleri deñeçerlemek için berilýän serişdelerin möçberini üýtgetmezden amala aşyrylýar.

Ýerli býujetler boýunça girdejilerin we çykdaýlaryň umumy jemlerini artdyrmaklyk, bu býujetler düzülende we tassyklananda goşmaça ýüze çykarylan girdejilerin hasabyna, şeýle-de, meýilleşdirilýän ýylyň öňündäki ýylyň býujeti ýerine ýetirilende girdejilerin çykdaýlardan artyk emele gelmeginiň hasabyna mümkindir.

Degişli ýerli býujetlerin girdejileriniň we çykdaýlarynyň çäryeklik ýazgysy ykdysadyýet we maliýe Baş müdirliklerin we bölümlerin başlyklary tarapyndan tassyklanýar.

Geñeşliklerin býujetleri boýunça girdejilerin we çykdaýlaryň ýazgysy aýratynlykda düzülmeýär. Bu býujetler boýunça ýyllyk bellemelerin çäryeklik paýlanyşy býujet toparlanmasynyň ähli bölümleri boýunça amala aşyrylýar we bu paýlanyş şol bir wagtda bu görkezilen býujetlerin girdejileriniň we çykdaýlarynyň ýazgysy bolup durýar.

XVII bap

Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmek

§ 17.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmegiň tertibi

Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmegi, Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň, ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, beýleki döwlet dolandyryş edaralarynyň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň üsti bilen, Türkmenistanyň Ministrler Kabineti gurayar.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň kassalaýyn ýerine ýetirilişini Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gaznaçylyk müdirligi we onuň ýerlerdäki bölümleri bellenen tertipde amala aşyýarlar.

Býujet boýunça göz önünde tutulan girdejileriň tutuşlygyna we her bir girdeji çeşmesi boýunça öz wagtynda gelip gowuşmagyny üpjün etmek, şeýle hem, Türkmenistanyň Döwlet býujetinde göz önünde tutulan çäreleri çykdaýlaryň her bir görnüşi üçin hereket edýän kadalaşdyryjylaryň we bellenen paýlaryň çäginde maliýeleşdirmek, Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmegiň maksady bolup durýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmek, düzümine girizilen maksatlaýyn gaznalaryň we döwlet eýeçiligindäki hojalyk ýörediji taraplaryň maliýe serişdelerini göz önünde tutmak bilen, Merkezleşdirilen býujetiň we ýerli býujetiň girdejileriniň we çykdaýlarynyň ýerine ýetirilmegi bilen üpjün edilýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmek, Merkezleşdirilen býujetiň, welaýatlaryň, etraplaryň, şäherleriň we geňişlikleriň býujetleriniň girdejileriniň we çykdaýlarynyň ýazgysynyň esasynda amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmek býujetiň tas-syklanan ýylynyň 1-nji ýanwaryndan başlanýar we 31-nji dekabrdä tamamlanýar.

Edaralaryň we guramalaryň şu ýyl üçin göz önünde tutulan býujet serişdelerini harçlamak hukugy, maliýe ýyly gutaransoň, býujeti ýerine ýetirmegiň çäginde kabul edilen borçlar boýunça amallary tamamlamak üçin berilýän ýeňillikli döwürden (jemleýji dolanyşyklaryň geçirilýän döwüründen) başga ýagdaýlarda, 31-nji dekabrdä tamamlanýar.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça peýdalanylmadyk býujet serişdeleriniň (açylan karzlaryň) galyndysynyň hemmesi gaznaçylyk bölümleri tarapyndan 31-nji dekabrdä ýa-da jemleýji dolanyşyklaryň geçirilýän döwüründe ýapylýar.

Býujet edaralarynyň, maýa goýumlary boýunça hasaplaşyklardan başga, geçen ýylyň töleg amallary boýunça 1-nji ýanwara tamamlanman galan hasaplaşyklary, täze ýylyň býujetiniň edil şol maksatlarynyň täze ýyldaky sanaw ugurlarynyň hasabyna amala aşyrylýar.

Indiki ýylyň başynda geçen ýyl üçin Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmek boýunça jemleýji dolanyşyklar amala aşyrylýar. Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça jemleýji dolanyşyklaryň tertibi we möhleti Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan kesgitlenýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujeti hakyndaky Kanunyň 1-nji ýanwardan soňra tassyklan ýagdaýynda, döwlet häkimiýeti we dolandyryş, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüni dolandyryş edaralary, Kanun kabul edilýänçä, her aýda, geçen ýylyň çykdajylyrynyň 12/1 möçberinde serişde harçlamaga haklydyr.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi döwlet býujet syýasatyny geçirmekligi amala aşyrýar, Türkmenistanyň Döwlet we Merkezleşdirilen býujetlerini ýerine ýetirmegi üpjün edýär. Türkmenistanyň Döwlet býujeti ýerine ýetirilende Türkmenistanyň Maliýe ministrligi:

- býujeti ýerine ýetirmegiň netijeliligini we çaltlygyny ýokarlandyrmak boýunça ýerli ykdysadyýet we maliýe edaralarynyň işini guraýar;
- Türkmenistanyň Başt Döwlet salgyt gullugy bilen bilelikde, Türkmenistanyň Döwlet býujetinde bellenen salgytlaryň, ýygymlyryň we beýleki hökmany tölegleriň gelip gowuşmagyny üpjün edýän çäreleri kabul edýär;

- býujet serişdeleriniň maksadalaýyk we rejeli peýdalanmagyna gözegçilik edýär;
- býujetdäki ministrliklere we pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetiniň serişdelerini harçlamaga rugsat berýär, Merkezleşdirilen býujeti takyk we gyşarnyksyz ýerine ýetirişlerine, serişdeleriň sarp edilişine, ýerli býujetleriň amallaryna gözegçiligi amala aşyrýar;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleriniň ýylyň aýry-aýry aýlarynda welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetlerinde emele gelyän wagtlaýyn serişde ýetmezçiliklerini ýapmak üçin Merkezleşdirilen býujetden karz berilmegini sorayan haýyşlaryna seredýär we möhüm ýagdaýda şeýle karzlary berýär, olaryň şol ýylyň dowamynda üzülmeginiň möhletini belleýär;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmegi üpjün etmeklige gönükdirilýän çäreleri işläp taýýarlaýar we amala aşyrýar, gerek bolan ýagdaýynda, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine degişli teklipleri hödürleýär;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň ýerli býujetleriniň, şeýle hem ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň býujetleriniň ýerine ýetirilişi baradaky aýlyk, çäryeklik, ýyllyk hasabatlary alýar we seredýär;
- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejiler we çykdajylar boýunça ýerine ýetirilişi hakyndaky döwürleýin, çäryekleýin hasabatlary düzýär, şeýle hem, döwlet dolandyryşynyň ähli derejeleriniň maliýe ýagdaýyny seljerýär;
- maliýe ýylynyň jemleri boýunça Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi hakynda hasabat we döwlet eýeçiligindäki hojalyk ýörediji taraplaryň maliýe işleriniň netijesi barada çykyş taýýarlaýar we hasabat ýylyndan soňky maliýe ýylynyň 30-njy apreline çenli olary Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine hödürleýär;
- döwletiň bank hasaplaryny, Merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň arasynda hem-de býujetden daşarky gaznalarda maliýe serişdeleriniň geçirilişini dolandyrmagy üpjün edýär;

- ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, häkimlikleriň müdirlikleriniň, bölümleriniň býujetden daşarky (ýörite) serişdeleriniň harçlanyşynyň gözegçiligini amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejileriniň we çykdaýjylarynyň möçberlerini üýtgedýän kadalaşdyryjy hukuk resminamalaryň taslamasy Türkmenistanyň Hökümetine hödürlenmezinden öňünçä, hökmany tertipde Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bilen ylalaşylmalydyr.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Türkmenistanyň Döwlet býujeti ýerine ýetirilende tassyklanan býujet ýetmezliginiň çäginde, býujetiň girdejeleriniň we çykdaýjylarynyň möçberlerine, kabul edilen Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, şeýle-de, Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygynda görkezilen beýleki ýagdaýlara laýyklykda üýtgetmeler girizýär.

Eger Türkmenistanyň görkezilen kanunçylygyndan ugur alnyp:

- ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary boýunça Merkezleşdirilen býujete tölegler azaldylsa ýa-da artdyrylsa, şoňa deňme-deň, olara Merkezleşdirilen býujetden goýberilýän serişdeler artdyrylsa ýa-da azaldylsa, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi degişli ministrlikleriň we pudak edaralarynyň Merkezleşdirilen býujet bilen özara gatnaşyklaryna üýtgetmeler girizýär;
- welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleri boýunça girdejiler azaldylsa ýa-da artdyrylsa, şoňa deňme-deňlikde, çykdaýjylary artdyrylsa ýa-da azaldylsa, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Merkezleşdirilen býujet bilen welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleriň arasynda özara hasaplaşyklary amala aşyrýar, ýagny, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleri boýunça girdejiler azaldylsa ýa-da çykdaýjylar artdyrylsa, Merkezleşdirilen býujetiň hasabyna bu býujetlere degişli möçberleriň öwezi dolunýar, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetleri boýunça girdejiler artdyrylsa ýa-da çykdaýjylar azaldylsa, onda bu býujetlerden degişli möçberler Merkezleşdirilen býujete alynýar.

Döwlet býujetine girizilen üýtgeşmeler Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan 10 günün dowamynda degişli ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralaryň we (girdeji bölegi üýtgedilen ýagdaýynda) Türkmenistanyň Baň döwlet salgyt gullugynyň dykgatyna ýetirilýär.

Ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, önümçilik we maliýe görkezijileri, girdejiler we çykdajylar, býujete tölegler boýunça olar üçin tassyklanan wezipeleriň ýerine ýetirilişini, şeýle-de, býujetden goýberilýän serişdeleriň berk maksadalaýyk we rejeli peýdalanylyşyny tutuş ministrlik boýunça hem-de tabynlygyndaky kärhanalar, edaralar we guramalar boýunça üpjün edýärler.

Türkmenistanyň ministrlikleri we pudaklaýyn dolandyryş edaralary:

- öz garamagyndaky ähli kärhanalar, edaralar we guramalar tarapyndan önümçilik we maliýe görkezijileriniň ýerine ýetirilişini guraýarlar;
- çykdajy sanawy boýunça serişdeleriň rejeli harçlanyşyna gönükdirilen çäreleri işläp taýýarlaýarlar we amala aşyrýarlar, öz garamagyndaky kärhanalarda, edaralarda we guramalarda serişdeleriň dogry peýdalanylyşyna we saklanyşyna gözegçiligi amala aşyrýarlar;
- öz garamagyndaky kärhanalar, edaralar we guramalar tarapyndan maliýe tertip-düzgüniniň berjaý edilişine jogapkärçilik çekýärler.

Ýerli býujetleriň ýerine ýetirilişi ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş guramalary tarapyndan, Baň maliýe müdirlikleri, olaryň gaznaçylyk bölümleri, häkimlikleriň bölümleri arkaly guralýar we olar:

- ýerli býujetleriň ýerine ýetirilişini üpjün etmeklige gönükdirilen çäreleri amala aşyrýarlar;
- ýerlerdäki döwlet salgyt gulluklary bilen bilelikde döwlet salgytlary we girdejileri, şeýle hem, ýerli ýygymlar hem-de býujete gelip gowuşýan beýleki girdejiler boýunça meýilnamalaryň ýerine ýetirilmegi üçin çäreleri kabul edýärler.

- her bir kärhana, edara we gurama tarapyndan býujete tölegler boýunça bellenilen wezipeleriň ýerine ýetirilişiniň çärelerini kabul edýärler;
- welaýatlaryň, şäherleriň, etraplaryň, şäherçeleriň we obalaryň ykdysady, durmuş we medeni ösüşi boýunça çäreleriň öz wagtynda maliýeleşdirilişini üpjün edýärler;
- býujetden bölünip berilýän serişdeleriň maksadalaýyk we rejeli peýdalanylyşyna gözegçiligi amala aşyrýarlar we üpjün edýärler.

XVIII bap

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdeji bölegini ýerine ýetirmek we çykdaýlaryny maliýeleşdirmek

§ 18.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdeji bölegini ýerine ýetirmegiň tertibi

Daşary ýurt kärhanalaryny hem goşmak bilen, eýeçiligiň görnüşine garamazdan ähli kärhanalar, guramalar we edaralar, şeýle hem edara görnüşli tarapy döretmedik telekeçiler we şahsy adamlar özleriniň Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejilerine tölemeli salgytlaryny we beýleki töleglerini Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygynda bellenen tertipde we möhletlerde geçirmäge borçludyr. Kärhanalar, guramalar we edaralar, şeýle hem hususy telekeçiler we şahsy adamlar tarapyndan Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň öňündäki borçnamalarynyň öz wagtynda ýa-da doly ýerine ýetirilmezligi, döwlet maliýe düzgün-nyzamynyň bozuldy hasap edilýär.

Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde raýatlardan salgytlary we býujete beýleki hökmany tölegleri hasaplap ýazýan we tutup alýan kärhanalar, guramalar we edaralar tutulyp alnan pul möçberlerini Türkmenistanyň Döwlet býujetine Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygyna laýyklykda öz wagtynda geçirmelidirler. Kär-

hanalar, guramalar we edaralar tarapyndan raýatlardan tutulyp alnan we Türkmenistanyň Döwlet býujetine geçirilmäge degişli serişdeleriň hasabyna haýsydyr bir çykdaýlary tölemek gadagan edilýär.

Salgytlar we býujete beýleki hökmany tölegler salgyt töleýjiler tarapyndan Türkmenistanyň Döwlet býujetine bank edaralarynyň üstünden geçirilýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdejilerine gönükdirilýän tölegleri kärhanalar, birleşikler, guramalar we edaralar, hususy telekeçiler, şeýle hem şahsy adamlar degişli býujetleriň hasabyna geçirmek üçin ygtyýarly banklaryň edaralaryna geçirmelidirler.

Kärhanalar, birleşikler, edaralar, guramalar we hususy telekeçiler býujete tölegleri, Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» Bitemi kanunynyň 44-nji maddasynda bellenen tertipde, ygtyýarly bank edaralarynyň üsti bilen geçirýärler.

Bank edaralary, salgyt töleýjiniň hasabyndan salgytlaryň we býujete beýleki tölegleriň alnan gününüň ertesinden gijä galman olary Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň degişli girdeji hasaplaryna geçirmäge borçludýrlar.

Salgytlardan ýerli býujete geçirmeler, Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gaznaçylyk müdirliği we onuň ýerlerdäki bölümleri tarapyndan, Türkmenistanyň Döwlet býujeti hakyndaky Türkmenistanyň Kanunynda we welaýatlaryň, etraplaryň, şäherleriň we etraplara deňleşdirilen şäherleriň häkimleriniň öňde duran ýyl üçin degişli býujetler boýunça kabul eden kararlary bilen bellenen möçberlerde (göterimlerde) geçirilýär.

Ýylyň dowamynda býujete gelip gowuşýan tölegleriň ählisi şol ýylyň degişli býujetleriniň girdejilerine geçirilýär.

Geçen ýylyň dekabrynyň ahyrynda bank edaralarynyň kabul ediş kassalary tarapyndan kabul edilip, ygtyýarly banklaryň edaralaryna täze ýylda, geçən ýylyň kassa ýerine ýetirilişi boýunça jemleýji dolanyşyklaryň möhleti gutarýança geçirilen girdejiler we salgytlar boýunça býujete tölegler, jemleýji dolanyşyklar bilen geçən ýylyň degişli býujetiniň girdejisine geçirilýär. Ygtyýarly banklaryň edaralaryna jemleýji dolanyşyklarynyň möhleti gutaranyndan soň gelip gowuşan şeýle girdejiler täze ýylyň býujetiniň girdejisine geçirilýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetine bellenen möhletlerde tölenmedik salgytlar we beýleki tölegler salgyt töleýjilerden Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde alynýar.

Salgytlar we beýleki tölegler (şol sanda jerimeler we puşman pullary) Türkmenistanyň Döwlet býujetine Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň edaralary tarapyndan alynýar. Harytlar gümrükde resmileşdirilende salgytlary we tölegleri Türkmenistanyň Döwlet býujetine almaklyk Türkmenistanyň Döwlet gümrük gullugy tarapyndan amala aşyrylýar.

Býujete paçlary, ýygymlary we beýleki serişdeleri toletdirmek beýleki ygtyýarly edaralar tarapyndan, şol edaralar hakyndaky tassyklanan düzgünnama laýyklykda geçirilýär.

Bu gulluklaryň we edaralaryň üstüne salgyt kanunçylygynyň berjaý edilişine, salgytlaryň, ýygymlaryň, paçlaryň we býujete beýleki tölegleriň dogry hasaplanyşyna, doly we öz wagtynda geçirilişine gözegçilik etmek ýüklenýär.

Salgytlaryň we beýleki tölegleriň Türkmenistanyň Döwlet býujetine artyk gelip gowşan möçberleri salgyt töleýjileriň tölemeli beýleki tölegleriniň hasabyna geçirilmäge ýa-da bellenen tertipde yzyna gaýtarylmaga degişlidir.

Býujete ýalňyş ýa-da artykmaç gelip gowşan pul möçberlerini yzyna gaýtarmak Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň, Türkmenistanyň Döwlet gümrük gullugynyň edaralarynyň netijenamalary boýunça, Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gaznaçylyk müdirligi hem-de ýerlerdäki onuň sebit birlikleri tarapyndan amala aşyrylýar.

§ 18.2. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykdaýlaryny maliýeleşdirmek

Býujetden serişdeler diňe, degişlilikde Merkezleşdirilen býujetde, welaýatlaryň, şäherleriň, etraplaryň hem-de geňşlikleriň býujetlerinde göz önünde tutulan çykdaýlar üçin goýberilýär.

Kärhanalar, guramalar, edaralar olar üçin zerur bolan serişdeleriň göz önünde tutulan býujetleriniň hasabyna maliýeleşdirilýärler. De-

gişli býujetde kärhanalary, guramalary we edaralary maliýeleşdirmek üçin serişdeler, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň tabynlygy ýörelgesinden ugur alnyp göz önünde tutulýar.

Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda, kärhanalary, guramalary we edaralary birnäçe býujetden maliýeleşdirmäge ýol berilmeyär.

Býujetden maliýeleşdirmek degişli býujetleriň girdejileriniň we çykdaýlarynyň ýyllyk ýazgysynyň çäryekler boýunça paýlanyşynda göz önünde tutulan (býujetiň ýerine ýetirilmeginiň barşynda oňa bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen) býujetden goýberilmeli serişdeleriň çäklerinde we çykdaýlaryň her bir görnüşi üçin hereket edýän kadalary we bellenen ölçegleri hasaba almak bilen, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň önümçilik we maliýe meýilnamalaryny, ulgamlary ýaýbaňlandyrmak meýilnamalaryny ýerine ýetirişlerine, işgär sanyna we hyzmat edilýän ilatyň jemlenişine görä, şeýle hem öň goýberilen serişdeleriň peýdalanylyşyny göz önünde tutmak bilen, kärhanalaryň, guramalaryň we edaralaryň kadaly işini, býujetdäki edaralaryň işgärleriniň iş hakynyň öz wagtynda tölenmegini üpjün edýän möhletlerde amala aşyrylýar.

Býujetden maliýeleşdirilende şu aşakdakylar goýberilýän serişdeleri azaltmak üçin hasaba alynýar:

a) býujet edaralarynyň ulgamlar, işgär sany we hyzmat edilýän ilatyň sany boýunça meýilnamalarynyň ýerine ýetirilmezligi, täze býujet edaralarynyň açylmagynyň ýa-da hereket edýän edaralaryň giňeldilmeginiň bellenen möhletlere garanynda has giç amala aşyrylmagy bilen baglanyşykly peýdalanylmadyk serişdeleriň möçberleri;

b) önümçilik, ýerlemek we beýleki görkezijiler boýunça meýilnamalaryň ýerine ýetirilmezligi bilen baglanyşykly, döwlet kärhanalaryna berilýän býujet serişdeleriň zerur bolmadyk möçberleri;

ç) derňewlerde we barlaglarda ýüze çykarylan, býujetdäki edaralaryň tassyklanan çykdaý sanawy boýunça artyk we bikanun goýberilen serişdeleriň möçberleri;

d) Hökümetiň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralarynyň aýry-aýry kararlaryndan gelip çykýan, maliýeleşdirmegiň kemeldilen möçberleri;

e) geçen ýylyň algylarynyň möçberleri.

Düzgünleriň şu bölümünde görkezilen möçberlere barabarlykda býujetden berilýän serişdeleriň möçberi azaldylýar.

Býujetden maliýeleşdirilýän çykdaýlary amala aşyrmak üçin, degişli serişdeler olary paýlaýjylara berilýär.

Edaralaryň, kärhanalaryň we guramalaryň özleri üçin tassyklanan býujet serişdelerine eýeçilik etmek hukugy berlen ýolbaşçylara serişdeleri paýlaýjylar diýilýär.

Berlen hukuklaryň möçberi boýunça serişdeleri paýlaýjylar baş paýlaýjylara we aşakda durýan paýlaýjylara bölünýärler.

Serişdeleri baş paýlaýjylaryň býujet serişdelerini özüniň ýolbaşçylyk edýän edarasynyň diwanyny saklamak, şu edaralar tarapyndan gönüden-göni amala aşyrylýan merkezleşdirilen çäreler üçin sarp etmäge, şeýle hem özlerine berlen býujet serişdelerini aşakda durýan serişdeleri paýlaýjylaryň arasynda paýlamaga ýa-da gönüden-göni olary öz tabynlyklaryndaky, umumy çykdaýy sanaw bilen maliýeleşdirilýän bir kysymly edaralary maliýeşdirmek üçin sarp etmäge hukugy bardyr.

Aşakda durýan serişdeleri paýlaýjylar özlerine berlen hukuklara baglylykda:

- edaranyň özüniň çykdaýlary üçin hem, özbaşdak çykdaýy sanawlary bolan öz tabynlyklaryndaky kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň arasynda paýlamak üçin hem serişdeleri baş paýlaýjylardan býujet serişdelerini alýan edara ýolbaşçylaryna we özlerine bölünip berlen býujet serişdelerini kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň arasynda paýlamaga hukugy bolan gurama ýolbaşçylaryna bölünýärler;
- özbaşdak çykdaýy sanawy bolan we ýokarda durýan serişdeleri paýlaýjylardan diňe şu edaranyň çäreleri üçin serişdeleri alýan edara ýolbaşçylaryna bölünýärler.

Değişlilikde, ministrler we pudaklaýyn dolandyryş edarasynyň ýolbaşçylary, häkimlikleriň özbaşdak müdirlikleriniň we bölümleriniň başlyklary, Merkezleşdirilen býujet, welaýat, şäher we etrap býujetleri boýunça serişdeleri baş paýlaýjylar bolup durýarlar.

Eger hojalyk hasaplaşygyndaky jemagat-ýaşayyş jaý guramalarynyň üstüne häkimlikleriň jemagat-ýaşayyş jaý hojalygy bölüm-

leriniň wezipesini, etrap hassahanalarynyň üstüne bolsa, saglygy goraýyş bölümleriniň wezipesini amala aşyrmak ýüklenen bolsa, şu guramalaryň ýolbaşçylary serişdeleri baş paýlaýjynyň hukugyndan peýdalanýarlar.

Döwletiň ösüşiniň maliýe-ykdysady şertleriniň üýtgemegi, düzüm-gurluş üýtgemeleri bilen baglanyşykly, ministrliklere, pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna (häkimlikleriň müdirliklerine, bölümlerine) býujetden goýberilýän ýyllyk serişdeleriň umumy möçberiniň takykklanmagy Türkmenistanyň Kanunlaryna, Türkmenistanyň Prezidentiniň Permanlaryna, Kararlaryna, Buýruklaryna, Türkmenistanyň Hökümetiniň kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, häkimlikleriň buýruklaryna laýyklykda, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi hem-de onuň edaralary tarapyndan geçirilýär.

Býujet toparlamalary boýunça ýyllyk bölünen serişdeleriň takykklanmagy aşakdaky ýaly geçirilýär:

Merkezleşdirilen býujet boýunça:

- ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň we edaralaryň ýolbaşçylary tarapyndan bir çykdaý maddasynyň çäginde kiçi topardan kiçi topara, muňa «Azyk önümleri» – 1.1.3.2, «Dermanlar we sargy serişdeleri» – 1.1.3.3, «Enjamlar we esbaplar» – 1.1.3.4, «Ýumşak esbaplar we egin-başlar» – 1.1.3.5, «Kärhanalaryň we guramalaryň harytlary (hyzmatlary) satylanda ýüze çykýan ýitgileri» – 1.3.1.3, kiçi maddalar we Merkezleşdirilen maýa goýumlar girmeyär;
- wezipelere bölünişiň toparlary, ykdysady toparlara bölünişiň maddalary we ýokarda görkezilen kiçi maddalary boýunça – ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, müdirlikleriň ýolbaşçylary tarapyndan Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ylalaşygy bilen geçirilýär;

ýerli býujet boýunça:

- özbaşdak müdirlikleriň, bölümleriň we edaralaryň ýolbaşçylary tarapyndan bir çykdaý maddasynyň çäginde kiçi topardan kiçi topara, muňa «Azyk önümleri» – 1.1.3.2, «Dermanlar we sargy serişdeleri» – 1.1.3.3, «Enjamlar we esbaplar» – 1.1.3.4, «Ýumşak esbaplar we egin-başlar» – 1.1.3.5, «Kärhanalaryň

we guramalaryň harytlary (hyzmatlary) satylanda ýüze çykýan ýitgileri» – 1.3.1.3, «Abadanlaşdyryş işleri boýunça beýleki çykdaýylar» – 2.7.1.8, kiçi maddalar girmeyär;

- häkimleriň buýrugy bilen zähmet haky we Merkezleşdirilen maýa goýumlary boýunça çykdaýylardan başga çykdaýy maddalary we ýokarda görkezilen kiçi maddalar boýunça;
- Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bilen ylalaşylyp, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleri tarapyndan zähmet haky we Merkezleşdirilen maýa goýumlary boýunça çykdaýylary hem-de wezipelere bölünişiň toparlary boýunça.

Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleri öz buýruklary bilen, zähmet haky we Merkezleşdirilen maýa goýumlar üçin çykdaýylardan başga çykdaýy maddalary boýunça takyklamak hukuklaryny Baň maliýe müdirliklerine berip biler. Şonda, bu takyklamalar Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bilen ylalaşylyp geçirilýär.

Ýerli býujetler býujetiň görkezijileri takyklananda girdejileriň we çykdaýylaryň deňeçerligini, salgytlardan geçirmeleriň ölçegini we ýerli býujetleri deňeçerlemek üçin bölünip berilýän serişdeleriň möçberini saklap galmalydyrlar.

Ministrlikler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary we Baň maliýe müdirlikleri aýda iki gezek (aýyň 15-nde we 30-nda) Türkmenistanyň Maliýe ministrligine geçirilen takyklamalar barada habar berýärler.

Merkezleşdirilen býujet ýerine ýetirilende goşmaça alnan girdejiler, şeýle hem maliýe ýylynyň jemleri boýunça emele gelen, girdejileriň çykdaýylardan artyk gelen möçberleri Türkmenistanyň Kanunlaryndan, Türkmenistanyň Prezidentiniň we Türkmenistanyň Hökümetiniň kadalaşdyryjy hukuk namalaryndan gelip çykýan çykdaýylar üçin peýdalanylýar.

Ýerli býujetler ýerine ýetirilende goşmaça alnan girdejiler, şeýle hem maliýe ýylynyň jemleri boýunça girdejileriň çykdaýylardan artyk gelen möçberleri ýerli häkimiýet we öz-özünü dolandyryş edaralarynyň eýeçiliginde galýar we häkimlikleriň, arçynyň buýruklaryna laýyklykda peýdalanylýar.

Merkezleşdirilen býujet boýunça çykdaýylary maliýeleşdirmek Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň pudaklaýyn bölümleri we

müdürlükleri tarapyndan, Gaznaçylyk müdürliginde serişdeleri baş paýlaýjylara karzlary (serişdeleri) açmak ýoly bilen amala aşyrylýar.

Özlerine açylan karzlary tabynlyklaryndaky kärhanalarynyň, edaralarynyň we guramalarynyň arasynda paýlamaga hukuklary bolan serişdeleri baş paýlaýjylar we aşakda durýan paýlaýjylar özlere açylan serişdeleriň çäklerinde serişdeleri geçirmegi Gaznaçylyk müdürliginiň we onuň sebitlerdäki birlikleriniň üsti bilen amala aşyryrlar.

Merkezleşdirilen býujet boýunça açylan karzlaryň hasabyna serişdeleri sarp etmek hukugy degişli ýylyň ahyryna çenli serişdeleri paýlaýjylarda saklanyp galýar.

Welaýat, şäher, etrap we geňeşlikler boýunça býujetleri maliýeleşdirmek maliýe Baş müdürlükleri hem-de bölümleri tarapyndan, serişdeleri baş paýlaýjylara sebitlerdäki gaznaçylyk bölümlerinde karz ulgamlaryny açmak ýoly bilen amala aşyrylýar.

Býujet serişdeleri edaralara, kärhanalara we guramalara diňe tassyklanan maliýe meýilnamalary we çykdaýy sanawlary bolan ýagdaýynda bölünip berilýär.

Edaralar, kärhanalar we guramalar býujet serişdelerini maliýe görkezijilerinde we çykdaýy sanawlarynda göz önünde tutulan, serişdeleriň möçberlerine we maksatly ugurlaryna berk laýyklykda sarp etmäge borçludylar. Maliýe görkezijilerinde we çykdaýy sanawlarynda göz önünde tutulmadyk çäreler üçin býujet serişdelerini gönükdirmek gadagan edilýär.

Býujet serişdelerini harçlamagyň bellenen tertibiniň dogry ýerine ýetirilmegi üçin jogapkärçilik edara ýolbaşçylarynyň üstüne ýüklenýär.

Şonda, ministrlükler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, kärhanalar, edaralar, guramalar, häkimlikleriň müdürlükleri, bölümleri, önümleri we harytlary satyn almak, işleri we hyzmatlary ýerine ýetirmek boýunça geleşikler baglaşylanda bahalar we nyrhlar böleginde, býujetden maliýeleşdirilýän edaralar üçin olary ulanmaklygyň hereket edýän tertibini gollanýrlar.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetlerde durýan edaralaryň ýolbaşçylarynyň şu edaralaryň çykdaýy sanawynda her bir maksat üçin

göz önünde tutulýan serişdeleri çäryekleýin serişdeleriň çäklerinde peýdalanmaga hukugy bardyr.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça serişdeleri paýlaşýjylar her çäryekte býujetden alnan serişdeler baradaky hasabat maglumatlaryny Gaznaçylyk müdirliğiniň we onuň ýerlerdäki sebit birlikleriniň maglumatlary bilen deňeşdirip barlamagy geçirmelidirler.

Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça serişdeleri açmak üçin resminamalaryň görnüşleri Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan bellenyär.

Býujetdäki edaralaryň Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça ähli çykdaýjylary, gaznaçylyk hasaplaryndan we Türkmenistanyň Hökümetiniň ýörite çözümleri bilen açylan hasaplardan maliýeleşdirilýär.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi býujetiň çykdaýjylaryny maliýeleşdirmegi girdejileriň hakyky gelip gowuşan möçberleriniň we bellenen býujet yetmezçiliginiň çäklerinde amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine zerur ýagdaýlarda býujetiň ýerine ýetirilişiniň barşynda býujete üýtgeşmeleri girizmegiň, şeýle hem çykdaýjylary maliýeleşdirmegiň we hasaplaşyk-töleg amallaryny geçirmegiň wagtlaýyn tertibini girizmäge rugsat berilýär.

§ 18.3. Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça çykdaýjylary maliýeleşdirmek

Merkezleşdirilen býujet boýunça çykdaýjylary maliýeleşdirmek merkezleşdirilen býujet boýunça girdejileriň we çykdaýjylaryň ýazgysynyň esasynda, býujetiň ýerine ýetirilişiniň barşynda oňa bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen geçirilýär.

Merkezleşdirilen býujetiň hasabyna, çykdaýjy rejenamalary bilen ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň çykdaýjylaryny geçirmek üçin serişdeler açylýar. Çykdaýjy rejenamalarynda görkezilen pul möçberine Gaznaçylyk müdirliği tarapyndan býujetdäki edaralaryň degişli hasaplary boýunça karz ulgamlary açylýar.

Karzlary açmazdan Merkezleşdirilen býujetiň serişdelerini sarp etmek diňe Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ýörite görkezmelelerinde göz önünde tutulan maksatlar üçin geçirilip bilner.

Merkezleşdirilen býujet boýunça karzlar Türkmenistanyň býujetleriniň wezipeler boýunça toparlara bölünişiniň esasy toparlary, toparlary we kiçi toparlary we ykdysady toparlara bölünişiniň toparlary (maddalary) we kiçi toparlary (kiçi maddalary) boýunça açylýar.

Merkezleşdirilen býujetden serişdeleri almak üçin ministrlkler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary Türkmenistanyň Maliýe ministrligine, zerur bolan halatlarynda, býujetden bölünip berilmegi soralyan pul möçberlerini esaslandyryjy hasaplamalary bermelidirler.

Gaznaçylyk bölümleri, eger-de olaryň garamagynda karzlar açylan we olar tarapyndan býujet hasaplary bilen işlemäge ygtyýarlyklar resmileşdirilen bolsa, Merkezleşdirilen býujetiň serişdeleriniň hasabyna kärhanalara, guramalara we edaralara serişdeleri bölüp berýärler.

Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimlikleriniň haýyşnamalary boýunça Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan Merkezleşdirilen býujetden, ýylyň käbir aýlarynda welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň býujetlerinde emele gelen wagtlaýyn serişde ýetmezçiliginiň üstüni ýapmak üçin býujet karzlary berlip bilner.

Merkezleşdirilen býujetden bölünip berlen býujet karzlarynyň üzülmeli möhleti Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan, hasabat ýylynyň çäklerinde bellenýär. Ýylyň ahyryna çenli býujet karzlary üzülmedik halatynda üzülmäge degişli pul möçberi Merkezleşdirilen býujetiň girdejilerine indiki maliýe ýylynyň serişdeleriniň hasabyna alynýar.

Ýerli býujetler boýunça çykdaýlary maliýeleşdirmek welaýat, şäher, etrap býujetleriniň girdejileriniň we çykdaýlarynyň ýyllyk ýazgysyny çäryekleýin paýlamagyň esasynda, býujetiň ýerine ýetirilişiniň barşynda bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen geçirilýär.

Welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň maliýe Baş müdirlikleri hem-de bölümleri, býujetdäki edaralary, kärhanalary we guramalary, düzgün bolşy ýaly, serişdeleri baş paýlaýjylaryň (merkezleşdirilen hasaphanalaryň) üsti bilen, býujetiň girdejileriniň we çykdaýlarynyň ýyllyk ýazgysynda göz önünde tutulan çykdaýlaryň möçberiniň çäklerinde, bu ýazga girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen maliýeleşdirýärler.

Edaralaryň, kärhanalaryň we häkimlikleriň garamagyndaky hojalyk guramalarynyň serişdeleri baş paýlaýjynyň bolmadyk ýagdaýlarynda, olar gönüden-göni ykdysadyýet we maliýe müdirlikleri, bölümleri tarapyndan maliýeleşdirilýärler.

Sebitlerdäki gaznaçylyk bölümlerinde maliýeleşdirmek baradaky buýrukda görkezilen möçberlere býujetdäki edaranyň degişli hasapçy hasaby boýunça karz ulgamlary açylýar.

Edaranyň tassyklanan ýyllyk çykdaýj sanawynyň, kärhananyň (guramanyň) maliýe görkezijileriniň çäryekleýin paýlanyşynda göz önünde tutulan serişdeleri, bellenen tertipde girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen, sarp etmek üçin karzlara eýeçilik etmek boýunça karzlary paýlaýjylaryň hukugy nobatdaky çäryeginiň başlanmagy bilen ýüze çykýar we ýylyň ahyryna çenli saklanyp galýar.

Karzlary baş paýlaýjylar açylan karzlary býujet tabşyryklary bilen tabynlyklaryndaky edaralara geçirýärler, şeýle hem edaralaryň çykdaýj sanawy boýunça ýyllyk serişdeleriň çäryekleýin paýlanyşynyň çäklerinde, olara girizilen üýtgetmeleri hasaba almak bilen, diwany saklamak we merkezleşdirilen çäreler üçin çykdaýjylary geçirýärler.

Tabynlykdaky edaralar çykdaýjylary çykdaýjylaryň degişli görnüşleri boýunça açylan karzlaryň çäklerinde geçirýärler.

XIX bap

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi hakynda hasaba alyş, hasabatlylyk we gözegçilik

§ 19.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi hakynda hasaba alyş we hasabatlylyk

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi hakynda buhgalterçilik hasaba alyş we hasabatlylyk býujet toparlamasynyň ähli görkezijileri boýunça girdejileriň we çykdaýjylaryň doly we öz wagtynda ýerine ýetirilmegini üpjün etmäge gönükdirilendir. Ha-

saba alyş we hasabatlylyk býujetde göz öňünde tutulan girdejileriň tutuşlygyna alanyňda, şeýle hem her bir girdeji çeşmesi boýunça gelip gowuşuşyna, Türkmenistanyň Döwlet býujetinde we Türkmenistany durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň esasy ugurlarynda bellenen çäreler üçin býujet serişdeleriniň tygşytly we maksadalaýyk peýdalanylyşyna gözegçilik etmegiň serişdesi bolup durýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişiniň buhgalterçilik hasaba alnyşyny alyp barmagyň we Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi barada hasabaty düzmegiň tertibi Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan bellenenilýär.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişiniň buhgalterçilik hasaba alnyşyny maliýe edaralarynyň gaznaçylyk bölümleri, salgyt gulluklary, bank edaralary, ministrlikler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, häkimlikler, býujetdäki edaralaryň merkezleşdirilen buhgalteriýalary we hasaba alşy özbaşdak alyp barýan býujetdäki edaralar amala aşyrýarlar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gaznaçylyk müdirligi we onuň ýerlerdäki bölümleri Merkezleşdirilen we ýerli býujetleriň girdejileriniň we çykdajylarynyň kassa ýerine ýetirilişiniň hasaba alnyşyny alyp barýarlar.

Çykdajylary hasaba almak býujet toparlamalaryna laýyklykda alnyp barylýar. Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň edaralary salgytlaryň we býujete beýleki hökmany tölegleriň gelip gowuşuşyna hasaba alýarlar we hasabatyny düzýärler.

Gaznaçylyk tarapyndan nagt däl hasaplaşyklar ýoly bilen hem, nagt pul bilen hem, Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça býujet hasaplaryndan geçirilen tölegleriň ähli möçberleri býujetiň kassa çykdajylary hasap edilýär.

Algydarlaryň tölenmedik hasaplaryny, hasaplanyp ýazylan iş haky we talyp haklary boýunça çykdajylaryny hem goşmak bilen, edaralaryň degişli resminamalar bilen resmileşdirilen harajatlary edaranyň hakyky çykdajylary hasap edilýär.

Ministrlikler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, häkimlikleriň müdirlikleri we bölümleri, býujetdäki edaralaryň merkezleşdirilen buhgalteriýalary we hasaba alşy özbaşdak amala aşyrýan býujetdäki

edaralar býujet boýunça çykdaýlaryň sanawynyň, býujetden daşary (ýörite) serişdeleriň sanawynyň ýerine ýetirilişiniň hasaba alnyşyny alyp barýarlar.

Şonda býujet boýunça çykdaýlaryň sanawynyň ýerine ýetirilişiniň hasaba alnyşy kassa we hakyky çykdaýlar boýunça alnyp barylýar.

Býujetden maliýeleşdirilýän guramalar we edaralar, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan bellenen möçberlerde, görnüşlerde we möhletlerde çykdaýlar sanawynyň ýerine ýetirilişi barada döwürleýin hem-de ýyllyk hasabatlary düzýärler we berýärler.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň Gaznaçylyk müdirligi Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi barada aýlyk, çäryekleýin we ýyllyk hasabatlary düzýär we olary Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine hem-de «Türkmenmillihasabat» Milli döwlet hasabaty we maglumatlar institutyna berýär.

Maliýe edaralarynyň sebitlerdäki gaznaçylyk bölümleri welaýatlaryň, Aşgabat şäheriniň, etraplaryň we şäherleriň býujetleriniň ýerine ýetirilişi barada aýlyk, çäryekleýin we ýyllyk hasabatlary düzýärler we olary ýokarda durýan Gaznaçylyk bölümlerine berýärler.

Býujetleriň ýerine ýetirilişi barada şu bapda görkezilen hasabatlary bermegiň tertibi, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan kesgitlenýär.

Ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary her çäryekde Türkmenistanyň Maliýe ministrligine jemlenen buhgalterçilik hasabatlary berýärler, döwlet kärhanalary we guramalary hojalyk işiniň netijeleri baradaky hasabatlary her çäryekde ýerli maliýe edaralaryna tabşyrýarlar. Şeýle hem, ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary (döwlet kärhanalary we guramalary) durmuş-ykdysady ösüşiň görkezijileri, maliýe-ykdysady netijeler we maýa goýumlary boýunça çalt we döwürleýin düzülýän maglumatlary Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň (maliýe guramalarynyň) soramagyna görä taýýarlaýarlar we berýärler.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi, hasabat – maliýe ýylyndan soňky ýylyň 30-njy apreline çenli Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi barada Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine hasa-

bat berýär. Welaýat, şäher we etrap maliýe edaralary welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň býujetleriniň ýerine ýetirilişi barada degişli häkimliklere hasabat berýärler we bu býujetleriň ýerine ýetirilişi baradaky ýyllyk hasabatlary olaryň garamagyna berýärler.

Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan seredilen, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi baradaky ýyllyk hasabat Türkmenistanyň Prezidentine berilýär. Türkmenistanyň Prezidenti býujet ýylynyň başlanmazýndan bir aý öňünden Türkmenistanyň Mejlisine Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň geçen maliýe ýylynda ýerine ýetirilişi baradaky hasabat berýär. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi baradaky hasabat Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan tassyklanylýar.

Ýerli býujetleriň ýerine ýetirilişi baradaky ýyllyk hasabatlar degişli häkimlikler tarapyndan tassyklanylýar.

§ 19.2. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine gözegçilik

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine gözegçiligi Türkmenistanyň Maliýe ministrligi amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi, Baş maliýe müdirlikleriniň hem-de bölümleriniň degişli býujetleriň we Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine gözegçilik etmegi boýunça işleri gurayar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine gözegçilik öz içine şu aşakdakylary alýar:

a) ministrlkler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, häkimlikleriň müdirlikleri we bölümleri, beýleki býujetdäki edaralar, guramalar we kärhanalar tarapyndan Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine gözegçilik;

b) ministrlkler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, häkimlikleriň müdirlikleri we bölümleri tarapyndan özlerniň garamagyndaky kärhanalara, edaralara we guramalara býujete tölegleriň we býujetden maliýeleşdirmegiň meýilnamalarynyň dogry we öz wagtynda ýetirilmegine we bu meýilnamalaryň ýerine ýetirilişiniň üpjün edilişine gözegçilik;

ç) kärhanalar, edaralar we guramalar tarapyndan önümçilik we maliýe görkezijileriniň meýilnamalarynyň, býujetiň öňündäki borçnamalaryň ýerine ýetirilişine, olar tarapyndan býujet serişdeleriniň dogry we tygşytly sarp edilişine, kärhanalar, edaralar we guramalar tarapyndan döwlet maliýe düzgün-nyzamynyň berjaý edilişine gözegçilik;

d) ýerli maliýe edaralarynyň, döwlet salgyt gulluklarynyň býujetiň ýerine ýetirilişi boýunça, olar tarapyndan býujete girdejileriň dolý we öz wagtynda gelip gowuşmagyny üpjün edýän çäreleriň geçirilişi boýunça, kärhanalary, edaralary we guramalary býujetde göz önünde tutulan serişdeleriň çäklerinde we olaryň önümçilik we maliýe meýilnamalaryny ýerine ýetirişlerine görä maliýeleşdirmek boýunça işlerini barlamak;

e) ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, eýeçiligiň hem-de hojalyk ýöredilişiniň görnüşine garamazdan kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň buhgalterçilik hasaba alşy we hasabatlylyk meseleleri boýunça işlerine usulyýet ýolbaşçylygyny amala aşyrmak;

ä) ministrlikler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, edaralar tarapyndan buhgalterçilik hasaba alşyny alyp barmagyň bellenen tertibiniň we hasabatlylygy düzmegiň berjaý edilişini barlamak.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine gözegçilik býujete girdejileriň gelip gowuşmagynyň we býujetden goýberilýän serişdeleriň hasabyna çykdaýlary maliýeleşdirmegiň barşynda hem (gündelik gözegçilik), degişli çykdaýylar geçirilenden soň hem (soňky gözegçilik) amala aşyrylýar. Mundan başga-da, degişli býujetleriň taslamalaryny düzmek boýunça işiň barşynda býujetleriň taslamalaryny düzmegiň bellenen tertibiniň berjaý edilişine, aýry-aýry býujetleriň arasynda girdejileriň we çykdaýylaryň çäklendirilişine, umumydöwlet salgytlaryndan ýerli býujetlere geçirmeleriň möçberleriniň kesgitlenilişiniň dogrulygyna, býujetiň girdejileriniň we çykdaýylarynyň möçberleriniň hasaplanylyşynyň dogrulygyna we esaslandyrylyşyna deslapky gözegçilik amala aşyrylýar.

Gözegçilik amala aşyrylanda Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň, ýerli ykdysadyýet we maliýe edaralarynyň şu hukuklary bardyr:

a) edaralardan, kärhanalardan we guramalardan, degişlilikde, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň we ýerli býujetleriň taslamalaryny düzmek üçin zerur bolan hem-de bu býujetleriň ýerine ýetirilişi boýunça materiallary, buhgalterçilik hasabatlaryny, şeýle hem maliýe-býujet meýilnamalaşdyrylyşy, maliýeleşdiriş, edaralar, kärhanalar we guramalar tarapyndan döwletiň öňündäki borçnamalarynyň ýerine ýetirilişine we döwlet maliýe düzgün-nizamynyň berjaý edilişine gözegçiligi amala aşyrmak üçin zerur bolan beýleki materiallary we hasabat maglumatlaryny almak;

b) serişdeleriň bikanun sarp edilişi ýüze çykarylanda, şeýle hem öň goýberilen serişdeleriň sarp edilişi baradaky hasabatlaryň we beýleki bellenen hasabatlaryň berilmedik ýagdaýynda, degişli ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, häkimlikleriň müdirlükleriniň, bölümleriniň ýolbaşçylaryny habardar etmek bilen, edaralary, kärhanalary we guramalary býujetden maliýeleşdirmegi çäklendirmek, zerur bolan ýagdaýlarynda bolsa togtatmak.

Býujet serişdeleriniň bölünip berlişini çäklendirmek ýa-da togtatmak, ýüze çykarylan düzgün bozulmalar aradan aýrylýança ulanylýar;

ç) býujetde durýan edaralaryň maliýe işiniň derňewini we barlagyny, hem-de, bellenen tertipde, hojalyk hasaplaşygyndaky kärhanalaryň we guramalaryň maliýe-hojalyk işiniň derňewini we barlagyny geçirmek, edaralaryň, kärhanalaryň we guramalaryň ilkinji resminamalary boýunça býujete tölegleriň we býujetden serişdeleri almak üçin hasaplamalaryň dogrulygyny barlamak, derňewler we barlaglar geçirilende nagt serişdeleri, gymmat kagyzlary, hasabatlary, çykdaýy sanawlaryny we meýilnamalary görkezmegi talap etmek, beýleki edaralardan, kärhanalardan we guramalardan barlanýan edaralaryň, guramalaryň we kärhanalaryň geçiren amallary bilen baglanyşykly zerur maglumatlary we resminamalaryň nusgalaryny almak, barlanýan edaralaryň, guramalaryň we kärhanalaryň ýolbaşçylaryna maliýe düzgün-nizamynyň ýüze çykarylan bozulmalaryny aradan aýyrmak barada olar üçin hökmany bolan görkezmeleri bermek;

d) ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, häkimlikleriň müdirlükleriniň we bölümleriniň, olaryň tabynlygyndaky

kärhanalaryň, edaralaryň, we guramalaryň buhgalterçilik hasabatlaryna seretmek boýunça işlerine gatnaşmak, hasabatlarda zerur bolan düzedişleri girizmek barada teklipler bermek, şeýle hem şu teklipleri amala aşyrmak üçin nähili çäreleriň görleňdiginu barlamak;

e) hereket edýän kanunçylyga laýyklykda, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine gözegçilik etmek boýunça beýleki çäreleri amala aşyrmak.

Ministrlikler, pudaklaýyn dolandyryş edaralary, häkimlikleriň müdirlikleri we bölümleri pudakiçi maliýe gözegçiligini amala aşyrýarlar we hereket edýän kanunçylykda bellenen möhletlerde tabynlyklaryndaky kärhanalarda, guramalarda we edaralarda resminamalaýyn derňewleri geçirýärler.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. I,II tom. Aşgabat. TDNG, 2010 ý.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp, halkyň hatyrasyna. Aşgabat. TDNG, 2010 ý.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007 ý.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. Aşgabat, 2007 ý.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom. Aşgabat, 2008 ý.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom. Aşgabat, 2008 ý.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. III tom. Aşgabat, 2009 ý.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan–sagdynlygyň we ruhbelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007 ý.
9. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Eserler ýygyny. Aşgabat, 2007 ý.
10. «Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehaly». Aşgabat, 2007 ý.
11. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Täze Galkynys eýýamy: wakalaryň senenamasy. 2007 ýyl. Aşgabat, 2008 ý.
12. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzeden galkyndyrmak baradaky syýasaty. Aşgabat, 2007 ý.
13. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Döwlet adam üçindir. Aşgabat, 2008 ý.
14. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Halkyň saýlany we ynam bildireni. Aşgabat, 2007 ý.
15. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň Ýaşullarynyň maslahatynyň mejlisinde sözlän sözi (Daşoguz, 2010-njy ýylyň maý aýy), «Türkmenistan» gazetini, 2010-njy ýylyň 15-nji maýy.

16. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Älem içre at gezer. Roman. Aşgabat, 2011 ý.
17. «Türkmenistanda nebitgaz senagatyny ösdürmegiň 2030-njy ýyla çenli döwür üçin Baş ugry Milli maksatnamasy». Aşgabat, 2006 ý.
18. «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasy». Aşgabat, 2007 ý.
19. «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011–2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasy». Aşgabat, 2010 ý.
20. Türkmenistanda hususlaşdyrmagyň döwlet maksatnamasy. «Türkmenistan» gazetini, 1994-nji ýylyň 12-nji oktýabry.
21. Türkmenistanda gymmatly kagyzzar bazaryny ösdürmegiň 2012–2016-njy ýyllar üçin döwlet maksatnamasy.
22. Türkmenistanyň bank ulgamyny ösdürmegiň 2011–2030-njy ýyllar üçin döwlet maksatnamasy.
23. Türkmenistanyň 2030-njy ýyla çenli durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy görkezijileri. Aşgabat, TDNG, 2009 ý.
24. Türkmenistanyň Konstitusiyasy. Aşgabat, 2008 ý.
25. «Walýuta operasiýalaryny düzgünleşdirmek hakynda» Türkmenistanyň kanuny, «Türkmenistan» gazetini, 1993-nji ýylyň 30-njy oktýabry.
26. Türkmenistanyň kanuny. «Telekeçilik işi hakynda», 1993 ý.
27. Türkmenistanyň kanuny. «Erkin telekeçiligiň ykdysady zony hakynda», 1993 ý.
28. Türkmenistanyň kanuny. «Eýeçilik hakynda», 1993 ý.
29. Türkmenistanyň kanuny. «Haryt çig-mal biržalary hakynda», 1994 ý.
30. Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistanda gymmatly kagyzzar we fond biržalary hakynda», 1994 ý.
31. «Býujet sistemasy hakynda» Türkmenistanyň kanuny. 1996-njy ýylyň 18-nji iýuly.
32. «Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususlaşdyrmak hakynda» Türkmenistanyň kanuny (täze redaksiýada). «Türkmenistan» gazetini, 1997-nji ýylyň 30-njy iýuny.
33. «Paýdarlar jemgyýetleri hakynda» Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 1999-njy ýylyň 26-njy noýabry.
34. Türkmenistanyň kanuny. «Kärhanalar hakynda», 2000 ý.
35. «Ýer hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 2004-nji ýylyň 30-njy oktýabry.

36. «Suw hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanuny. «Türkmenistan» gazeti, 2004-nji ýylyň 30-njy oktýabry.
37. «Durmuş üpjünçiligi hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanuny. «Türkmenistan» gazeti, 2007-nji ýylyň 19-njy marty.
38. «Daýhan hojalygy hakynda» Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistan» gazeti, 2007-nji ýylyň 31-nji marty.
39. «Daýhan birleşikleri hakynda» Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistan» gazeti, 2007-nji ýylyň 31-nji marty.
40. «Arçynlar hakynda» Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistan» gazeti, 2007-nji ýylyň 31-nji marty.
41. Türkmenistanyň kanuny. «Işiň aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakynda», 2008 ý.
42. Türkmenistanyň kanuny. «Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda» (täze redaksiýada), 2008 ý.
43. Türkmenistanyň kanuny. «Kiçi we orta telekeçiligi döwlet tarapyndan goldamak hakynda», 2009 ý.
44. Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» Bitewi kanuny. Aşgabat, 2008, 2009, 2010, 2011-nji ýyllarda girizilen üýtgemeler we goşmaçalar bilen bilelikde.
45. Türkmenistanyň «Zähmet hakynda» Bitewi kanuny, 2009 ý.
46. Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistanyň Merkezi banky hakynda», 2011 ý.
47. Türkmenistanyň kanuny. «Karz edaralary we bank işi hakynda», 2011 ý.
48. «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy hakynda Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary. «Türkmenistan» gazeti, 2007-nji ýylyň 23-nji iýuly.
49. Türkmenistanda döwlet ýokary hünär bilim edaralary hakynda Düzgün-nama, 2011 ý.
50. «Bilim hakynda» Türkmenistanyň kanuny, 2009 ý.
51. Maliýe hasabatyna we salgyt beýannamalaryna (hasabatlaryna we hasaplamaalaryna) kameral salgyt barlaglary geçirmek boýunça gollanma. Türkmen döwlet neşirýat gullugy. Aşgabat, 2008 ý.
52. Muhanow A. T., Durdyyew M. A. Galkynyş zamanasynyň Döwlet býujeti. «Türkmenistan» gazeti. 2010-nji ýylyň ýanwar aýy.
53. Gurbangulyýew A. Býujet hasabatynyň meseleleri: sebäp-netije baglanyşygy. «Altyn asyryň ykdysadyýeti» žurnaly. 2003-nji ýylyň awgust aýy.
54. Gulmyradow M. Ýurduň ykdysady ösüşiniň esasy hökmünde bilim ulgamyny kämilleşdirmek. «Altyn asyryň ykdysadyýeti» žurnaly. 2004-nji ýylyň awgust aýy.

55. Gulmyradow M. Maliýe ulgamy. «Altyn asyryň ykdysadyýeti» žurnaly 2006-njy ýylyň maý aýy.
56. Kadyrow K. Býujet ulgamyny kämilleşdirmegiň ugurlary. «Altyn asyryň ykdysadyýeti» žurnaly 2005 ý. № 2.
57. Kadyrow D. Döwlet býujetiniň durmuş ugry. «Altyn asyryň ykdysadyýeti» žurnaly 2005 ý. № 5.
58. Mämedow A. Türkmenistanyň gaznaçylyk ulgamy: kemala geliş we ösüş. «Altyn asyryň ykdysadyýeti» žurnaly 2006-njy ýylyň iýun aýy.
59. Поляк Г.Б. Бюджетная система России. Москва. 2003 г.
60. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdelerini paýlaşyjylaryň, baş paýlaşyjylaryň we alyjylaryň harytlar, hyzmatlar we ýerine ýetirilen işler üçin çykdajylarynyň töleglerini geçirmegiň tertibi. Aşgabat, 2009 ý.
61. Türkmenistanyň Maliýe ministirliginiň 2009, 2010, 2011-nji ýyllar üçin maglumatlary.

MAZMUNY

Giriş.....	7
------------	---

I BÖLÜM DÖWLET BÝUJETI

I bab. Döwlet býujetiniň mazmuny we onuň wezipeleri.....	10
§1.1. Döwlet býujetiniň mazmuny.....	10
§1.2. Jemi içerki önümi we milli girdejini paýlamakda býujetiň orny.....	14
§1.3. Milli maksatnamalarda oňde goýan wezipeleri ýerine ýetirmekde býujetiň ähmiýeti.....	16
§1.4. Býujet ýörelgeleri.....	20
§1.5. Döwlet býujetiniň wezipeleri.....	22
II bab. Döwlet býujetiniň maliýe syýasaty.....	24
§2.1. Döwlet býujetiniň maliýe syýasatynyň düýp mazmuny.....	24
§2.2. Döwlet býujeti syýasatynyň esasy ugurlary.....	26
III bab. Býujet ulgamy we býujet gurluşy.....	32
§3.1. Türkmenistanyň döwlet býujetiniň ulgamy.....	32
§3.2. Döwlet býujetiniň gurluşy.....	34
§3.3. Döwlet býujetiniň arasyndaky gatnaşyklar.....	36
§3.4. Býujet hukugy.....	38
IV bab. Býujet ulgamlarynyň dolandyrylyşy.....	40
§4.1. Türkmenistanyň býujet ulgamlaryny dolandyryýan edaralar we guramalar, olaryň wezipeleri.....	40
§4.2. Maliýe ministrliginiň we olaryň müdiriýetiniň, bölümleriniň wezipeleri we borçlary.....	45
§4.3. Salgyt gulluklarynyň hukuklary we borçlary.....	83
§4.4. Maksatly pul toplumlarynyň dolandyryjy edaralarynyň alyp barýan işleri we wezipeleri.....	91

V bap. Döwlet býujetiniň toparlanmasy (klassifikasiýasy)	100
§5.1. Býujet toparlanmasy (klassifikasiýasy) barada umumy düşünje, onuň zerurlygy we ähmiýeti.....	100
§5.2. Türkmenistanyň býujet toparlanmasynyň (klassifikasiýasynyň) düzümi	102
VI bap. Merkezleşdirilen we ýerli býujetler.....	109
§6.1. Merkezleşdirilen býujetiň wezipeleri. Merkezleşdirilen býujetiň çykadjalary, bellenilen salgytlar we başga hökmany tölegler	109
§6.2. Merkezleşdirilen býujetden ýerli býujetleri deňşdirmek üçin berilýän dotasiýalar we subsidiýalar.....	115
§6.3. Ýerli býujetler	117
§6.4. Ýerli býujetiň girdejileriniň düzümi	125
§6.5. Ýerli býujetiň çykadjalary	131
VII bap. Döwlet býujetiniň girdejileri	133
§7.1. Döwlet býujetiniň girdejileri barada düşünje.....	133
§7.2. Býujet girdejileriniň düzümi, gurluşy	134
§7.3. Edara görnüşli taraplaryň döwlet býujetine töleýän salgytlarynyň ulgamy	138
§7.4. Şahsy taraplaryň döwlet býujetine töleýän salgytlary we tölegleri.....	144
§7.5. Girdejiler toplananda karz usuly.....	153
VIII bap. Döwlet býujetiniň çykadjalary.....	154
§8.1. Döwlet býujetiniň çykadjalarynyň zerurlygy we ähmiýeti.....	154
§8.2. Döwlet býujetiniň çykadjalarynyň tertibi we ulanylýan kadalary	161
§8.3. Döwlet býujetiniň serişdelerini maksadalaýyk we tygşyly ulanmak	167
IX bap. Halk hojalygyny ösdürmek üçin Döwlet býujetinden maliýeleşdirilýän çykadjalar.....	171
§9.1. Döwlet býujetinde halk hojalygy üçin edilýän çykadjalaryň düzümi	171
§9.2. Agrosenagat toplумы üçin Döwlet býujetiniň çykadjalary	176
§9.3. Merkezleşdirilen düýpli maýa goýumlary	178
§9.4. Ýaşayyş jaý we jemagat hojalygy üçin çykadjalar	183
§9.5. Bilimi we medeniýeti maliýeleşdirmek üçin döwlet býujetinden edilýän çykadjalar.....	185

§9.6. Saglygy goraýyş edaralaryny maliýeleşdirmek üçin Döwlet býujetinden edilýän çykdajylar.....	194
§9.7. Dolandyrmaga we goranmaga edilýän çykdajylar.....	199
§9.8. Döwlet durmuş üpjünçiligine edilýän çykdajylary maliýeleşdirmek.....	201
X bap. Döwlet durmuş we meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasy	204
§10.1. Döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasy we meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasyň tertibi	204
§10.2. Kömek pullarynyň görnüşleri we kesgitlenişiniň aýratynlyklary.....	207
§10.3. Durmuş üpjünçiligine gönükdirilen serişdeleri maksadalaýyk ulanmak we gözegçilik etmek	216
XI bap. Durnuklaşdyryş gaznasynyň emele gelşi we ýerine ýetirilişi	217
§11.1. Durnuklaşdyryş gaznasynyň esasy maksatlary we wezipeleri.....	217
§11.2. Durnuklaşdyryş gaznasynyň serişdelerini emele getirmegiň çeşmeleri we ulanmagyň tertibi.....	219
XII bap. Býujetden daşary (ýörite) serişdeler	223
§12.1. Býujetden daşary serişdeleriň düzümi	223
§12.2. Býujetden daşary serişdeleriň girdejileri we çykdajylar.....	225
II BÖLÜM	
BÝUJET HASABY WE HASABATY	
XIII bap. Býujet meýilnamalaşdyrylyşynyň esaslary.....	232
§13.1. Býujetiň ykdsady meýilnamalaşdyrylyşynyň esaslary	232
§13.2. Býujet sazlaşygynyň mazmuny we ähmiýeti.....	235
XIV bap. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek.....	237
§14.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmekligiň tertibi.....	237
§14.2. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyna goşulýan girdejiler we çykdajylar	241
XV bap. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek boýunça işler	243
§15.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň taslamasyny düzmek boýunça işleri guramak.....	243

§15.2. Ýerli býujetleri düzmek boýunça işleri guramak.....	249
XVI bap. Türkmenistanyň Döwlet býujetini we ýerli býujetleri tassyklamak.....	252
§16.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetini we ýerli býujetleri tassyklamaklygyň tertibi.....	252
XVII bap. Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmek	258
§17.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetini ýerine ýetirmegiň tertibi.....	258
XVIII bap. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdeji bölegini ýerine ýetirmek we çykdajylaryny maliýeleşdirmek.....	263
§18.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň girdeji bölegini ýerine ýetirmegiň tertibi	263
§18.2. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykdajylaryny maliýeleşdirmek.....	265
§18.3. Merkezleşdirilen we ýerli býujetler boýunça çykdajylary maliýeleşdirmek.....	271
XIX bap. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi hakynda hasaba alyş, hasabatlylyk we gözegçilik	273
§19.1. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişi hakynda hasaba alyş we hasabatlylyk	273
§19.2. Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine gözegçilik.....	276
Peýdalanylýan edebiýatlar	280

**Abdykerim Muhanow,
Muhammetmyrat Durdyýew, Söhbet Wekilow**

DÖWLET BÝUJETI

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktor	<i>E. Berdiýewa</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>H. Hajygurbanow</i>

Çap etmäge rugsat edildi 1.11.2012. Möçberi 60x90 ¹/₁₆. Ofset kagyzy.
Edebi garniturasy. Ofset çap ediliş usuly. Şertli çap listi 18,0.
Şertli reňkli ottiski 55,25. Hasap-neşir listi 15,25. Çap listi 18,0.
Sargyt 2092. Sany 1400.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744000. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.